

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Aspectes psicosocials de la migració: processos psicològics i espais d'atenció

- Imaginari, dol i estrès en el món migratori.
- L'acció del treball social vers el col·lectiu d'immigrants: de l'exclusió a la inserció?

Càndid Palacín Bartrolí

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

TESI DOCTORAL:

***Aspectes psicosocials de la migració:
processos psicològics i espais d'atenció***

- ***Imaginari, dol i estrès en el món migratori.***
- ***L'acció del treball social vers el col·lectiu d'immigrants: de l'exclusió a la inserció?***

FACULTAT D'EDUCACIÓ

Departament de Treball social i Serveis socials

Programa de doctorat: Educació i Societat

Línia d'investigació: Treball Social, Serveis Socials i Política Social.

Directors de la tesi: Josefa Fernández Barrera

Pere Notó i Brulles.

Doctorand: Càndid Palacín Bartrolí

ÍNDEX:	Pàg.
Índex de quadres	4
Agraïments	5
1.- Introducció	7
2.- El marc teòric	18
2.1 Una justificació	18
2.2 Al voltant de les expectatives migratòries: l'imaginari	19
2.3 La gestió de la pèrdua. El dol	22
2.4 Trajectes de patiment: l'estrès	25
2.5 Estereotípies i biaixos: Algunes eines útils de la psicologia social	29
2.6 Trajectòries: Inserció / Vulnerabilitat/ Desafiliació	31
2.7 Treball social, psicoanàlisi i migracions	33
2.7.1 Treball social i psicoanàlisi. Una relació intensa i complex	33
2.7.2 Espais de trobada: treball social i migracions	39
3.- A l'entorn d'un estressor: El marc legal	42
3.1 La Llei 4/2000	43
3.2 El Real Decret 2393/2004	45
3.3 Llei 12/2009	45
3.4 Disposicions derogades importants en relació als casos tractats	46
4.- Metodologia	47
4.1 El problema	47
4.2 Objectius	49
4.3 L'articulació del problema mitjançant hipòtesi	50
4.3.1 Una reflexió prèvia: Hipòtesi i investigació qualitativa	50
4.3.2 Hipòtesi de treball	51
4.4 Opcions metodològiques: Qualitatiu versus quantitatiu	53
4.5 Recollida i anàlisi de la informació	55
4.5.1 Subjectes d'estudi	55
4.5.2 Recollida de dades	56
4.5.3 Codificació de les dades recollides i anàlisi de la informació	59
4.5.3.1 Sistema de Categories	59
4.5.3.2 Anàlisi del material (fases)	61
4.6 Avaluació i límits de l'estudi	63
4.7. Entorn l'idioma del text, les cites i les referències	65
5.- Resultats i discussió	66
5.1 Els casos	66
5.1.1 Ahmed: Entre negació i l'escissió	66
5.1.1.1 Breu aproximació al cas	66

5.1.1.2 Anàlisi	67
5.1.2 M'hamed o la inhibició	73
5.1.2.1 Breu introducció	73
5.1.2.2 Anàlisi	73
5.1.3 De bogeries públiques	85
5.1.3.1. Entre el verí i l'amor (Farid)	86
5.1.3.1.1 Introducció	86
5.1.3.1.2 Anàlisi	87
5.1.3.2 Perseguidor real, perseguidor imaginari? (Youssef)	102
5.1.3.2.1 Prèvia entorn aspectes jurídics	102
5.1.3.2.2. Anàlisi	103
5.1.4 Amina o l'ombra d'un altre	113
5.1.4.1 Demanda	113
5.1.4.2. Anàlisi	115
5.1.5 Carmen o l'escapada	126
5.1.5.1 Introducció	126
5.1.5.2 Anàlisi	126
5.2 Anàlisi de les entrevistes	132
5.2.1 Amèrica Llatina	132
5.2.1.1 ED1	132
5.2.1.2 EH2	139
5.2.1.3 EH3	145
5.2.1.4 ED3	151
5.2.1.5 ED4	155
5.2.2. Magrib.....	162
5.2.2.1 ED2	162
5.2.2.2 EH1	167
5.2.2.3 ED5	172
5.2.2.4 ED6	178
5.2.3 Àfrica negra.....	183
5.2.3.1 EH4	183
5.2.3.2 EH5	189
5.2.3.3 EH6	193
5.2.3.4 EH7.....	199
5.2.3.5 EH8	208
5.3 Els professionals del treball social	215
5.3.1 Anàlisi grup de discussió (GD1): Experts	215
5.3.2 Anàlisi grup de discussió (GD2): No experts	228
5.3.3 Les aportacions dels dos grups de discussió i la comparativa d'aquestes	247

5.4 Resultats i discussió entorn les categories: Anàlisi transversal	252
5.4.1. L'imaginari	253
5.4.2. Dol	267
5.4.3. Estrès	279
5.4.4 Crisi	296
5.4.5 Suports	303
5.4.6 Allò trobat, allò originari	315
5.4.7 Vicissituds i resolucions del trànsit	325
5.4.8 Zones i trajectòries: Eix inserció-desafiliació	337
5.4.9 L'espai assistencial: Treball social	345
6.- Conclusions	362
7.- Referències Bibliogràfiques	374
Annex 1	398
Annex 2	400

ÍNDIX DE QUADRES:	Pàg.
Quadre 1. Característiques de les persones entrevistades	57
Quadre 2. Característiques dels professionals participants als grups de discussió	58
Quadre 3. Categorització final	59
Quadre 4: Codis d'identificació	62

AGRAÏMENTS:

I a la fi el document sembla finalitzat, resten correccions gramaticals, numeracions i observacions més o menys obsessives que desvetllen la incertesa sobre el que s'ha produït. El camí ha estat llarg, uns cops grat, uns cops sinuós i sovint abrupte, però no sempre solitari. És el moment de reconèixer els diferents suports i acompanyaments que han permès sostenir el trajecte.

En primer lloc a les persones que enguany varen acceptar la direcció d'aquesta tesi, la Doctora Josefa Fernández Barrera i el Doctor Pere Noto i Brulles. La primera per l'acompanyament generós i inesgotable al llarg dels darrers anys. El segon per fer-me veure, en un moment particularment dubitatiu, que la tesi havia de reflectir els anys de treball vers el col·lectiu migratori, i a tots dos, finalment, pels suports teòrics i suggeriments aportats.

Al Servei Ciutadà d'Acolliment a l'Immigrant de Sabadell, així com a la seva coordinadora, Raquel Guerola, pel seu suport en la recerca de participants.

A Càritas Arxiprestal de Terrassa pel suport en la recerca de participants i especialment a Sònia Martínez i Amina Ilyas.

Al Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya per les facilitats en el desenvolupament del treball de camp.

A Maria Luisa Siquier per la supervisió del cas que he anomenat Farid, sense la qual no hagués tingut la gosadia de fer-me'n càrrec.

A totes les persones entrevistades, per les seves aportacions i paciència

A Àngels Bofill, Rosa Carrasco, Anna Esquerrà, Nuria Garrido, Mireia Gasol, Montse Genescà, Gemma Marina, Sònia Martínez, David Paricio, Mercè Rico, Mercè Riquelme, Clara Santamaria, Sunsi Segú, Gloria Urtasun i Neus Viltró, per la riquesa densitat i qualitat de les seves aportacions, les quals apart d'haver-me permès aprendre, han possibilitat la construcció d'una part important d'aquest text.

Als que he anomenat Ahmed, Amina, Carmen, i Youssef a qui al llarg d'un temps vaig intentar acompanyar en la seva trajectòria, acompanyament que, espero, els hagués estat útil.

Finalment pels anys compartits i l'aprenentatge que se'n va derivar, a un passatge de la meva vida que he anomenat Farid i M'hamed, als quals em represento ara imaginàriament, com no pot ser d'un altra manera, en un paisatge que, malgrat l'espessor de la boira, permet la trobada. Espero Farid que, malgrat tot, estiguis bé i que els anys compartits t'haguessin aportat un petit alè de tranquil·litat. M'agradaria, M'hamed, creure en un més enllà on representar-te seriós però content, tanmateix, és un imaginari que no em puc permetre i prefereixo pensar en el temps de la relació assistencial i que aquest hagués estat profitós. Per mi, sens dubte, ho va ser.

*Entra despacio,
que nadie oiga tus pasos,
mientras tanto,
si los nervios no traicionan,
todo irá bien
<<Con nombre de guerra>>
Héroes del Silencio*

1.- INTRODUCCIÓ

Fa ja molts anys que el primer immigrant assistit per qui subscriu va presentar-se al dispositiu des d'on atenia. Era un home del nord d'Àfrica d'uns quaranta anys, de fet, un dels seus fills configura un dels casos que més endavant s'exposaran. La imatge assalta la memòria amb una sensació cinematogràfica, com si una il·luminació a contrallum ubicada a l'esquena del subjecte li donés relleu. Res assemblat a la realitat, l'espai era més aviat fosc. Fascinació? Kristeva diu que tots som estrangers per nosaltres mateixos, el fet de trobar-nos la inquietant estrangeria podria ser més el retrobament en un mirall, que un primer encontre. En paraules de l'autora "Em sento <<perduda>>, <<vaga>>, <<bromosa>>. Són múltiples les variants de l'inquietant estrangeria: totes reiteren la meua dificultat per situar-me respecte l'altre i refan el trajecte de identificació – projecció que rau en la base del meu accés a l'autonomia"¹(Kristeva, 1991, Pàg. 227).

Quan es trepitja un territori desconegut, lliscant i altament mòbil (o inquietant, seguint la cita anterior) hom s'agafa a les hipòtesi (o potser millor fantasies) que té més a ma. La més comuna: els immigrants abandonen els països d'origen per una qüestió de subsistència, és la gana la que els empenya a cercar nous mons. L'enunciat té poder explicatiu: si no podem inferir una motivació extrema (la fam, per exemple), com podem explicar que l'immigrant posi en joc la seva vida, passi llargs períodes d'irregularitat i persecució, visqui un seguit d'anys a càrrec de la beneficència pública i explotat en diverses feines. La cosa podia relacionar-se plenament amb el postulat de Marx segons el qual les relacions de producció constitueixen la base sobre la que s'aixequen els processos socials (Marx, 1978), o també: "... és a la infraestructura on

¹ La cita anterior ha estat traduïda de la versió castellana per qui subscriu, com així s'ha fet en totes les cites literals, tant del text en castellà, com en anglès, aspecte que tan sols afecta a la bibliografia, no així a les produccions de les persones entrevistades en les quals s'ha mirat de respectar l'idioma de l'entrevista (aquesta qüestió es detalla a l'apartat metodològic).

hi ha que cercar el <<fil conductor>> per explicar els fenòmens socials pertanyents a la superestructura” (Harneker, 1971. Pàg. 89), és doncs la pobresa al país d’origen la responsable de l’allau d’immigrants que occident rep anualment, és aquesta pobresa la que determina el valor <<migració>>. Tot plegat sembla quadrar perfectament, no gensmenys, el poder de la realitat per fugir de quadratures i classificacions és enorme i, en aquest cas, a una major intervenció sobre el col·lectiu corresponia una major foscor i el postulat esmentat presentava dubtes.

Elia Kazan va realitzar però un film extraordinari anomenat <<Amèrica, Amèrica>>. Un personatge grec, pobre, es veu guiat pel somni d’arribar a la terra de la gran promesa per la qual clama el títol. En un moment del film, i fruit d’un matrimoni afortunat, el personatge progressa socialment al país d’origen i aconsegueix una enorme fortuna la qual, contra pronòstic, deixa intacte el somni inicial (Amèrica): Empra la fortuna per complir el desig i les darreres imatges ens mostren el protagonista il·lusionat (no és irònic) netejant botes a Amèrica. La concurrència del sentit comú aportava poca explicació a la resolució del film. En una de les obres mestres del cinema modern “La mirada de Ulyses”, Harvey Keitel travessa la frontera entre Grècia i Albània on immigrants albanesos resten drets mirant enllà, esperant que una ventada el atorgui l’accés al món desitjat, semblen estàtues sostingudes en el temps per una força que no és possible explicar des d’allò infraestructural.

L’immigrant del qual es parlava en el primer paràgraf havia venut una tenda que tenia al país d’origen per migrar, és a dir, havia deixat una posició social més o menys estable en el seu context. Altres explicaven que tenien ramats o feines, precàries potser, sense el grau de protecció social d’aquí, però en cap cas en la misèria. De fet, en un moment donat es feia difícil trobar persones del Marroc que indiquessin com a causa de la migració la misèria i sí, en canvi, un desig de millora. És evident que el postulat de Marx costa aplicar-lo sense explicacions addicionals.

Un noi d’Àfrica, duia un abric de dona i tremolava de fred. Cercava algun recurs o llar que l’hi donés aixopluc. Havia estat dormint per passadissos del metro o bé a les estacions. El fred hivernal impossibilitava continuar en aquesta situació. Un cop acollit en un programa per immigrants sense sostre va poder explicar que tenia una carrera a mitges al país d’origen, és a dir, era un subjecte amb cert nivell social i formatiu. Novament la realitat escapava del sentit comú, el qual resultava una eina inútil per explicar el fet: la fam resultava un argument insuficient per donar compte del trànsit.

Què mou els processos de canvi més enllà de la supervivència? És evident que aquesta hi és present en moltes situacions. L'existència de la persecució i la guerra són qüestions palesades per l'omnipresència d'un present que esgota els mots mentre promou la ira, agafada del braç de la impotència. Però nombroses trajectòries no s'expliquen amb els mateixos paràmetres i l'experiència mostra que si la subsistència explica amb solvència determinades situacions, en deixa moltes altres a l'ombra. Hem de donar accés als valors, a les construccions socials i, si s'escau, al psiquisme. Allò que Marx anomena com a formacions de consciència social (1978) independents de la voluntat dels individus. S'escau la convocatòria de Weber, per qui els fenòmens naturals no poden ser explicats igual que els socials (Giner, 1982), i els subjectes actuen amb aquesta consciència afectant la infraestructura: "... fer veure de quina manera <<les idees>> poden assolir eficàcia històrica" (Weber, 1983. Pàg. 125). Des d'aquest punt de vista, la migració podia ser entesa com a valor capturat per l'immigrant, ja sigui pels mitjans de comunicació que atorguen una imatge altament deformada i joiosa de la realitat d'occident, ja sigui per altres immigrants que han fet el trànsit i retornen com a triomfadors (García, Verdú, 2008) o pels missatges que els polítics puguin transmetre en moments de bonança econòmica. Són retalls sobre els quals opera la imaginació humana per crear esdevenidors (Castoriadis, 1992; 1997; 2004). L'imaginari és un dels termes compromesos i és entès com a fenomen que dóna suport a canvis en la vida de subjectes i famílies i que pot acompanyar trajectòries travades. Es referirà, seguint Lacan (1984a) a l'apoderament de la imatge d'un mateix en un espill encoratjador i anticipatori. En paraules d'Aulagnier (1994):

Perquè el jo es preservi cal que l'identificant s'asseguri la catectització de dos sosteniments: l'identificat actual i l'esdevenidor d'aquest identificat. Aquest <<esdevenidor>> és allò que servirà de medi al jo per autoanticipar-se, el que pressuposa la possibilitat de catectitzar el propi canvi, la seva pròpia alteració i, sobre tot, la modificació, la transformació dels objectes que sostindran el seu desig. (Pàg. 30).

Castoriadis (2004) no ho limita al subjecte individual, ans al contrari, l'hi atorga una dimensió nacional:

Allò pel que una societat està disposada a viure i morir, la majoria de cops no és material ni <<real>>; són significacions decididament religioses, o allò que

va prendre el seu lloc en l'Occident modern: l'imaginari nacional, la significació imaginària social <<nació>>” (Pàg. 26).

No cal entendre que l'imaginari determina efectes o és causa de determinades situacions, seria caure en reduccionismes tan absurds com <<tot és econòmic>> (és què no hi ha implícita una definició de subjecte en cada teoria econòmica?), sinó que dins d'un ventall de factors que incideixen en el material que més endavant s'exposarà, aquest pot tenir incidència. Pot entendre's també com un reservori d'il·lusió (Castoriadis, 2004):

... hi ha que poder imaginar altre cosa del que s'és per poder voler, i hi cal voler un altra cosa que allò que és per alliberar la imaginació. Quan no es vol altre cosa que el que allò que és, la imaginació és reprimida o inhibida. (Pàg. 108).

Fins quan dura el reservori? Un exemple pot ser útil. Tenim un noi de l'Àfrica subsahariana que fa un viatge llarg per arribar fins a les portes de Ceuta, tot travessant el Sàhara. Un cop a la frontera de Ceuta espera entre dos i tres anys per accedir a territori espanyol. Explica aquesta experiència reiteradament a les entrevistes, tant pel que fa al treballador social que l'atén en un primer moment com, després, amb qui subscriu aquests text. “*Dormia sota uns plàstics al Marroc, la gent del lloc em portava menjar*”, diu. Un dia pot accedir a Ceuta des d'on és acollit pels centres corresponents. Se l'hi fa l'expedient de devolució i com aquesta esdevé impossible se l'envia a la península, en concret a Catalunya. Aquí, dorm als passadissos del metro i en caixers automàtics fins què el fred l'obliga a cercar altres alternatives. És acollit en un programa per a immigrants sense sostre des d'on s'ofereix la possibilitat de parlar amb un psicòleg. Tot i tenir, ara i de manera temporal, les necessitats bàsiques cobertes se'l veu esgotat. A les entrevistes repeteix el període d'espera al qual s'ha fet esment. No té familiars al territori i tampoc amics que l'hi puguin donar suport. Diu que el seu principal problema és el treball i papers (i realment cal tenir-ho en compte), malgrat tot es mostra desesperançat vers l'esdevenidor.

Sembla que el reservori il·lusionant s'està exhaurint. Una llarga espera per asseure's entre les deixalles d'allò somniat on hom s'enfronta a la caiguda de les pròpies il·lusions com diu Green (1995b):

L'inconscient i la imatge ostenten una potencialitat d'il·lusió que ajuda a suportar la vida, però que també aparta d'ella. Mentida pietosa i mentida

necessària que no és tant qüestió d'alabar o d'acusar, sinó de reconèixer com a indispensable i oberta a la vida (Pàg. 95).

Les ocasions d'allò real per segar les branques de la il·lusió han tingut temps d'arrelar.

Tindríem emmarcat el primer punt, estaríem encara en el país d'origen o en trànsit, però què succeeix un cop assolit el trànsit?. Novament cal remetre a la alta complexitat del procés, la qual no s'esgota amb un determinat element: S'hi donen cita factors econòmics, culturals, sanitaris, educatius i jurídics. Ara bé, s'ha donat primacia a qüestions econòmiques, mentre que a allò psicològic no se l'hi ha atorgat la mateixa repercussió i des d'aquest vessant hi ha dos tràmits que semblen resultar, per l'immigrant, ineludibles, el que s'ha deixat i allò trobat. En el primer terme la referència és el <<dol>> (Freud, 2005a). Pel que fa al segon s'ha pres com a referent l'estrès (Selye, 1956). Tot i ser un terme fugisser al model psicoanalític o dinàmic que orienta aquest treball, té considerables punts de lligam amb nocions més cares a la psicoanàlisi, com la idea d'ansietat o angoixa, i és un terme que ens parla de la repercussió corporal d'un determinat patiment.

El dol com a terme rau en un genial article de Freud de l'any 1917 (2005a), en el qual relaciona la pèrdua amb la possibilitat d'elaborar-la i les relacions d'aquesta elaboració o manca d'elaboració amb la malenconia i la mania. Però no tan sols és la relació amb aquests termes, sinó el lligam amb un aparell psíquic que encara no té definitivament conformat i amb les nocions d'identificació i d'objecte. El terme ha tingut desenvolupaments posteriors (Klein 1990a; Bowlby, 1986; 1993) que s'empren en aquest text, i l'aplicació directa al fet migratori (Grinberg i Grinberg, 1996; Achotegui 2000, 2005; 2009; 2012), de la qual el treball social no n'ha estat exclòs (González, 2005; Martín, 2007). Nogensmenys, des d'aquí es voldria reivindicar el potencial creatiu de l'inventor de la psicoanàlisi i l'empenta que determinats conceptes, malgrat el temps transcorregut, mantenen. En una frase mítica del text Freud indica "L'ombra de l'objecte caigué aleshores sobre el jo..." (Freud, 2005a. Pàg. 228), enunciat que parla de l'objecte incorporat a si del jo, el qual serà diana de les crítiques més ferotges. Des de la nostra perspectiva l'interrogant podria ser: Cau l'ombra del país d'origen sobre el jo del subjecte que ha migrat? De vegades, com es veurà. En altres els subjectes cerquen punts que els hi permetin transitar la pèrdua, podríem dir, elaboren una mica, actuen menys (Freud, 1980). Hi ha fugides ètniques (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003) i resistències a qualsevol canvi. Dos tipus de ficcions, dos tipus

de negacions (Freud, 1979d) que marquen dos extrems, o tipus ideals (Weber, 1994) si és vol, entre els quals el material anirà desplegant diferents trajectòries.

Una vinyeta pot ser indicativa de com l'elaboració és facilitada pel somni. Es tracta d'una noia del nord d'Àfrica, té al voltant de vint anys, havia arribat a Catalunya quan tenia quinze anys, reagrupada pel seu marit després d'un matrimoni contractual en el qual l'amor estava en un altre lloc. Va resultar un infern, ja que el marit ni la deixava sortir de casa ni li permetia i conèixer quelcom de la nova realitat que l'envoltava. Diu haver après castellà veient televisió, fet meritori, certament, era però l'únic entreteniment al llarg de molts anys. La descripció de la conducta del marit fa pensar en un subjecte gelós, però d'una gelosia patològica que acaba comportant conductes violentes i persecutòries, potser deliri celotípic, no és rellevant aquí. En determinat moment el pot abandonar, demanar suport a Serveis Socials i canviar de ciutat. Derivada per un treballador social, arriba per poder parlar dels anys de captiveri, anys adolescents que s'han esborrat. Té un vestuari plenament occidentalitzat, amb elements que exhibeixen el cos (faldilla curta, roba cenyida), i absència de res que tapi els cabells, sembla com si mirés de compensar els anys de clausura prenent la posició contrària, potser també una manera de començar-los a elaborar o de manifestar-se com a subjecte de desig davant el nou marc en què es troba.

Les entrevistes són, en general, centrades en fets concrets i, de vegades, en explicacions de què és un psicòleg i de com es veu pels ciutadans del seu país aquesta estranya figura. Indica: *"Piensan que quien va al psicólogo está loco"*. Nogensmenys, en un moment donat explica un somni, en el qual surt el seu marit amb el cotxe que tenia, un somni que se li aparenta quasi real amb capacitat de posar-la nerviosa: és definit com a malson. No és però l'únic somni del qual parla; en la majoria diu trobar-se al seu país, juntament amb els seus pares i germans, i sembla que són visions oníriques repetides al llarg del temps, paral·lelament, a les entrevistes parla del desig de retrobar-se les persones que resten al país d'origen. Explica els comentaris de la mare: *"Me ha dicho que tome lo de mi marido como un curso que ha salido mal"*, situació que permet pensar una experiència negativa com quelcom del que es pot aprendre, i les febleses del pare que contínuament li diu que retorni. Té clar que no tornarà: vol establir la situació a Catalunya, accedir a l'ocupació, tenir la seva autorització permanent i després anar i venir del seu país a Catalunya i viceversa.

Els somnis s'aparenten un pont que permet elaborar la distància: Aquesta ocupa un lloc en el seu present. Potser estem davant d'una integració del jo. Grinberg i Grinberg (1996) indiquen:

L'elaboració onírica intervé activament mitjançant la producció de somnis que, en un primer període són del tipus <<somnis evacuatius>>, repetits (..); després s'aniran transformant, i aniran adquirint una qualitat cada cop més elaborativa, amb elements que representaran records del passat i de les relacions amb objectes estimats. Tot plegat durà a una major reintegració del jo. (Pàg. 99).

Parlàvem abans de dos termes. El segon és l'estrès, (Selye, 1956; Neufeld; 1984), el qual no està gestat al món psicoanalític. Ara bé, ja ningú sostindria una hipòtesi que atorgués a l'estímul (estressor) la preeminència alhora de determinar l'efecte patogen. És massa evident que un mateix estressor pot resultar fatídic per un subjecte i deixar en la indiferència a un altre. Fins i tot, situacions que objectivament duen implícit el patiment i sobre les quals existiria ampli consens tindrien, difícilment, idèntic efecte sobre subjectes diferents. Si l'efecte de l'estímul no és l'únic determinant, hi ha en el concepte un reconeixement implícit de la subjectivitat, tot i que des del vessant fenomenològic es parli d'avaluació (Lazarus i Folkman, 1986). La subjectivitat de l'efecte estressant configura el lligam amb l'orientació d'aquest text. Altrament, com es podrà veure en l'apartat dedicat al marc teòric, alguns autors del món psicoanalític el reconeixen, l'incorporen i s'expliquen els efectes segons els seu model teòric (Lacan, 2006; Sami Ali, 2000). Hi ha també nocions que poden lligar-se a l'estrès, com per exemple l'angoixa (Freud, 1973) o l'afecte (Green, 1998), que són pròpies de teories dinàmiques, qüestió que s'exposarà més detalladament al marc teòric. Potser ha estat una apropiació indeguda, en qualsevol cas s'ha intentat cercar els punts on diferents concepcions del patiment poden dialogar.

Com es veurà en el material les persones surten del seu país per endinsar-se en deserts fins les portes d'Europa, altres embarquen amb pastera cap a Canàries. En un cas o un altre la por, la gana, el fred, i la tensió lligada a l'esdevenidor s'hi donen cita. En ocasions, cal repetir el viatge ja que han estat retornats al punt d'origen. Un cop arribats la persecució també concorre: la policia els pot parar en qualsevol moment, demanar-los la documentació i enviar-los al centre de d'internament on podran raure fins un màxim de seixanta dies si així ho estima el jutge corresponent (Llei 4/2000. Art. 62. 1 i 2). La desinformació vers la seva situació jurídica acompanya el procés.

Enguany arribaven notícies encoratjadores sobre processos de regularització que promovien esperances generalment frustrades, ara és l'espera de tres anys en un context desfavorable com ha estat la crisi econòmica.

Una dona llatinoamericana de recent arribada explica les seves dificultats per trobar feina, per després qüestionar(-se) el procés:

Yo creía que sería distinto. Busco trabajo, pero como no tengo papeles no me pueden dar, ahora me ayudan desde Càritas i creo que el próximo mes tendré una casa para hacer faenas. Mi cuñada me dice que tengo que buscar trabajo y pagarle el piso. No puedo hablar con mi marido y con mis hijas. Me siento deprimida, a veces me cuesta dormir.

Plorant indica que, *Ya no sé cómo me ve la gente*, la qual associa a les seves dificultats laborals. Estàriem davant d'una situació potencialment estressant, amb estressors identificables, essent rellevant l'avaluació que el subjecte fa de la seva situació com amenaça (Lazarus i Folkman, 1986), la qual toca la pròpia imatge. Suárez-Orozco i Suárez-Orozco (2003) parlen de desorientació (Pàg. 126):

Al principi, mancats de les sensacions de competència, control i pertinença a un grup, molts immigrants es troben marginats. Aquests canvis de les relacions, contexts i rols desorienten molt i produeixen de manera quasi inevitable una aguda sensació d'estar perdut.

És un cas de transició on manquen els referents i encara no se n'han pogut establir de nous, potser el que Grinberg i Grinberg entenen com desorganització: "Les persones en aquesta situació es pregunten freqüentment <<on sóc?>> <<què hi faig aquí?>> (..) en casos extrems pot haver-hi un estranyament de la pròpia persona." (1996, Pàg. 130). També alguns trets de la síndrome del l'immigrant amb estrès crònic i múltiple (Achotegui, 2005; 2007; 2009) són força evidents: tristesa; plor, baixa autoestima, fatiga i confusió en l'àrea dissociativa: "... la simptomatologia que es donaria amb més freqüència seria més una de tipus confusional (..) sobretot associat a confusió temporo-espacial així com símptomes del trastorn d'identitat dissociatiu" (Achotegui, 2002, Pàg. 54).

Imaginari, dol i estrès configuren tres eixos. Juntament s'hi incorpora una concepció de l'estructura social estreta de Castel (1997), qui la pensa des de tres paràmetres:

inserció, marginalitat i exclusió, si bé en el text s'emprarà, en lloc d'aquest darrer o bé marginació, o bé desafiliació. De fet Castel cataloga la noció d'exclusió de tramposa (2010), ja que esdevé un efecte "...comodí per declinar totes les varietats de la misèria en el món..." (Pàg. 257) que imposa una marca a qui ha estat sancionat amb la catalogació. Per fugir d'aquesta empremta, Castel utilitza la noció de trajectòria (1997. Pàg. 14):

Hi haurà que reinscriure els dèficits en trajectòries, remetre a dinàmiques més amples, prestar atenció als punts d'inflexió generats pels estats límit. Cercar les relacions entre la situació en la que s'està i aquella de la que es ve, no autonomitzar les situacions extremes sinó vincular el que s'esdevé a les perifèries i el que arriba al centre.

Assolint el terme, són justament trajectòries el que s'analitzen, les quals duen de vegades a sortides airoses i altres s'estanquen en vies mortes, una i altra depenen de considerables factors entre els quals, com es podrà observar més endavant, l'atzar n'és un d'ells.

Els vianants d'aquestes trajectòries troben, en el seu decurs, un seguit de professionals encarregats, si s'escau, d'acompanyar-los per trams més grats, o si més no, disminuir els entrebancs de la ruta endegada. Són els i les professionals del treball social. No els únics, evidentment, però si que omplen espais propers que els situen sovint davant de la problemàtica. El treball social, des dels seus orígens ja tenia en el punt de mira el fet migratori i els seus efectes. No tan sols això, qüestions actuals tractades per teòrics, així com professionals que han treballat en aquesta recerca plantegen qüestions que ja es plantejava la fundadora. És exclusivament un exercici d'adaptació o, en termes més actuals, d'acomodació? Sembla que per Richmond no n'hi havia prou, El paràgraf és llarg, crec però que resulta clarificador:

Un altre aspecte del canvi d'entorn s'ofereix per les necessitats d'aquells clients, que provenen d'un ambient nacional o racial diferent, que han canviat d'ambient (...) com a conseqüència de la immigració als Estats Units. Per regla general es considera que, en el procés d'americanització l'adaptació ha de ser efectuada per l'immigrant, qui haurà d'aprendre el nostre idioma. Estudiar les nostres institucions, acceptar els nostres costums, sense què es produeixin modificacions en els nostres propis plans i intencions. Tanmateix, l'actitud del treballador social de casos en front d'aquest problema ha de ser la d'admetre la

necessitat d'adaptació d'ambdues parts. Inclús així, l'adaptador social fracassarà si no mostra una comprensió solidaria cap a l'ambient del Vell Món d'on ve els seu client. (Richmond, 1995. Pàg. 110)

Els termes estaven fixats i el coneixement del qual es reclamen nombroses veus des del treball social (Vázquez, 2002; Aguilar, 2004; Feu, 2009; Mata, 2009) ja semblava entès per Richmond: O l'adaptació (empro les seves paraules) és mútua o les possibilitats d'èxit són poques. El treball social des de sempre ha estat enfrontat a les nocions de diversitat i complexitat molt abans de l'anomenada postmodernitat (Hernández, 2009).

Aquest text es divideix en sis capítols, inclòs el present. En el que ve a continuació s'exposen els paràmetres teòrics en què es fonamenta aquest treball, centrats fonamentalment en la psicoanàlisi, agafat aquest des de diferents vessants teòriques, el treball social i la relació d'ambdós. S'incorpora també una noció aliena a la psicoanàlisi com és l'estrès, la qual guarda una relació de veïnatge amb l'ansietat més pròpiament psicoanalítica i finalment la idea de trajectòria que determina el pas per una o altra zona del ventall social que proposa Castel (2007).

El tercer capítol es centra en el marc legal ja que aquest afecta notòriament les trajectòries de les persones que cerquen estabilitat i es configura con una de les principals preocupacions dels estrangers arribats sense un títol que els permeti la regularitat. S'estimava que era important un petit incís al voltant dels procediments diversos que poden dur actualment a la regularitat, així com altres que han quedat derogats per legislacions posteriors, els qual foren emprats en algun moment per protagonistes d'aquest treball.

En el quart s'exposen els paràmetres metodològics que han estat suport d'aquest text, amb els interrogants bàsics articulats en objectius i, especialment, amb hipòtesi, intentant construir el procés dut a terme i les motivacions que duen a unes o altres eleccions metodològiques i tècniques, així com la viabilitat de les opcions preses.

El cinquè apartat és, com correspon, el més nodrit. En ell s'analitza la informació obtinguda i es mostren els diferents resultats derivats de les tècniques emprades. Té varis subapartats, el primer d'ells referit a les persones immigrants es treballen casos i entrevistes per separat. El segon ítem es refereix als professionals del treballs social i analitza per separat el contingut dels dos grups de discussió duts a terme, tant pel que

fa al contingut general d'aquest treball, com aspectes col·laterals de gran interès suscitats per la pròpia discussió i no plantejats a priori. Un darrer punt d'aquest apartat pren les categories com a unitat d'anàlisi, en relació a les hipòtesis plantejades, permetent aquesta darrera tasca el creuament de les dades globals obtingudes. El darrer apartat, sisè, exposa de manera succinta les conclusions derivades del treball dut a terme.

Una matisació. La primera versió d'aquest treball va ser pensada i parcialment articulada quan la crisi econòmica no era ni tant sols imaginada. El fet migratori anterior a la fallida econòmica s'esdevenia en una precarietat continua, que permetia però una certa ordenació dels processos, unes fases, per dir-ho d'alguna manera, identificables: tres anys com a mínim lidiant amb la irregularitat i la persecució; la recerca d'una ocupació i una primera autorització limitada a un any d'estada; unes renovacions dificultoses però més estables ja que les autoritzacions atorgaven major temporalitat i, finalment, l'accés a una autorització permanent. Aquesta trajectòria entesa com a tipus ideal (Weber, 1994) permetia d'alguna manera als professionals posicionar-se sobre el futur de les persones que atenien o, fins i tot, treballar amb les persones assistides perquè aquestes poguessin imaginaritzar l'esdevenidor o, si s'escau, generar un espai potencial (Winnicott, 1979; Belinsky, 2007), o trajectòria plausible, si bé no exempta de dificultats. La crisi ha remogut els punts d'aquesta trajectòria (cal tenir en compte que gran part del material s'obté en plena mancança econòmica i davallada de l'estat de benestar), el que ha dut implícit, d'una banda, períodes molt llargs d'irregularitat subsistint de les deixalles del sistema; gran dificultat per assolir una oferta de treball que permeti l'arrelament (Real Decret 2393/2004. Art. 45); pèrdua de les autoritzacions per no assolir els requisits de la renovació i, fins i tot, persones estables administrativament en situacions de pobresa greu. Finalment, la protecció, en lloc d'acompanyar processos de precarietat, s'ha retirat de l'escena en qüestions tan rellevants com la sanitària (Real Decret 16/2012). La crisi ha estat un factor que ha incidit i si s'escau condicionat els resultats i pot haver-los enriquit, malgrat els efectes devastadors que se'n deriven per molts dels protagonistes.

2.- EL MARC TEÒRIC

2.1 Una justificació

Els conceptes que més endavant s'exposen es reclamen, en general, de la psicoanàlisi, disciplina que no es presenta amb posicions unificades, ans al contrari, sovint les tendències estan enfrontades, tot i que no és aquest el problema principal, de vegades ni tan sols s'esmenta la literatura existent sobre una o altra orientació, com indica Green al seu darrer text publicat en castellà en relació a alguna escola rellevant (Green, 2014).

Qui subscriu va estudiar en una escola de clínica que aportava varies visons teòriques, sense cap ànim eclèctic sinó amb la projecció de què l'estudiant triaria, en el seu moment, aquelles opcions a les que tendís el seu inconscient o el seu desig, (a criteri de l'autor d'aquest text, aquest fenomen sol presidir gran part de les eleccions que fem els humans, essent la racionalitat una segona instància). No totes les opcions, seria inabastable, sinó aquells noms més rellevants que vénen encapçalades per Freud, Klein i Lacan, de les quals, altrament, sorgiren noves escoles i relectures.

Procedia però d'una de les escoles de treball social, en el qual les orientacions de caire kleiniana tenien incidència (Salzberger-Wittemberg, 1970; Rosell, 1987) i semblaven òptimes per desenvolupar una tasca assistencial. El contacte però amb Lacan, l'èmfasi en el discurs, l'empenta del significat i de l'espill, registre simbòlic i imaginari, respectivament així com la relectura de l'obra de Freud (Lacan, 1984a; 1984f), es configuren com punts d'atracció del signant. Malgrat això, d'una banda una posició de vegades sectària; unes pràctiques defensores de silencis llargs i sessions breus, basades en la paraula i desoïnt el discurs viu que representa l'afecte (Green, 1998), van promoure una nova inclinació cap a Green, autor que, partint sempre de Freud, incorpora Lacan per ser el camp en el qual es forma, fa una lectura de Winnicott i Bion que li permet, d'alguna manera, integrar aspectes teòrics sense caure en la barreja arbitrària (Green, 2005; 2010; 2014), apart de dialogar amb disciplines com l'antropologia i la neurobiologia (2005b) i la psicossomàtica (Green, 2000).

El text present incorpora la mixtura teòrica i pretén ser respectuosa de la incommensurabilitat que sovint acompanya a les teories, com diu Khun, de vegades resulta "... impossible definir tots els termes d'una teoria en el vocabulari de l'altra" (2002. Pàg. 48), i possiblement aquesta fita no ha estat assolida per la complexitat dels camps abastats, la idea però que ha presidit el tractament del text ha girat al voltant del diàleg teòric entre posicions diverses.

2.2 Al voltant de les expectatives migratòries: l'imaginari

El concepte d'imaginari té varis vincles i és emprat per disciplines diverses: psicologia, sociologia, antropologia o mitjans de comunicació (la relació no esgota, ni de bon tros, els usuaris del terme) i, potser, no sempre es parla del mateix. Dins del món de la psicoanàlisi és emprat per diferents autors Lacan (1984a); Castoriadis, (1993); Sami Alí (1991) . Un primer lligam del terme és extret de Lacan, qui el relaciona amb l'anomenat <<estadi de l'espill>> al qual atorga una dimensió anticipatòria, en les seves paraules (1984a):

...és un drama, l'empenta interna del qual es precipita de la insuficiència a l'anticipació; i que pel subjecte, presa de la il·lusió de la identificació espacial, maquina les fantasies que succeiran des d'una imatge fragmentada del cos fins una forma que anomenarem ortopèdica de la seva totalitat... (Pàg. 90)

Aquesta captura d'una totalitat (tot i que ortopèdica) s'entronca amb la noció de narcisisme i posa fi a la fantasia de cos fragmentat. Forma o imatge que configura la seu del <<jo>>, diferenciada, per Lacan, del <<subjecte>> vinculat, aquest darrer, al discurs. Qüestió oberta i sobre la qual caldria entrar si això fos un estudi teòric, ja que molts autors, fins i tot procedents del camp lacanià, travessen aquesta limitació conceptual del jo (Aulagnier, 1994). Green, que tot i recollir elements de Lacan és altament crític tant pel que fa a la teoria (limitació al significat deixant de banda l'afecte) com pel que fa a la practica (sessions breus, silencis excessius) no li nega coherència en aquesta qüestió, però advoca per l'ús del jo: "...l'anatema de Lacan no tan desencertadament pronunciat en contra de la Ego-psychology de cap manera ens autoritza a desatendre'ns d'examinar el concepte del jo, les pertorbacions clíniques del qual són evidents" (Green, 2005, Pàg. 107). Però no és un estudi teòric, sinó un intent d'implementar un concepte per copsar una realitat altament complexa, d'aquí que calgui centrar la qüestió de la manera més acurada possible i deixar de banda la controvèrsia entorn el jo.

Per Freud, l'imaginari sembla restar fora del camp teòric, no gensmenys, Castoriadis (1993), no deixa de mostrar la contradicció d'aquesta elisió: "Freud, qui des de l'inici fins la fi del seu treball, no parla de fet d'altra cosa que la imaginació, de les seves obres i dels seus efectes, es nega amb obstinació a tematitzar aquest element de la

psique” (Pàg. 24). Per què aquesta absència? Sembla que la necessitat de mantenir-se dins d'uns criteris de científicitat seria l'explicació més plausible.

Lacan el conceptualitza com a registre entre altres registres (real i simbòlic) i no l'entén com a llunyà a Freud, especialment per la noció de narcisisme: “Dit d'altra manera, una de les articulacions essencials és la fascinació del subjecte per la imatge, que a fi de comptes, sempre és una imatge que duu de si mateix. Aquesta és la darrera paraula de la teoria narcisista” (Lacan, 1994, Pàg. 55).

Imatge que es duu de si mateix, imatge que serveix de sosteniment al subjecte en el seu pas per l'existència. Què cal retenir del que hem dit fins ara de l'imaginari de cara a aquest treball? D'una banda quelcom que anticipa un futur, és a dir, un subjecte que es captura a si mateix en un esdevenidor que segurament mai es realitzarà tal com ha estat imaginat. En segon lloc atorga una imatge totalitzada d'un subjecte i, el que és més important, una imatge que sosté sobre els seus marges un procés o projecte d'existència determinat, i caldria encara afegir un tercer component: “Tota funció imaginant del subjecte, tota funció presentificant és per aquest fet i al mateix temps una funció organitzant, és a dir, en un nivell tan elemental com es vulgui una funció atorgadora de sentit” (Castoriadis, 2004. Pàg. 67). Aquest sentit en la obra de Castoriadis pren dues direccions, una en direcció a allò social instituent: “Les significacions imaginaries socials creen un món propi per la societat considerada, són en realitat aquest món: conformen la psique dels individus” (1997. Pàg. 11), l'altre en direcció a la psique, amb la noció d'imaginació radical d'aquesta que travessa allò social i, d'una manera o altra, ho afecta (1997b). Una i altra són d'interès aquí, la primera pel caire col·lectiu o familiar del fet migratori (Lacomba, 2001; Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003; Camarero; 2010), la segona per la lògica de la imaginació que permet anar més enllà del lloc que ocupa el subjecte en un temps determinat.

Una tercera incorporació podria també lligar-se a la noció il·lusió / desil·lusió de Winnicott (1979, 1991c; 1993), i especialment la idea d'un espai transicional sobre el qual Winnicott diu “... els fenòmens transicionals no <<passen>>, almenys quan hi ha salut. Poden convertir-se un art perdut, això però forma part de la malaltia d'un pacient, d'una depressió” (1991c), incorporada per Green com procés terciari o zona intermediària (2005; 2007; 2010). Entenc que Belinsky, en el seu estudi de l'imaginari (2007), fa un intent de cercar un concepte que comprometi les perspectives esmentades, sota l'epígraf de potencia imaginant, que s'emprarà sovint en aquest text, en les seves paraules:

... pot considerar-se com zona dels regnes intermedis: aquests regnes on, a través de figures de contorns imprecisos, que van i vénen entre el somni i la vigília, entre els vius i els morts, es fa possible la instal·lació d'allò nou (Pàg. 148).

També Castoriadis-Aulagnier, incorpora, en la seva conceptualització de l'imaginari, la idea de punt d'ancoratge que representa la "imatge especular" (2010. Pàg. 184), però l'autora francesa no considera aquests punts quelcom perpetu, ja que: "... aquesta capacitat d'invenió, propera sempre a la desmesura, troba i ha de trobar punts de detenció que demostrin al subjecte que somniar allò impossible no significa fer-ho possible..." (Pàg. 186). Són el que ella anomena punts topall que el subjecte troba en un discurs compartit anterior i exterior a si mateix (Castoriadis-Aulagnier, 2010).

Què fa l'immigrant des d'aquesta perspectiva?: Capturar-se a si mateix enllà, en una situació imaginada la qual té poc a veure amb la realitat objectiva, captura que atorgarà sentit i organització en un moment de la seva vida i, si altres circumstàncies s'hi donen cita, comportarà un canvi important que el durà a cercar paradisos més o menys inexistents als quals, en el seu trajecte, mirarà d'atorgar una forma que li permeti l'estada. En relació a les migracions l'imaginari ens apropa a les representacions que varen tenir lloc quan hom es va plantejar el trànsit migratori i com van ser copsades aquestes representacions; quina idea es tenia d'occident abans d'iniciar el procés, i que resta d'aquesta idea. Malgrat el seu caire, en certa mesura fugisser, pot operativitzar-se formulant la següent definició per aquest text: << El conjunt de representacions no contrastades amb la realitat objectiva en les quals l'immigrant s'anticipa a si mateix en un marc geogràfic diferent, organitzen i atorguen sentit al seu trajecte i serveixen de sosteniment o ancoratge d'un procés més o menys difícil, en el qual, sovint hi és coparticipant la família i, si s'escau, la col·lectivitat en origen. Aquest imaginari pot desbordar-se, mantenir-se i ajustar-se paulatinament a l'esdevenidor, o minvar>>.

2.3 La gestió de la pèrdua. El dol

Es tracta d'una noció que Freud (2005a) defineix de la següent manera: "...és, per regla general, la reacció a la pèrdua d'una persona estimada o d'una abstracció desplaçada fins al seu lloc, com ara la pàtria, la llibertat, un ideal..." (Pàg. 220), i, més endavant el pare de la psicoanàlisi especifica la relació del terme amb la malaltia:

... mai se'ns acudeixi de considerar el dol com una condició patològica, ni de portar-lo al metge per al seu tractament, tot i que el dol comporta greus divergències respecte del capteniment normal de la vida. Tenim la confiança que, passat un cert temps serà superat, considerem inadequat i perjudicial destorbar-lo" (Freud, 2005. Pàg. 220)

La definició és clara i operativa, no gensmenys, cal vincular-la de manera més estreta al camp de treball d'aquest text. Per Freud el dol és un treball penós que s'executa pas a pas amb una important despesa de capacitats. Hom va deslligant-se dels objectes perduts i cancel·la una representació rere un altre fins que "el jo esdevé de nou lliure i desinhibit" (Freud, 2005. Pàg. 222).

Ha estat un concepte posteriorment treballat al si de la psicoanàlisi des de varies vessants. Klein el conceptualitza en relació a l'ambivalència vers l'objecte, al qual s'ha pogut agredir en la fantasia i, per tant, els objectes interns beneficiosos, degut a l'agressió, poden perdre's. El temor d'aquesta pèrdua està lligat amb el que Klein elabora com un dels seus paràmetres del funcionament psíquic, la posició depressiva, en la qual es posa en marxa la culpa i allò reparatori. El dol seria, des d'aquesta perspectiva, una restauració dels objectes interns (Klein, 1990a). És important en aquest punt retenir la idea d'ambivalència, la qual per Raimbault té relació d'una banda amb la possessió interna, i de l'altra amb l'estranyesa de l'objecte perdut (2004), Leader, des d'una posició propera a Lacan, equipara el dol a un sacrifici simbòlic que permetrà a altres objectes ocupar el lloc d'allò perdut (2011).

Bowlby, per la seva part incorpora la idea de fase en l'elaboració del dol i en particular en configura quatre: embotiment de la sensibilitat; anhel i recerca; desorganització i desesperació i, finalment, cert grau d'organització (1986; 1993), fases que són recollides i aplicades per Achotegui al fet migratori reconstruint les següents etapes: negació; resistència; acceptació i restitució. Si Freud incorpora la malenconia i la mania com a formes possibles patològiques de transitar les pèrdues, i no entén el dol

com a condició patològica (2005a), Bowlby (1993), conceptualitza formacions patològiques del dol, de les quals aquí se'n retenen dos: el <<dol crònic>>, caracteritzat, entre d'altres coses per un allargament superior a dotze mesos, desesperança, colera i ressentiment i, en segon lloc <<l'absència perllongada d'aflicció conscient>>, on res s'ha modificat entorn la pèrdua, que remet d'alguna manera a la fórmula maníaca postulada per Freud (2005a). De fet Tizón recull els tres models derivats de Freud, Klein i Bowlby, i en fa derivat un seguit de components: abatiment; retirada dels interessos vers el món; pèrdua de la capacitat d'estimar; inhibició, identificació amb l'objecte, ambivalència vers aquest; oposició dol normal dol patològic i, finalment les fases (2004).

Tot canvi duu implícita una situació de pèrdua, malgrat vagi acompanyat d'una millora objectiva del subjecte, ja sigui un canvi de feina, un trasllat de casa o l'inici de les vacances, situacions aquestes que, en si mateixes, no poden considerar-se traumàtiques. Tanmateix, hom deixa en cada lloc una part de si mateix, de les seves experiències, del que ha creat o ha deixat de crear, de les seves satisfaccions i les seves frustracions i aquest canvi requereix un temps a fi de què hom pugui, en terminologia freudiana, tornar a invertir el seu entorn. Aquest darrer podrà facilitar la tasca o dificultar-la, cal però un treball psíquic vers allò perdut. Grinberg i Grinberg (1996) ho apliquen a l'àmbit migratori i entenen que l'elaboració:

...és un llarg procés que s'inicia en el mateix moment de la pèrdua, i en el qual el jo pren un paper fonamental. (...). A partir de les primeres reaccions de shock, com a resultat del brusc desequilibri experimentat al prendre consciència de la pèrdua massiva dels objectes valorats, el jo intenta reorganitzar-se mitjançant la elaboració pautada d'aquestes pèrdues (Pàg. 98).

En el trànsit migratori el canvi és evident, però no sempre es dona en les mateixes circumstàncies. Molts cops és sobtat, d'altres s'ha pogut madurar. En unes situacions la pèrdua d'objectes externs s'aparenta total, en altres parcial: per exemple, durant nombrosos anys, adolescents o púbers (en qualsevol cas menors d'edat) del Marroc, inclosos en el passaport del pare podien travessar la frontera sense autorització de residència. Ho acostumaven a fer a l'estiu, amb el pare i, un cop arribats al territori, tot i passar un període d'irregularitat, la legislació els permetia tramitar un permís de residència <<la via s'anomenava exempció de visat (Decret llei 155/1996. Art. 56.9) i se'ls atorgava per tenir permís el pare i ser menors d'edat>>, quin era el problema?: la mare havia de fer els tràmits habituals no precisament ràpids (reagrupament familiar).

La presència de la figura paterna (en molts casos recuperació) podia no compensar la pèrdua del que havia estat referent directe fins aquell moment (la figura materna), inversament, un trànsit migratori seguint els tràmits establerts podia, i pot, minvar l'efecte de la pèrdua d'objectes ja que els principals acompanyen el procés o fins i tot preparar el terreny per l'avenir. També hi ha casos en què el subjecte, malgrat l'absència de suport extern travessa la situació de manera més o menys favorable, entenent com a tal <<sense un excessiu patiment>>. Aquesta divergència entre uns subjectes i altres és també manifestada en un text lligat a la migració dels Estats Units (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003):

Els nens immigrants responen de diferents maneres a la separació dels seus éssers estimats. No pot sorprendre'ns que per alguns, sigui un procés traumàtic. Per altres és estressant, però no traumàtic. El mode d'experimentar la separació, les condicions socials del lloc d'origen i la percepció del que passa tenen un paper crític en la posterior adaptació del nen a la nova terra (Pàg. 121).

Descripció complicada per varies qüestions <<límits de traumàtic, noció "d'adaptació">>, però que ens parla, en una experiència llunyana, de problemàtiques semblants <<pèrdua per canvi i reorganització en un marc diferent>> i diferents formules per travessar-la. Què determina l'aplicació d'una o altra fórmula? Podríem parlar de la preservació dels objectes interns?, o potser de la constitució d'objectes transicionals en el sentit de Winnicott: "El lloc d'ubicació de l'experiència cultural és l'espai potencial entre l'individu i l'ambient" (Winnicott, 1979, Pàg. 135).

Grinberg i Grinberg atorguen rellevància al sentiment d'identitat (1993, 1996) i consideren aquest a partir de tres vincles: espacial, que es referiria a la cohesió self-objectes; temporal, que representaria la contigüitat del subjecte i les seves representacions en el temps i, en tercer lloc, social, que inclouria allò relacional. En la migració aquests tres vincles estan afectats i "segons els casos i moments, pot predominar la pertorbació d'un d'ells sobre els altres" (Grinberg i Grinberg, 1996. Pàg. 131). Achotegui agrupa els dols de la migració i la interculturalitat en set ítems: per familiars i amics; per la llengua materna; per la cultura; pels paisatges i la terra; per l'estatus social; per la pèrdua de contacte amb el grup ètnic d'origen i, finalment, per la pròpia seguretat física (2000, 2002, 2009).

Mirant de recollir les diferents aportacions, de cara a aquest treball definirem dol com <<la reacció de durada variable davant de la pèrdua de familiars i amics, la llengua materna, la cultura d'origen, la terra; l'estatus social; el contacte amb el grup ètnic d'origen i, finalment, la pròpia seguretat física, que comportaria, si s'escau, un procés de reorganització del propi jo amb el reconeixement d'allò que manca i la possibilitat d'establir nous lligams a partir de les possibilitats que atorga el nou territori, a la fi del procés o al llarg d'aquest. Les dificultats en l'elaboració de les pèrdues poden comportar una prolongació del dol, la caiguda del subjecte en un estat depressiu, o un tràmit per via de la negació, de manera maníaca>>.

2.4 Trajectes de patiment: l'estrès

És un concepte d'ús comú establert per Selye (1956), que vindria a donar compte de les modificacions tant físiques i psicològiques produïdes en organisme enfrontat a una situació poc grata. És descrit en tres fases com a <<Síndrome general d'adaptació>> (SGA en endavant): un primer moment ve acompanyat d'una reacció d'alarma, si la situació continua, l'organisme s'adapta, estaríem en la fase de resistència i a la fi, esdevé la fase d'esgotament davant la capacitat limitada de l'organisme de respondre a l'estressor (Neufeld, 1984; Amigo, Fernández, Pérez, 1998).

El terme no és emprat en l'àmbit psicoanalític, com si que ho és, d'altra banda, el d'ansietat o angoixa, que en alguns moments podrien intercanviar-se. No és gens senzill l'aïllament conceptual dels termes implicats. Els autors esmentats en un intent de delimitar estrès i ansietat, indiquen que un, <<estrès>>, faria referència a una exigència real del medi, mentre que l'altre <<ansietat>> prendria un caire anticipatori d'una situació amenaçant poc precisa. Poc convincent, certament, ja que comporta algunes qüestions: Què és una exigència real del medi?; tothom té la mateixa vivència d'aquesta exigència real?; per què la mateixa exigència té efectes tan diferents entre un subjecte i un altre?; el psiquisme diferencia tan clarament l'amenaça futura de l'amenaça real?; com emprar el concepte de manera diferencial?. Estaríem davant de discussions similars a les que diferencien por i angoixa en base a la presència absència de l'objecte amenaçador. Els límits són difosos.

Freud mostrava certes dificultats alhora de diferenciar conceptes, en el seu cas dolor i angoixa:

El nen <<anhela>> la presència de la mare que ha de satisfer les seves necessitats. D'aquesta nova carrega és de la que depèn la reacció de dolor. El dolor es, doncs, la veritable reacció a la pèrdua de l'objecte, i l'angoixa, la veritable reacció al perill que tal pèrdua duu aparellada (1973, Pàg. 134).

És l'objecte qui, aquí, estableix la diferencia entre ambdues nocions, no deixen però de plantejar-se preguntes, més quan el propi Freud indica en el següent paràgraf: "el dolor sorgeix – primera i regularment – quan un estímul que ataca la perifèria traspasa els dispositius de protecció contra els estímuls i passa a actuar com un estímul instintiu continu", per després mirar d'explicar el desplaçament del terreny físic a l'anímic: "La intensa càrrega de l'anhel de l'objecte que s'enyora (perdut), càrrega que no podent ésser satisfeta creix de continu, crea les mateixes condicions econòmiques que la carrega de dolor de lloc del cos ferit..." (1973. Pàg. 134 i 135). Seguint les anteriors cites, l'absència de l'objecte és susceptible de generar un dolor que s'equipara al dolor físic, mentre que l'amenaça d'aquesta absència dispararia l'angoixa. Novament resulta difícil establir un límit entre dolor i angoixa, entre d'altres coses per la complicació de saber quan un objecte no hi és realment i, d'altra banda, cal referir-ho a un subjecte individual que serà qui crearà les transicions (Winnicott, 1979) o qui disposarà d'objectes interns que li permetran tolerar l'absència total o per períodes llargs, de l'objecte.

Sembla que, a partir de Freud i de la SGA, és l'objecte (present en un cas, real en l'altre) qui determina les diferenciacions terminològiques, Lacan encara complica més el panorama i fa una inversió en la qual l'angoixa podria anar lligada a una presència excessiva, en lloc d'una absència o el temor d'aquesta, la falta en el seu plantejament és constitutiva del psiquisme (2006):

El que el nen li demana a la mare està destinat a estructurar per ell la relació presència – absència de domini. Hi ha sempre cert buit que preservar, que no té res a veure amb el contingut, ni positiu ni negatiu, de la demanda. És la seva satisfacció total d'on sorgeix la pertorbació en la qual es manifesta l'angoixa (Pàg. 77).

És a dir, l'angoixa aniria lligada a una presència permanent que deixaria el subjecte sense espai per la circulació metafòrica i metonímica del significat (Lacan, 1984f). L'autor francès ho explica per la noció <<d'Altre>> amb majúscula (un dels eixos de la

seva teoria el tractament de la qual no és objecte d'aquest text), amb la qual intenta enquadrar els efectes de l'estrès, que no discuteix, i sobre els quals diu (Lacan, 2006):

Mes recentment s'ha teoritzat, en altres àrees culturals, el que s'ha qualificat amb el terme estrès. S'arriba a un punt en què la demanda que se li fa a la funció desemboca en un dèficit que supera a la pròpia funció, el qual arriba a afectar l'aparell en forma tal que el modifica més enllà del registre de la resposta funcional, per desembocar finalment en les empremtes duradores que engendra, en el dèficit lesional (Pàg. 70).

Per un dels exponents de la psicossomàtica, Sami Ali, l'estrès obeeiria a una situació en la qual el subjecte viu un punt mort en què tota sortida esdevé de difícil realització (Sami Ali, 2000):

“Perquè l'estímul es torna estressant, no tan sols a causa de la seva intensitat i persistència, sinó sobre tot per què el subjecte que pateix el seu contracop es troba en la incapacitat de fer el que sigui. Per més que l'impediment sigui físic o moral, tributari al seu torn del dispositiu experimental o del conflicte psíquic, sempre s'arriba a la mateixa comprovació: el subjecte no pot ni actuar, ni sortir del tancament” (Pàg. 257).

L'autor no refereix, en cap cas, ni la vivència del subjecte, ni l'efecte sobre el cos a la preponderància de l'estímul, aquest és divers si mirem la cita anterior (fins i tot experimental), la qüestió rau en el conflicte i en la impossibilitat de sortir-ne.

Des del món kleinià, l'ansietat es dividida en tres formes, lligades a la manera d'experimentar-les: Confusional, paranoide i depressiva. La primera faria referència una amenaça de desintegració on regna el desconcert, la segona, més elaborada, tindria relació amb un atac, real o fantasiejat, on la projecció també hi juga el seu paper i la tercera per la pèrdua de l'objecte, al qual s'ha pogut malmetre (Klein 1988d, Tizón, 1988; Minieri, Neiss, 1989). Grinberg i Grinberg (1996) ho apliquen directament al fet migratori: Podrien lligar-se, tot i que no de manera sistemàtica, a diferents moments de la migració.

En què quedar-nos del ventall anterior? La presència- absència de l'objecte i la realitat o fantasia del perill, resulten de difícil clarificació quan hom afronta el cas per cas. En les descripcions anteriors, més enllà de les conclusions o hipòtesi que cada autor

pugui desenvolupar, hi ha el reconeixement del fet, ja sigui clínic o experimental, de què l'exposició a una situació d'amenaça (independentment de la realitat d'aquesta) té efectes. Tant Freud (1973), amb la noció de dolor per efecte d'un estímul que ha travessat les defenses i que és catalogat de continu; la descripció de la SGA (Selye, 1956; Neufeld, 1984; Amigo, Fernández, Pérez, 1998; Rodríguez, 2001), com el propi ús que Lacan (2006) o Sami-Ali (2000; 2003) fan del concepte, hi ha el reconeixement de la seqüela que aquesta situació té sobre l'organisme.

Què succeeix en el fet migratori? o millor, què li passa a un subjecte que migra?, Per Suárez-Orozco i Suárez-Orozco:

...la immigració és un dels esdeveniments més estressants als que pot enfrontar-se una família. Aparta el membres que la componen de moltes de les seves relacions i d'un context previsible: vincles amb la comunitat, treballs, costums i (amb freqüència) l'idioma. Els immigrants queden desposseïts de moltes de les seves relacions més significatives: els parents, els millors amics i els veïns (2003, Pàg. 126).

Tenim doncs l'enfrontament amb el malestar que va des de les pèrdues (mencionades en l'anterior cita i ja tractades en l'apartat del dol) fins situacions de perill i un context de vegades hostil que no té el mateix efecte per cadascuna de les persones a les quals afecta, per molt similars que resultin les siluetes que esbossa l'estressor. S'escauen dues incorporacions centrades en la idea d'afrontament. La primera sota els conceptes de fugida o lluita, que es concreten en afrontament aproximatiu i afrontament evitatiu, amb una interessant tercera variable lligada a l'omissió de qualsevol acció, o afrontament passiu (Rodríguez, 2001), la qual pot remetre'ns, almenys en el terreny dels efectes, a la conceptualització de Freud vers la inhibició (1973) i la noció de punt mort de Sami Alí (1991; 2000). També, al voltant de la fugida, Suárez-Orozco i Suárez-Orozco (2003) incorporen la noció de <<fugida ètnica>> que ens parlaria de l'estructuració de la identitat mitjançant una identificació intensa amb la societat dominant.

La segona referència és el model fenomenològic de Lazarus i Folkman, (1986), centrat en l'avaluació de l'individu. Hi ha aspectes d'aquest que permeten cert diàleg amb el tractat fins ara, com és la preeminència de l'individu sobre de l'estímul o estressor, i aspectes més distants com la identificació d'antecedents i conseqüents de l'avaluació. Aquesta darrera es definida com "aquell procés que determina les conseqüències que

un esdeveniment donat provocarà en l'individu" (Pàg. 56). Aquesta avaluació es classifica en tres ítems, primària, secundària i reavaluació. La primera és l'encontre amb un fet estressant o no; la segona valora que es pot fer davant un esdeveniment estressant, i la reavaluació es vincula a la retroalimentació mitjançant la nova informació que el subjecte va rebent de l'entorn (Lazarus, Folkman, 1986).

Des d'aquest treball, a fi de fer operativa la noció d'estrès, es definiria amb la següent formulació: <<Situació d'incertesa en diversos àmbits vers l'esdevenidor de l'immigrant, que es manifesta en una situació de tensió sentida en primer moment com a malestar general i que segons la persistència pot tenir efectes sobre l'organisme. El subjecte que l'experimenta identifica com a causa un element extern provocador de situacions o bé gran confusió o de persecució davant les quals es veu incapacitat per clarificar-les, per fugir o per atorgar-les-hi un sentit menys amenaçador. El suport social pot actuar com a element que minvi l'efecte mentre que l'aïllament o la solitud poden incrementar-lo>>.

2.5 Estereotípies i biaixos: Algunes eines útils de la psicologia social

La psicologia social estudia com els fenòmens psicològics estan lligats i conformats per processos socials (Ibáñez, 2004), o la reciprocitat entre individu i societat (Munné, 1995), o la intersecció i superposició disciplinar (Noto, Panyella, 1986). És susceptible d'aportar models que permetin una lectura dels fenòmens que acompanyen a la migració, especialment aquells que tenen relació amb la construcció de l'altre que, en un territori com el tractat, pren sovint la direcció de l'estereotip quan no directament del prejudici (Moya, Puertas, .2008)

Un dels conceptes a considerar és el de formació d'impressions (Ash, 1964), consistent en la deducció i construcció de l'altre en base al seu comportament i atributs, construcció que genera expectatives i promou conductes. No s'apropa a l'imaginari de Castoriadis (2004) descrit més amunt? El model d'Ash, postula la percepció d'una totalitat o el que anomena "impressió unitària" (1964. Pàg. 214) mitjançant la informació considerada més rellevant, a partir d'un seguit de dades que tenen implicacions exagerades en la construcció final, són els trets centrals. Pot ser útil, tant si s'avalua des de la percepció d'un nou vingut com si es fa des de la societat receptora.

Com el subjecte atorga rellevància a uns aspectes de la informació i considera altres perifèrics? Una de les explicacions té relació amb l'ordre en què les dades són presentades, s'anomena efecte de precedència o primàcia i de recència o contigüïtat; una segona construcció es lliga al contingut positiu o negatiu de la informació, podríem dir benèfic o amenaçador, sobre l'observador, existint un biaix cap a la negativitat; també s'han postulat fórmules inscrites al si de les cultures que condicionen la percepció de quina és la personalitat de l'altre. L'aspecte físic es sosté com a explicació molt relacionada amb l'efecte de primàcia esmentat i amb l'anomenat efecte halo (Vander, 1986) en el qual una particularitat, positiva o negativa, en pressuposaria d'altres en el mateix sentit (Hogg, Vaughan, 2010). Pensis novament la concatenació d'impressions que duu aparellat el mocador en les dones procedents del Nord d'Àfrica o la imatge d'un venedor ambulat irregular (d'ambdós en parlen els professionals participants en aquests investigació), anomenats top manta, en el qual la consideració menys severa és <<el pobre és víctima d'unes màfies>>, sense hi hagi el menor coneixement sobre el procés de producció, venda i repartiment.

Tot plegat permet introduir la noció d'estereotip, mitjançant la qual es designa un procés de categorització (Tajfel, 2001) o generalització sobre un individu o col·lectiu. Tant l'estereotip (Feliu, 2004; Hogg, Vaughan, 2010) com el prejudici, malgrat la mala premsa que duen aparellats (un prejudici no és més que un judici a priori), són processos sovint inevitables, els quals poden funcionar en absència de major informació. Tanmateix, sovint es tornen resistents a contraexemples o informacions oposades, donant-se una tendència al manteniment afavoridora de la discriminació i la generació d'un <<nosaltres>> en front d'uns <<altres>> als quals es pretén perjudicar (Vander, 1986; Pettigrew, 2001; Myers, 2007) . El pitjor efecte del prejudici però és la predisposició al fracàs i els sentiments d'inferioritat que genera en els afectats, si aquests s'identifiquen amb els desitjos del grup dominant, és l'anomenada profecia d'autocompliment (Myers, 2007) o, altrament, desembocar en el que Goffman, anomena ambivalència identitària (1970). L'estereotip i prejudici en si tan sols seria una forma ingènua, en paraules de Heider (Hogg, Vaughan, 2010) d'atorgar coherència al voltant de "dades que bombardegen els nostres òrgans sensorials" (Vander, 1986, Pàg. 73), o d'un entorn bromós. De vegades són però inflats i emprats en base a interessos diversos, fet que pot dur aparellada la circulació de l'estigma com a dimensió manejable i desplaçable (Goffman, 1970)

2.6 Trajectòries: Inserció / Vulnerabilitat/Desafiliació

No és el tema d'aquest text treballar al voltant de l'Estat de Benestar, tot i que aquest té relació amb el fet migratori al configurar un espai desitjable per persones procedents d'allò que s'ha anomenat <<Sud>>: potser les representacions que aquest estat de benestar genera, configuren un punt d'apuntament de l'imaginari que sobrevola el fet migratori. Però no tan sols és una plataforma en la qual assentar les aspiracions, sinó també un espai de destí carregat de contradiccions i paradoxes. L'estatus que al llarg d'un temps ocupi l'immigrant en aquest nou marc ens pot atorgar una mesura del destí d'un trànsit migratori. Passats uns anys des de l'inici del fet migratori, en quina posició es situa l'actor principal?. Està <<integrat>> o <<insertat>>, està <<exclòs>>, o està en mig mirant de subsistir. Un analista d'allò social és el sociòleg Robert Castel, el qual distingeix en la estructura social un determinat nombre de zones:

- Una zona d'integració o d'inserció caracteritzada per una situació laboral estable i la existència d'una xarxa relacional (amics, família, contactes) que pot servir de suport.
- Una zona de marginalitat o desafiliació la qual tindria justament les característiques oposades a l'anterior.
- Una zona de vulnerabilitat que s'ubica entre les dues anteriors i es caracteritza per la inseguretat laboral i fragilitat del suport relacional. (Castel, 1992, 1997).

Aquestes zones són quelcom dinàmic i els subjectes no s'ubiquen en una o altra per una marca del destí, sinó dels esdeveniment que viuen. En paraules del propi autor:

...el model proposat no és estàtic, es tracta menys d'ubicar els individus en aquestes <<zones>> que d'aclarir els processos que els porten de una zona a l'altre: per exemple, a passar de la integració a la vulnerabilitat, o caure des de la vulnerabilitat a la inexistència (Castel 1997, Pàg. 16).

La idea central és la de trajectòria. On ubicaríem un immigrant recent arribat si prenem aquest model com a referència? En la zona d'inserció, vulnerabilitat o desafiliació? I en altres fases de procés?

En un text posterior el mateix autor s'interroga sobre què és estar protegit. Per ell la qüestió rau en la idea de d'autonomia o independència (Castel, 2004), "un tipus de formació social al si de la qual ningú està exclòs perquè disposa dels recursos i dels

drets necessaris per mantenir relacions d'interdependència" (Pàg. 117). Les modificacions dels darrers anys lligades al que s'anomena crisi econòmica posen en dubte la plausibilitat del darrer postulat, havent generat "individus per defecte" (Castel, 2010. Pàg. 326), que són aquells que resten atrapats en la contradicció de no poder ser individus, val a dir, en l'anomenat pel propi Castel <<precariat>>. Instal·lats al precariat? No, l'expressió és esbiaixada, però quan ha quedat impresa en el text, qui el subscriu ha pogut percebre la dificultat de pensar els fenòmens socials i la facilitat amb què sovint s'empren els mots. Quin és el problema? L'articulació <<instal·lats>> atorga intencionalitat als afectats i és el sociòleg francès qui em discuteix: "el precariat instal·la a les seves víctimes en la impotència per realitzar-se com a individus". No pot negar-se que l'individu hi té quelcom a dir però de vegades es veu sobrepassat per una estructura que assigna els llocs i reassigna les relacions socials. Com diu el propi autor, el precariat és heterogeni i en aquesta heterogeneïtat l'immigrant és ubicat al furgo de cua.

2.7 Treball social, psicoanàlisi i migracions

En la introducció es feien alguns interrogants al voltant de del Treball Social i el fet migratori i de l'efecte d'imaginari, dol o estrès en el dia a dia de la relació assistencial. En aquest punt calen dos tipus de lligams, d'una banda la relació del treball social amb el fet migratori, més enllà dels tres conceptes ja tractats, i de l'altra la relació del treball social vers la psicoanàlisi, ja que, aquest treball combina, travessa i investiga en el camp de les dues disciplines. Per una raó d'antiguitat i d'història començaré per la relació Treball social vs. Psicoanàlisi.

2.7.1 Treball social i psicoanàlisi. Una relació intensa i complex.

El treball de casos sistematitzat per Mary Richmond ha rebut, històricament, l'efecte de la psicoanàlisi, tot i que aquesta qüestió no estigui tan clara, o fins i tot negada, pel que fa a la fundadora. Així, Gaviria en el seu llarg, interessant, dens i discutible pròleg del Trabajo Social de Casos indica "Mary Richmond mai va escriure el nom de Sigmund Freud, ni el va esmentar. Mary Richmond mai va emprar la paraula psicoanàlisi, ni fixació, ni regressió, ni superjò, ni transfer" (Gaviria, 1995, Pàg. 20). Gaviria reconeix la vinculació del treball social dels anys 30 a la psicoanàlisi, tanmateix, fa un enorme esforç per <<alliberar>> Mary Richmond d'aquesta influència. Si bé aquest tema no és l'objecte d'aquesta tesi, no deixen però de sorprendre expressions del caire "...les feministes americanes han demostrat la misogínia de Freud, que descrivia a les dones com a éssers incomplets. Arriba a afirmar que els faltava el penis" (Gaviria, 1995, Pàg. 21). Cita que descontextualitzada i tractada de manera superficial, no pot sinó dur a confusió. La teoria de Freud vers la dona és certament complex (les dificultats són reconegudes per ell mateix) no tant pel tema del penis, on Freud esmenta la rellevància d'allò que es veu, i com això determina aspectes psicològics, sinó de la constitució del Superjò, instància psíquica de gran importància teòrica sobre la qual no troba un heurístic satisfactori quan es refereix a la dona, i fins i tot podríem parlar d'una hipòtesi ad-hoc, tal com vénen definides per Khun (2000): Si per l'home, el superjò deriva de l'amenaça de castració, per la dona esdevé de manera més tardana: "Amb la supressió de l'angoixa de castració, s'escapa el motiu principal que hauria impel·lit el minyó a superar el complex d'Èdip. La nena s'hi queda un temps indefinit, el desintegra tard i llavors ho fa de manera imperfecta" (Freud, 1986, Pàg. 310), poc convincent, sota el criteri del signatari d'aquest text, per les implicacions que duu aparellades: un superjò més feble i una angoixa menys desenvolupada en la dona no observable, almenys de manera genèrica, ni en la clínica

ni en la quotidianitat. D'altra banda, si la posició de la Ego psychology era conformista i adaptativa al sistema, sembla no haver-hi dubte, una segona mirada a Freud, més inconformista, alimenta posicions del que a EUA va anomenar-se nova esquerra, remeto en aquest sentit a l'excel·lent anàlisi de de l'historiador Ely Zaretsky (2012). Per tancar aquesta qüestió en aquest treball, no per què li manqui interès, sinó per que fuig de l'objectiu, i com a contrapunt a la cita de Gaviria, podria fer-se esment d'Emma Goldman, escriptora, anarquista i feminista qui parla del canvi dràstic derivat de conèixer Freud: "Per primera vegada a la meua vida, vaig captar tot el significat de la repressió sexual, i el seu efecte sobre el pensament i l'activitat de l'esser humà (Goldman, citada per Schwartz, 2000, Pàg. 171). No es pretén concloure res, sinó evidenciar la complexitat i la necessitat de fugir d'estereotípies.

Miranda (2012) indica que entre la primera generació, representada per Mary Richmond, i la segona, el nom més emblemàtic de la qual és Gordon Hamilton, s'esdevé una transformació conceptual en la manera de concebre la personalitat, de l'interaccionisme simbòlic a la psicoanàlisi. Tall epistemològic? Mirem de pensar que hi ha d'aproximatiu o de distància entre Richmond i el dispositiu psicoanalític clàssic. En el Diagnòstic social Richmond esmenta una metodologia comuna a totes les entrevistes, indica que és el client qui "millor" pot facilitar els fets, així com que altres aspectes poden venir de fonts diverses (companys, caps, família). Tindríem un punt de lligam, els fet facilitats pel client, i un punt de distància, la participació de l'entorn. Es cita textualment part del que Richmond anomena segon mètode, aprofitant-ho altrament per donar audiència a la seva creativitat fundacional i copsar l'actualitat de la proposta, malgrat aquesta procedeixi de l'any 1917 (Richmond, 2005. Pàg. 400):

Aprofitar qualsevol oportunitat d'aproximació natural que surti al començament de l'entrevista i, (...) no caure en la temptació de modelar-la en funció d'idees preconcebudes del seu probable contingut. Aquest principi també és aplicable a les preguntes que plantegem – la formulació de la pregunta no ha de suggerir la resposta.

És doncs el client o usuari qui és portador d'un saber i perquè aquest aflori cal una certa neutralitat. No calen gaires consideracions, el paràgraf anterior podria ser subscript per qualsevol psicoanalista, tanmateix, pot comparar-se amb consideracions de Freud l'any 1912: "...El doctor ha de situar-se en estat d'atorgar valor (...) a tot el que se li comunicui (...) cuidant-se de no substituir la selecció que el pacient ha realitzat per una censura pròpia" (Freud, 1979a).

El tercer mètode parla del temps i l'atorgament d'aquest a l'entrevistat a fi de què pugui expressar el seu problema i ser escoltat atentament: "el temps necessari" (Richmond, 2005. Pàg. 400). No són, evidentment, els dos eixos de l'atenció psicoanalítica: atenció flotant i associació lliure, però sí que ens parla d'un espai, d'un temps i d'una dedicació que presenten certes similituds especialment en la cura d'un enquadrament o setting que permeti el sorgiment del problema de l'usuari.

En canvi, en el quart mètode la distància és òbvia: cooperació de parents o empleadors per millorar la situació. Tanmateix, si mirem de seguir el fil trobem un eix de gran rellevància que determina la diferència: l'entorn, vital pel treball social, discutit per la psicoanàlisi. Tanmateix, a EUA, des de ben aviat va haver-hi adeptes de la psicoanàlisi que remarcaven la influència de l'entorn, com és el cas de William Alanson White qui "defensava un punt de vista vers l'individu, segons el qual aquest és una entitat que emergeix de l'entorn social. Aquesta concepció xocava amb la de Freud, per la qual l'esser humà és vist com un organisme biològic" (Schwartz, 2000, Pàg. 190).

Freud postulava un concepte de gran originalitat, la pervivència del qual és discutida pel món psicoanalític, quan no sovint malentesa. És la noció de pulsó (2005b), que té una font d'origen corporal continua (la necessitat) i s'alia amb el món psíquic del subjecte per satisfer-la. Com que el subjecte no pot obeir als dictats del principi del plaer, cal ajustar desig i realitat (1980c). És anomenat el concepte límit entre allò somàtic i allò psíquic. Dins d'aquest dispositiu pulsional encara queda un element, el menys rellevant per Freud: l'objecte, el més contingent de tots els elements. És aquest objecte el que determina l'entorn del subjecte i és aquí, especialment, on Mary Richmond i la Psicoanàlisi presenten divergències. És però també aquí on teòrics de la psicoanàlisi posteriors corregiran, milloraran, confondran, amagaran, l'original aparell descrit per Freud, com per exemple els espais intermediaris de Winnicott (1979); les formacions terciàries (Green, 2007); o les adscripcions de la psicoanàlisi a la cosa pública al voltant dels anys trenta (Zaretsky, 2012). Avui en dia sentim analistes advocar per les relacions (allò intersubjectiu) en detriment d'allò intrapsíquic, tanmateix, altres, fent correcció del circuit pulsional i atorgant a l'objecte un paper rellevant (molt rellevant en alguns casos) han advocat per la convergència entre intrapsíquic i intersubjectiu (Green, 2010). El tema resta obert.

Cap als anys 30 les relacions es fan obvies. Així, el Treball Social, anomenat precientífic (De la Red, 1993) o eclèctic (Vélez, 2003) genera les seves escoles. D'una banda la funcional que s'empara en Rank, un psicoanalista l'obra principal del qual és <<El trauma del naixement>>, fou expulsat de la comunitat psicoanalítica pel propi Freud (Makari, 2012), sembla que a contracor (Roazen, 1978). Els principis d'aquesta escola parteixen de la idea de voluntat de Rank i s'articulen en la implicació dels clients, comprensió conscient i ús de fases temporals, rellevància de l'entitat que atorga el servei, clara comprensió del procés de Treball Social i la relació com a font d'ajuda i de millora (Viscarret, 2007; Stein, 2010).

Per la seva part, el model psicosocial, potser enfrontat a l'anterior (Miranda, 2015) té com a concepte rellevant el de <<persona en situació>> i com a nom més important el de Hamilton (Viscarret, 2007; Miranda, 2012; 2015), autora de gran rellevància pel que fa a la diagnosi al si del treball social i sobre la qual convé fer una breu aturada. Hamilton emprava terminologia psicoanalítica i en concret avala l'ús d'un dels conceptes fonamentals en què s'assenta la intervenció psicoanalítica: "Qualsevol treballador social que està en contacte amb famílies, nens o malalts, ha d'entendre el complicat mecanisme de les transferències, doncs, cas contrari es veurà ell mateix envoltat en situacions impossibles de manegar" (Hamilton, 1960, Pàg. 29). Però transferència no és l'únic terme utilitzat, resistència, sublimació, defensa i interpretació, entre altres. No ofereixen dubtes els vincles, si que és però interessant la classificació que ella mateixa anomena com "arbitraria" (Hamilton, 1960, Pàg. 262), que pot servir també per emmarcar l'òptica psicoanalítica al si del Treball Social de Casos:

- La psicoanàlisi que anomena clàssica, limitada a les escoles de caire psicoanalític, on l'associació lliure és el mètode central i l'objectiu és modificar la neurosi del pacient.
- Psicoteràpia que modifica aspectes de l'anterior en un sentit més directiu pel que fa a l'entrevista amb la finalitat d'adaptar el subjecte al medi.
- El treball social de casos amb orientació psicoanalítica que emprava l'entrevista a fi d'ajustar emocionalment l'individu per millorar la seva relació amb el medi. (Hamilton, 1960).

Convindria certa matisació de termes. D'una banda la psicoanàlisi no quedava únicament centrada en la neurosi, tant a Europa com a Estats Units s'intentava ampliar el terreny a la psicosi, malgrat Freud consideres que no hi hagués transferència en aquesta darrera i per tant "inaccessibilitat terapèutica" (2005c, Pàg. 190). Fins i tot

aquesta qüestió ha estat discutida ja que un dels casos tractats directament per Freud, Sergei, l'home dels llops (Freud, 1979g) diagnosticat dins del camp de la neurosi obsessiva originàriament, podria ser entès com a quelcom psicopatològicament distint (Green, 1995a). En segon lloc, a EUA va tenir implantació la Ego Psychology, per la qual els termes <<adaptació>> o <<ajustament>> de l'individu al medi eren rellevants, fet que els adscriu a la noció de control social pel poder que la teoria atorgava al <<jo>>, veritable força adaptativa (Zaretsky, 2012), res a veure amb la psicoanàlisi dominant a Europa. Semblarien tres vies, les de Gordon Hamilton, que remeten al cas per cas i, en si, a la diagnosi, tanmateix, no resulta senzilla la diferenciació o límits de cadascuna, si bé la resultant ens duu a la importància de la transferència com a eina de la relació assistencial (Salzberger-Witttemberg, 1970; Rosell, 1987; Molleda, 2012).

Entre les dues posicions descrites, funcional i psicosocial, Pennsilvania i New York, respectivament apareix el *problem solving* (1980) de Helen Perlman, com a configuració sintètica d'ambdues (Miranda, 2015). També la psicoanàlisi guia la construcció teòrica, establint una equivalència entre les instàncies psíquiques de la segona tòpica freudiana (1979f). Energies vitals, organització i repressió tindrien, en el seu sistema consonància respectiva amb l'allò, el jo i el superjò. L'estructura que proposa conté cinc elements, persona, problema, dispositiu, professional i procés, en el qual el professional dóna suport a l'usuari en la reflexió sobre els problemes, prèviament desglossats. Malgrat les crítiques rebudes pels esmentats models, per la seva adscripció al concepte d'adaptació, certes però no deslligables del context en què varen néixer i desenvolupar-se, Hamilton i Perlman, juntament amb la fundadora i la seva noció d'entorn, representen la sistematització més seriosa que, a criteri de qui signa aquest text, ha generat el treball social de casos i el treball social en general, en suport d'això Congress considera que el model psicodinàmic i la idea d'entorn de Richmond són els fonaments per la recerca d'un model durador a Treball social (2012).

El darrer autor que voldria analitzar és Biestek, qui també emprà el terme transferència i l'analitza juntament amb altres conceptes també d'ús comú en el Treball Social: amistat, contacte, simpatia, empatia, comunicació, transfer, transferència i relació. Creu que transferència s'ha d'emprar en situacions específiques i opta per relacions de casework (Biestek, 1966). Tanmateix, els seus principis, de molta importància al treball social, guarden proximitat o distància vers el món psicoanalític?

El primer principi és el d'individuació "reconeixement i comprensió de les qualitats úniques de cada client, i l'ús diferencial de principis i mètodes per ajudar a cadascun a

aconseguir una millor adaptació social” (Biestek, 1966. Pàg. 27). És òbvia la concordança entre el model psicoanàlisi i el principi esmentat en la primera part de l'enunciat, és a dir, aquesta qualitat única del client. Diferent és la segona part: novament ens trobem la noció d'adaptació sobre la qual ja se n'ha parlat. El segon principi és l'expressió intencionada de sentiments en tant “reconeixement de la necessitat del client d'expressar els seus sentiments amb llibertat, en especial els de signe negatiu” (Biestek, 1966. Pàg. 27). Novament hi ha certa concordança entre dispositiu de casework i dispositiu analític en l'expressió lliure dels sentiments i, especialment, els de signe negatiu (el terme intencionada requeriria una anàlisi per si sol i ens duria molt lluny de l'objecte d'aquest text). Aquest principi es lliga amb el següent que fa referència a la recepció del caseworker vers aquests sentiments expressats, anomenat “participació emocional controlada” (Biestek, 1966. Pàg. 52) i subdividit en tres components: sensibilitat, comprensió i resposta, dels quals el que potser més s'apropa al dispositiu analític és la sensibilitat, essent els altres dos més distants en base l'objectivitat dels continguts.

Nogensmenys, és ineludible certa crida a aspectes contratransferencials, importants per determinades orientacions de la psicoanàlisi o fins i tot al concepte de contenció, àmpliament emprat en el treball social més proper a nosaltres i d'evidents ressonàncies psicoanalítiques. Teresa Rosell s'empara directament en Winnicott per parlar de la capacitat de percebre i rebre les ansietats de l'altre per contenir-les i retornar-les de manera elaborada (Rosell, 1987). Bion, de manera semblant, introdueix la noció de funció alfa que permet convertir els malestars, elements beta en la terminologia del psicoanalista anglès, en elements alfa, susceptibles d'integrar-se al psiquisme i ser emprats en altres tasques (1990; 1991).

El quart principi fa referència a l'acceptació de l'usuari tal i com aquest és: “l'objecte d'acceptació no és allò bo, sinó allò real. És la realitat el que interessa al cas” (Biestek, 1966. Pàg. 73). Si bé el concepte d'acceptació és ineludible al dispositiu analític, l'èmfasi en la realitat o allò real, termes ambdós difícils de cenyir, marcarien cert distanciament. El que no oferiria gaires vacil·lacions és l'actitud exempta de judicis que representa el principi cinquè, en el qual si que hi ha concordança entre ambdós dispositius. Més relació encara mantenen els principis sisè i setè, el primer referit a l'autodeterminació i el segon al que s'anomena reserva, que també podríem anomenar confidencialitat. El dos conceptes són bàsics i transversals per dues ètiques, la del caseworker i la del psicoanalista.

Per acabar aquest repàs al vincle entre ambdues concepcions, seria interessant esmentar la bona rebuda en el nostre context del llibre <<La relació assistencial>>, de Salzberger-Wittemberg, (1970), terapeuta i treballadora social vinculada a la Clínica Tavistock, llibre que duu el subtítol <<Aportacions de la psicoanàlisi kleiniana>>. Aquest text, tal com indica Rosell, s'insereix la dècada dels setanta del segle passat a la formació en treball social, i fa una relació dels principals conceptes de la clínica kleiniana aplicant-los a la disciplina (1987).

La pròpia Rosell, en el text sobre l'entrevista (1987), fa ús de nombrosos termes procedents del món psicoanalític: Relacions objectals, ansietats (persecutòries o depressives), les esmentades contenció, insigth, transferència i contratransferència, entre d'altres, termes que permeten un apropament a subjectes i famílies que passen d'una necessitat experimentada a l'expressió d'aquesta (Bradshaw, 1981) articulada en aquest terme tan rellevant que hem convingut en anomenar demanda (De Robertis, 1988; 2003), el sorgiment de la qual és permès per un dispositiu que ha pres de l'àmbit psicoanalític elements claus.

2.7.2 Espais de trobada: treball social i migracions

S'ha dut a terme una primera articulació (treball social i psicoanàlisi), ara és l'hora de la segona, treball Social i migracions, especialment en relació als tres termes de referència. El dol és un terme àmpliament acceptat en l'àmbit assistencial i el suport a l'elaboració de les pèrdues no resulta quelcom estrany. Com a exemples Howe empra de manera freqüent el terme dol, en relació a pèrdua i vincle, en un text molt vinculat a la figura de Bowlby (Howe, 1997; 2003) i més a prop nostre Tizón atorga claus per tenir en compte el dol en l'àmbit d'atenció primària (2004). González (2005) proposa una intervenció des del treball social en la temàtica del dol en quatre àmbits, individual, grupal i comunitari, així com l'òrbita institucional.

El concepte d'estrès al si del treball social pot tenir ja Hamilton com a referent quan indica que la persona està sotmesa a dos tipus de pressions externes i internes (1960), *press* i *stress* que altrament, en el seu model interactuen (Viscarret 2007). El model d'intervenció en crisi (Payne, 1995; Du Ranquet, 1996; Escartín; 1998; Viscarret, 2007) empra també les nocions estressor i percepció de l'estressor, tot i així en el nostre entorn s'ha fet ús de la noció d'ansietat, concepte que si bé no guarda una relació de sinonímia, si que manté relacions estretes (remeto a la discussió anterior al voltant d'ambdós termes). Així, contenir les ansietats de l'usuari o atorgar un

espai on l'ansietat pugui ésser elaborada figura de manera freqüent en la conceptualització del treball social (Salzberger-Witttemberg, 1970; Rosell, 1987). Martín (2007) des d'una proposta de Treball social transcultural lliga les nocions de dol cultural i estrès aculturatiu (Berry, 2001) i proposa un seguit de pautes per treballar amb població immigrant com: Acceptació i respecte, novament Biestek (1966) aplicat al fet migratori; contextualitzar cultural i familiarment les qüestions que afectin la població immigrant i tenir en compte l'efecte de la religió vers el subjecte. Segú, des de la situació al país basc enumera un seguit de traves que afecten l'acompanyament de l'immigrant en el <<trajecte>> a la inserció: Dificultats jurídiques; burocràtiques; respostes professionals poc adequades a les <<noves necessitats>> i dificultats professionals per assolir noves responsabilitats lligades a nous col·lectius (Segú, 2006).

La noció d'imaginari és poc emprada a treball social, tot i que no del tot absent (Molleda, 2007). La necessitat sovint s'expressa en el treball social en forma abrupta, i la temporalitat de què es disposa dista de l'espai psicoanalític o psicoterapèutic i l'imaginari requereix temps. És senzill pensar sovint: Per què ha migrat? No estaria més bé en el seu país? Interrogants legítims, segur, especialment si estan inclosos en un procés diagnòstic i allunyats de consideracions ideològiques, però que també poden esdevenir dagues adreçades a les expectatives del subjecte. Vázquez (2004) en aquest sentit proposa un apropament al temps subjectiu i vivencial de l'immigrant, per sobre de l'aplicació d'uns estàndards i rols de la societat d'acollida. Villegas considera que el punt essencial per a qualsevol intervenció consisteix en sintonitzar amb com l'immigrant percep la seva condició (1999).

Aquest sintonitzar ens remet al concepte d'interculturalitat en la tasca dels treballadors socials (Vázquez, 2002; 2004; Aguilar, 2004; González 2005; Feu, 2009; Mata, 2009). S'entén, en general, que la tasca del treball social requereix una formació específica que permeti el treball amb la complexitat i faciliti el diàleg entre persones i col·lectius de procedències diverses. Aguilar (2004) en aquest sentit introdueix la noció d'educació intercultural com a idea valorativa de la diferència en lloc de rebutjar-la o estigmatitzar-la; Mata refereix un empatitzar intercultural com a gènesi de confiança (2009), Feu (2009) reclama transversalitat i globalitat en l'acció dels treballadors socials per relacionar individual i col·lectiu. Que fan els treballadors socials que treuen el cap a la interculturalitat? Un estudi relativament recent (Barrera, Malagón, Sarasola, 2011) indica que, malgrat donar-se una alta tecnificació, estan centrats en allò micro i local, desentenen perspectives globals; l'atenció majoritària es fa des d'àmbits privats

(tercer sector); no s'empra una perspectiva crítica o comunitària i les formes d'intervenció no difereixen de la població autòctona. Per tant el camí a un treball intercultural s'aparenta llarg, tanmateix, com veurem, els professionals que han participat en la recerca, especialment el grup d'experts, proposa i avança diverses estratègies d'intervenció.

Per acabar, es considera adient, des la perspectiva del sotasignat, la inclusió del concepte de "espai d'inclusió mútua" en tant "espai de creació de cultura i intercultural" (Mata, 2009. Pàg. 55), que la pròpia autora lliga amb Winnicott i la noció d'espai transicional (1979), i des d'aquí es pot lligar a la noció de terceritat (Green, 2005, 2007), i l'enquadrament com un més enllà de la figura del pacient o de l'analista (Green, 2002) o la potència imaginària com a zona intermèdia que permet la creativitat (Belinsky, 2007), la qual pot nuar-se altrament amb l'imaginari radical postulat per Castoriadis (1997; 2004).

3.- A L'ENTORN D'UN ESTRESSOR: EL MARC LEGAL

La qüestió administrativa en el món migratori adquireix un abast determinant ja que les possibilitats o no d'uns subjectes en depenen. Cert que també es podria aplicar a altres marcs legislatius, el que ens ocupa però afecta a la totalitat d'un individu, no a un dret concret, ja que gaudir d'una autorització o no pot implicar treballar, cotitzar, tenir accés a prestacions, l'assistència sanitària, la possibilitat d'esser retingut i retornat al país d'origen.

L'any 1985 es publica la Llei de drets i deures dels estrangers a Espanya, ja coneguda popularment en aquell moment com a Llei d'estrangeria (Llei 7/1985). Aquesta determinava un dels requisits fonamentals per accedir a l'estat espanyol: el visat, veritable eix de la problemàtica migratòria en relació a les qüestions documentals i, també principal obstacle per assolir una situació d'estabilitat. Tenir-ne o no condiciona la situació, i generalment no se'n té, ja que l'emissió correspon a les oficines consulars dels països d'origen (seguint instruccions del Ministeri d'Afers Exteriors, és clar) i és mou en terreny restrictiu sigui quin sigui el tipus de visat a emetre.

L'any 1991 la presència del col·lectiu d'immigrants que rau en territori espanyol és considerable, la llei del 85 es configura com una eina inútil per abordar la situació dels estrangers arribats: No hi ha cap mecanisme legislatiu que obri algun canal d'accés a l'autorització per residir o treballar. Cal inventar quelcom que s'anomenarà procés de regularització. Queda establert un estil que s'anirà repetint periòdicament fins l'any 2005: Una legislació rigorosa que no pot (o no vol) fer front a una problemàtica creixent i uns sistemes <<ad-hoc>> anomenats regularitzacions per solucionar la manca. La qüestió es repetirà l'any 1994, amb el reagrupament familiar (Resolució de 15 de febrer); l'any 1996 amb la modificació del reglament (Real Decret 155/1996); l'any 2000 (Llei 4/2000), i l'any 2005 amb els processos de normalització regulats pel Real decret 2393/2004 (Disposició addicional tercera). Aquest darrer precepte legislatiu incorpora l'arrelament com a fórmula d'accés a documentació (Art. 45) el que implica un canvi substancial al incorporar una via anomenada extraordinària, si bé, a criteri de qui subscriu, el seu ús la fa ordinària.

A continuació es passa a descriure de la legislació aquells aspectes que es consideren útils per la comprensió de determinats casos i entrevistes, tant a nivell present, com a nivell històric. Crec que el repàs és exhaustiu, tot i així poden haver-hi omissions ja que qui subscriu no és jurista malgrat hagués de lidiar amb la legislació al llarg de

disset anys. En aquest sentit, no pot deixar-se d'esmentar la rellevància que, des de l'ensenyament de treball social, s'atorga als diferents marcs legislatius i, en aquest cas, el dret administratiu resulta cabdal per l'abordatge del fet migratori, aspecte que d'altra banda ens situa en les possibilitats i limitacions d'aquest marc en relació a les polítiques socials les quals, com es podrà veure en l'anàlisi de resultats, condicionen les possibilitats d'intervenció sobre subjectes i famílies nouvingudes.

3.1 La Llei 4/2000

La primera formulació d'aquest precepte legislatiu instaura qüestions d'importància cabdal: L'empadronament com a document que atorga drets; hi ha una equiparació, tot i que dubtosa, entre empadronat i resident; l'assistència sanitària lligada a l'empadronament; el dret a l'educació; el dret a les prestacions de caire no contributiu; el dret a serveis i prestacions bàsiques independent de la situació administrativa; un procediment d'expulsió difícil de dur a terme i un procés de regularització.

Malauradament, fora del procés de regularització, la llei no es posa en marxa (no és reglamentada) i és modificada als pocs mesos de la promulgació: retornen les expulsions a l'estil de l'any 1985 i es defineix clarament qui és resident i qui no. En relació a aquesta modificació un estudi indicava (Pérez, Álvarez, González, 2001. Pàg. 93):

...la reforma introdueix un gran nombre de canvis menors que persegueixen un major rigor en el control de fluxos i una diferenciació més clara de l'estatus jurídic de diferents categories d'immigrants, no tan sols entre legals i il·legals, sinó entre residents i no residents.

Es van succeir modificacions, de fet el nom de la llei va recollint l'empremta dels canvis: Llei Orgànica 4/2000 de 11 de gener, en la redacció donada per la Llei orgànica 8/2000, de 22 de desembre, per la llei orgànica 11/2003, de 29 de setembre, per la llei orgànica 14/2003, de 20 de novembre per la llei orgànica 2/2009, de 11 de desembre, a partir d'aquí llei 4/2000 a la qual encara li mancava un canvi, el derivat de la llei 16/2012 que afecta l'assistència sanitària, del qual se'n parlarà més endavant.

L'articulat actual o cita de manera continua a l'estranger en situació de residència o bé no indica res al respecte. Cal tenir sempre present l'article 30 bis que indica qui és resident a l'estat espanyol. Ho són aquelles persones posseïdores d'una autorització per residir, ja sigui temporal o permanent. L'empadronament, la tarja sanitària,

l'escolarització no determinen en cap cas la situació de residència, aquesta va lligada a una autorització administrativa i assenyala qui és regular i qui resta exclòs. En aquest sentit, i com a exemple, l'article nou atorga el dret a l'educació (ensenyament bàsic, gratuït i obligatori) als estrangers menors de setze anys, sense restriccions en funció de la situació administrativa, l'article deu en canvi, referent al món del treball, remet amb exclusiva als estrangers residents

L'article dotze, referit a l'assistència sanitària, configura una de les situacions més complexes dels darrers anys. Enguany establia quatre supòsits d'accés al sistema sanitari: Empadronats, residents o no, en les mateixes condicions que els espanyols; no empadronats, podien ser atesos a urgències fins el guariment de la malaltia que havia donat lloc a l'atenció; menors i dones embarassades configuraven els dos darrers supòsits amb les mateixes condicions que els espanyols. Fou modificat lleument l'any 2009 (Llei 2/2009. Art. 15) i dràsticament l'any 2012 (Llei 16/2012. Disposició final 3) suprimint-se els supòsits i remetent a la legislació vigent en matèria sanitària, la qual no incorpora a les persones mancades d'una autorització (Llei 1/1994. Art. 7).

L'article 14 presenta dubtes. Regula el dret a prestacions i serveis de la seguretat social així com l'accés a prestacions específiques. En aquest punt els <<residents>> tenen els mateixos drets que els espanyols, resten fora per tant la resta d'estrangers. Un tercer apartat indica que els estrangers, qualsevol que sigui la seva situació administrativa, tenen dret a serveis i prestacions socials bàsiques, generant el dubte de què s'entén per prestacions bàsiques i, si atenem la pràctica, l'accés a la RMI² no hi és inclòs en aquesta categoria.

La llei regula també el reagrupament familiar i quins són els familiars susceptibles de reagrupament: cònjuge, fills i ascendents de manera molt restrictiva, així com els requisits i procediment (Art. 17, 18 i 18 bis); estableix tipologies de visats, trànsit, estància i residència (Art. 25 bis); enumera situacions o autoritzacions possibles de permanència al territori, des d'estança a llarga duració (Art. 29, 30, 30 bis, 31, 31, bis, 32) i intenta regular la situació dels menors no acompanyats mitjançant acords vers els països d'origen indicant el procediment amb determinació de l'edat del menor, situació familiar i, si s'escau, retorn al país d'origen (Art. 35).

² Renda mínima d'inserció, derivada del PIRMI (Pla interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció), regulat per la Llei 10/1997, de 3 de juliol, de la renda mínima d'inserció.

3.2 El Real Decret 2393/2004

Se n'ha parlat anteriorment i se li dedica una espai ja que els articles 45 i 46 regulen les autoritzacions de residència per circumstàncies excepcionals, les quals no requereixen visat, la via dels supòsits excepcionals omet aquest requisit. En aquest articulat rauen les esperances dels immigrants en situació d'irregularitat, d'assolir una situació administrativa que els permeti l'accés a l'estabilitat i, si s'escau, l'ocupació. El principal és l'anomenat arrelament social, el qual requereix residència continuada de tres anys; manca d'antecedents penals; contracte de treball i un informe social de l'Ajuntament, d'integració, que solen ser lliurats per departaments de serveis socials.

Una modalitat molt menys emprada és l'arrelament laboral que requereix acreditar haver treballat almenys un any, sense autorització, ni alta a la seguretat social, òbviament. A nivell probatori difícil la única via òptima és la denúncia a Inspecció de Treball i l'aixecament d'acta per part d'aquest organisme, aspecte gens senzill en la pràctica. Altres consideracions engloben raons humanitàries, víctimes de delictes racistes o de discriminació tipificats al codi penal, víctimes de conductes violentes en l'entorn familiar, acreditació de patir una malaltia greu i sobrevinguda al territori que requereixi assistència especialitzada i d'impossible accés al país d'origen, o que el retorn per recollir el visat impliqui un risc per la vida del sol·licitant.

3.3 Llei 12/2009

Precepte regulador del dret d'asil i el que anomena com protecció subsidiària. Regula, mitjançant el Títol I les condicions d'aquest dret que han d'anar aparellats de la violació de drets fonamentals, ja sigui a través de violència física, psíquica o sexual; mesures discriminatòries; processaments desproporcionats, entre altres (Art. 6).

El procediment s'inicia a sol·licitud de l'interessat en els dispositius establerts reglamentàriament (Art. 17.1) i pot ser admesa, cas en el qual el sol·licitant és documentat amb una tarja que garanteix la seva situació i el dret a protecció, o pot ser no admesa (Art. 20), situació que no atorga cap dret. La resolució favorable de la situació d'asil en tindrà prou amb indicis suficients de persecució (Art. 26. 2), i això no sol passar, mentre que la resolució desfavorable deixa indocumentat el sol·licitant i això sí que succeeix habitualment. Si bé en aquest darrer cas poden interposar-se recursos adients, aquests ja es ventilen en legislació contenció administrativa i no duen aparellada la suspensió de la denegació (Art. 29. 1).

3.4 Disposicions derogades importants en relació als casos tractats.

➤ Contingent de treballadors estrangers

A partir de l'any 1993 es van endegar els anomenats <<contingents de treballadors estrangers no comunitaris>>. Oficialment l'objecte era descrit així pel Real Decret 155/96 "garantir la cobertura d'aquelles ofertes d'ocupació no ateses pel mercat nacional de treball per sectors i zones geogràfiques determinades" (Art. 70), oficiosament però era una via de regularització encoberta que tenia, fonamentalment, quatre fases: Presentació a l'estat espanyol d'una oferta de treball adreçada a un sector no atès pel mercat; acceptació o denegació; retorn al país d'origen per la gestió d'un visat adequat i, finalment, entrada novament al territori per l'obtenció d'un permís de treball. El tema tenia peculiaritats, primer, tot i ser esperat, generava desconfiança al voltant de l'entrega del visat, si quelcom fallava hom s'havia de quedar al país d'origen i segon, la major part de les ofertes, i dels permisos concedits, eren per a empleats de la llar i, molt menys, el sector agrari. Les ofertes, en general, mai s'arribaven a vehicular laboralment i la persona vivia al llarg d'un any amb un permís que limitava l'ocupació al sector d'empleats de la llar, al qual, en el millor dels casos, es cotitzava, mentre hom treballava en altres sectors en situació d'irregularitat. És un procediment que en el moment actual ha canviat i la llei el denomina "gestió col·lectiva de contractacions en origen" (Art. 39. Llei 4/2000). Els casos M'hamed (cas 2) i Youssef (cas 4), van emprar aquesta fórmula.

➤ Exempció de visat

És un precursor del que abans s'han anomenat "Circumstàncies excepcionals" i recollia també varis supòsits que, teòricament, permetien la regularització. El Real Decret 155/1996 indicava el següent: "Excepcionalment, per motius d'interès públic, humanitaris, de col·laboració amb la justícia, d'atenció sanitària, sempre que es pugui presumir la bona fe del sol·licitant, podrà concedir-se la exempció de visat per l'autoritat competent..." (Art. 56.9). Com es podrà veure, fou emprat en el cas 4 (Youssef).

4.- METODOLOGIA

4.1 El problema

El que s'ha intentat abordar en aquest treball gira al voltant de decisions, més o menys projectades i trajectòries, que duen a situacions dispars. Trajectòries externes que reflecteixen internament, trajectòries internes que impacten externament. Abasta aspectes psicològics, relacionals (familiars, amics i contactes), sanitaris, econòmics o, si es vol, sociolaborals i administratius, entre d'altres. Dos mots, que d'altra banda corresponen a disciplines compromeses en aquest text ho resumeixen, social i psicològic, i un tercer terme, la relació d'ambdós. Un segon vessant s'ha centrat en aquelles persones que des del Treball social es creuen en els trajectes esbiaixats, el·líptics o invertits vers la projecció originària, i miren, amb les seves eines, de redreçar les inclinacions derivades d'unes rutes embossades. Per mirar de respondre a aquestes qüestions es varen plantejar un seguit d'interrogants que seguidament s'exposaran i que s'articulen mitjançant hipòtesi. Un primer punt ha cercat, què ha passat en el psiquisme de l'immigrant alhora d'emprendre el procés. Els interrogants als quals s'ha cercat resposta eren originàriament:

- Quines representacions i/o expectatives vers el món de destí i les possibilitats vers aquest, acompanyen els processos migratoris?
- Que passa amb aquestes expectatives o imaginari en el trànsit? Es sostenen? S'esgoten? Es modifiquen? I, sigui quina sigui la opció, què li passa al subjecte qui manté, esgota o modifica l'imaginari?

En un segon punt tenim les pèrdues i guanys del trajecte. Del cantó de les pèrdues, allò que s'ha deixat, del cantó dels guanys, allò obtingut, si s'escau, o allò que es pot obtenir. Les qüestions plantejades en aquesta part del trajecte que podríem anomenar de trànsit per les pèrdues són les següents:

- S'elabora el dol per la pèrdua d'allò lligat al país d'origen?
- En tal cas, com s'ha fet?
- Quins determinants o condicionants han afavorit o dificultat l'elaboració.
- Quines conseqüències comporta pel subjecte elaborar o no elaborar el dol?

En un tercer punt les preguntes han anat adreçades al patiment del subjecte del i pel transit i la noció de referència és l'estrès. Aquí els interrogants han cercat coneixement al voltant de les vivències dels subjectes en trànsit i de com aquestes han incidit en aspectes de la seva vida, amb especial èmfasi en la salut física i psíquica:

- Quan temps va perllongar-se la situació estressant o la presència de l'estressor?
- Quins elements de suport es van rebre des de l'entorn?
- Quins entrebancs va plantejar l'entorn?
- Quin tipus d'afeccions, psíquiques o físiques, van acompanyar el procés?
- La intensitat o duració de l'estressor, ha tingut efecte sobre l'esdevenidor del fet migratori?

Un quart punt va plantejar interrogants que engloben els tres conceptes i les tres zones descrites per Castel (1997), les quals es varen constituir, en aquest text, sobre dues tipologies ideals (Weber 1994) . Cal dir que els interrogants següents han resultat poc adequats al tarannà de la recerca per les raons que s'exposaran en el darrer punt d'aquest apartat:

- Els immigrants que han sostingut les expectatives, han elaborat el dol, han tolerat l'estrès, estarien integrats?
- Els immigrants que han esgotat les expectatives, no han estat capaços d'elaborar les pèrdues, l'estrès i les afeccions orgàniques han acompanyat el procés, estarien exclosos?

Finalment la recerca s'ha centrat en els professionals del treball social que miren d'acompanyar les trajectòries dels immigrants. En aquesta text s'han mirat d'aportar esclertes de llum al voltant de les següents qüestions:

- S'han trobat expressions de l'imaginari en l'assistència al col·lectiu d'immigrants?
- Quin tracte s'ha atorgat a les expressions de l'imaginari, sorgides al llarg de l'atenció social?
- És el dispositiu assistencial un marc òptim per treballar el dol de l'immigrant vers les seves pèrdues?
- Els professionals del Treball social, han pogut fer un acompanyament al procés de dol des del marc assistencial?
- El marc assistencial, ha permès contenir situacions d'angoixa i estrès?
- Les eines del treball social han estat suficients per atendre un col·lectiu amb característiques específiques?
- L'acompanyament des del treball social a persones immigrants, ha facilitat processos d'inserció?

4.2 Objectius

General 1:

- Generar coneixement entorn les trajectòries dels immigrants extracomunitaris arribats a l'estat espanyol, entenent per trajectòria l'experiència psicològica de l'immigrant, la projecció d'aquesta experiència psicològica en el món social, la resposta del món social i l'efecte d'aquesta resposta en la vivència de l'immigrant.

Específics de l'objectiu general 1

- Aproximar-se a l'imaginari de l'immigrant vers les seves possibilitats en el país de destí, i quines ha estat les modificacions d'aquest en base al retorn efectuat per la realitat trobada.
- Conèixer l'efecte tant psicològic com social de les pèrdues i guanys derivades del l'experiència migratòria.
- Identificar els diferents estressors en les trajectòries empreses pels immigrants, així com els efectes psicològics i socials d'aquests.
- Conèixer quin és el resultat de la transició migratòria en relació a l'eix inserció – marginació o desafiliació.

Objectiu general 2:

- Generar coneixement entorn l'acompanyament que des del Treball social es fa a les trajectòries dels immigrants arribats a l'estat espanyol.

Específics de l'objectiu general 2

- Generar coneixement entorn els espais d'escolta i suport que el treball social ofereix a la població nouvinguda i l'efectivitat d'aquests.
- Generar coneixement entorn els instruments que el treball social emprà en l'atenció al col·lectiu d'immigrants i l'efectivitat d'aquestes.
- Conèixer si l'experiència i la formació específica són variables rellevants en l'atenció a la població immigrant.

4.3 L'articulació del problema mitjançant hipòtesi:

4.3.1 Una reflexió prèvia: Hipòtesi i investigació qualitativa:

Dins de la investigació qualitativa la formulació o no d'hipòtesi té diferents visions. Des d'una perspectiva etnogràfica es parla més de problemes o generar teoria a partir de dades de camp, que de verificacions teòriques, en aquests sentit Hammersley i Atkinson (2001, pàg. 41), indiquen:

La majoria de les investigacions etnogràfiques es preocupen més per desenvolupar teories a partir de dades de camp que en verificar hipòtesi ja existents, i un seguit d'autors (...) han cridat l'atenció sobre el que comporta desenvolupar teories mitjançant el registre sistemàtic, en lloc de confiar en la <<teorització de sofà>>

Des de l'anterior consideració que, apart d'una connotació despectiva, entén la hipòtesi com una limitació, quan no una restricció, al que la investigació anirà generant. Altrament s'ha indicat: "Encara que no sempre és pertinent o útil considerar la formulació d'hipòtesi en el disseny d'una investigació qualitativa (...) assumir certes conjectures o hipòtesi de partida pot servir tant per l'aclariment com per l'orientació dels objectius proposats" (Domínguez, Dávila, 2008. Pàg. 113), en aquesta versió s'esllavissa cap a la utilitat de la formulació d'hipòtesi, aquesta no és però necessària.

Altres autors remarquen la importància de les hipòtesi en investigació científica tot i palesar l'heterogeneïtat del món social i les dificultats en l'abordatge d'aquest, aspecte que fa "sens dubte més difícil que en les ciències físiques i naturals, la trobada i formulació d'hipòtesi significatives" (Sierra, R, 2003, pàg. 70). Aquí les hipòtesi semblen configurar-se com elements rellevants al si d'una investigació. Aquesta darrera és l'opció que s'ha pres: malgrat la complexitat del territori social, <<si bé, com diu Morín no és l'únic ja que la pròpia física va afrontar l'assalt de la complexitat (2004)>>, qui subscriu va considerar que les hipòtesi representarien una valuosa guia que afavoriria la concreció dels objectius. D'altra banda, responent a les crítiques referides anteriorment (Hammersley i Atkinson, 2001), qui signa aquest text acumulava experiència al voltant de l'objecte d'estudi, no tractant-se per tant d'hipòtesi de saló. Tanmateix, com s'exposarà al final d'aquest apartat en parlar del límits de la recerca, la concreció dels enunciats que vénen a continuació ha generat una dificultat no prevista en relació al material obtingut.

4.3.2 Hipòtesi de treball

1. La representació del món de destí prèvia al trànsit migratori i la representació un cop assolit el trànsit no són concordants, essent la originària més favorable que la de destí.
2. La presència d'elements imaginaris o expectatives vers el món de destí és un component necessari per l'èxit del trànsit migratori i els subjectes en els quals és pales s'apropen a zones d'integració,
3. L'excés d'elements imaginaris, distanciats de les possibilitats del subjecte, o que no s'han adaptat a les noves realitats que s'esdevenen, s'associa al fracàs del projecte migratori i situa el subjecte en la zona de marginació.
4. Els subjectes que han pogut generar noves expectatives a partir de la realitat trobada, o adaptar les originàries a noves situacions han assolit una situació propera a la integració
5. Els subjectes que presenten absència d'elements imaginaris vers la societat d'acollida, o que no han pogut generar noves expectatives en resposta a les situacions trobades, s'apropen a la zona d'exclusió/marginació.
6. El dol vers la pèrdues derivades del trànsit migratori ha tingut una elaboració perllongada en el temps.
7. La presència de familiars propers o xarxa relacional, ha facilitat el trànsit i l'elaboració d'allò perdut.
8. Les situacions de solitud o aïllament han estat una dificultat per l'elaboració de les pèrdues.
9. En situacions socialment desfavorables el dol s'ha perllongat o eludit.
10. Les persones que han fet certa elaboració del dol estan més a prop de la zona d'integració, inversament, la dificultats per l'elaboració del dol s'associen a la zona d'exclusió.
11. La situació social i jurídica desfavorable de l'immigrant augmenta les possibilitats de patir situacions estressants.
12. El suport de familiars, amics o contactes ha pal·liat els efectes estressants d'una situació desfavorable.
13. Una situació d'exposició perllongada a l'estressor s'ha acompanyat d'afeccions de caire orgànic i/o recurrència a serveis sanitaris.
14. Els subjectes que han viscut situacions d'estrès d'alta intensitat i allargades en el temps són més a prop de les zones d'exclusió.
15. Les expressions que remetien a l'imaginari d'un immigrant són d'aparició freqüent en els dispositius d'atenció del Treball Social.

16. Els treballadors socials consideren l'imaginari com un eix rellevant, i que cal potenciar, en la tasca d'inserció d'un subjecte en trànsit migratori.
17. Els treballadors socials que atenen persones immigrants tenen el dol com a concepte de referència en la pràctica quotidiana amb immigrants, i donen suport a les persones assistides perquè aquestes puguin elaborar les pèrdues.
18. Els dispositius des dels quals atenen els treballadors socials en configuren com a marcs òptims per treballar les situacions estressants que afecten els immigrants atesos.
19. La tasca dels treballadors socials és un factor clau en la vinculació de persones immigrants a la zona d'integració.
20. A major experiència dels treballadors socials vers els col·lectiu d'immigrants més facilitació de la tasca.
21. Les eines emprades pel treball social s'apliquen tant a persones immigrants com autòctones i són suficients per treballar amb el col·lectiu de persones immigrants.

4.4 Opcions metodològiques: Qualitatiu versus quantitatiu

És una de les primeres bifurcacions que plantegen els autors i de vegades ho fan de manera dicotòmica (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002):

El paradigma qualitatiu parteix del fet que el món social no constitueix un sistema de regularitats empíriques, observables i mesurables, susceptibles de replicació i mesurables mentalment. Des d'aquest punt de vista es posa en dubte la validesa i la legitimació del mètode positivista bastat en l'observació i la mesura sistemàtica i comparable (Pàg. 229).

Valles, a la recerca de la complementaritat d'ambdues metodologies, analitza diferents perspectives del que anomena polèmica (1999). En un extrem la "concepció quantitativa post positivista de la investigació científic social" (1999, pàg. 37) i, en l'altre, una "identificació (més o menys militant) amb allò qualitatiu" (1999, pàg. 44). L'enfocament quantitatiu és evidentment rellevant i té el seu camp d'aplicació. Fins i tot en el món social, o si s'escau psicosocial, pot ser un generador de dades útils, no gensmenys, pot tenir riscos i limitacions, especialment pel menyspreu de la subjectivitat que destil·len determinats discursos. Com indica Riba (2007), un dels avaladors d'allò qualitatiu en l'àmbit de psicologia, disciplina en la que, d'altra banda, s'atorga especial importància a la modelització matemàtica:

... la quantificació de les accions humanes i el formalisme matemàtic excessiu allunyen perillosament el discurs científic de la realitat personal i de cada dia. (...) hi ha la sospita de què no s'adaptin les escales de mesura als objectes d'estudi, sinó a l'inrevés, els objectes d'estudi als instruments de mesura disponibles (Pàg. 25).

Mirant d'apropar el microscopi una mica a la qüestió, així com d'ajustar el mètode a l'objecte d'estudi, seria interessant centrar els trets de cadascuna de les parts del díptic qualitat/quantitat. Una primera aproximació: "La distinció entre dades qualitatives i quantitatives en la investigació social és la distinció entre dades numèriques i no numèriques" (Babbie, 2000. Pàg. 23) o bé "qualsevol mesura quantitativa i explicada serà més superficial que la descripció qualitativa corresponent" (pàg. 24). Dos paràmetres: allò numèric aporta més concreció al que s'analitza, però arrastra també una major superficialitat. Per la seva part (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002), fent-se ressò de Bericat plantegen dimensions a tenir en compte a l'hora de definir l'orientació metodològica:

- Temps (sincrònic/diacrònic): la mesura de resultats decantaria cap allò quantitatiu, la mesura del procés cap allò qualitatiu.
- Extensivitat/intensivitat: en el primer cas seria més propi d'aspectes quantitatius, mentre que el segon implicaria major profunditat analítica, per tant s'aproparia a metodologia qualitativa.
- Objectivitat/subjectivitat: Extern fa viables les mesures objectives o modelitzacions matemàtiques; intern: Reclama una aproximació qualitativa.
- Anàlisi/síntesi: individu com un tot, individu en tant variables.
- Deducció/inducció: “La investigació qualitativa és bàsicament inductiva, a diferència de la quantitativa, que és principalment deductiva” (Pàg. 252). A criteri de de qui subscriu, tal divisió presenta dos problemes: El primer implica la existència de la inducció, fet de per si qüestionat a la filosofia de la ciència del segle XX. Chalmers (1997) indica en relació als inductivistes que aquests “...han ensopegat amb dificultat rere dificultat en l'intent de construir la ciència com un conjunt d'enunciats que es poden establir com a veritables a partir d'una evidència determinada” (Pàg. 35). El segon, molt relacionat amb l'anterior, allò inductiu implica que l'investigador no té cap hipòtesi o coneixement previ vers allò que investiga, faci investigació qualitativa o quantitativa, i no s'aparenta plausible. En un altre text al voltant de la ciència el propi Chalmers diu: “Els individus no construeixen coneixement partint de zero. Tots hem nascut en un escenari epistemològic” (2006. Pàg. 47).
- Reactivitat/Neutralitat: la major interactivitat implica la possibilitat de reacció del subjecte estudiat. Una major neutralitat pot associar-se a mesura, mentre que la reactivitat sembla conjuguar-se millor amb estratègies qualitatives.

Aquesta recerca ha indagat en vivències i subjectivitats d'individus, ja sigui immigrants o professionals al voltant dels aspectes esmentats anteriorment i allò quantitatiu, si bé no impossible, hagués aportat dades superficials i, com es veurà, s'ha cercat l'interior, l'exterior i les relacions d'ambdós: Intensiu doncs en lloc d'extensiu. No es va considerar que la vista d'una superfície aportés el coneixement requerit. D'altra banda s'han seguit processos, fins on les dades ho han permès, no tant resultats. Aquí s'escau un matís, que es reprèn en el darrer apartat d'aquest epígraf: Hi havia certa expectativa de cercar resultats, aquesta però ha esdevingut poc nodrida per les dates, entre altres coses. D'altra banda els subjectes s'han cercat com a totalitats, no com un conjunt de variables i amb la interactivitat vers l'objecte d'estudi. Deixant de banda per la seva obvietat el tema inducció/deducció, l'estratègia seguida ha estat qualitativa la qual, fent-nos ressò de Gaskell (2000), lliga en la seva raó de ser intuïció i creativitat.

4.5 Recollida i anàlisi de la informació

4.5.1 Subjectes de l'estudi:

Hi ha hagut dos actors, el col·lectiu d'immigrants extracomunitaris i les persones que, des del treball social, l'atenen. Per què extracomunitaris? Els immigrants arribats des de l'orbita comunitària ho fan en situacions molt diverses, tanmateix, el tret comú és la llibertat de circulació i la possibilitat d'iniciar una tasca laboral des del primer moment. La seva captura imaginària del país d'acollida pot fer-se dels paràmetres de la tranquil·litat i poden retornar en qualsevol moment al país d'origen, per tant el dol no és produït en la situació de trencament dràstic que planteja l'orbita extracomunitària. D'altra banda l'estressor al que és veuen exposats és també molt reduït vers l'altre col·lectiu. Finalment, no acostumen a requerir l'assistència de serveis socials en tant col·lectiu. D'aquí l'opció extracomunitària.

El segon actor ha estat les i els treballadors socials. Hi ha altres professionals que atenen població immigrant (educadors, psicòlegs, pedagogs, metges o advocats, entre d'altres), el treball social ho fa però des de dispositius de proximitat que no treballen exclusivament amb població immigrant i ocupen, en determinats casos, posicions privilegiades: cas dels dispositius municipals o dels Centres d'atenció primària, el primer cas per ser el conducte bàsic on hom pot formular determinada demanda, el segon per la vinculació amb l'àmbit sanitari. També ocupen posicions en l'anomenat tercer sector i configuren així un marc assistencial estable en relació a l'acompanyament a persones immigrants, com d'altra banda confirmen les dades següents. Altrament, el treball social com a professió té un seguit de eines, les qual s'empren en l'atenció al col·lectiu i que han estat també objecte de l'interès d'aquest text i la inclusió d'altres professionals hagués compromès la concreció de l'objectiu, difuminant o diluint la generació de coneixement a l'entorn de la disciplina, més tenint en compte que aquesta investigació està adscrita a la línia de recerca de treball social, serveis socials i política social, dins del programa Educació i Societat de la Facultat d'Educació.

Retornant al primer actor, cal presentar una bifurcació que ha estat rellevant en l'elecció de l'estratègia:

- Persones del col·lectiu d'immigrants assistides per qui signa aquest text, entre l'any 1993 i l'any 2014 en qualitat de Treballador social i psicòleg.
- Informants immigrants entrevistats.

4.5.2 Recollida de dades

a) Persones assistides pel responsable d'aquest text:

L'estratègia emprada ha estat l'estudi de cas (Pérez, 1994; Anguera, 1985; Sommer i Sommer, 2001; Flick, 2004; Sabirón, 2007), en tant tècnica descriptiva i intensiva d'una singularitat o d'una sola instància i malgrat la fiabilitat és qüestionada (Anguera, 1985; Flick, 2004) o les possibilitats de generalització limitades (Sommer i Sommer, 2001), permet apropar-se a realitats i subjectivitats altament complexes (psicosi, trastorns límits o situacions d'alta precarietat social), molt més difícils de copsar des d'altres sistemes de recollida d'informació de caire més <<fiable>>. Pérez (1994) exposa tres tipus de cas, un primer que anomena descriptiu, sense fonamentació teòrica; un segon denominat interpretatiu en el qual les dades descriptives s'utilitzen per categoritzar la informació a fi de sostenir o contrariar teories i, una tercera, avaluadora que, apart de descriure i explicar, emet conclusions sobre allò que està analitzant. Aquest treball s'ha reclamat tant de la segona com la tercera opció.

Els casos, que han estat sis, s'han descrit a partir de les interaccions entre professional i usuari en diferents contextos i diferents períodes. El professional, qui subscriu, assolí papers diferenciats en un o altre cas. Així en els casos u al quatre la funció era de treballador social, mentre que el cinc i sis, el rol ocupat era de psicòleg.

Les dades s'han extret dels expedients a partir dels seguiments dels casos, d'informes disponibles, propis o aliens, escrits, notes i transcripció d'entrevistes. L'observador estava per tant present a l'escenari (Losada, López-Feal, 2003) i implicat en aquest. Valles ho qualifica com a experiència que s'esdevé dins i fora de l'escena (1999), tot i que suscita interrogants: la sensació que transmetien els casos mentre eren plasmats, escrits, tractats i analitzats des d'una aparent exterioritat de l'escena, comportaven a qui subscriu un retorn a l'interior de les emocions suscitées, prenent en aquest sentit la frontera exterior / interior una aparença difusa que podria qualificar-se com a transicional (Winnicott, 1979).

b) Informats immigrants entrevistats

L'estratègia aquí és l'entrevista (Rubio, Varas, 1997; Gaskell, 2000; Flick, 2004; López, Deslauries, 2011) la qual s'enregistrava i transcrivía literalment. Riba l'anomena com a

“nuclear de l’observació participant” (2007. Pàg. 84), si bé altres autors discuteixen aquesta qüestió i cerquen límits entre ambdós conceptes, Hammersley i Atkinson (2001) indiquen que “... la línia divisòria entre observació participant i les entrevistes és difícil de discernir” (Pàg. 156). En qualsevol cas l’entrevista permet un estar dins i fora de l’escena (Valles, 1999) que en l’estudi de cas, a criteri de qui subscriu, és més discutible. Per què es va triar l’entrevista? La població immigrant es veu sotmesa a certa persecució derivada del marc legislatiu vigent, com així es podrà veure en el desenvolupament. S’entenia què les entrevistes individuals, amb explicitació clara dels objectius i garantia de la confidencialitat, dutes a terme en els marcs els quals habitualment reben suport era més generadora de confiança que altres tècniques com el grup de discussió. El tipus d’entrevista practicada escollit, des de la perspectiva del grau d’estructuració o directivitat³ (Rubio, Varas, 1997; Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002; López, Deslauries, 2011), va ser no estructurada o no dirigida en la qual el subjecte pugui respondre “de forma exhaustiva, amb els seus propis termes i dins el seu quadre de referència la qüestió que l’hi ha estat formulada” (Brunet Pastor, Belzunegui, 2002, pàg. 267).

Es varen dur a terme catorze entrevistes les quals tenien com a restricció la majoria d’edat dels participants i la procedència extracomunitària. Malgrat en la cerca d’informadors depengués de les entitats que varen donar suport a qui subscriu la distribució fou prou heterogènia en diferents vessants. S’expressa en el següent quadre.

QUADRE 1: CARACTERÍSTIQUES DE LES PERSONES ENTREVISTADES	
Gènere	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sis dones ▪ Vuit homes
Edat:	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Menors de vint anys: una ▪ Entre vint i u vint i u i vint i cinc: una ▪ Entre vit i sis i vint i trenta: dues ▪ Entre trenta u i trenta cinc: quatre. ▪ Entre trenta sis i quaranta: quatre. ▪ Entre quaranta u i quaranta cinc: dues
Procedència	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Magrib: quatre ▪ Àfrica subsahariana: cinc ▪ Amèrica llatina: cinc
Temps d’arribada al territori	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 0 a 3 anys: cinc ▪ 4 a 6 anys: quatre ▪ Set a anys o més: cinc
Situació administrativa	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Regulars: vuit ▪ Irregulars: sis

³ S’acompanya com annex 1 el guió de l’entrevista.

c) Treballadors socials

Si pel que fa als immigrants l'opció emprada fou l'entrevista, aquí ho va ser el grup de discussió (Gaskell, 2000; Suárez, 2005; Domínguez, Dávila, 2008;) mitjançant la riquesa interactiva dimanant de la situació grupal. Tot i ser una tècnica susceptible d'emprar en varis àmbits i amb enfocaments diversos (Valles, 2000), permet "observar processos de formació d'opinions ja que es basen en la pròpia dinàmica de reunions on es genera contínuament opinió circulant" (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002. Pàg. 314). Es distingeixen formats grupals i maneres de conduir la discussió que són: l'entrevista de grup, el grup focal, el grup d'experts i el grup de discussió pròpiament dit (Domínguez, Dávila, 2008), aquesta darrera va ser l'opció exercitada⁴.

Es varen organitzar dos grups en base a l'expertesa, mesurada aquesta en el contacte i intensitat amb el fenomen estudiat. La diferència dels dos grups s'adreçava a les darreres hipòtesi, lligades a les eines i experiència dels treballadors socials vers el fenomen migratori. Tot i així, les aportacions dels dos grups van anar més enllà del previst, el GD1(experts) per aportar estratègies concretes d'abordatge i el GD2 (no experts) per suscitar nous temes que han enriquit i ampliat els resultats de la recerca, malgrat no estiguessin previstos. El següent quadre resumeix les circumstancies dels participants, per més informació es remet a l'apartat dedicat exclusivament a la dinàmica d'ambdós grups:

QUADRE 2: CARACTERÍSTIQUES DELS PROFESSIONALS PARTICIPANTS ALS GRUPS DE DISCUSSIÓ		
VARIABLE	GRUP EXPERTS (GD1)	GRUP NO EXPERTS (GD2)
NOMBRE	Sis	Nou
CONTACTE AMB EL FET	Dedicació específica al col·lectiu en algun moment de la seva tasca professional o formativa.	No dedicació específica
DEDICACIÓ DELS PERSONES PARTICIPANTS	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Àrees bàsiques Municipals: Quatre (Tres havien treballat de manera específica al tercer sector) ▪ Serveis especialitzats: Dos (Una al tercer sector i l'altre en un servei Municipal especialitzat).. ▪ OBSERVACIONS: Quatre dels participants pertanyien a la Comissió d'acollida a la diversitat del CODTS de Catalunya. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Atenció primària en salut: tres. ▪ Serveis socials municipals: una ▪ Salut mental; dues ▪ Tercer sector: dues ▪ Justícia: Una ▪ Discapacitats: Una

⁴ S'acompanya com annex 2 el guió del grup de discussió

4.5.3 Codificació de les dades recollides i anàlisi de la informació

4.5.3.1 Sistema de Categories

Anguera (1985), indica que és la grandària de les unitats la que “determina el nivell molecular-molar en el que és analitzada la conducta. Poden ser molt petites y atomístiques, com la classificació de sons vocàlics o consonàntics; o globals, com la forma de classificar la <<interdependència>> total dels grups” (pàg. 72, 1985). Riba (2007), per la seva part, defineix tres punts de partida en les categories que anomena AC (anàlisi de contingut): existeix un sistema de categories previ (estandarditzats, per exemple); no existeix tal sistema (s’ha de construir) o, finalment, existeix a mitges (per exemple, els ítems d’una entrevista podrien ser entesos com a categories).

Els termes en què s’ha dut a terme aquest treball no recomanaven el nivell molecular, sinó molar (Anguera, 1985): Noció com imaginari i dol, o acompanyament a la integració no són analitzables a nivell atomitzat, ja que aquests mots remeten a processos i contextos complexos. Pel que fa als punts de partida anomenats per Riba, podríem parlar d’una categorització a mitges en el sentit que els conceptes del marc teòric emmarquen considerablement la investigació i orienten l’observació, tot i així, no eren estables i depenien en gran part del curs de la recerca.

Es varen ajustar de manera progressiva (Sabirón, 2007). Hammersley i Atkinson ho anomenen estabilització progressiva entenent que: “L’objectiu final, per suposat, és arribar a una posició en la qual es tingui un grup estable de categories i es pugui preparar una codificació sistemàtica de totes les dades en termes d’aquestes categories” (2001, pàg. 231).

Seguint aquests criteris s’han conformat progressivament quatre sistemes de categories, essent el resultat final el següent:

QUADRE 3: CATEGORITZACIÓ FINAL	
1.- IMAGINARI	<ul style="list-style-type: none">• Imaginari llunya: Expectativa vers les possibilitats al país d’acollida exagerades o difícilment assolibles• Imaginari plausible: Fets i projectes futurs viables, tot i que encara no es donin les condicions, estabilitat futura.• Imaginari absent: Visió negativa vers l’esdevenidor o manca d’esdevenidor, així com absència de projectes o d’il·lusió pel futur.

2.- DOL	<ul style="list-style-type: none"> • Dol elaborat o en tràmit d'elaboració : Objectes del país d'origen vistos amb afecte; coneixement de la distància que els separa. • Dol perllongat: Dolor i tristesa elevada vers els objectes del país d'origen, malgrat haver transcorregut dotze mesos o més des de la marxa. • Dol eludit: Indiferència vers els objectes del país d'origen i vers el propi país.
3.- ESTRES	<ul style="list-style-type: none"> • Estres perllongat: Tensions i pors perllongades vers diferents situacions del procés migratori. Manca de sortida o poca visibilitat d'aquesta. Malestars de caire psicològic i/o orgànics. Confusió o sentiments de persecució. • Estrès present: Elements productors de tensió presents, identificats i valorats de manera coherent (relació estressor/efecte d'aquest ajustada als fets). Pot haver-hi malestar psicològic. • Estrès absent: Situacions objectivament estressants que no provoquen cap tipus de malestar psíquic o orgànic.
4.- CRISI	<ul style="list-style-type: none"> • Crisi afecta procés: Relaciona precarietat amb la situació econòmica actual (des del 2009).
5.- SUPORTS	<ul style="list-style-type: none"> • Acollida en relació a persones del país: Suport i vincles establerts o absència d'aquests per persones i institucions de Catalunya. • Familiars i compatriotes: Totes aquelles relacions amb familiars, amics i compatriotes ja sigui com a suport, absència d'aquests o maltractament d'aquests.
6.- ALLÒ TROBAT, ALLÒ ORIGINARI	<ul style="list-style-type: none"> • Referència a l'origen: situacions culturals, socials o laborals relatives al país d'origen en sentit favorable o desfavorable. • Visió d'allò trobat: Situacions en acollida esperades o no esperades, favorables o desfavorables de les quals se'n parla. També actituds negatives de caire discriminatori objectives o subjectives vers els subjectes estrangers.
7.- VICISSITUDS I RESOLUCIONS DEL TRÀNSIT	<ul style="list-style-type: none"> • En mig: Confusió o manca d'ubicació tant en relació a si mateix com a la relació país d'origen/país d'acollida. • Retorn: totes aquelles referències al retorn, ja sigui per desig, per refús o d'indeterminació.
8.-ZONES: EIX INSERCIÓ-DESAFILIACIÓ	<ul style="list-style-type: none"> • Marginació/desafiliació: Manca d'ingressos estables. Suport familiar inexistent. Sense habitatge propi (ni lloguer, ni propietat). Pot anar acompanyada d'irregularitat administrativa, però no necessàriament. • Vulnerabilitat amb tendència a l'exclusió: Inestabilitat laboral perllongada i creixent; temps d'estada al territori pot ser superior a tres anys; pot haver-hi irregularitat o tendència a la irregularitat (poques possibilitats de renovar les autoritzacions administratives si s'han assolit); prestacions precàries o en vies d'extinció. Familiars, amics o contactes reduïts i amb poca capacitat de suport, essent aquest decreixent. • Vulnerabilitat amb tendència a la inserció: Inestabilitat laboral. Pot haver-hi irregularitat amb tendència a la regularitat (possibilitats d'assolir una primera autorització de residència en un període raonable de temps <<tres anys>>); presència de familiars, amics o contactes tot i que amb capacitat de suport reduïda però suficient. • Inserció/afiliació: Estabilitat laboral o presència de prestacions, pot haver-hi regularitat administrativa, habitatge normalitzat (lloguer o propietat), suport familiar, d'amics o contactes estable.

<p>9.- ESPAI ASSISTENCIAL: TREBALL SOCIAL</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Treball social vers l'escolta i l'elaboració de les dificultats en el procés: Totes aquelles referència a l'ajut, suport al dol, escolta i contenció de l'estrès i el malestar de l'usuari, ja sigui en per presència (s'han donat) o per absència (s'haurien d'haver donat) • Treball social vers l'acompanyament a inserció: l'acció del treball social pot haver implicat un progrés en el sentit següent: <ul style="list-style-type: none"> ○ Exclusió → Vulnerabilitat → Inserció ○ Aquesta categoria recull també la manca d'acompanyament en el sentit esmentat i el treball social com a remei: suport a necessitats puntuals que s'entendrien com a manteniment en la situació.
--	---

Per la codificació i l'anàlisi del contingut s'ha emprat com a suport informàtic el programa Atlas-Ti v.6.1.

4.5.3.2 Anàlisi del material (fases)

El material obtingut fou treballat en diferents fases, essent la primera el treball sobre quatre dels casos que en l'apartat corresponent s'exposen. Aquest primer abordatge va permetre la configuració tant de les hipòtesis com del primer sistema de categories elaborat. En segon lloc es varen treballar les entrevistes, les qual van requerir una nova codificació ja que duien aparellades noves dades que la codificació originària permetia llegir amb cert dèficit.

La tercera passa, en la progressió del treball, té relació amb els grups de discussió els qual novament van requerir una nova codificació derivada, novament, d'informació i dades no susceptibles d'emmarcar en els codis presents. També s'incorporen dos casos nous i tota la informació és analitzada en base a aquesta tercera codificació. La incorporació de la totalitat del material al programa Atlas ti esmentat, requereix encara una quart sistema de categories considerat aquest ja estable (Hammerley, Atkinson, 2001; Sabirón, 2007).

A l'apartat de resultats i discussió es respecta, fins cert punt, aquesta progressió, analitzant-se per separat cadascun dels casos i les entrevistes, fet que permet un cert contorn de les trajectòries. També s'exposen i analitzen per separat els continguts d'ambdós grups de discussió, aspecte que permet respectar la idiosincràsia de cadascun i la riquesa generada per la interacció grupal.

Finalment tota la informació es analitzada en base al darrer sistema de categories darrer, prenent com a unitat d'anàlisi la categoria el que permet posar en relació les

dades de diferents procedències. En el quadre quatre s'indiquen els codis que es van esmentant l'apartat de 5.4 i que identifiquen tant la procedència del material, com els participants:

QUADRE 4: CODIS D'IDENTIFICACIÓ		
CASOS	CAS 1: AHMED	EC1: Expedient Treballador social del Cas 1. ISTSC1: Informe social del treballador social cas 1.
	CAS 2: M'HAMED	EC2: Expedient Treballador social del Cas 2. IOLC2: Informe d'orientació laboral del cas 2 IM2: Informe mèdic cas 2 EPC2: Expedient del psicòleg relatiu a un familiar de M'hamed.
	CAS 3: FARID	EC3: Expedient Treballador Social del Cas 3 IP13: Informe psiquiàtric 1 cas 3 IU3: Informe Urgències cas 3 IP23: Informe psiquiàtric 2 cas 3. ISTSC2: Informe social treballador social cas 3.
	CAS 4: YOUSSEF	EC4: Expedient Treballador Social del Cas 4 ISTS4: Informe social del treballador social cas 4 EJ4: Escrit al jutjat del cas 4
	CAS 5: AMINA	EPC5: Expedient Psicòleg del cas 5 IPC5: Informe Psicològic cas 5.
	CAS 6: CARMEN	EPC6: Expedient Psicòleg cas 6
ENTREVISTES	ED1	<ul style="list-style-type: none"> ➤ La primera lletra (E) es refereix a què es tracta d'una persona entrevistada. ➤ La segona lletra (D o H) indica el sexe de la persona entrevistada. ➤ El darrer número és d'ordre a fi de diferenciar discursos i persones.
	ED2	
	ED3	
	ED4	
	ED5	
	ED6	
	EH1	
	EH2	
	EH3	
	EH4	
	EH5	
EH6		
EH7		
EH8		
Grups de discussió	Experts: GD1: 1TS1 1TS2 1TS3 1TS4 1TS5 1TS6	<ul style="list-style-type: none"> ➤ El primer número indica que es tracta del grup "experts": GD1. ➤ Les lletres següents (TS) indiquen que es tracta de professionals del treball social. ➤ El darrer número és d'ordre a fi de diferenciar discursos i persones.
	No experts: GD2: 2TS1 2TS2 2TS3 2TS4 2TS5 2TS6 2TS7 2TS8 2TS9	<ul style="list-style-type: none"> ➤ El primer número indica que es tracta del grup "no experts": GD2. ➤ Les lletres següents (TS) indiquen que es tracta de professionals del treball social. ➤ El darrer número és d'ordre a fi de diferenciar discursos i persones.

4.6 Avaluació i límits de l'estudi

En general aquesta recerca ha pogut assolir part important del objectiu que s'havia plantejat en relació a la generació de coneixement entorn les trajectes de la població immigrant extracomunitària, en els tres conceptes que s'havien situat en primer pla: imaginari, dol i estrès. Diferent és el coneixement del resultat de la transició migratòria que més endavant es comentarà. S'havia proposat l'estudi de cinc casos i vuit entrevistes, aspecte que es va superar essent sis els casos i catorze les entrevistes

En quant a l'objectiu relatiu als professionals, en general s'han assolit els objectius plantejats, indicant altrament que des d'un dels grups de discussió varen suscitar-se nous temes que, a criteri de qui subscriu, han enriquit el resultat de la recerca. Tot i així, el GD1 (experts) es va veure reduït a sis persones quan la mesura a priori era vuit seguint els criteris de Domínguez y Dávila (2008). Malgrat aquesta limitació, la informació obtinguda va resultar substancial.

Una de les primeres limitacions principals d'aquesta recerca té relació amb l'anteriorment exposada discussió qualitatiu / quantitatiu. Si bé es guanya a nivell de profunditat, hi ha una pèrdua en la mesura i generalització de les dades (Babbie, 2000), pèrdua que d'altra banda era assumida a priori.

La fiabilitat de l'estudi de cas com a mètode és discutida, ja que són situacions pretèrites, molt lligades a la memòria de qui fa la reconstrucció i aquesta és susceptible de desnivells, així com l'impacte desigual dels esdeveniments (Anguera, 1985). Aplicant el model d'Ash (1964), s'ha d'acceptar el dubte que duu implícita la teoria: l'elecció de trets central i perifèrics pot tenir cert grau d'arbitrarietat. La lectura del fet rau sovint en una posició teòrica determinada (Anguera, 1985; Flick 2004), aspecte que si bé s'assumeix en aquest treball, implica un biaix en la lectura de resultats.

Més complicada és la qüestió plantejada pels interrogants següents:

- Els immigrants que han sostingut les expectatives, han elaborat el dol, han tolerat l'estrès, estarien integrats?

- Els immigrants que han esgotat les expectatives, no han estat capaços d'elaborar les pèrdues, l'estrès i les afeccions orgàniques han acompanyat el procés, estarien exclosos?

Aquests interrogants es varen articular mitjançant les hipòtesi i partien de les zones descrites per Castel (1992; 1997; 2010). Ara, un cop conclosa la tasca, es poden impugnar per:

- a) Tot i venir plantejades com a tipus ideals, la ubicació de l'immigrant en un punt del trajecte atorgava una visió estàtica que, d'alguna manera, traïa el caire dinàmic plantejat pel sociòleg francès.
- b) Es cercava un plànol d'objectivitat entre un seguit de conceptes que fugien d'aquest opció.
- c) Epistemològicament pretenia una opció determinista poc plausible i lligada a posicions empiristes extremes (Chalmers, 2006) obsoleta des d'una perspectiva científica i no exclusivament en ciències socials, ja que en la pròpia física prima el principi d'incertesa (Lindley, 2008),
- d) De fet era contradictori vers la posició presa en relació a l'opció procés / resultat (Brunet Pastor, Belzunegui, 2002) ja que els interrogants, i les hipòtesi corresponents, cercaven un resultat determinat.
- e) Va haver-hi el que podria anomenar-se temptació reduccionista a la qual les dades obtingudes s'hi han resistit.
- f) Una darrera qüestió, lligada a les anteriors consideracions però que supera el tema. Com s'explicava a la introducció, aquest treball té el seu origen abans de la crisi. En aquest període, malgrat les dificultats, hi havia pautes que permetien cert ordre en les trajectòries: Irregularitat per un període igual o superior a tres anys; oferta de treball que permetés l'accés a autoritzacions; les renovacions d'aquestes fins accedir a autoritzacions que garantissin la permanència. Tot plegat configurava una cursa d'obstacles, aquests però gaudien de certa identificació que la crisi ha trastocat, augmentant geomètricament les dificultats. És possible que la construcció d'hipòtesi predictives tingues a veure amb aquesta progressió ideal.

4.7. Entorn l'idioma del text, les cites i les referències

S'ha optat, al llarg del text per emprar un sol idioma en relació a les cites bibliogràfiques literals que procedien del castellà o l'anglès. En el primer cas tant podria tractar-se de textos originals com de traduccions al castellà d'obres escrites en altres llengües. En el segon l'anglès és l'idioma originari de publicació. Essencialment es pretenia mantenir el text produït en l'idioma de qui subscriu. Cal dir que en molts casos s'ha mirat de cercar edicions en català dels textos, com és el cas de Freud i els seus escrits metapsicològics (2005) o Klein en un petit llibre ja antic escrit conjuntament amb Riviere (1974), malauradament, aquestes traduccions són més excepció que regla. Per tot plegat, qui signa aquest text demana excuses per possibles imprecisions que puguin ser observades.

Diferent és l'opció vers les veus de les persones entrevistades⁵. Majoritàriament s'ha mantingut l'idioma en què aquestes en varen expressar que, generalment, era el castellà, entenent que la traducció hagués traït en excés el discurs dels actors principals. Hi ha dues excepcions, d'una banda les entrevistes en què l'idioma emprat va ser l'anglès, que han estat traduïdes al català, i les que varen requerir un intèrpret ja que l'idioma de la persona entrevistada era l'àrab.

⁵ En el grup de discussió és va emprar sempre el català, sense què hi hagués, per suposat, cap indicació en aquest sentit per part del conductor del grup.

5.- RESULTATS I DISCUSSIÓ

5.1 ELS CASOS

5.1.1 Ahmed: Entre negació escissió

5.1.1.1 Breu aproximació al cas:

Ahmed tenia al voltant dels 16 anys quan l'entrevistava, ja l'havia conegut quan amb prou feines en tenia dotze. Era el quart fill d'una família del nord d'Àfrica. Els ascendents (Abdallah i Rabia), havien arribat al territori abans de l'any noranta, per incorporar-hi, més tard, els fills. L'havia vist amb dotze anys però no el situava, en un primer instant, en la família esmentada (els canvis corporals havien estat considerables). D'altra banda, tampoc es va presentar amb el seu nom, sinó com a Jaime.

La situació de la família no havia estat gens senzilla i el trànsit migratori havia implicat nombroses problemàtiques. El pare havia obtingut el permís de treball, com tants altres immigrants, en la regularització de 1991 (Resolució de 7 de juny, 1991), procés que també va permetre obtenir permís per la mare. La disbauxa jurídica d'aquells anys va deixar els fills en situació d'irregularitat. La descripció que es fa de la vida al país d'origen no desprèn una situació de precarietat. Sembla que vivien d'un petit negoci a la ciutat d'origen, el qual va permetre els fons suficients per iniciar el trànsit migratori.

El pare va perdre el permís en ser-li denegada la renovació per manca de cotització a la Seguretat Social, tan sols la mare, que havia anat treballat de manera esporàdica el va poder anar salvant, cal tenir en compte que en aquella època es renovava d'any en any i trigava quasi nou mesos en arribar el nou permís; quan aquest arribava ja era el moment de presentar la renovació (Llei 7/1985). La situació econòmica familiar al territori era altament precaritzada.

Rabia va començar un altre relació amb un home autòcton, fet que va provocar les ires d'Abdallah, intentant recollir signatures per sol·licitar al Consolat el repudi, una de les pràctiques, juntament amb la poligàmia, que Fargues denomina com marginalitzadora o discriminatòria (1994). Una agressió del marit a la dona acaba en denúncia davant la policia i l'expulsió d'Abdallah al país d'origen,

Ahmed per la seva banda no parlava amb el pare des de feia anys ni, segons les seves paraules, tenia el més mínim interès en fer-ho. No mostrava interès en res que

tingués relació amb el seu país de naixement. Si pogués tramitar la nacionalitat espanyola ho faria, de fet era una de les preguntes que feia en aquella situació assistencial. El país de procedència i les seves condicions requerien deu anys de residència al territori (RD de 24 de juliol de 1989). Havia canviat el nom propi i es feia dir "Jaime" per l'assonància amb el seu nom d'origen. Sembla que la gent s'havia acostumat a emprar la nova designació. El fet incloïa els professionals que l'atenien, els quals havien optat per fer servir la versió espanyola del seu nom, resultant-li aparentment estranya la denominació original.

Se'l veia una persona intel·ligent i desperta que, potser, se'n podria sortir malgrat la trencadissa familiar: Alguns germans havien estat retirats de la família i ingressats a un centre de la Direcció General d'Atenció a la Infància (DGAI) per negligència dels cuidadors. Ell va poder anar a viure amb una tia i se'n va lliurar (EC1)

5.1.1.2 Anàlisi:

En relació a l'imaginari, la situació descrita posa en joc varies qüestions. En primer lloc, "Ahmed" arriba al territori en una edat (dotze anys) en la qual ja ha estat impregnat d'una cultura i model d'origen, la llengua que coneix és l'àrab, i els referents culturals són enllà, al poble de naixement. Paral·lelament al desplaçament geogràfic, el seu cos també fa un desplaçament hormonal, doble migració doncs corporal i cultural i encara un tercer punt, en certes edats el jove (púber o adolescent) comença a qüestionar els referents familiars per cercar noves vies, nous models on identificar-se, nous referents als quals acollir-se, nous paràmetres on protegir-se, podríem parlar d'identificació amb la societat d'acollida, el que Suárez-Orozco i Suárez-Orozco anomenen "estil de fugida ètnica" (2003. Pàg. 179).

Aquest gest, d'altra banda, pot inscriure's en la plena normalitat, fins i tot sota el paraigües de la salut o, com a mínim, res autoritza al concurrència de la patologia. Ara bé, és també indubtable que els referents trontollen no tan sols en l'imaginari del noi, sinó en la pròpia realitat. El pare, que havia tingut una vida estable al país d'origen està pràcticament esborrat del present de l'Ahmed, no sembla un referent al qual pot criticar, o amb el que pot discutir o barallar-se, o aprendre o enganyar ja que no té posició en front del noi, simplement sembla no ser-hi. La mare si que hi és, dona de personalitat poderosa, aspecte que, segurament, l'hi ha permès travessar períodes crítics, ha configurat un present que tampoc acaba d'agradar l'Ahmed, al qual se li planteja una possibilitat: ser adult abans d'hora.

Així, seguint el fil de l'argumentat fins ara, tindríem un noi que travessa l'estret en moment de canvi i que aquest canvi toca nombrosos àmbits: geogràfic (cultural); canvi corporal i desplaçament dels referents psicològics. Quin és l'imaginari d'origen? Resulta difícil saber-ho ja que quan arriba a territori és molt jove, tot i que, en el moment de l'entrevista, ell s'anomena al mode occidental (Jaime) i deixa de banda el seu nom originari. Fa com si fos d'aquí i podes fer taula rasa de la seva història, esborrar el passat i el principal representant d'aquest: el nom. Captura imaginària feta sobre la marxa o treballada en origen (no ho podem saber); centrada en occident com a punt valuós, en qualsevol cas, i seguint Castoriadis, no s'hauria de pensar en quelcom per devaluar, o fora de tot sentit, ans al contrari: "Tota posada en escena, ja com a tal, acompanya certa significació. (...). Una imatge purament caòtica no és una imatge, una imatge està sempre organitzada..." (2004. Pàg. 67).

No pot dubtar-se de què hi ha imaginari en aquest intent de fer taula rasa de la seva història i inserir-se en el nou marc: Per tant no seria la categoria imaginari absent la implicada aquí, ara bé, responen les altres dues a la situació descrita? D'una banda sembla un imaginari plausible, ja que hi ha un cert reconeixement de la situació, el futur és viable en un període determinat (sol·licitar la nacionalitat espanyola, per exemple) i sap cercar suports per subsistir (se'n va a viure amb l'àvia per evitar l'ingrés en un centre), però aquest es fa sobre un rerefons de negació, ja que aparentment el subjecte sembla dissociar el passat i present i intenta comportar-se com si el primer no existís: escissió o negació? Difícil posició, caldria escoltar-lo i avaluar si realment hi ha un desconeixement del propi passat o bé tan sols se l'intenta negar com a forma que li permeti pensar-ho. La negació és descrita per Freud l'any 1924, i la considera com una via d'accés a la consciència d'una representació o un contingut, "a condició de què es deixi negar" (Freud, 1979, Pàg. 253) o, més endavant en el propi text: "Negar alguna cosa en el judici vol dir, en el fons, <<Això és quelcom que jo preferiria reprimir>>" (Pàg. 254). El mecanisme sembla respondre al que mostra Ahmed, si bé l'abast negador és considerable (país, pare i nom).

Freud, cap al final de la seva obra, introdueix un nou mecanisme anomenat escissió que, en principi, situa en el camp de la psicosi per l'estranyament de la realitat que duu implícit i que comporta un trencament en el jo, "reconèixer el perill real, inclinar-se davant d'ell i renunciar a la satisfacció pulsional, o desmentir la realitat objectiva, atorgar-se la creença de què no hi ha cap raó per tenir por, a fi de perseverar en la satisfacció" (Freud, 1980. Pàg. 275). Klein (1988b), per la seva part, en relació a la

escissió parla de “parts de la personalitat del pacient i les seves emocions que no estan disponibles” (Pàg. 28). Ahmed no se’ns aparenta com un psicòtic. El seu discurs és coherent, fins i tot podem entendre el seu gest i la seva opció, és però el propi Freud (1980, Pàg. 203-204), en un altre text, qui ens dóna una resposta prou ajustada:

Es formen dues postures psíquiques en lloc d’una postura única: la que té en compte la realitat objectiva, la normal, y un altre que sota la influència pulsional deslliga al jo de la realitat. El desenllaç depèn de la força relativa d’ambdues (...). El punt de vista que postula en totes les psicosis un escissió del jo no tindria títols per reclamar tanta consideració si no mostrés el seu ajust en altres estats més semblants a les neurosis i, a la fi, en aquestes mateixes.

Sembla, des d’aquesta perspectiva, que la relació psicosis - neurosis és una qüestió de grau i no tant un tall sever entre una i altre, tall que d’altra banda si que és postulat per Lacan, entenent aquest com absència de simbolització (Lacan, 1984b; Dor, 1994; Leader, 2013). No hi ha prou dades per esbrinar quina defensa s’ha posat en joc, potser un tractament posterior ens duria a una major connexió vers el món que s’ha deixat i ens inclinaria en favor de la negació, o bé ens confirmaria la segregació passat present i ens ubicaria en la escissió, sigui un o altre, la relació amb la realitat està preservada i per tant estaríem més a prop de la neurosis.

Quina opció pren vers el dol? Freud pensa en més d’una via. D’una banda la elaboració, és a dir, el subjecte es va desvinculant poc a poc d’allò perdut fins que el dolor que se’n deriva minva: “El dol normal guanya sens dubte la pèrdua de l’objecte i mentre és persistent xucla totes les energies del jo” (Freud 1979, Pàg. 252), la segona opció seria la malenconia on el si del jo es faria càrrec d’allò perdut i ens presentaria “una cancel·lació pel món extern, la pèrdua de la capacitat d’estimar, la inhibició de tota productivitat i una rebaixa en el sentiment de si que s’exterioritza en autoretrets i autodenigracions” (Pàg. 242), la tercera seria la mania, és a dir, no s’hauria perdut res rellevant (Pàg. 252):

En la mania el jo ha d’haver vençut la pèrdua de l’objecte (o el dol per la pèrdua, o potser al mateix objecte. (...)) Quan corre, afamat, a la recerca de noves investitures d’objecte, el maníac ens demostra també inequívocament la seva emancipació de l’objecte.

Quina seria la categoria que ens permetria apropar-nos millor al que passa? El subjecte roman actiu, no aparenta tristesa ni manca d’interès per la vida, ans al

contrari, és capaç de formular projeccions de futur, per tant no podríem parlar d'un dol perllongat. No parla tampoc amb afecte del país d'origen i el fet de ser lluny d'aquest no representa cap mena de problema, si que sembla concórrer la mania al dissociar passat i present, l'origen i el nou marc, també pare (representant de l'origen) i mare (intentant arrelar-se a occident) i l'Ahmed i el Jaime en detriment del primer, per tant la categoria més explicativa ens apropiaria al dol eludit, ja que no parlava amb el pare des de feia anys ni, segons les seves paraules, tenia el més mínim interès en fer-ho. Tampoc volia saber res del seu país, ni del seu poble d'origen, potser estariem davant del que Bowlby (1993) anomena "absència perllongada d'aflicció conscient" (Pàg. 165).

Pel que fa al l'estrès, sembla no estar present en les entrevistes i novament les dades no permeten una coneixença de la qüestió. Si realment ha existit angoixa, no es manifesta en les trobades amb el noi: caiguda sota l'efecte de la repressió (Freud, 2005e)?; no percebuda, malgrat viure una situació familiar angoixant?; resolta a la manera maníaca (Freud, 2005a)?. Achotegui anomena un seguit de d'estressors que l'hi serveixen per emmarcar el que ell anomena la Síndrome de l'Immigrant amb estrès crònic i múltiple o més popularment conegut com a Síndrome d'Ulisses (Achotegui, 2004, 2007, 2009), entre els quals se'ns parla de la solitud; del fracàs del projecte migratori; d'una situació extrema de lluita per la supervivència; de la por, així com d'altres factors associats, concurrència d'estressors, cronicitat intensitat i rellevància d'aquests, manca de control, absència de xarxa i altres lligats al canvi, que no semblen donar-se cita en aquest cas. No es manifesten pors o tensions perllongades, malgrat aquestes podrien estar presents si atenem l'historial familiar, tampoc podem identificar un estressor constant que provoqui una situació de punt mort descrita per Sami Ali (1991, 2000), ni confusió o sentiment de persecució.

De fet s'apropriaria a una absència de tensió que sembla ubicar-se de ple en la categoria d'estrès absent, aspecte que podria relacionar-se amb el desconeixement de quelcom derivat de la negació i/o l'escissió abans tractats. De fet les situacions que li toca viure són particularment importants, no tan sols el pare com a possible pèrdua, sinó les diferents situacions que es poden deduir del tracte familiar. D'una banda la família es veu afectada per la problemàtica jurídica que es desprèn de l'expedient (EC1), de l'altre les relacions entre el pares d'Ahmed són difícils i marcades per l'agressivitat:

... relacions tenses i actualment no parlen entre si. També s'esmenta certa agressivitat d'Abdallah vers els seus fills. (EC1)

En relació a les categories de l'eix marginació – exclusió, emparades en Castel (1992; 1997), cal una primera consideració lligada a la pèrdua d'estatus un cop arribats al territori (Achotegui, 2000), ja que al país d'origen tenien mitjans mentre que al territori llisquen cap a la precarietat. La família, tot i haver accedir a la regularització de 1991, té dificultats en el manteniment de les autoritzacions de residència. També semblen donar-s'hi cita dificultats en la cura dels fills i en la demanda, juntament amb l'ocupació apareix el possible ingrés de tres dels fills de sexe masculí. En un informe relatiu a la filla gran de la família, adreçat als serveis socials de d'una ciutat de fora de Catalunya s'indica:

En quant als pares (...) s'evidencien crisi matrimonials importants que acaben en agressions del pare vers la mare. (ISTSC1)

Aquesta situació acaba amb l'expulsió del pare després d'una denúncia de Rabia. La mare s'aparella amb una persona de nacionalitat espanyola que és descrita, en aquell moment, de la següent manera per qui subscriu aquest text:

Mostra en tot moment una actitud apàtica, tant pel que fa als fills de Rabia com a qüestions que l'afecten personalment. Té nombrosos descoberts amb la Seguretat Social deguts a <<descuits>>, ignora la situació vers l'habitatge que ocupen... (EC1)

Expulsió del pare, d'una banda, emparellament de la mare en una situació de major precarietat. Si seguim però l'informe la cosa encara s'agreuja més:

L'EAIA de Zona ha retirat els menors. Ha estat molt recentment i encara es desconeixen els efectes de l'assumpte (ISTSC1)

D'aquesta trencadissa generalitzada se'n lliura Ahmed que, lluny de seguir l'estela parental se'n va a viure amb una tia, potser per la seva determinació, potser per aquest imaginari que podríem anomenar "Jaime", entès com a potencia imaginaritzant (Belinsky, 2007) i pel fet d'existir familiar de suport, la ruta cap a la marginació no sembla evident.

Resulta complicat avaluar l'efecte dels serveis socials sobre la situació concreta d'Ahmed. Si bé la família s'adreça cap el desastre (violència domèstica, intervenció de l'EIA, expulsions) diferent és la història d'Ahmed. Torna, sol i essent menor d'edat, a un servei que havia atès els pares. D'una banda és la intervenció la que afavoreix assolir un permís de residència i certa estabilitat, en aquest sentit podríem parlar d'acompanyament a la inserció, tot i així, si prenem com a referència tot el grup familiar, no sembla que l'espai assistencial hagi afavorit la millora.

És important una petita reflexió entorn el díptic Ahmed/Jaime i la posició d'algun dels dispositius que l'atén, el qual respecta el canvi de nom. És evident que la intencionalitat és acollidora, és Ahmed qui modifica el nom, confirma però també la cesura de la seva biografia, cesura òbviament assegurada sobre la fantasia. Què fer des del treball social? L'ús del nom d'origen pot integrar les dues parts de la història o evitar la dissociació passat vers present, fonamentada en algunes oposicions: País d'origen vers Catalunya; pare vers mare i Ahmed vers Jaime. El fet d'acceptar, des d'instàncies tècniques, la substitució nominativa no deixa de ser una aliança amb la dissociació imaginària i una manca de suport al dol. Aquest darrer hagués requerit el lligam entre la sèrie d'oposicions anteriors. D'altra banda, com recomana Martín (2007), des de la seva proposta de treball social transcultural, en relació al nom és rellevant "com a mostra de respecte (...) intentar pronunciar-lo correctament" (Pàg. 79).

La situació respecte els familiars té diferents nivells. La figura paterna és pràcticament esborrada després de l'expulsió i abans ja tenia severes dificultats per sostenir la situació migratòria. La categorització d'aquest cas, s'adreça indefectiblement al trencament entre dels dos mons d'Ahmed, tant ben representats pels dos noms, l'adoptat i el real. El mecanisme psicològic bascula entre negació i escissió, i vist el propi cas, sembla inclinar-se més cap el primer terme en tant mecanisme de defensa més elaborat.

L'acció del treball social ha també basculat entre els dos noms, en un servei especialitzat se li recorda que es diu Ahmed, en un servei de caire generalista se li respecta el canvi. Els familiars, fins on arriben les dades, han fet un acompanyament que no s'aparenta com a òptim, aquest s'ha ventilat a base d'actuacions o fugides cap endavant, malgrat això hi ha l'aprofitament de la figura de la tia com a suport per evitar l'ingrés en un centre i seguir l'estela dels seus germans. Hi ha també un imaginari vers el país d'acollida que li pot servir de sosteniment per travessar el trencadís gel sobre el qual les seves passes s'encaminen, malgrat aquest s'assegui sobre l'oblit de l'origen.

5.1.2 M'hamed o la inhibició

5.1.2.1 Breu introducció

El que s'explica aquí és una atenció que s'allarga a voltant de deu anys, el protagonista de la qual és M'hamed, un home alt i exageradament prim que supera els quaranta anys, procedent d'un país de nord d'Àfrica i assistit (entre d'altres) des d'un dispositiu d'atenció a l'immigrant.

És també la història d'un espai d'atenció, del silenci i de l'escolta. Aquest espai, setmanal, en un primer moment, es va distanciant amb el curs del temps i en atenció als diferents successos que envolten la vida de l'usuari, per configurar-se, en altres moments com a punt referencial, perllongant-se, un cop la mort ha entrat en escena, amb el treball del dol de la germana.

El patró de les entrevistes, en la fase més intensa és: preguntes limitades sobre qüestions concretes de M'hamed, i respostes lacòniques d'aquest a preguntes meves. La situació és poc engrescadora. Respecta però l'espai i l'horari. Aquesta situació es perllonga uns sis mesos. En què consistia? Davant la manca de paraula del subjecte un altre assoleix la paraula. limitadament de vegades, de manera més àmplia en altres. Paraules trivials alguns cops, paraules importants en altres, la idea era que l'usuari se sentís reconegut. La seva presència i continuïtat, malgrat la precarietat de la situació, aportava certa confiança en la tasca desenvolupada. Fins que tot canvia per la mediació d'una pregunta i d'un mapa del país d'origen.

5.1.2.2 Anàlisi

Quina és la posició de M'hamed vers l'imaginari?. No sembla manifestar il·lusió vers el país d'acollida, ni voler explorar les possibilitats que aquest pot atorgar (malgrat les carències econòmiques i d'habitatge). Més aviat tot sembla inhibit, com si no tingués dret a sol·licitar quelcom o s'hagués de fer mitjançant un altre que si s'atribueix el dret (en aquest cas, la germana). Com si no entendre l'expressió de l'expedient plasmada per qui subscriu en aquell moment:

Em ve a veure i no verbalitza cap demanda, resta en silenci a l'ombra de la germana (EC2).

Què dir doncs de l'imaginari? Sembla no sostenir el seu procés malgrat les dificultats derivades d'aquest. Quan se li oferta el dispositiu assistencial, el propi comentari de

qui subscriu aquest document no sembla especialment esperançat, tot i que contra pronòstic, assisteix a l'entrevista:

S'ofereix a M'hamed un espai per mirar d'avaluar la situació i fer un treball d'orientació i clarificació. (...). No sembla probable l'assistència (EC2).

La potencia imaginaritzant (Belinsky, 2007) sembla absent o molt fràgil i requereix compensació mitjançant suport extern, familiar d'una banda (la germana) o tècnic. La posició davant els fets cau sota el signe de la inhibició, així ho indica un informe d'orientació laboral:

... el teu nivell de vocabulari és més aviat just, per tant direm que malgrat no acostumes a tenir dificultats per expressar les teves idees i comunicar-te amb els demès de manera correcta (IOLC2).

Des d'un vessant conductual, podríem convocar el concepte d'afrontament passiu (Rodríguez, 2001), en el qual "s'omet l'acció i es resta en situació de dubte o espera" (Pàg. 69). Seguint amb l'informe, aquest intenta racionalitzar-ho:

Cal apuntar però que això ve determinat bàsicament pel fet de què la prova administrada fos en una llengua diferent a la teva llengua materna. (IOLC2)

Subjecte doncs que no "es precipita de al insuficiència a l'anticipació" (Lacan, 1984, Pàg. 90). Què fer doncs? Cal una pròtesi externa, i si aquesta manca, el projecte migratori (si n'hi ha) pot esdevenir un fracàs. En qualsevol cas, requereix posar en joc molts més recursos dels que serien necessaris en altres persones en què l'espai d'il·lusió o l'imaginari és palès o pot inferir-se amb major facilitat.

La relació assistencial permet construir un cert projecte de futur que duria a pensar en la construcció gradual d'un imaginari plausible. que es va configurant a partir de l'enquadrament ofert i acceptat. La noció d'enquadrament és complex, emprada de manera comuna al treball social i sovint sota el terme de relació on s'expressen emocions (Perlman, 1980) o també setting (De Robertis, 1988; 2003), té però procedència psicoanalítica i es lliga a interpretació, transferència i contratransferència, La comprensió del terme però no és, seguint Green, inequívoca i depèn de l'orientació teòrica del professional (2003). En qualsevol cas el que ofereix l'enquadrament és un seguit de condicions a respectar per ambdues parts i, per tant, un espai de protecció de les produccions de l'usuari. El que ens aporta l'expedient és el següent:

Mostra un grau de confiança elevat vers el servei i cal valorar positivament la periodicitat de l'assistència. Les possibilitats actuals passen exclusivament per un acompanyament en a la inserció socio laboral, aspecte que M'hamed destaca com a prioritari. L'assoliment d'un treball es considera una solució important, primer perquè responsabilitzaria l'usuari de la seva economia i, lligat a això, disminuiria la dependència vers la germana i serveis socials. (EC2)

El centre del tractament passa per l'accés a l'autonomia, tot i així aquesta rau encara lluny, si bé la manca d'il·lusió i el mutisme inicials (que recordem, feia pensar a algú en la discapacitat) han millorat. Podríem parlar d'un espai de transició o d'imaginari, o potser millor, d'una emergència de certs elements imaginariis? No, la inhibició presideix encara l'escena ja que s'intenta no remoure l'entorn, no fer-se notar. L'informe d'orientació laboral ja esmentat abans, intenta novament racionalitzar la situació i emfatitza el perill sobre l'autoimatge:

... procures ser bastant responsable i organitzat amb les tasques que realitzis i amb els compromisos que estableixis, doncs a més de ser exigent amb tu mateix, també tens en compte l'autoimatge i no vols ser considerat com una persona rebel o conflictiva. (IOLC2)

Què passa amb el dol? Novament tot està contingut i, malgrat aquesta contenció, sis mesos d'entrevistes permeten el sorgiment del record d'allò perdut i potser certa elaboració del trànsit. L'efecte de l'enquadrament sembla oferir resultats al cap de sis mesos i quelcom canvia. Davant d'una pregunta meva referida a la ubicació del seu poble, trenca el laconisme habitual: dibuixa un mapa del seu país i assenyala el seu poble, comença a parlar dels seus familiars, germans, nets i de la seva història. El tarannà que regnava fins ara és substituït per una parla lenta i sostinguda que desvetlla certa intel·ligència i cultura i, sobretot, cert gaudi en l'exposició dels seus records. Segueixen existint moments de silenci, la meua veu és però cada cop menys demandada. Aquest període s'allarga un any i mig, fins que M'hamed comença a treballar fora de la província de Barcelona.

L'origen retorna amb orgull i ganes (no hi ha negació de què alguna cosa s'ha perdut) i pren la paraula. De les tres opcions de l'article de Freud (2005a), M'hamed podria estar sota l'estela de la elaboració, almenys passat i present es connecten en determinat moment, tot i la llargària del treball de dol (Grinberg i Grinberg, 1996). El

sosteniment de l'espai per ambdues parts amb el lloc d'origen com a centre podria haver generat el que Mata anomena "espai d'inclusió mútua" (2009. Pàg. 55). En relació a les categories emprades, sembla que la més comprensiva de la situació seria la de dol elaborat.

I l'estrès? També resta amagat (entraria en la categoria d'absent). La demanda acostuma a ser d'un tercer:

La germana parla de manera ostensible, mostra cert grau d'intel·ligència oral i acredita determinat nivell formatiu, el germà no diu res al llarg de l'entrevista... (...) potser per manca de l'idioma.

I potser aquí cal destacar novament la autoimatge abans esmentada: no ser rebel, no ser conflictiu. No hi ha tensió ni nerviosisme, malgrat es queda sense llar o resti al carrer, l'expedient és concret en el seu pronòstic:

El desnonament de l'habitatge és imminent (ja tenen la notificació de llançament del jutjat). La germana no té dificultats ja que uns amics la poder acollir, M'hamed (...) restarà al carrer.

No pot obviar-se la presència d'estressors manifestos i fins i tot objectivables, de fet el tema jurídic hi és present, no és d'ocasió la resposta a la situació. Tampoc manifesta por a la policia o tensió vers l'esdevenidor. De fet el propi informe dels tècnics d'orientació laboral parlen de l'estil emprat per M'hamed per afrontar els successos que l'envolten:

... apuntaríem que procures fer front a l'adversitat de manera tranquil·la, segura i racional, i no deixar-te afectar pels sentiments amb massa facilitat, tret que juntament amb el fet de ser una persona força autosuficient i reservada et pot fer semblar una mica allunyat. (IOLC2)

La frase requereix certa discussió. D'una banda és certa l'aparença de tranquil·litat, d'aquesta però no se'n deriva l'autosuficiència, ans al contrari, hi ha un important problema de dependència vers la germana a la qual atorga la paraula i, d'altra banda empra automatismes que semblen proteccions vers l'entorn o lligades aquests a la idea d'adaptació, la qual remet a nocions de la psicossomàtica com <<vida operatòria>> i <<desmentització>> (Smadja, 2005, 2009), entès com a mode de funcionament que

atorga prevalença a allò literal sobre allò figurat, on l'imaginari cau sota l'efecte de la repressió, allò reprimat però no és un conjunt de representacions no susceptibles d'ocupar un cert espai preconscious o conscient, sinó la pròpia funció imaginaritzant (Sami Ali, 1991; 2000).

S'ha associat en el títol aquest cas a la inhibició. Aquesta és descrita, en un text de Freud com "expressió d'una restricció funcional del jo; restricció que pot obeir a molt diverses causes" (Freud, 1973, Pàg. 54), tanmateix, en el propi text afirma que la "relació de la inhibició amb l'angoixa salta de seguida a la vista. Algunes inhibicions són evidentment renunciades a la funció a causa de què durant la realització sorgiria l'angoixa" (Freud, 1973, Pàg. 52). Així, doncs, podria entendre's la inhibició com a protecció davant perills majors (potser la pròpia il·lusió vers l'esdevenidor)? Com explicar-se sinó l'estoïcisme davant dels fets que l'envolten?

En quant al tema documental, eix sobre el que pivota gran part de la qüestió migratòria, novament apareix l'actitud estoica (o potser apàtica) davant els fets. Obté el permís a través d'una via estranya (totes ho són el l'àmbit jurídic migratori on el sentit comú sembla foragitat) anomenada contingent anual (RD 155/1996). Aquesta via, que s'ha anat modificant amb el curs del temps, requeria la gestió del visat a l'oficina consular al país d'origen, per tant calia retornar amb la incògnita de què qualsevol incidència en la gestió podria desembocar en una denegació i, per tant, en la impossibilitat d'accés a territori espanyol per vies regulars. M'hamed el segueix amb èxit i retorna amb el seu visat que l'hi permet gaudir d'un permís com a empleat de la llar. Això però no va acompanyat de nervis, tensió o previsions (favorables i desfavorables) vers l'esdevenidor. Preguntes que feien de manera gens restringida les persones que seguien aquesta via: Què passarà si surt malament? Podré tornar? No, res d'això, simplement se'n va i ho gestiona. L'angoixa és enllà. L'angoixa obre, sens dubte, les portes del malestar, és però també una font que ens permet tantejar el món que ens envolta i assenyalar-nos que, quelcom, desitjat o no, pot esdevenir perillós, és per tant una via per elaborar aspiracions i pors, una senyal, en la segona formulació de Freud (1973).

L'informe del servei d'orientació laboral interpreta aquesta absència de resposta com a recel i suspicàcia, i fins i tot apunta una hipòtesi sobre la qual no hi ha cap fonament, i si bé no desafia el sentit comú, no dubta en donar consells i orientacions:

... certa suspicàcia i recel vinguin afavorits per la teva experiència personal, o pel fet que potser algú amb qui confiaves t'ha traït o decebut, però has de pensar que no tothom és igual, i que de ben segur que hi ha persones que mereixen la teva confiança i simpatia. A més, el fet de mostrar-te desconfiat i recelós no només et reportarà malestar, sinó que d'alguna manera també pot interferir en les teves relacions interpersonals. (IOLC2)

Tornant al treball desenvolupat al si de la relació assistencial, aquest pot haver generat una zona de seguretat on apareixien algunes aspiracions, tot i que de manera restringida. Finalment és una malaltia severa la que s'apropia de l'escena. La relació assistencial i el vincle amb el servei va continuar, tot i que no amb la mateixa intensitat (es continuava també atenent a la germana que va entrar en períodes més crítics). Una neoplàsia pulmonar, detectada massa tard malgrat existir eines diagnòstiques per haver-ho fet molt abans, segons la germana, va derivar en la mort de l'usuari. Un informe de diagnòstic per la imatge emetia la següent conclusió el gener de l'any 2005:

... massa de 5,5 cm amb invasió de la paret toràcica (...). Compatible amb neoplàsia pulmonar amb invasió de la paret toràcica i metàstasis suprarenals. (IM2)

El febrer de l'any 2005 començava quimioteràpia, sense expectatives d'èxit. Malgrat això M'hamed indica estar esperançat i tenir fe en la curació. Curiosament, l'expressió lligada a l'esperança apareixia quan la medicina pràcticament havia desistit d'aquesta. Malauradament aquests darrers sabien de què parlaven.

La manca d'expressions imaginaries, fantasmàtiques o ansiògenes, fan pensar, sense què hi hagi elements suficients per una hipòtesi convincent, en la relació establerta pels autors del camp psicosomàtic entre absència d'imaginari i patologia. Marty (1995) indica a l'entorn de la vida operatòria: "està entrelaçada freqüentment d'incidents o accidents somàtics variables que assenyalen la inestabilitat d'aquest estat aparent" (Pàg. 113); i Sami Alí (2000) "s'instaura un vincle fonamental entre l'estancament d'una banda i la depressió i l'esgotament d'allò imaginari per l'altre, incloent en la mateixa problemàtica la patologia orgànica" (Pag. 224). També la mancança expressiva a les entrevistes (especialment en els primers temps) podria entendre's en aquest sentit: "Existeixen altres afectes que mostren aquesta relació amb el punt mort, principalment l'avorriment. És un sentiment de buit que res pot omplir on s'atorga el mateix valor a tot i es considera igual allò positiu i allò negatiu" (Sami Alí, 2003, Pàg.

19). El procés patològic que el duu a la mort podria anar en la línia de les anteriors consideracions, tot i ser excessivament especulatiu l'endinsament en aquest territori.

En quina zona de les descrites per Robert Castel (1992; 1997) s'ubicaria M'hamed. En un primer moment, el suport de la germana és inestable (per la pròpia inestabilitat que ella pateix) i els ingressos inexistent:

*Ve derivat d'un altre dispositiu (...) a criteri del qual podria haver-hi cert grau de discapacitat en M'hamed. La situació d'ambdós germans no és socialment bona. Ella té papers, cobra però una prestació a d'abast molt limitat, ell està en situació irregularitat. Tenen deutes de lloguer i amenaça de desnonament. (...).
Demanda: regularitat d'M'hamed.*

Per tant els indicadors ens situarien amb tendència a l'exclusió. No tan sols és aquest fet, sinó el criteri del professional que fa la derivació entorn M'hamed que li atribueix cert grau de discapacitat. Tot i ser equivoc el plantejament, hi ha quelcom en la seva conducta que promou aquestes inferències: potser la seva extrema cautela davant de les coses, potser la manca de manifestació davant la germana. La situació, amb el decurs del temps, lluny de millorar, empitjora:

Se'l deriva a Serveis Socials pel possible tràmit del PIRMI, (...)... passa dies al carrer sense lloc on residir i dorm a la sala d'espera d'urgències d'un hospital. (...) ... acollit per una entitat sectari - religiosa la qual imposa als seus usuaris criteris d'extrema rigidesa: no poden llegir, no poden fumar, control alimentari (...). Marxa. (EC2)

Les circumstàncies novament remetent a zones més properes a l'exclusió. Tanmateix, aquí pot veure's el caire dinàmic de dels zones ja que les circumstàncies a què s'enfronta l'usuari permeten, en un segon moment, certa tendència cap zones d'inserció (Castel, 1997). En aquest sentit, l'expedient, en una de las valoracions indica:

Tant pel que fa al permís (...) com a la qüestió laboral, la progressió ha estat altament positiva, tot i que encara és prematur plantejar la cancel·lació de la relació assistencial, ja que les feines assolides són precàries i no hi ha garantia de continuïtat. (...)... ja no mostra les dificultats d'enguany per parlar i es mostra més confiat...

Apareixen elements que clarament identifiquen un canvi, primer les autoritzacions per residir i treballar que atorguen cert grau d'estabilitat, segon el fet de treballar tot i que en condicions precàries, finalment la consolidació de l'espai assistencial (més endavant se'n parlarà vers la categories lligades al treball social). De totes maneres, hi ha algun aspecte on l'autonomia encara no s'ha consolidat:

M'hamed, quan no està present la germana, mostra un grau de verbalització elevat. Si bé no parla amb fluïdesa, si que hi ha un repertori ampli. Cal pensar que la presència de la germana juga un paper de fre... (EC2)

Més tenint en compte les capacitats que li són atribuïdes un cop l'hi ha estat aplicada la bateria de proves i test des del dispositiu d'orientació laboral. Observi's l'èmfasi amb allò mecànic automàtic que novament ens remet a una de les consideracions de la vida operatòria (Marty, 1995; Smadja, 2005):

... el teu nivell intel·lectual és notable... (...). Un altra capacitat que cal esmentar és la de raonament abstracte sobre conceptes, idees, experiències viscudes... (...) direm que tens facilitat per preveure, planificar i enfrontar-te amb èxit als diferents problemes quotidians i situacions noves que se't puguin plantejar (..) trobem la capacitat memorística (...) l'aspecte més manual i mecànic-automàtic (...) tens habilitat per orientar-te en un lloc desconegut sense cap punt de referència, ja que la teva capacitat espacial és satisfactòria (...) la teva capacitat de rapidesa i precisió a l'hora de fer les coses, tens una notable destresa, habilitat i rapidesa quan es tracta de dur a terme tasques repetitives de tipus mecànic i automàtic. (IOLC2)

En relació a la inserció, és rellevant un comentari relatiu a l'informe i, especialment, en l'atribució de causalitat

... la teva comprensió verbal i de les normes i fets socialment establerts no és massa desenvolupada, la qual cosa ve afavorida pel fet de pertànyer a un país amb costums diferents. (IOLC2)

Si seguim el paràgraf, semblaria que M'hamed té dificultats per assolir cert nivell de comprensió normativa. Primerament aquesta qüestió seria discutible, si atenem a altres aspectes sorgits de la relació assistencial en la qual, majoritàriament, es basa

aquest cas. M'hamed té un coneixement considerable dels paràmetres on es mou i un respecte per aquests que sorprèn més per excés que per defecte. Fins i tot en l'aparent absurd administratiu d'haver de tornar al país d'origen per gestionar el visat, no manifesta cap tipus de queixa. Aquesta de fet sembla absent en varies períodes. De quines normes parlaríem? Més aviat sembla un biaix atribucional de correspondència, de caire disposicional (Hogg, Vaughan, 2010), en aquest cas la procedència. Aquí podríem parlar del consens social que podria articular-se amb una expressió com: <<immigrants tenen dificultats per integrar-se, especialment els que procedeixen de cultures diferents>>, aspectes que remetent, si més no, a l'enorme dificultat que comporta pensar el fet migratori i a la necessitat d'etiquetar-lo.

Quin paper juga aquí l'enquadrament assistencial? Se'l podria anomenar, en el sentit que Winnicott dóna al terme, fase de sosteniment: "...pot dir-se que si el sosteniment del nadó és perfecte (...), ell pot cobrar confiança fins i tot en la relació vivent, i pot estar no integrat mentre és sostingut" (Winnicott, 1993, Pàg. 167), la qual té un vincle important amb la noció d'imaginari tal com és entès per Lacan, de fet és el propi autor francès qui estableix el lligam al remetre a l'imaginari l'objecte transicional que és possibilitat pel sosteniment (Lacan, 1994, Pàg. 36):

Winnicott observa a fi de comptes que, perquè les coses vagin bé, o sigui perquè el nen no quedi traumatitzat, la mare ha d'operar estant present sempre que és necessari, és a dir, precisament introduint, en el moment de l'al·lucinació delirant del nen, l'objecte real que l'ha de satisfer.

Seguint Winnicott, el sosteniment podria tenir dues funcions, una com a gènesis de confiança, és a dir afavorint la integració i dos, permetent la subsistència en absència d'integració, seguint Lacan (1994), l'objecte de satisfacció evitaria que el subjecte que ha d'advenir, quedi a l'emparament (o desemparament) dels seus miratges.

En el cas de M'hamed, per què sosteniment? Del que es tractava era de generar un espai de seguretat on allò persecutori, sigui quina sigui la seva naturalesa, restes fora. Aquest espai pot haver permès l'emergència del dol, tal com s'ha esmentat, al operar el lligam entre dos fragments de la seva història que, almenys a l'espai assistencial, semblaven escindits, així com una considerable disminució de la inhibició amb què s'ha nominat aquest cas.

Una avaluació indica:

Tant pel que fa al permís (renovació) com a la qüestió laboral, la progressió ha estat altament positiva, tot i que encara en prematur plantejar la cancel·lació de la relació assistencial, ja que les feines assolides són precàries i no hi ha garantia de continuïtat. (...)... ja no mostra les dificultats d'enguany per parlar i es mostra més confiat... (EC2)

I un any després:

El lligam creat vers el servei pot afavorir aspectes lligats al futur laboral. Convé també un seguiment des del dispositiu d'orientació laboral al qual assisteix (diferent del que va emetre l'informe).

Coordinació estable amb professional de serveis socials de zona (tema PIRMI). (EC2)

No sembla haver-hi dubte sobre la consideració del dispositiu com a espai d'escolta, tampoc sembla dubtós l'acompanyament a la inserció, malgrat aquesta tingués encara limitacions:

Si bé hi ha hagut una progressió favorable, la qüestió laboral no ha donar sortida a un dels vessants prioritaris de la problemàtica, continuant (...) lligat al PIRMI. (EC2)

Aquest acompanyament es lliga considerablement bé a l'expressat per Mary Richmond a un dels textos fundacionals del treball social (Richmond, 2005, Pàg. 116 i 117):

Concedir al client tot el temps que desitja ens permet guanyar-nos la seva confiança, amb el que, en el fons, estalviem el nostre temps i el seu. (...) Aquesta capacitat per sentir i manifestar un gran interès pel problema individual del client és un tret indispensable del bon treballador social de casos.

Clares al·lusions a les dificultats derivades de la pressa i la necessitat indispensable de poder escoltar la problemàtica que planteja l'usuari de manera acurada. De fet l'enquadrament assistencial o setting permet allò que la principal avaladora del *problem solving*, Perlman, entén com a primer pas a "capacitar-lo per expressar el seu problema, els fet d'importància situacional o emocional" (1980, Pàg. 120).

Temps després de la mort d'M'hamed, el signant d'aquest text atenia com a psicòleg al mateix espai on enguany havia desenvolupat la tasca de treballador social. En aquest espai va concórrer la germana qui, especialment, volia parlar del germà, tècnicament: Seguir elaborant la pèrdua. Va recordar aquí els moments inicials de l'atenció i com el servei va resultar l'operador d'una tímida passa cap a l'autonomia:

Cuando tengo que explicar la muerte a alguien que no lo sabe, me saltan las lágrimas. Lo recordamos y nos reímos, la gente nos decía que mejor olvidar-lo, pero nosotros queríamos recordarle. (...) Un día tú le preguntaste ¿Me entiendes? él dijo que sí. Y tu dijiste que no le acompañara más” (EPC2)

També denota el vincle existent vers el servei i, de fet, l'acceptació de què la germana podia restar absent d'aquell espai. Howe, seguint la teoria del vincle de Bowlby (1986) esmenta com a característica associada al comportament de vincle l'efecte de base segura (Howe, 1997; Brandell, 2010) . L'espai assistencial va ser per M'hamed un recurs recurrent al llarg de la seva vida en la migració. al qual va mirar de mantenir-se pròxim. Va atorgar un espai d'accessibilitat davant situacions adverses, va afavorir la conducta exploratòria ja que els seus avenços no es limitaven a l'augment de confiança vers l'espai: Accessibilitat i conducta exploratòria són característiques de l'afecció segura (Bowlby, 1989). El vincle no és però cosa d'un, requereix un segon participant i qui subscriu va restar enganxat per les sinuositats de la contratransferència, concepte també emprat al treball social (Salzberger-Wittemberg, 1970) procedent del món psicoanalític i discutit al si d'aquest (Green, 2005), tanmateix, la contratransferència, més enllà de ser un sentiment que pot condicionar la intervenció, seguint Bollas, requereix també predisposició i pot permetre la comprensió de l'altre (1997).

Quan ja teníem coneixement aproximat de quin serà el destí més o menys imminent d'M'hamed, comença una sinistra batalla per fer venir el pare al territori a fi de què es pugui acomiadar. S'envien informes mèdics i socials i configura, per qui subscriu, un marc per projectar la ira:

Remito la presente documentación con la finalidad de solicitar la concesión de visado consular de estancia en favor del ciudadano citado, dado que a su hijo, residente en territorio Espanyol... (...)... le ha sido detectada una enfermedad grave (neoplasia pulmonar) de consecuencias imprevisibles. Acreditando lo anterior se acompaña a la presente carta la siguiente documentación:

- *Informe médico*
- *Informe social emitido por el propio hospital*
- *Acta notarial de “Compromiso de Invitación”*

Dada la gravedad de la enfermedad se solicita se tanga en consideración la petición de visado...

Dádoles las gracias por adelantado...

El consolat denega el visat per no presentar suficient documentació justificativa i remet el tema al Tribunal Contenciós Administratiu, tràmit que, d'emprar-se, demora un parell d'anys. És una fórmula que, en realitat, tanca el procés. La resposta del Consolat:

... ha sido denegada porque el interesado no reúne las condiciones mínimas exigidas por la normativa en vigor... (...): por un lado la mayor parte de su familia se encuentra en el extranjero, lo que implica que si saliese del país, no tendría grandes motivos para volver, y por otro, sus ingresos no son suficientes, no solamente para sufragar su estancia en España, sino también para ofrecer unas garantías mínimas de su posterior regreso al país de origen. Todo ello le sitúa en el grupo de alto riesgo migratorio (EC2)

Aquesta resposta palesa com el fet migratori és entès jurídica i administrativament i per què configura un dels estressors més assenyalats. Pare i fill no varen acomiadar-se en persona. La compassió no figura entre les els trets de l'administració.

5.1.3 De bogeries públiques

Green anomena <<folia privada>> a successos produïts al si de la situació analítica, que si bé pot patir qualsevol, es dóna més freqüentment en subjectes diagnosticats de límits o fronterers, sobre els quals l'autor esmentat és un reconegut expert. També diferencia bogeria de psicosi (1990. Pàg. 224):

L'errada que avui es duu a terme és estendre de manera simètrica el camp de la psicosi, és un abús d'aquest terme fins el punt de reunir sota un mateix vocable les malalties psiquiàtriques dels internats i dels pacients estirats al nostre divan.

Els estirats al divan que més o menys associen (més menys que més), se'ls vincula a la folia privada, les situacions que vénen ara són de l'ordre de la bogeria pública. Per què? Són coneguts de tothom, l'hospital, diferents dispositius d'atenció social, serveis d'orientació laboral, serveis de suport a la recerca de papers, coneguts, amics. Tothom sap que al subjecte li passa quelcom i pocs saben, o sabem, què fer: són les follies públiques. Cal dedicar-hi espai a la psicosi dins del marc d'aquest treball? En alguns estudis la relació migració esquizofrènia ha estat establerta, en aquest sentit Selten, Cantor-Graae i Khan indiquen que la migració configura un factor de risc havent-hi una major presència del trastorn tant en la primera com en la segona generació d'immigrants (2007). Interrogant retòric doncs, allò interessant és preguntar-se què ha passat perquè un trànsit migratori acabi en un grau tan elevat de patologia i convé preguntar-se quin és l'imaginari que acompanya el procés, què passa amb el dol, si l'estrès, l'angoixa o potser el dolor psíquic s'hi han donat cita i si l'ajuda pública o assistencial va servir per quelcom.

Hi ha però un altre factor. Varen impactar sobre qui subscriu de manera notòria posant sobre la taula les vulnerabilitats, aquest cop professionals, que generen situacions en les quals la realitat és una incògnita. Un dels dos casos sobre els quals s'assentarà aquesta part l'he anomenat Farid, sobre el qual hi va haver un seguiment important al llarg de cinc anys, l'altre Youssef, no se'l va poder seguir tant de temps, però si que hi ha un registre important a l'historial que permet certa reconstrucció. Ambdós tenen en comú situacions delirants on l'origen i el destí migratori hi són presents. Què és el deliri? Colina (2001) en el seu text al voltant de la qüestió i després de fer repàs de diverses concepcions proposa una definició que considera cautelosa: "...és el pensament que ens permet reconèixer els psicòtics, o, dit d'un altra manera, el pensament singular que sorgeix quan s'ha alienat la identitat" (Pàg. 23).

5.1.3.1. Entre el verí i l'amor (Farid)

5.1.3.1.1 Introducció

Farid pateix un trastorn psicòtic i se sent perseguit per diverses instàncies de l'entorn, persecució que varia en intensitat segons el període. La temàtica tractada té com eix el títol d'aquest apartat, un entorn que l'empaita, l'enverina, i l'amor. Se'l comença a veure al voltant dels disset o divuit anys, tot i que és atès des de diversos dispositius de salut mental. Ha alternat tractaments mèdics variats que van des dels neurolèptics, antipsicòtics atípics, ingressos a aguts i subaguts i teràpia electroconvulsiva, més endavant, en l'anàlisi s'aborda aquesta qüestió.

Es tracta d'un noi en situació d'irregularitat administrativa, en un primer moment, arribat a Catalunya a finals dels noranta, procedent d'un país del nord d'Àfrica. És el segon d'una família de sis germans. La mare mor en un accident quan ell travessava l'edat puberal. Indica haver treballat a una edat molt primerenca (al voltant dels tretze anys), tot i no descriure una situació de gran precarietat econòmica al país d'origen. Travessa l'estret sota un camió, que és una via comuna seguida per adolescents i fins i tot nois en període puberal. Tal com diuen Quiroga i Sòria (2010), el projecte es fa amb la aquiescència familiar i creuant "la frontera de forma irregular, majoritàriament sota camions i autocars amb projectes migratoris de caràcter econòmic i amb expectatives de millora social" (Pàg. 16). La transició s'esdevé exitosa: Si bé relata un viatge llarg, aquest no és excessivament incòmode ni recorda haver passat angoixa o por en aquell moment.

Camina pel sud d'Espanya i és detingut per la policia. No duu ni passaport ni cap document que l'identifiqui. Sembla molt més jove de la edat que diu tenir. És ingressat en un centre de d'acollida per a menors amb l'objectiu de retornar-lo al país d'origen. Fuig d'aquest espai i cerca feina al món agrari. Refereix d'aquest període un fet greu, el qual explica de manera reiterada en varis espais assistencials lligat a una agressió de caire sexual per part d'un compatriota. Després d'aquest fet deixa Andalusia i ve a viure amb una familiar en una localitat de Catalunya, que li busca feina i l'adreça a llocs perquè pugui regularitzar la situació administrativa. Una empresa l'hi atorga treball i intenta ajudar-lo en la sempre complexa qüestió dels papers. Relata la relació laboral com a molt cordial. S'enamora de la filla d'un directiu de l'empresa i entén que

aquesta el correspon. Deambula pels carrers cercant diaris i denuncia el familiar que l'havia acollit, per enverinament.

És tractat des de dos dispositius amb dos professionals de referència dins l'àmbit del treball social, i el metge de capçalera amb el qual pot establir un vincle estret. Dels treballadors socials, un pertany al CAP en Salut i l'altre un servei d'atenció a l'immigrant. Ambdós Treballadors socials tenen formació en l'àmbit de la psicologia. La relació de confiança i confidencialitat amb els tres professionals fa pensar que el noi té capacitat de generar empatia alhora de relacionar-se amb l'entorn.

Pel que fa a la situació jurídica o administrativa, s'aprofita un procés de regularització per obtenir l'autorització per residir i treballar, tot i que fruit una política desconcertant de la Subdelegació de Govern, el perdrà. En aquell moment resta inclòs en el programa PIRMI. Afortunadament, malgrat l'absència de papers no l'hi és retirada la prestació econòmica ja que per té un número d'identificació d'estranger⁶.

Amb el decurs dels anys, els ingressos hospitalaris i les crisis van sent cada cop més freqüents i la simptomatologia passa d'un deliri més o menys encapsulat (enverinament o enamorament) a tenir al·lucinacions auditives i manifestacions de caire omnipotent. La confiança amb l'entorn minva i els professionals del treball social que fins ara marcaven un espai de confiança, passen a ocupar llocs de perseguidors.

El relat i anàlisi pren les dades, fonamentalment, de l'expedient obert des del dispositiu d'atenció a l'immigrant, existint detall de moltes entrevistes per tractar-se d'un cas supervisat externament per una persona d'experiència molt ampla, sense la qual difícilment s'hagués sostingut la continuïtat de l'assistència, aspecte que també palesa la rellevància de la supervisió professional (Fernández, 1997).

5.1.3.1.2 Anàlisi

Què es pot dir de l'imaginari de Farid? Poc podem saber quin era aquest en origen, ara be, Farid fa un esforç notable per accedir a territori espanyol des d'una edat relativament jove. Pot pensar-se que hi havia quelcom organitzador (2004), vista la convicció delirant lligada a la seva europeïtzació (pot ser Espanya, però en altres

⁶ Actualment una situació d'aquest tipus no seria possible ja que el control sobre la prestació és molt major.

moments també manifesta que és francès o italià) i que cobra cada cop més rellevància en el discurs del subjecte:

Estoy intentando saber quién soy. Mi abuela es de piel clara. Viene de Europa (EC3)

Podríem dir, a nivell d'hipòtesi, que l'imaginari és promotor d'accions: fa que Farid canviï de país amb un risc important sobre la seva integritat, lligat a períodes de solitud considerable i sense suport directe d'altres familiars. Segueix una idea que, de moment, és tan sols la d'una conquesta: en molts nois magribins, el desig o l'esperança semblen estar posats a Europa i potser també els desitjos dels familiars que veuen Occident com un marc de futur, estaríem davant d'un imaginari social (Castoriadis, 1997), que segueix el trajecte d'altres nois. Si haguéssim de traslladar en paraules aquest imaginari, simbolitzar-lo, podríem dir que l'objectiu és triomfar i retornar a l'origen amb els llores de l'èxit. No és estrany en aquest sentit que Farid enviï diners a la família, és potser una manera de dir que el projecte iniciàtic no ha fracassat, tot i ser evident que sí i potser també de seguir sostenint l'imaginari social.

La presència al territori fa que aquest imaginari prengui altres interessos: l'amor que al seu parer l'hi expressa una noia espanyola amb la qual amb prou feines ha parlat (una mostra d'amor es un canvi de roba):

Mi familiar puso las pastillas en la comida. Desde entonces estoy mal. Antes estaba bien, nervioso por los papeles pero lo que pasó era peor. Me enamoré de esa chica española. ¿Por qué si yo estoy enamorado y ella también no podemos estar juntos? ¿Tú sabes si hay una solución? (...). Hay una película egipcia que habla de mí y de ella... (EC3)

Ja no es tracta de quelcom comú o semblant a d'altres immigrants (la convicció és delirant), però sí que es lliga amb el país "d'acollida": És una noia europea qui està en joc i amb el propi vincle vers una família espanyola. Aquest imaginari no tan sols pot complir una funció de promoure canvis en els subjectes, sinó que també pot servir de sosteniment en períodes de transició.

Pero yo creo que el único problema es una historia de amor... (...). Todo el mundo en la ciudad sabe lo que pasó. Estuve una semana buscando periódicos por la calle... (EC3)

En el cas de Farid, la noia centre del seu interès permet sostenir una il·lusió davant d'una situació cada cop més difícil: L'hi escrivia cartes que no enviava i les llegia amb qui subscriu aquest text, però no passava a l'acte d'anar-la a veure, malgrat cregués fermament que ella l'estimava. Aquest passatge a l'acte és una possibilitat o temor creixent, com així acabarà produint-se:

Yo tomo medicinas de locos... (...). Pero yo no estoy loco. ¿Por qué me han hecho esto? ¿Qué significa esto? No puedo vivir sin ella. Tengo que llamarla...
(EC3)

Freud en el text sobre Schreber indica (Freud, 1979b, Pàg. 65):

Y el paranoic reconstrueix, clar que no més esplèndid, però al menys de tal sort que pugui tornar a viure dins d'ell. L'edifica de nou mitjançant el treball del seu deliri. El que nosaltres considerem la producció patològica, la formació delirant, és, en realitat, l'intent de restabliment, de reconstrucció

És la subsistència. És interessant, des d'aquesta concepció del deliri, la concordança que pot deduir-se amb la divisió establerta en el seu moment per Crow, entre el tipus I i el Tipus II de l'esquizofrènia (citada per Obiols i Obiols, 1989), tipologia que proposava la existència dos síndromes, el tipus I lligat a simptomatologia positiva, especialment referits al llenguatge i en situacions agudes de la malaltia (és a dir el deliri); i el segon, amb símptomes negatius, té també com a referència el llenguatge, en aquest cas per absència, així com la cronicitat de la patologia. En el primer hi hauria una resposta òptima als neuroleptics amb i en el segon una manca d'aquesta i, finalment, ambdós tipus es diferencien, sempre segons Crow, en reversibilitat (Tipus I) i irreversibilitat (Tipus II). Com diu Leader (2013): "En lloc de considerar el fàrmac com la clau que obria la porta de la malaltia, la malaltia es definia com a qualsevol cosa que encaixes la clau, com el cas de la sabata de Cenicienta" (Pàg. 41)

No és objecte de tractament la taxonomia postulada per Crow, ni la hipòtesi d'un virgen com a origen de l'esquizofrènia, ja que ell mateix posteriorment, abandona el model en favor de la hipòtesi d'un gen del llenguatge que emergiria per alteracions neurològiques (Ojeda et al., 2009), s'esmenta pel millor pronòstic que presenta el tipus I vers el tipus II i la coincidència amb la concepció restauradora del deliri expressada per Freud, malgrat aquesta restauració, delirant, resti en un enorme equívoc, i el millor pronòstic del tipus I.

Lacan també remarca aquesta funció reordenadora del deliri en tant possibilitat de mediació:

El subjecte (..) entra en un altre mode de mediació. completament diferent del primer, que substitueix la mediació simbòlica per un pul·lular, una proliferació imaginària, en els que s'introdueix, de manera deformada i profundament a-simbòlica, la senyal de la mediació possible (1984, Pàg. 127).

Com a mostra d'aquest mode de mediació delirant:

Soy una persona santa. De Dios y nada más. Él me protege... (EC3)

Estaríem davant la categoria anomenada imaginari llunya, ja que té expectatives objectivament inassolibles en relació a la seva situació i el relat dels fets entra, sovint, en aspectes impossibles. El discurs ens endinsa en l'origen de Farid i la mare de pell blanca:

Pero los padres de ella no me quieren porque no tengo sangre de aquí. Yo no parezco árabe... (...)... Mi madre tenía la piel de aquí, pero pastillas, tabaco cambian la piel.

La denegació del permís de l'any 2004 representa un cop important a l'imaginari de triomf a Europa. Si bé en casos tan complexos la relació causa efecte s'ha de deixar sempre en la incògnita, resulta inevitable relacionar l'empitjorament amb el fet administratiu d'haver-se quedat sense papers. Òbviament la vivència pren un caire de persecució, en què cada cop van entrant més subjectes que fins ara estaven a resguard, ara bé, el sosteniment imaginari, la darrera trinxera es manifesta mitjançant l'auto adjudicació de la nacionalitat espanyola o de la condició d'europèu: L'imaginari domina l'escena de manera radical malgrat el seu "caire inoportú, insuportable, dolorós d'aquests fenòmens, el manteniment de la relació amb ells constitueix una necessitat la ruptura de la qual seria absolutament intolerable" (Lacan, 1984, Pàg. 183). El següent fragment deixa prou clara la radicalitat del fenomen:

Conocí a mi abuela en el tren... (...). Lo sé por sangre y corazón. La seguí en la calle. También conocí a mi abuelo. Él me dijo, tienes que luchar por el Islam.

Luego me fui a la montaña, fuerte como mi familia. La montaña me ha protegido. Yo sigo Europa, no sigo extranjeros. (EC3)

I el dol? D'una banda podria dir-se que manté els vincles vers el país d'origen (envia diners al pare), tanmateix, també sembla haver-hi una desmentida de la realitat, terme d'altra banda complex i lligat per alguns autors a la escissió (Green, 1995a), que es manifesta en la pròpia convicció delirant de tenir una nacionalitat europea. Les dues cites següents serien representatives d'això, apareix un origen català i un origen francès:

Mi nacionalidad es francesa. He encontrado una mujer que parecía mi madre. He encontrado familia allí. (...). Puedo pedir nacionalidad, ¿verdad? (...) Mi raza es catalana, por parte de mi abuelo materno... (EC3)

Sembla però, que aquesta desmentida podria estar present en el mode de ventilar el dol per la mort de la mare. Com sol expressar-se el dolor per una pèrdua rellevant?: El plor, i aquest no apareix més enllà dels tretze anys (si bé, certament, el recupera en els anys en els quals era atès), moment en què mor la mare de manera que podria haver resultat traumàtica. En el següent fragment explica com li va se comunicat el fet:

Murieron casi todos los que iban, solo salieron pocos... (...)... Sí, era de noche cuando llegó mi padre, estaba llorando. Era una noche extraña. Se oía un ruido fuera, y un perro ladraba. Nos dijo lo que había pasado. (EC3)

En el deliri inicial, quan la malaltia encara no havia pres una posició tan marcada, ja es manifestava aquesta escissió entre l'origen i l'enverinament (en la convicció delirant el causant de la malaltia és el cosí, de la mateixa nacionalitat que Farid) i l'amor i l'acollida (l'enamorada és autòctona). De fet els compatriotes són susceptibles de fer-li mal i els anomena moros:

No pero los moros me quieren hacer daño, si yo pego ellos me respetan. Siempre gano cuando pego. (EC3)

El terme moros té un caire despectiu, com així ho indica Monnet, en el seu estudi al voltant de les categories moro, sudaca i guiri (2001).

La temptació primera, tenint en compte la forta referència a Europa i la visió negativa del seu propi col·lectiu, o fins i tot tenyir-se el cabell de ros, és parlar d'un dol eludit, tanmateix, la presència d'allò religiós com a referent genera un dubte raonable. Certament, una de les avaluacions professionals indica que la vinculació amb el Corà té efectes saludables,

Avaluació: La declaració de disminució ha tingut un efecte no desitjat (més enllà del possible dret futur a la prestació) al fer molt evident la malaltia. (...). Mostra forta irritació (mai manifestada fins ara) amb psiquiatra que podria lligar-se al fet de què estigui de baixa per l'embaràs, fet que donaria a entendre cert vincle establert... (...). La lectura del Corà té efectes aparentment benèfics. Sembla que l'ajuda a centrar-se... (EC3)

Aquesta aproximació religiosa de Farid no deixa de representar el vincle amb l'origen, tot i que el subjecte expressi les seves dificultats per seguir-lo:

La gente no sigue el camino del Corán. Antes todos musulmanes. Madre de Cristo es musulmana. El diablo entra en las personas. Yo soy una persona. Yo no soy árabe, musulmán o cristiano, solo una persona. Fue el diablo por el que no tenemos paraíso. Dios hizo prisionero a Adán y después Eva y dijo que comieran del árbol. Estaba prohibido. Yo no sigo camino del Corán. Soy una persona normal. A veces voy con mujeres. Yo sé que eso está mal. (EC3)

En relació a l'estrès, i mirant de seguir el seu trajecte des de l'inici del transit, relata el viatge d'arribada a territori espanyol tranquil, sense gaire dificultat, fins i tot diu haver estat còmode sota el camió que el traslladava, transició que acaba <<amb èxit>>: si bé relata un viatge llarg, no recorda haver passat angoixa o por en aquell moment, qüestió diferent, com es podrà veure en les diferents vinyetes que s'exposaran, és l'estada al territori.

Tampoc explica amb especial èmfasi els seus desplaçaments per Andalusia, ni la detenció policial ve associada a un moment de por especialment rellevant. El fet angoixant és l'agressió de caire sexual, per part d'un compatriota (l'origen pren una investidura d'efecte negatiu), la comunicació del qual es repeteix en varies sessions i és transmès a diverses persones que l'atenen.

Abans de continuar aquest anàlisi, és important fer una petita aturada al voltant de la malaltia patida, la qual oscil·la, segons el Diagnostic and Statistical Manual Of Mental Disorders o DSM 5, entre esquizofrènia i ideació delirant (American Psychiatric Association, 2013), si ve l'avenir s'inclinarà cap el primer. Sigui quina sigui la diagnosi, la situació duu implícita la presència de perseguidors productors d'una dosi important de patiment. Aquest perseguidor estava sovint present en situacions assistencials i tenia una càrrega sexual notòria. En algun moment se li havia preguntat quin era el contingut de les veus i aquestes tenien una important càrrega sexual:

Mientras (...)... estaba hablando, las voces me decían fóllatela

Davant la pregunta si sentia veus davant meu indica:

Sí, pero me da mucha vergüenza... (EC3)

Més enllà de l'angoixa contratransferencial en rebre una comunicació d'aquesta mena, estriem davant la plasmació d'una qüestió transferencial vehiculada mitjançant l'agressivitat, seguint Green, no és el mateix en la neurosi que en la psicosi, i en aquesta darrera, es presenta de manera sorollosa (2005), entre l'erotisme i la fúria, combinatòria que remet, d'alguna manera al pulsionar del subjecte. Què fer? En el dispositiu de d'on estava qui subscriu escoltar de manera benvolent, deixar-se usar, o si s'escau, deixar-se destruir com objecte per l'usuari "implica una afirmació de valor positiu de la destructivitat. Aquesta, més la supervivència de l'objecte a la destrucció" (Winnicott, 1979. Pàg. 127). Mot, usuari, qüestionat però que aquí trobem en tot el seu sentit. Permetre la relació "amb l'objecte a través de l'agressió" (Winnicott, 1991b. Pàg. 128), agressió que és continguda per la paraula i, fins i tot, per la seva pròpia vergonya davant els fets, malauradament però no va ser tan grat. La predisposició contratransferencial (Bollas, 1997) tenia limitacions i, si avui hom pot tornar-ho a pensar és gràcies al dispositiu de supervisió. Exposar sentiments, especialment negatius, acceptació i comprensió (Biestek, 1966), des del casework ja semblava també entès.

Les diferents atencions hospitalàries i diagnòstics indiquen una ideació delirant en un primer moment:

Se orienta como un trastorno delirante de tipo erotomaniaco, y se decide ingreso en el servicio de psiquiatría, iniciando tratamiento (Risperdona y correctores extrapiramidales: Biperideno). Durante el ingreso el paciente se ha mantenido adaptado a la planta sin presentar alteraciones conductuales.

Durante la primera semana aislado en su habitación, recibiendo visitas familiares y de sus asistentes sociales. Inicialmente reticente a la toma de medicación cuestionándose la necesidad de la misma dada la inexistente conciencia de enfermedad. Persistencia de la ideación delirante aunque de menor intensidad aceptando las condiciones de vida previas al episodio. (IP13)

Més endavant un altre informe exposa:

Paciente varón que reingresa por descompensación psicótica aguda en el contexto de trastorno delirante crónico (...) Coincidiendo con abandono de la medicación, se produce empeoramiento de la clínica psicótica productiva, centrada en una ideación delirante de contenido erotomaníaca, que invade todo el contenido del pensamiento, y que provoca elevada ansiedad y conductas desadaptativas. (IP23)

Retornant a l'estrès, relata un fort patiment lligat als passejos per la ciutat recollint diaris i també el record de l'aparició d'efectes adversos dels neurolèptics. Segons Rabassó, els neurolèptics permeten "millorar l'anomenada simptomatologia positiva de la esquizofrènia, bàsicament, els trastorns de conducta, la ideació delirant y les al·lucinacions" (1996, Pàg. 50), i l'haloperidol és emprat encara en aquell període. Tanmateix, té efectes extrapiramidals, entre els quals hi ha les reaccions distòniques agudes caracteritzades per postures poc habituals derivades de contraccions musculars (Álamo, López Muñoz, Cuenca, 1999) que semblen respondre al que li va succeir a Farid. És substituït per l'Olanzapina i l'única queixa de Farid és l'endormiscament, podríem dir la sedació, si bé té com a tret l'evitació d'efectes extrapiramidals (Flórez, Armijo, Mediavilla, 1997).

Un altre punt on l'estrès pren el lloc, el qual és seguit d'un rebrot de la malaltia ve lligat als papers: La denegació de la renovació del permís de treball, contra pronòstic i de manera irregular per part de la Subdelegació de Govern. Tot i aquesta irregularitat administrativa la solució no arriba fins dos anys després, genera una tensió quasi mesurable per una insistència en la sol·licitud d'entrevistes o aparicions sense hora. A Farid, se l'hi fan tots els recursos possibles, s'exploren totes les vies per poder cercar una solució i se l'hi explica contínuament, tantes vegades com fa falta, nogensmenys, cada cop creu menys en la hipotètica solució futura. Arriba a les entrevistes, s'asseu i diu "Se sabe algo de mis papeles", davant el no reiterat s'aixeca i se'n va amb negant-se a qualsevol diàleg. Bion parla de la por a mort per inanició (pensem que el verí hi

és present en el deliri i per tant la relació amb la ingesta) i indica que es “desenvolupa un split (divisió) entre la satisfacció material i la psíquica” (Bion, 1991, Pàg. 29), la primera relacionada amb els papers que el signatari l’hi havia suposadament d’atorgar i la segona amb la possibilitat de pensar, que l’hi és suggerida i la qual és denegada. La categoria adient aquí sembla clara: <<estres perllongat>>, ja que es dona un situació de tensió continua (sigui un estressor real o imaginari), pors perllongades i d’altra banda, el malestar psicològic i la confusió estan molt presents, malgrat estiguin projectats a l’exterior, en tant mecanisme de defensa emprat (Freud, 1979b, Tizón, 2007). Com a mostra dues cites en les quals l’entorn s’esdevé com agressiu. La primera fa referència a una usuària del servei al qual assisteix, amb la qual es creua en entrar:

Por qué ellos quieren hacerme daño a mí... (...). Esa señora con la que hablabas es muy mala, ahora me saluda, pero yo no le hablé. ¿Tú crees que he hecho bien yendo a la policía?

La segona fa referència a la psiquiatra que l’atén en relació a un informe de CAD:

La doctora es una hija de puta. Dice que yo paranoico (es refereix a un informe del CAD que l’hi atorgava un grau de disminució del 67%). Ahora ella está embarazada. Fue mi familiar que me envenenó. (EC2).

Si tenim en compte la renegació de l’origen i la recerca d’una identitat imaginària al nou país (la nacionalitat espanyola) l’efecte de la denegació vers els papers havia d’ésser considerable. Korman (2010) parla d’un “nosaltres i els de fora” (Pàg. 305): Farid resta en una terra de ningú. Indocumentat, negant qualsevol vincle amb el país d’origen i veient com la identitat a la qual es vol adscriure li tanca la porta, per la negativa d’accés al document que l’hi atorgaria una identitat. Potser el rebrot o agreujament de la malaltia podria referir-se a aquest imaginari (la convicció de ser europeu) que fins ara sostenia la seva il·lusió com a subjecte i que rep un cop considerable i una nova necessitat de reorganitzar-se cada cop més en precari i amb menys recursos.

On ha anat a parar el somni migratori? En aquest cas somni d’envergadura degut a l’abast dels objectius: no tan sols aconseguir una identitat en el nou marc, sinó ser com els subjectes que estan en el nou marc, ja sigui espanyol, català, francès o italià, radical fugida ètnica (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003). Escenari doncs

impossible que aboca el subjecte a la zona d'exclusió, marginació i/o desafiliació, individu per defecte (Castel, 2010) per excel·lència, lligat al fet de disposar d'ingressos molt precaris i manca de suports estables. Fins i tot, a nivell tècnic, algunes persones han passat de ser suports a ser personificacions del diable, tal és el cas, entre d'altres de qui subscriu aquest treball. L'efecte de la malaltia estreny els marges d'habitabilitat dels espais i el subjecte queda cada cop més sol, malgrat haver tingut, i potser encara tenir, capacitats de generar empatia vers les persones que l'envolten. Un informe social adreçat a serveis socials i amb la finalitat de gestionar la inclusió al PIRMI emès pel signatari d'aquesta text indica que la situació no ha estat sempre la mateixa i que en algun moment el deliri no es feia extensió a la globalitat del seu existir:

Nogensmenys els esmentats ingressos hospitalaris, ha tingut períodes d'estabilitat en els quals, si bé es mantenia la situació delirant manifestada, aquesta no es feia extensiva a altres aspectes de la seva vida... (...) El darrer estiu va marxar altres països d'Europa a la recerca de feina, havent retornat amb un empitjorament del deliri. A partir del seu relat sabem que ha estat novament ingressat en un Hospital Psiquiàtric (...), en retornar vivia pràcticament al carrer fins que es va produir el darrer ingrés que el va conduir a la unitat de subaguts... (ISTSC3)

Aquest informe indica també la manca d'habitatge, o la inestabilitat d'aquest, i la situació de precarietat en aquesta esfera:

...va residir amb una persona de la ciutat que el tenia acollit. (...). Degut a discussions i baralles reiterades amb aquest home... (...)... passa a viure en alguns moments amb coneguts (persones del seu país) o en altres moments ocupant una casa i, finalment en les antigues casernes de Torras i Bages (Barcelona). (ISTSC3)

L'avaluació recull els diferents aspectes, tot i així la situació s'esllavissa cap a l'extinció social (Castel, 1997):

La principal dificultat...(...)... del seguiment ha estat la manca d'un habitatge estable que l'hi permetés tenir un referent segur, lligat amb la manca de familiars que podessin donar-li suport. (ISTSC3)

Tanmateix, l'informe cerca les possibilitats, especialment pensant en el PIRMI com a taula de salvament.

Malgrat la malaltia, es tracta d'una persona educada, amb capacitat de sol·licitar ajut i d'empatitzar amb determinades persones, que ha tingut períodes estables de treball, fet que fa pensar en una possibilitat futura de retornar, de manera protegida, al món del treball. (...)... requeria un mínim d'ingressos que li permetessin la subsistència, així com un pla de treball encaminat a la inserció social, en aquest sentit la RMI es configura com a recurs idoni. (ISTSC3)

La ubicació en les zones de marginalitat no sembla dubtosa malgrat la darrera consideració de l'informe que sembla més lligada a l'imaginari del professional que als indicadors. No sempre ha estat, però, aquesta zona la referent. L'esmentada capacitat empàtica havia configurat un cert entorn protector: la persona que el vol contractar té interès en gestionar-li els papers, els tècnics que l'atenen tenen especial consideració (ja es tracti de treballadors socials, metges o psicòlegs) i, malgrat la malaltia, en determinats períodes treballa de manera estable. Sembla que se'l podia situar en algun moment del seu procés en la zona de vulnerabilitat. És obvi que el desplaçament de la zona de vulnerabilitat a la zona de marginació/desafiliació té com factor principal la malaltia i, especialment, el deteriorament que es va produint. El deliri ja no és un fet encapsulat del qual en parla quan està amb professionals o persones que li mostren prou confiança, sinó que s'ha estès a un ventall ampli d'esferes del subjecte amb passatges a l'acte. Tenim doncs una estructura i un subjecte immers en aquesta, oscil·lant entre dos elements de direccions contraries, cap a la inserció o la marginació (Castel, 1991) on determinats factors empenten cap un cantó o l'altre, sembla però que la malaltia mental ocupa un lloc preferent.

Poc a poc augmenta l'actuació. Cerca la casa de la seva enamorada, qüestió que deriva en denúncies, ja no n'hi ha prou en parlar d'aspectes delirants cal posar-los en joc, malgrat els pactes establerts. El següent diàleg il·lustra el temor del professional vers el passatge a l'acte:

F: Cuando yo hable con madre de la chica me dijo que había ido a América. Yo necesito hablar con ella”

TS: Tenemos un pacto respecto a eso.

F: Si, ya lo sé (...). Yo no quiero seguir hablando de lo que me pasa. Estas cosas me hacen daño. Yo soy como las torres, me caigo. Yo me siento mal pero si pienso en ella me hace sentir mal

La situació s'emmarca entre les veus i uns tractaments del dispositiu psiquiàtric cada cop més agressius, els quals tenen com a darrera espasa la Teràpia electroconvulsiva (TEC), el mecanisme d'acció del qual, segons afirma un article defensor del procediment "no està totalment dilucidat, però s'ha establert que afecta a tot els sistemes de neurotransmissors implicats en la patogènesis de les malalties mentals" (Ruiz, Boehme, Nader, 2004). Se li atorga plausibilitat en el tractament de la depressió i altres malalties, entre elles les persones diagnosticades de esquizofrènia, tot i que és dubtós que impliqui avantatges vers altres tractaments (Bertolín, Sáez, Hernández, Peiró, 2004. Pàg. 161):

... com alternativa al tractament basat en neurolèptics no suposa cap avantatge, ni pel que fa a l'eficàcia ni en rapidesa de resposta, ni el la taxa de reingressos hospitalaris o estància hospitalària. (...)... excepte un estudi, els altres mostren que l'ús de TEC com complement del tractament basat en neurolèptics tampoc aporta cap benefici terapèutic addicional, ni en eficàcia, ni en rapidesa de resposta.

Suposant que millorin, per què milloren els pacients als que s'ha aplicat la TEP? "no eren els detalls del procediment físic, sinó el seu impacte en els pacients – el que significava per ells- el que era important" (Leader, 2013). Dubtes antics entre cos i ment, biologicisme i psicologisme. El que no genera dubtes són els efectes adversos de la TEC: mortaldat per falles cardiovasculars, apnees; convulsions perllongades, confusió, arítmies, eufòria, dolor post convulsions, convulsions tardanes, alteracions cognitives, canvis en l'activitat elèctrica cerebral i bioquímica, petits oblits i amnèsia, sembla que aquest dos darrers amb caire irreversible (Chuquizuta, Vidal, Luna, 2006). Farid se'ns mostra progressivament més deteriorat, no pot retenir la saliva i el llenguatge és cada cop més restringit. Les veus no se'n van i en el deliri, el bàndol dels perseguïdors estén el seu abast. És obvi que no és pot atribuir aquest fet a una o altra teràpia, però sí que permet posar en relleu la manca de resultats malgrat el caire invasiu del mètode.

També s'ha d'esmentar, en aquest esclavissament cap a la zona de marginalitat o desafiliació (Castel, 2010), la manca de suports familiars estables, ja sigui perquè no

entenen que passa; per haver estat inclosos en l'òrbita persecutòria i/o per la pròpia distància establerta per l'afectat la qual genera un feedback separador en el seu entorn.

Pel que fa als dispositius assistencials, és evident que aquest no han possibilitat el manteniment de Farid en la zona de vulnerabilitat o, si s'escau, inserció, tanmateix, al llarg d'un període important de temps configura un mecanisme de suport combinat entre dos recursos, que operen com a sosteniment en "un espai potencial que existeix entre nadó i mare, entre el nen i la família, entre l'individu i la societat i el món, depèn de la experiència que duu a confiar" (Winnicott, 1979. Pàg. 138) o també, des del treball social clínic "sostenir o mantenir ferma una persona, atorgar-li coratge, expressar confiança" (Ituarte, A. 1992, Pàg. 40).

Com tractar el deliri en l'espai assistencial? Afavorir el seu sorgiment? Deixar-lo de banda? Posar límits a la seva expressió? Deixar-lo manifestar mostrant la manca d'acord amb els enunciats? En aquest cas l'opció prioritària va ser la darrera. Mantenir el respecte vers l'expressió de Farid i indicar que el punt de vista del professional podria ser un altre malgrat el respecte a les produccions del pacient o usuari, en aquest cas, ja que no es tracta de "confirmar-les o refutar-les des de la lògica admesa, sinó atorgar-li precisament un caràcter que els manca en el moment de ser pronunciades: el caràcter de paraula" (Gràcia, 2001). Hamilton indica (1960, Pàg. 65) que:

... obrir una vàlvula d'escapament als impulsos pot estar contraindicat en les malalties mentals o en altres formes de psicopatologia. El treballador social podrà més aviat ajudar la persona a reprimir els seus impulsos, en col·laboració amb el psiquiatra, adaptant d'aquesta manera les situacions a la realitat.

Si entenem el passatge a l'acte com a vàlvula d'escapament, evidentment la cita de Hamilton resulta indiscutible, en aquest sentit les següents expressions parlaria de la dificultat de mantenir la problemàtica dins dels marges de l'enquadrament d'atenció:

La medicación no hace nada. Me deja medio dormido. Yo estoy sufriendo mucho. Quiero que la llames... (...) Pero yo solo quiero que ella sepa mi amor, aunque la familia no quiera. La llamaré. (EC3)

El diàleg anterior desvetlla el risc del pas a l'acte i podríem dir que la situació bascula entre l'encapsulament del deliri (que recordem, li permet desenvolupar-se en el món laboral i relacional en certs moments de la seva vida) i l'actuació. És aquesta darrera la que poc a poc, domina la situació.

I el dol? Ha estat treballat en l'espai assistencial? El seu sentiment vers el país d'origen es, de vegades, negatiu, quan no directament agressiu:

... ellos tienen envidia de mí... (...). Los de mi país no somos de fiar.

No pot eludir-se el pes de la pèrdua

Luego vino el entierro. Yo no pude llorar, todo el mundo lloraba, mi tía estaba como loca, quería mucho a mi madre. Mis hermanos lloraron, pero yo no lloré. No puedo llorar desde entonces. La Trabajadora social del CAP dice que es bueno llorar... (EC3)

Malgrat les circumstàncies extremes, sembla que el dol ha tingut cabuda en l'espai assistencial i aquest s'ha configurat com una zona de seguretat (Bowlby, 1989) d'acord amb la categoria lligada a l'escolta i l'elaboració de les dificultats i els processos. Aquesta sembla haver-se produït en més d'un dispositiu, ja que la constatació seria també aplicable a la treballadora social que l'atén al CAP, de la qual parla vers la recomanació de plorar.

L'estrès ha tingut també cabuda a l'espai, més tenint en compte que l'estressor en aquest cas l'acompanya com a record desagradable, d'una agressió de caire sexual:

Lo que me paso allí fue muy grave. Un hombre me atacó... (EC3)

Aquesta darrera cita posa en joc un dels elements més complexos del seu procés migratori i per Farid més problemàtics. És l'espai assistencial el que dona cabuda al fet. Però també s'exposen situacions de caire persecutori on tota la ciutat està compromesa:

Todo el mundo en la ciudad sabe lo que pasó. (...). La gente se ríe de mí. Quiero marchar a otra ciudad. (EC3)

Y d'altra banda el servei és un lloc on es pot preguntar pel perseguidor:

Hay una pregunta que quiero que me contestes. ¿Por qué ellos me hacen daño? (EC3)

O també expressar sensacions de caire corporal associades amb idees d'extinció:

Siento que mi cabeza se va a romper a veces. Estaba Farid y ahora ya no está... (...). Pero yo nervioso fumando. Estoy sufriendo mucho. Necesito morir... (EC3)

Finalment l'acompanyament en la qüestió jurídica, aspecte que sempre havia estat present com a rerefons de la problemàtica presentada i que al final va esdevenir conflictiu per la incertesa del procés, la legislació és però clara:

... la Llei i el Reglament són clars en la qüestió del silenci administratiu positiu que entén concedit un permís més enllà dels tres mesos des de la sol·licitud. També la fonamentació del recurs (...). En qualsevol cas, sembla un tema al qual es podrà donar solució en els propers mesos.

Sobre altres professionals, aliens al treball social que l'han atès en algun moment, és interessant la posició vers la psiquiatra de zona. No se sent entès per ella:

He ido a la doctora (...). Me ha dicho que pida hora. Ella no me entiende, yo no quiero verla más. (...). La doctora ha hecho un hijo sin hombre. La mejor persona del mundo soy yo. Lo he visto en el sueño.

El propi expedient indica el posicionament de Farid vers la metgessa:

Mostra forta irritació (mai manifestada fins ara) amb psiquiatra que podria lligar-se al fet de què estigui de baixa per l'embaràs, fet que donaria a entendre cert vincle establert entre pacient i metge.

Resulta interessant l'establiment d'un vincle que remet a una relació patern filial, sense què, possiblement, des del dispositiu s'hagi tingut cap interès en fomentar-lo. Aquest aspecte també evidencia la dinàmica transferencial, que seguint Klein, "actua al llarg de tota la vida i influeix en totes les relacions humanes" (Klein, 1988c. Pàg. 57), independentment de què aquesta relació es treballi per part del professional. També l'enveja vers la capacitat creadora de la metgessa concorre en les anteriors manifestacions: "Y és que l'enveja i les actituds a què dona lloc, interfereixen amb la gradual formació de l'objecte bo en la situació transferencial" (Klein, 1988d. Pàg. 190).

5.1.3.2 PERSEGUIDOR REAL, PERSEGUIDOR IMAGINARI ? (YOUSSEF)

5.1.3.2.1 PRÈVIA ENTORN ASPECTES JURÍDICS

Una primera consideració. El terme real és difícil de centrar en el món psicoanalític. En el seu llibre al voltant de la temàtica Pommier indica: “des del punt de vista metapsicològic, resulta més decisiu presentar el naixement d’allò real com el d’una persona, el d’aquesta meitat de nosaltres que hem rebutjat en funció de les seves exigències ideals desorbitades” (2005. Pàg. 28). Què és doncs allò real? El cos i les seves exigències, les seves malalties i els seus gaudis, tanmateix, podem imaginar-ho i de fet, al nomenar-ho s’ha simbolitzat, ja no pertany a l’esfera d’allò real, ha canviat el registre. Quin és el real de Youssef? El terrible patiment vers l’origen i per l’origen. D’aquest patiment parla el cas. D’altra banda, real, no real o irreal, són aspectes que maneguem des d’allò conscient, i el mot real en el títol d’aquest apartat, cal entendre’l en aquest sentit, ja que, seguint De Whaelhens, “a l’inconscient, no es distingeixen allò real i allò irreal” (1972. Pàg. 185)

Les dades corresponen a un dispositiu d’atenció a l’immigrant per al qual el signant prestava serveis en qualitat de treballador social. Youssef assisteix derivat d’un altre entitat ja que el seu visat d’estança ha caducat (Llei 7/1985) i cerca vies per raure al territori. Procedeix d’un país amb greu conflicte polític, religiós i militar punyent en el moment de què parlem. La mala situació del país d’origen i la manca de possibilitats en aquest són esmentats com a causa del trànsit. Es detalla a continuació el que es fa constar a l’expedient on no consta res del que després constituirà el centre de la qüestió:

Demanda expressada: Recerca de feina i regularització.

Situació detectada: Usuari amb nivell formatiu elevat i molt bona capacitat expressiva...

Aspectes a treballar: De les vies possibles per regularitzar la situació s’ha de mencionar:

- *El contingent (...)*...
- *Exempció de visat (...)*... (EC4)

L’usuari comença a treballar tot i que en precari i, òbviament, de manera irregular, i és paga una habitació. Deixa de venir al servei per un any aproximadament. Retorna al

servei davant la possibilitat d'acollir-se al contingent que posa en marxa el govern (RD 155/1996)⁷. Aconsegueix una oferta d'ocupació per tramitar-lo i cada cop es mostra més nerviós pel resultat dels tràmits, especialment pel requisit del contingent de retornar al país d'origen. Es regularitzen les entrevistes de suport. El contingent es tramita favorablement i Youssef assisteix sovint al servei en demandes contínues de clarificació sobre aspectes lligats al visat (la major part de vegades sense hora prèvia). Se l'atén davant la creixent por i/o angoixa lligada al retorn al país d'origen. S'aconsegueix dia i hora al consolat d'Espanya al país d'origen per la retirada del visat.

Finalment es concedeix l'exempció de visat (aquest aspecte evita el retorn per retirar el visat). Vistes les condicions de l'usuari i assolit l'objectiu o demanda principal plantejats i entenent que obre les portes a l'espai laboral, es cancel·la l'assumpte. Tres mesos després retorna al servei i explica una situació que ell anomena com a estranya i on indica que el controlen de manera permanent des de varis punts de mira. A l'expedient es fa constar el següent:

Situació detectada: Possible brot psicòtic. Aspecte que pot agreujar-se pel desarrelament familiar.

Aspectes a treballar:

- *Derivació a (...) Salut Mental*
- *Coordinació amb entitat derivant i Serveis Socials.*

(EC4)

5.1.3.2.2. Anàlisi:

L'imaginari sembla dominar l'escena de manera consistent. Seguint la categorització, sembla lliscar cap a l'imaginari llunyà, no tant per una projecció futura sobre les seves possibilitats migratòries, sinó per una particular construcció de la seva quotidianitat:

Hasta ahora perfecto. Hace algunos meses empezó una oleada de acontecimientos (...) de ciencia ficción, con helicópteros que no dejan de manifestarse en el momento en que pongo el pie fuera... (...). Pero la frecuencia y la magnitud... (...)... ha ido creciendo llegando al punto en que no quiero salir fuera... (...)... (EJ4)

⁷ S'esmenta el reglament de 1996 com a primer precepte legislatiu que va recollir el contingent al seu si (Art. 70), si bé era una pràctica ja duta a terme en anys anteriors, de fet des de 1993, mitjançant acords dels Consell de Ministres des de l'any 1993.

Els motius migratoris, en una primera formulació, giren al voltant, la recerca de millora lligada a la mala situació del país d'origen i la manca de feina en aquest. També, tot i no ser un refugiats en el sentit literal del terme, podríem pensar en una fugida del país d'origen vista la difícil situació que patia. Indica no tenir por davant la policia, un perseguidor real potencialment perillós abans que la malaltia fes acte de presència: L'incoament d'un expedient d'expulsió tenia, com a conseqüència mínima, serioses dificultats en l'accés a autoritzacions per residir i treballar i màxima l'expulsió del país, (Art. 26. Llei 7/1985).

Si bé l'origen de la malaltia caldria cercar-lo en la seva biografia, biologia i potser genètica (i no es disposa de dades que permetin un apropament d'aquest nivell) el deliri, a nivell temàtic, sembla tenir relació amb la transició migratòria, amb el possible rebuig de la societat d'acollida i amb una persecució relacionada amb el conflicte que pateix el seu país, adaptat a un conflicte semblant a Espanya. En aquest sentit, la denúncia remesa al jutge és prou clara:

¿Si a un vasco le trataran así en un país extranjero solo por ser vasco, lo aceptaría? ¡Por supuesto que no! Y tampoco todos los de mi país somos del X o del Y (grups armats del seu país) (EC4)

Green, parlant del cas clàssic de psicosi de Freud (el president Schreber) diu: "es el sistema d'apuntament indispensable per sostenir al jo, que solament sobreviu per lligar la seva vida a la defensa del seu deliri" (1990, Pàg. 236), i així ho va fer Youssef: quan en la darrera entrevista se l'hi insistia sobre la necessitat retornar al psiquiatre i prendre la medicació, insistència possiblement deguda a la precarietat del dispositiu i la poca experiència, en aquell moment, de qui subscriu aquest text, sol·licitava l'empament en el deliri:

...verán que cedo y vendrán más... (EC4)

Pel que fa al dol, resulta difícil de cenyir. Tot i així sembla entrar en la categoria d'eludit En un primer moment, abans de l'expressió de la malaltia, el retorn per recollir el visat provocava un pànic quasi mesurable, que d'una banda feia pensar en l'angoixa senyal o anticipatòria (Freud, 1973) sinó directament en por en atenció a la clara identificació de l'objecte (Tizón, 1988) potencialment perillós, ja que les notícies del país d'origen donaven per això i per més. En les seves manifestacions no semblava haver-hi un

desig manifest de retorn o un record associat a l'origen, tampoc una mirada joiosa vers el seu passat, però tampoc s'hi manifestava una actitud de negació. Com s'indica en l'expedient:

Manifesta por davant la possibilitat de tornar al país d'origen, encara que sigui per retirar el visat i tornar ... (...). Regularitzar entrevistes de suport mentre dura la tramitació, ja que es mostra cada cop més nerviós pel resultat dels tràmits i davant la possibilitat de tornar al país d'origen. (...) Al llarg d'aquest període la recurrència al servei és considerable i, a mesura que avança el temps i les possibilitats de regularització augmenten, es mostra més angoixat, tanmateix, l'angoixa és referida, en paraules de l'usuari, a la seva situació vers la regularitat (EC4)

L'he anomenat anticipatòria, i potser és una qualificació poc adient, seguint Green (1986, Pàg. 141):

...a diferència de l'angoixa, que és una senyal, el dolor és una ferida. D'una semàntica del signe, hem passat a una semiologia metafòrica: la hemorràgia narcisista corre per la llaga del narcisisme ferit, tallat. És a dir, que la unitat narcisista està compromesa.

I, malauradament, els esdeveniments posteriors palesen que l'amenaça sobre la unitat narcisista esmentada era seriosa. Un altre moment de la denúncia al jutge indica:

Señor Juez, tengo la intención de ir a mi tierra. Ver a mi familia (...)... madre, que hace casi dos años que no he ido y tengo miedo de... (...) un arresto de película que no es necesario y me perjudicaría ante las autoridades de mi país... (EJ4)

Seguint amb el fil que ens proposen l'anterior cita, Winnicott, un autor que mai deixa de sorprendre diu (1991a, Pàg. 154 – 155):

...diré que una proporció significativament gran de persones... (...)... viuen en un estat de por que pot reconduir-se a una por a la bogeria. Potser prengui la forma d'una por a la incontinència, o a cridar en públic, o potser l'individu senti pànic... (..), ens trobem amb una por a una bogeria que vindrà. És valuós per nosaltres, encara que no ho sigui de fet pel pacient, saber que la por no és a

una bogeria que vindrà sinó a una bogeria que ha estat experienciada. És la por a un retorn de la bogeria.

L'anterior cita ens servirà per iniciar l'abordatge de l'estrès, categoritzat com a perllongat. Aquí la categorització no sembla tant dubtosa com en el cas del dol ja que és present, sense vies aparents de sortida i acompanyat de malestar psicològic. Què és però? El temor a la bogeria ja experimentada del que parla Winnicott? El pes dels estressors a què es veu sotmès? Qui signa aquest test s'inclina per una combinatòria d'ambdues que podria formular-se de la següent manera: les situacions són productores de tensió, presents en el moment que del qual es parla, aquestes situacions estan identificades i la valoració que els atorga Youssef s'aparenta com a coherent, tanmateix, la vulnerabilitat psicològica del subjecte fa que l'impacte en el seu psiquisme dugui a conseqüències severes.

En la denúncia varis cops referenciada ell explica que ha intentat tocar totes les portes a fi de regularitzar la situació per acollir-se, finalment, al contingent (RD 155/1996) i després a l'exempció de visat (Art. 22.2 RD. 1119/1986; 22.2 i Art. 70, RD. 155/96). En l'època de què parlem hi havia poques possibilitats d'obtenir una autorització de residència i treball, tanmateix, es podien intentar les dues esmentades, la primera consistia en presentar una oferta de treball a la província on es residia i un cop rebut l'informe favorable, retornar al país d'origen per retirar el visat i amb aquest entrar de manera regular al territori espanyol. Malgrat l'estranyesa del procediment era esperada pel col·lectiu com a via prioritària de regularització. N'hi havia una segona anomenada exempció de visat, recollida en legislacions posterior sota l'epígraf de Circumstàncies excepcionals (Llei Orgànica 4/2000), la qual tenia varis supòsits, el que ens ocupa parlava de d'un país on existeixi un conflicte bèl·lic, polític, religiós o ideològic que impliqui algun risc. Cal dir que les possibilitats de concessió eren molt poques i generalment es denegava. Des del servei on l'atenia es va optar per intentar-ho, així s'expressen a l'expedient les dues cites següents: Observi's la poca fe de qui subscriu aquest text en l'èxit del procediment:

Youssef retorna al servei davant la possibilitat de tramitar el Contingent (...) Se li ofereix també la possibilitat d'intentar una exempció de visat a fi d'evitar el retorn per tramitar el visat. (...). Es presenta el l'exempció de visat a fi d'evitar el retorn al país d'origen al•legant la situació política que viu el país i el risc per la vida de l'usuari, malgrat les poques possibilitats d'èxit. (EC4)

Contra pronòstic, ambdós procediments van tenir èxit, contingent i exempció, ara bé, el primer en concedir-se va ser el contingent, que duia implícit el retorn al país d'origen per recollir el visat. L'angoixa vers aquesta possibilitat contrastava amb la tranquil·litat que manifestava en desplaçar-se per la ciutat tot i que se'l advertia del risc d'una aturada policial i l'inici, inevitable si anava a parar a comissaria, d'un expedient d'expulsió; ell indicava que no havia fet mal a ningú i, per tant, no havia d'amagar-se de res, raonament indiscutible d'altra banda. No tenia cap mena de dificultat per exposar-se al perseguidor. El fet ens mostra dos perseguidors potencials amb efecte diferent, un esfereïdor (lligat al país d'origen), un d'aparença innòcua (lligat al país d'acollida). Un cop resolta la situació se'n presenta un tercer, el més agressiu però, paradoxalment, el menys contrastable.

La seqüència temporal permet acceptar la idea de què la por al retorn per retirar el visat jugués un paper desencadenant de la malaltia o en allò que anomenem brot psicòtic. Tot i així, quan aquest entra en escena el perseguidor real al territori s'ha esvaït i el país d'origen com a font de perill s'hauria d'haver dissipat. Les claus per entendre la crisi des d'una successió cronològica o lineal d'esdeveniments és poc fructífera. L'únic que podem analitzar és el deliri, en tant restauració del món (Freud, 1979b; De Waelhens, 1972) i aquest, situa la qüestió migratòria, o el <<en mig>> com a categoria, al centre de l'escena. Té sentit? Sembla que si ja que retorna la temàtica que tant l'angoixava, ara de manera comparada entre el l'origen i el país d'acollida. Acull també la lògica de la persecució, si bé s'han transmutat el motius. En la nova construcció el seu paper no és el d'un senzill immigrant que cerca documentació, sinó el protagonista d'una elaborada trama, la qual posa remei al desconcert. Com diu Leader: "injectar un significat fixe i determinat que reemplaci a la perplexitat" (2013. Pàg. 94).

En quina zona de les descrites per Castel (1992) es podria ubicar Youssef? No es coneix el destí, tanmateix, fins on arriben les dades sembla respondre a la ruta de la "desafiliació, val a dir, la desconexió respecte les regulacions a través de les quals la vida social es reproduceix i es renova" (Castel, 2010. Pàg. 229). No té feina ni accés a prestacions, tampoc hi ha un entorn que pugui donar-li suport. Si des dels professionals n'havia rebut, el brot i les recomanacions de prendre la medicació i anar al psiquiatre el distancien d'aquest espai. La situació de l'habitatge és precària i, especialment, no hi ha cap familiar de suport al territori, tanmateix, l'abans i després de la manifestació de la malaltia no pot presentar un tall més dràstic.

L'esllavissament cap a la inserció previst: D'unes possibilitats amples d'integració social en el marc d'acollida, lligades a una imatge atractiva i una capacitat de connexió vers els altres notable, uns estudis universitaris amb projecció de futur i una autorització per treballar que li obre portes, passa a un món dominat per les construccions imaginàries i aquestes vinculades a la persecució. El canvi de perspectiva en, amb prou feines, un trimestre dona com a resultat una trajectòria inversa: El lliscament cap a la marginació i desafiliació, malaltia, solitud, precarietat i manca de suport. Podria defensar-se la hipòtesi de què la malaltia mental, per si mateixa, és un impulsor pronunciat cap els límits de la marginalitat, per tant, requereix compensacions tant de l'entorn familiar o comunitari, com dels dispositius i recursos socials. En el cas de què parlem, els factors compensadors o de fre no hi són, ans al contrari, el corol·lari és una solitud creixent, tret aquest, d'altra banda, que escorta determinats processos migratoris, com diu Achotegui (2005. Pàg. 41):

La solitud forçada és un gran patiment. Es viu especialment de nit, quan afloren els records, les necessitats afectives, les pors... A més, els immigrants provenen de cultures en les quals les relacions familiars són molt més estretes i en què les persones, des de què neixen fins què moren, viuen en el marc de famílies extenses que tenen forts vincles de solidaritat, pel que resulta més penós de suportar a la migració aquest buit afectiu.

La situació social, si s'atén al que es va fer constar en aquell moment a l'expedient ens parla d'aïllament:

El vigilen constantment. Fins i tot a la nit sent el soroll. Amb prou feines surt de casa i manifesta tenir por. (...). Ha escrit cartes a mitjans de comunicació. Fa quatre mesos que es produeix. (...) Possible brot psicòtic. Aspecte que pot agreujar-se pel desarrelament familiar. (EC4)

El dispositiu psiquiàtric que l'atén confirma que es tracta d'una psicosi, que requereix medicació, i molt important, el seguiment des de serveis socials. També recomana el seguiment per part d'un voluntari i, si s'escau, contactar amb la família. Quan s'explica a Youssef, aquest indica que no hi ha malaltia i els perseguïdors han marxat, si bé en continua fent referència. Tampoc entén el tema del voluntari i no vol tornar a veure cap psiquiatre. (EC4)

Què va representar l'espai assistencial?. En un primer moment no hi ha cap dubte de què és configurava com un acompanyament cap a zones d'inserció, en aquest sentit tots els dispositius que el varen atendre van fer un treball que va permetre assolir una situació jurídica tendent a l'estabilitat (la concessió de l'exempció de visat era altament infreqüent), també va poder assolir situacions laborals, molt inestables, certament, que permetien però la subsistència al llarg de la seva irregularitat. El problema, i això no se sabia o no es volia saber, és que aquest no era el problema. No s'havia detectat el que s'esdevindria i totes les accions es varen fer en torn a una diagnosi equivocada. Per tant aquest espai assistencial no va afavorir la millora.

Per què no es volia saber? El que es fa constar a l'expedient és el següent:

Regularitzar entrevistes de suport mentre dura la tramitació, ja que es mostra cada cop més nerviós pel resultat dels tràmits i davant la possibilitat de tornar al país d'origen (EC4).

I més endavant en el propi expedient:

Youssef assisteix sovint al servei en demandes continues de clarificació sobre aspectes lligats al visat... (...).... Se l'atén davant la creixent por i/o angoixa lligada al retorn al país d'origen. S'aconsegueix dia i hora al consolat d'Espanya al país d'origen per la retirada del visat. (EC4).

Es a dir, s'interpreta directament la por. Per què? La situació terrible al país d'origen atorga plena credibilitat a la situació plantejada, i sembla existir "una relació significativa entre haver patit l'efecte d'algun esdeveniment de vida de estressant i la presència de malaltia mental" (Villaverde, Gràcia, Morera, 2000. Pàg. 4). Hi ha però quelcom que s'escapa. La vida pot comportar successos esfereïdors, ja sigui per una persona sense etiquetes, ja sigui per una persona etiquetada amb una malaltia mental, es tracti de esquizofrènia de tipus paranoide, ideació delirant, trastorn psicòtic breu, esquizofrènia, fins i tot podem trobar un trastorn psicòtic no especificat al DSM 5 (APA, 2013). Seguint a Leader: "Un esdeveniment real i un deliri són compatibles" (2013. Pàg. 106). Quin és el fet diferencial? Per l'autor esmentat rau en com el subjecte atorga significat a l'esdeveniment. L'esdeveniment real des d'aquesta perspectiva podria ser entès com un articulador de la por, el que ens duria a un altre interrogant: Què succeeix quan l'articulador ha estat desterrat? En aquest cas podria donar-nos una explicació el deliri i amb ell un nou articulador que atorga sentit al patiment.

Youssef, després d'uns mesos fora de l'espai assistencial, retorna i explica que li passen coses estranyes. Un informe social de derivació al dispositiu de Salut Mental indica ho planteja així:

A primers de Setembre retorna al servei explica el que el qualifica com a "insòlit". Uns helicòpters el vigilen constantment, seguint-lo allà on va, sempre dins del seu camp de visió. Fa denúncies a la policia, escriu cartes als diaris, presenta un escrit al jutjat denunciant els fets. Creu que en l'origen de la persecució pugui estar el conflicte que viu el seu país amb grups armats. (ISTS4)

I més endavant en la part diagnòstica:

Tant des de l'òptica de qui signa aquest informe, com a criteri de l'entitat que el va derivar, hi ha temor de què es tracti d'un brot psicòtic. També es considera l'assumpte com a situació de risc, arrel de manifestacions de l'usuari de posar fi al seu patiment.

Després de sengles entrevistes, Youssef accedeix anar al servei de salut mental (...), no gensmenys, fa constar el seu convenciment de què no hi ha res psicològic en la seva situació. Indica que ho fa per nosaltres i com a contraprestació a l'ajut rebut. (ISTS4)

El que no s'explica a l'informe, ni a l'expedient, és l'estranya sensació de qui subscriu aquest text davant d'aquest retorn. Tot l'anterior conduïa a la sorpresa, però no va ser aquesta l'emoció compromesa, sinó el que podria incloure's a la categoria d'insight (Salzberger-Wittemberg, 1970; Rosell, 1987; Tizón, 1988, 2007): <<era això>>.

El cas de Farid mostrava una situació diferent de la de Youssef. És difícil establir línies comparatives, tanmateix, un fet diferenciador important és l'experiència de qui fa l'atenció en un cas i en l'altre. En el cas de Youssef era reduïda, en el cas Farid més àmplia i amb suport supervisor d'una persona d'àmplia experiència. En el primer el professional (quasi podria dir-se que els professionals) resten atrapats per un desenvolupament d'aparença imprevista. Què hagués passat anys després? Possiblement la pressió i urgència vers la intervenció psiquiàtrica s'hagués relativitzat o s'hagués inserit en quelcom a treballar de cara al futur aprofitant la confiança que l'usuari mostrava en relació a l'espai assistencial. El pànic davant del deliri no hagués

pesat de la mateixa manera i potser s'hagués pogut escoltar aquest com a construcció restauradora (De Waelhens, 1972) per, més endavant, i sota el respecte de la construcció delirant, tingués cabuda la derivació a Salut Mental.

Convindria preguntar-se si l'estrès es va contenir. En vista al que hi havia davant, els espais atorgats a Youssef varen sostenir la demanda (De Robertis, 1988; 2003) explícita al llarg d'un temps considerable. "La idea i sentiments que el subjecte experimenta al voltant del seu problema" (Perlman, 1980) es varen tenir en compte. Es va escoltar l'estressor que el turmentava, el problema és que aquest no estava on se'l cercava:

Usuari amb nivell formatiu elevat i molt bona capacitat expressiva (..) Les demandes plantejades (treball i documentació) són coherents i relacionades. (EC4)

La documentació, com s'ha comentat en altres punts, representa un estressor habitual i rellevant que afecta els immigrants en determinades fases del procés migratori, especialment les inicials i que, generalment, es pot perllongar més enllà dels tres anys (Llei, 4/2000), no tan sols perquè la solució implica certa normalitat i la fi de la persecució, també duu adreçat un reconeixement identitari (Korman, 2010). De cop hom és nomenat pel marc social en el qual viu, reconegut com a subjecte de determinats drets i pot deixar de ser individu per defecte (Castel, 2010), si altres factors coadjuven en aquest rumb. Els serveis que havien atès Youssef l'hi havien donat, se'ns dubte, un espai on contenir aquest estressor. Com s'ha dit, la qüestió resta enllà. Fins i tot en algun cas apareix la depressió com a rerefons, novament remeto a l'expedient:

Una tècnica que l'atén indica que sembla passar per un estat depressiu com a conseqüència de la manca de solucions... (EC4)

Al tractar-se d'una persona que s'expressa amb coherència vers el que li passa, sense aparició d'aspectes delirants, la diagnosi (o millor les aproximacions diagnòstiques) en aquest espai temporal s'adrecen a qüestions objectives: Ingressos derivats del treball i per assolir amb normalitat aquest objectiu cal tenir els títols o autoritzacions que ho permetin. El tractament és clar: facilitar les eines per la subsistència (mitjançant un treball esporàdic derivat d'una entitat sense ànim de lucre) mentre no s'assoleix la tarja que avalarà l'accés a l'ocupació. L'escolta va ser-hi, certament, però no va permetre

“adonar-se de la situació social en la seva totalitat, i al mateix temps, de la forma de sentir de l'individu i dels problemes que guarden relació amb aquesta totalitat” (Biestek, 1966, Pàg. 30). Hamilton indica que hi ha dos prototipus per l'estudi social, un centrat en l'estudi de “la vida socio-econòmica de l'individu” mentre “el segon enfoca més aviat l'evolució vital de la persona i les relacions familiars” (Hamilton, 1960, Pàg. 202), sembla que va predominar el primer sobre el segon.

Potser una major experiència hagués permès analitzar la transferència – contratransferència i concloure que el problema era un altre i en aquest sentit afavorir el vincle (Howe, 1997; 2013), tanmateix, seguint Hamilton (1960, Pag. 265), podria ser:

... il·lusori esperar que un treballador social pugui captar amb rapidesa, interpretar de manera adequada, els aspectes més subtils de la manifestació de transferència, a menys de tenir una preparació seria i especialitzada. L'educació professional i la supervisió es consideren essencials per aquest fi.

Una major experiència hagués canviat les formes d'intervenció? Resposta òbviament impossible pel que fa al cas, però interessant en relació a l'entrenament, experiència i formació en l'abordatge de casos i el que si resulta obvi, en la comparativa Farid/Youssef és la rellevància de la supervisió.

5.1.4 Amina o l'ombra d'un altre

5.1.4.1 Demanda

Es tracta d'una dona procedent d'un país d'africà negra, de religions diverses i amb relativament poc pes migratori a l'estat espanyol. Manifesta un fort sentiment religiós i es reconeix com a catòlica practicant. La seva edat és al voltant dels 35 anys. Duu a Catalunya un parell d'anys quan s'inicia l'atenció del responsable d'aquest text. Viu en una ciutat, de la província de Barcelona, juntament amb el marit i tres fills d'onze, deu i vuit anys. Ha estat reagrupada pel marit, el qual està emparat per la llei sobre asil i refugi (Llei 12/2009), qüestió que es fa extensiva a Amina i els seus fills.

És assistida des de diverses instàncies: una entitat lligada a l'asil i refugi; Serveis socials; Servei d'atenció a la dona i un dispositiu d'atenció a l'immigrant. Les dades des de les quals s'ha construït aquest relat parteixen de les notes existents en l'expedient de l'atenció psicològica rebuda per Amina des del dispositiu d'atenció a l'immigrant de la ciutat on viu. En algun cas són anotacions, en altres reconstrucció de frases dutes al terme a la fi de les sessions.

L'atenció s'allarga al voltant d'un parell d'anys, en sessions variables: en alguns períodes quinzenals, en altres mensuals, havent-hi períodes sense continuïtat de l'atenció generalment deguts a una situació més tranquil·la a la llar que la distància de l'espai terapèutic. El motiu de derivació és anomenat com a depressió. No té un coneixement gaire ampli del castellà, per tant, a les sessions es reiteren els continguts per assegurar la comprensió.

Tot just detallar-li la privacitat i regla de confidencialitat de l'espai indica que el marit la insulta i maltracta des de fa mesos, aspecte que ja es produïa en el país d'origen. Allà el sistema familiar (que inclou la família extensa d'ambdós cònjuges) intervenia i aconseguia apaivagar la situació. També indica no haver-ho explicat a ningú.

Al llarg de la primera entrevista plora en diversos moments i planteja com a solució, única per tranquil·litzar el marit, que algú pugui adreçar-se a ell. No admet cap altre plantejament. De fet, sembla demanar que el dispositiu que l'atenen substitueixin el paper que assolien els familiars al país d'origen i s'intenta, sense èxit pels motius diversos que més endavant s'explicitaran, amb un dispositiu d'atenció psicològica que havia donat suport al marit temps enrere.

Parla sovint dels seus vincles amb el país d'origen i del país d'origen. Manifesta una gran preocupació per la figura materna, la qual té por que mori essent ella lluny. El malestar derivat del maltractament, així com el propi maltractament, no vol comunicar-lo als familiars que rauen al país d'origen, per temor a l'efecte que tal comunicació tingui sobre la salut de la mare.

En una primera avaluació a l'expedient es fa constar el següent:

Les dades són encara insuficients per avaluar procés depressiu. Si bé certament hi ha malestar psicològic, aquest s'explica bé per la situació relacionada. De moment seguir el cas. (EPC5)

La família és perceptora del PIRMI, tanmateix, Amina indica no conèixer la treballadora o treballador social que porta el cas. No ha parlat mai amb ella o ell. Vol retornar al país d'origen, per viure-hi quan els fills siguin grans, ells però, sota el seu criteri, estaran millor aquí. L'agressivitat del marit oscil·la segons els períodes, arriba però a l'agressió física i té com a blancs a Amina i el fill gran, intervenint en alguna moment la policia. Ho explica així en un moment ja avançat del procés:

Fui a calentar agua para los niños. Me dijo que gastaba mucho. Me pegó. Gritaba y vino la policía. Me dijeron que pusiera denuncia, pero no lo hice. El domingo el problema fueron unas tijeras para cortar el pelo de uno de mis hijos. Volvió a ponerse nervioso.

En un informe psicològic emès per l'abonament del desplaçament a l'espai terapèutic, el signant fa constar el següent:

Recomanacions:

Continuïtat del treball terapèutic per:

- *Curt termini: suport en la situació actual*
- *Mig termini:*
 - *Suport en la separació i gestió del seu futur i dels seus fills.*
 - *Suport en la l'elaboració del transit migratori.*
 - *Cercar mecanismes per atorgar rapidesa al procés de separació.*
 - *Coordinació entre els tècnics que treballen sobre el cas.*
 - *Treball psicoterapèutic amb el marit (...).(IPC4)*

La pressió familiar té èxit i finalment tira enrere la separació quan encara estava pendent la cita del SOJ. El marit li aconsella que deixi de pensar en la separació i d'anar al psicòleg. Dit i fet.

5.1.4.2. Anàlisi:

Arriba al territori per voluntat d'un altre, per tant l'imaginari en tant organitzador (Castoriadis, 2004), o jo que es preanuncia (Castoriadis-Aulagnier, 2010), o fins i tot cert espai d'il·lusió, en el qual es vehicula l'experiència cultural, podríem dir transicional (Winnicott, 1979), no sembla haver-se construït en atenció al desig de migrar, siguin quins siguin els contextos d'origen que ho condicionen. No sembla haver gestat una expectativa vers el tema migratori, en un primer moment de fet parla d'Espanya com a quelcom semblant al país d'origen:

Cuando estaba en mi país pensaba que España sería parecido... (EPC5)

Ha de partir però de la seva configuració del món, ja que el marit sembla no haver fet cap tasca introductòria o atorgat elements que permetin la construcció:

... no me había explicado nada. No sabía cómo sería. (...) No quería irme... (EPC5)

Finalment Amina planteja l'estranyesa del nou espai:

Cuando llegué aquí las casas eran grandes, muy diferente de allí. No pensaba que tendría que aprender un idioma. (EPC5)

Belinsky (2007), en la seva lectura de Lacan indica que l'imaginari és una conjunció, "de la mirada que atrapa i de la força que impulsa" (Pàg. 48). En la mirada sobre el nou espai, la projecció vers aquest es manifesta tímidament i els impulsos s'obren en dues direccions, d'una banda el creixement dels fills, ja que la captura del nou espai permet fer inferències sobre el seu futur, i de l'altra el retorn, esperances ambdues que serveixin de suport i obrin un espai de transició (Winnicott, 1979) entre el no-ser en el nou marc i la captura d'una identitat:

Quiero volver a mi país cuando los niños sean mayores. Ellos aquí estarán mejor, pero yo quiero volver... (EPC5)

Forces contraries lligades al que s'ha deixat en el país d'origen semblen pugnar i el dol o la depressió fan acte de presència. Apareix quelcom semblant a un sentiment de culpa vers una figura que rau en origen. La preocupació s'endinsa especialment en la preservació de l'objecte abandonat, la qual pren dues direccions, la mort física d'una banda, i la psíquica que la sosté i la conjuga amb l'endinsament en una culpa que no sembla prendre una vessant persecutòria, sinó el que Speziale-Bagliaca denomina culpa senyal, lligada a la "capacitat de contenir i elaborar el sentiment" (2002. Pàg. 120):

Tengo miedo de que mi madre muera y yo esté aquí. (...). Me siento triste... (EPC5)

Amina, malgrat la situació estressant que està vivint, no queda atrapada en el present i comença a gestar certs desitjos, de moment limitats i la idea de separació, podem dir, d'autonomia, comença a prendre cos:

Él quiere marchar a otro país de Europa para trabajar, está esperando la nacionalidad española, si él marcha me quedaría aquí con los niños... (EPC5)

Aquest aspecte ens mostraria un desig d'assolir quelcom més enllà dels familiars que l'envolten, desig que d'altra banda es veu sustentat per la por que genera la persona amb què viu:

Tengo miedo. Quiero hablar con el Asistente social para saber qué pasaría si me separo (EPC5)

La separació entra ja de ple dret en el dia a dia, aspecte que és recollit des de l'espai terapèutic amb dos propòsits, un des de la mirada present i un que s'encomana a un futur no llunyà:

Elaboració i suport en la situació actual i la separació... (...). Mig termini: Afavorir l'autonomia... (EPC5)

Dins de l'espectre del dol la categoria potser més ajustada és la de dol perllongat. Tot està agreujat per la por referida a la violència domèstica, aspecte que s'ha de tenir en compte quan en l'expedient es parla de depressió. Estem davant d'una situació depressiva? No podem dir que el dol vers l'origen es vehiculi de manera maníaca, ni que hagi esdevingut una situació melancòlica (Freud, 2005a). Ans al contrari, sembla haver-hi certa capacitat elaborativa que tampoc autoritza donar entrada a alguna varietat de dol crònic postulada per Bowlby (1993). Quin és el desencadenant d'aquest tarannà depressiu? Una part pot dimanar de la llunyania vers el seu país i, en aquest sentit, la relació amb l'origen sembla curtcircuitada pel conflicte amb el marit:

El malestar que pateix amb el marit no vol comunicar-lo als familiars que rauen al país d'origen, per temor a l'efecte que tal comunicació tingui sobre la salut de la mare. (EPC5)

Grinberg i Grinberg (1996) indiquen les dificultats que pot comportar el transit migratori: "Els pares d'un fill poden no tan sols experimentar la pèrdua del fill com si es tractés de la seva mort, sinó que poden témer també la proximitat de la seva pròpia mort sense tornar-lo a veure" (Pàg. 74). Sembla jugar-s'hi quelcom semblant en la situació tractada. vist el temor a la pèrdua de la mare, sobretot, vers la possibilitat de no d'acomodar-se:

Me gustaría que viniera mi madre, ella mayor, en África la gente no vive tanto. Setenta años de... (...)... esperanza de vida... (EPC5)

Certament, no pot deixar-se de banda la relació vers l'origen, com a factor coadjuvant. Bowlby (1993) indica varies circumstàncies psicològiques i socials que afecten un dol, per un cantó les condicions de vida, que divideix en dos, solitud, també postulat per Achotegui (2005) i responsabilitat vers tercers, ambdues concurrents en el cas tractat; en segon lloc les possibilitats econòmiques que són minses i, finalment l'entorn cultural i la família. L'entorn, especialment l'assistencial, com es podrà veure, atorga un suport limitat a la situació i la família o bé és lluny, o bé generadora de por per les seves potencialitats de causar estralls i patiment quotidià. Seguint Horstein (2006): "Quan un subjecte està exposat a quantitats no tramitables de traumes es produeixen efectes destructius excepte que, mitjançant elaboracions individuals, però a més col·lectives, aquestes quantitats puguin ser elaborades" (Pàg. 75). La capacitat individual sembla ser-hi, la col·lectiva és més problemàtica, tanmateix, permet que la persona

encarregada del seu seguiment a l'associació de suport a immigrants i refugiats capti la tonalitat baixa de Amina.

Per què capacitat elaborativa? En una de les sessions Amina parla de les cerimònies d'enterrament al país d'origen, forma de representar-se la pèrdua concentrada en la figura materna, cal tenir en compte que ha estat desposseïda (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003) per un procés el protagonista inicial del qual és un altre havent-se minvat notablement el seu marc relacional:

Pel que fa a la seva situació a Catalunya... (...)... troba a faltar la relació de carrer que hi havia en el seu país. Se sent aïllada en el territori (EPC5)

Les categories lligades a l'estrès (present i perllongat) han estat àmpliament emprades, si bé l'estressor principal no sembla derivar del transit migratori, sinó del tracte vexatori que rep. La descripció d'Amina sobre la situació actual és clara:

Mi marido me insulta desde hace muchos meses, cuando él tiene trabajo no hay problema, pero ahora me dice que busque trabajo, que salga. Yo no encuentro nada. Me dice que soy una inútil, que no sirvo para nada (EPC5)

Malgrat no tractar-se d'una qüestió contextual, Amina considera, o podria dir-se que justifica, racionalitza (Tizón 1988), l'agressivitat del marit com a quelcom lligat a context migratori:

El problema... (...)...económico, cuando trabaja él bien... (...)... un curso... (...)... cómo él habla varios idiomas. Está mejor. Cuando él está ocupado mejor. (EPC5)

En realitat el que varia són les mesures, no així l'agressivitat que travessa fronteres ja que el tema és consistent en la història de la parella.

Eso ya pasaba cuando estábamos allí, pero menos. Venía mi madre y su madre. Hablaban con él. Se tranquilizaba. (EPC5)

Malauradament, hi ha més víctimes de la situació ja que el fill gran és també agredit, fet que provoca l'emmalaltir, així com:

... dificultats per parlar després de l'agressió del pare. Arriba a estar ingressat a l'hospital per un desmai a l'escola. El rendiment escolar disminueix... (EPC5)

I es torna a reproduir en altres períodes:

Habíamos ido a comprar (...)... estaban riendo. (...)... se enfadó mucho. Empezó a gritarnos a todos. Vino la chica de la tienda y dijo que no pasaba nada. Se tranquilizó, pero al llegar a casa pegó al mayor... (EPC5)

La salut de Amina també sembla afectada:

Comunica també que va rebre una trucada del metge de la qual ignorava el motiu. En esbrinar-ho, li comuniquen que alguns nivells detectats en una analítica són molt baixos i caldrà prendre medicació... (EPC5)

No hi ha elements per provar la relació entre els factors estressants i el resultat de la analítica més enllà de la concurrència temporal, tanmateix, si que es coneixen els efectes sobre la salut de situacions estressants i la por continua posa en joc les emocions com articulador entre psíquic i somàtic, mobilitzant l'organisme a l'adaptació, tal com ho postula la medicina psicosomàtica d'Alexander (Smadja, 2009). Les fases de l'estrès (Amigo, Fernández, Pérez, 1998), fan caminar l'individu cap a l'esgotament i no pot dubtar-se que Amina està davant d'un excés de demanda procedent de la quotidianitat domèstica, en la qual no hi ha control sobre la situació: La conducta del marit tot i racionalitzada, s'aparenta impredecible, el suport social és feble i, comparativament, amb menys solucions que les rebudes al país d'origen i, finalment, els esdeveniments estressants s'acumulen pel sumatori de qüestions en què es veu immersa. D'altra banda tres dels efectes descrits per Saiz en relació a la violència de gènere (2012) són presents en el cas tractat, en concret aïllament social; devaluació de si mateixa i problemes de salut.

Amina planteja que el marit hauria de rebre suport psicològic, fet que novament ens situa davant d'una persona amb capacitat d'entendre l'entorn i aprofitar-lo. Vista la coherència de la demanda, s'intenta amb una entitat que coneix la situació i, en concret, al marit. Les dificultats ètiques són esgrimides per l'entitat que podria fer-se'n càrrec.

... si se'l cita sense indicar el motiu de la citació, l'entitat (i especialment la psicòloga que l'atén), es troben en fals respecte l'usuari al qual, d'alguna manera, estan enganyant. Si se'l cita indicant el motiu, es posa en risc la dona.

(...). Després de discutir-ho internament acorden que tan sols intervindran amb expressa comunicació dels motius de la intervenció. (EPC5)

Podríem dir que l'entitat situa en primer pla el principi d'autodeterminació o autonomia (Banks, 1997; Bermejo 2002). En cert sentit, la demanda anava lligada a la mediació, operant una substitució dels papers que els familiars havien ostentat en origen. La negativa vers el tractament per raons ètiques genera algunes qüestions: Innegablement, una mirada sobre el principi d'autodeterminació o autonomia, feia poc aconsellable la intervenció, no gensmenys, el que es planteja és un dilema que té com a contrapunt el principi de benestar (Banks, 1997) d'un tercer el qual pesa menys en la decisió final. Amina es queda amb la por.

Tot i haver-hi modificacions importants legislatives aprovades en el 2007 i 2008 que tenen com a finalitat la igualtat i protecció de les dones davant la violència domèstica (Arcarons, 2012), el que la nostra protagonista es troba en alguns dispositius no resulta tranquil·litzador, ja sigui per què s'ha dit així, o per què ha estat entès per Amina d'aquesta manera. Al Centre d'Atenció a la dona de la ciutat on viu explica que té por i vol que el marit surti de la llar, entén però que aquesta demanda ha d'anar lligada a un informe mèdic:

Me dijeron que podía irme a una casa de acogida, pero están lejos. Para que él salga de la casa tengo que tener un parte médico... (EPC5)

Dit d'un altre manera, cal esperar l'agressió per fer quelcom. Potser és el procediment, ara bé, la òptica preventiva està proscriu en aquest plantejament, tot i la importància atorgada per la llei a aquesta qüestió la qual, a criteri d'Arcarons (2012) "fa una opció innovadora quan reconeix la importància dels aspectes preventius, les mesures de sensibilització i detecció precoç com quelcom bàsic" (Pag. 31). D'alta banda, un procediment d'alta complexitat potser requeriria major assistència i informació, en aquesta línia s'expressa Albertin, sota la idea de la factor victimitzador (2009) en relació a les dones immigrants que "provenen de contextos i països diferents tenen un sentiment accentuat de desconeixement i incomprensió de les formes del país que les acull" (Pàg. 38).

També la situació dels fills, especialment del gran, configura un estressor important. Així ho indica Amina que, d'altra banda, permet incorporar la rellevància que atorga a l'atenció psicològica com a possible suport pel fill gran:

Me gustaría que... (...)... fuera a un psicólogo. Creo que está mal. Va mal en la escuela... (EPC5)

Un informe emès per qui subscriu, posa èmfasi en la situació actual com a productora de malestar:

Si bé Amina té capacitat per prendre decisions difícils que l'afecten i per les quals accepta rebre suport, la situació actual és productora d'ansietat o configura un estressor difícil d'eludir si no es soluciona la qüestió jurídica, econòmica i d'habitatge... (IPC5)

Aspecte al qual encara se li hauria d'afegir un component rellevant. La família, malgrat la llunyania, pressiona també en contra de l'autonomia de Amina:

... ha hablado con la familia y les ha dicho que yo quiero separarme. Ellos me dicen que el cambiará que no me separe. Que una mujer sola no podrá hacer nada. Pero ellos no saben, no están aquí... (EPC5)

Vegi's també com Amina té una visió cada cop més àmplia de la situació i pot, d'alguna manera entendre la posició de la família, la qual es fonamenta en el desconeixement del país d'acollida. Tot plegat una situació complex amb un pes important dels estressors de diversa procedència i una consistència pobre dels dispositius d'atenció per compensar-ho, aquest estressor guanya, almenys temporalment, la partida. Un familiar de Amina parla amb ell i diu que canviarà,

De momento quiero dejar la separación, aunque me gustaría que mediara alguien. (...)... ahora más tranquilo.

Pel que fa a la ubicació de Amina a l'espai social, les categories s'han repartit eludint els extrems (marginació – inserció). En algun cas s'ha considerat que estava més a prop de l'espai de l'exclusió per l'abandonament a què és sotmesa per determinats dispositius, especialment serveis socials, lloc des d'on es desconeixia la situació patida. Com s'ha dit la família és perceptora de la RMI no ha parlat mai amb qui porta el cas.

Si d'una banda el PIRMI, en tant prestació i programa, cerca la inserció, és evident que Amina resta al marge del tràmit i aquest s'entén amb el marit. La cosa no queda aquí,

ni tan sols és citada per preguntar-li quelcom. Quina és la diagnosi de la qual s'ha partit? No se sap. Com no se saben els objectius d'intervenció que es planteja la persona que atén el cas des de serveis socials, el que és obvi és que siguin els que siguin no semblen anar lligats a la realitat de la situació i requeririen un replantejament. Ni es coneix la problemàtica familiar, ni la escolar del fill gran. Qüestió estranya quan la família es configura con un del eixos del treball social (Fernández, et al, 2015).

No disposa de mitjans per cobrir el mínim, ni tampoc aquests són facilitats pel titular de la prestació percebuda, en aquest sentit es requereix un informe per poder abonar el desplaçament a psicoteràpia, d'aquí que la tendència a l'exclusió no pugui ser defugida. Mirant de cercar els factors intervinents en la situació, podria dir-se que alguns, com la manca d'autonomia econòmica, la por quotidiana, la distància, tant en el sentit d'entendre que passa, com en el geogràfic tiben cap a la desafiliació (Castel, 2010), si bé, la situació de regularitat actua com a facilitador, així com la pròpia capacitat de fer-se càrrec d'una demanda.

L'acció del treball social presenta trets sorprenents. Amina és assistida des de diversos vessants, Serveis socials, una entitat dedicada al suport a refugiats, un entitat d'acollida a immigrants i més endavant, el servei d'atenció a la dona, en el moment en què es trava coneixement de la violència a la llar, sorprèn però que tal situació no hagués ni tan sols estat intuïda des de serveis socials, fet que té una primera explicació en la no comunicació del problema a cap instància per part de Amina però una explicació insuficient, ja que la persona encarregada de l'atenció i gestió del PIRMI no s'ha molestat en conèixer la llar, ni l'escola, ni les dificultats del fill. La persona referent a tots els efectes és el marit. Resultant: es desconeix el maltractament. Si llampant és la desatenció en aquest punt de desconeixement, un cop coneguts els fets la cosa no millora i el dispositiu de serveis socials tampoc sembla compensar el biaix diagnòstic, davant una agressió amb presència policial, Amina demana hora d'urgències a Serveis Socials, caldran quinze dies per l'atenció.

Els fets podien restar en el desconeixement malgrat s'haguessin fet intervencions acurades. Tanmateix, la tècnica vinculada a asil i refugi és capaç de detectar una situació de tristesa o depressió que, evidentment, no es relaciona amb el maltractament, però si que detecta el malestar, simplement per què l'ha entrevistat podríem dir, tècnicament, que l'ha escoltat, l'hi ha ofert un enquadrament (De Robertis, 1988, 2003) o dit d'un altra manera "ajudar el client a parlar, a manifestar-se, és una

activitat constant al llarg del procés” (Perlman, 1980. Pàg. 177). Sense enquadrament o relació assistencial resulta difícil, sinó impossible l'emergència de la demanda.

Tampoc s'ha fet cap mena d'entrevista, ni ha treballat amb els nens, malgrat les dificultats a l'escola, per tant la manca de detecció no és deguda a la no manifestació. La comunicació d'Amina es fa en un dispositiu nou per a ella, que li fa saber, d'entrada, la regla de confidencialitat, és a dir, espera un lloc segur per dipositar la problemàtica, per tant podria dir-se que els el treball social, en tant dispositiu no ha generat aquesta seguretat. Tampoc ha servit d'acompanyament a vies d'inserció ni ha facilitat cap mena d'escolta del procés, ni del migratori, ni de la problemàtica a la llar. No poden extraure's conclusions sobre el perquè de la situació. Reiterant l'esmentat en l'anterior paràgraf, una diagnosi acurada requereix una escolta acurada i un espai facilitador. És evident que aquí manquen. Pressió assistencial? Certament el moment s'abona a aquest tipus d'interpretació. Manca de capacitat professional? No hi ha prou dades. Deixadesa? Podria ser. Resta en la incògnita.

Pel que fa al altres suports rebuts, ja sigui de persones o institucions, d'una banda hi ha una persona autòctona que li pot donar suport. No així del dispositiu administratiu on li toca patir la disfuncionalitat jurídica referida a la justícia gratuïta. En aquest sentit el SOJ (Servei d'Orientació jurídica), pas necessari per sol·licitar justícia gratuïta, la cita tres mesos enllà. Com diu Albertín (2009) en relació al dispositiu jurídic: “té efectes negatius, entre ells la manca de cura cap a les dones al llarg del procés i en conseqüència de desemparament i indefensió d'aquestes” (Pàg. 43). Aquesta citació és únicament per endegar la tramitació, la única via que se li ofereix per guanyar temps és la denúncia després d'una agressió, és a dir, esperar l'agressió, la indefensió de la cita anterior sembla òbvia.

Les categories vers familiars i compatriotes vénen marcades per la relació amb el marit i la distància respecte el país d'origen. En el primer cas el maltractament intermitent, que tot i tenir períodes asimptomàtics, retorna si s'escau amb més virulència i és un dels generadors principals de malestar. Pel que fa als familiars que rauen al país d'origen, aquests han estat al llarg dels anys els que reduïen els efectes de l'agressivitat del marit, una agressivitat que, d'una banda, no minva i uns dispositius de protecció que no aconsegueixen l'eficàcia que semblaven tenir els familiars en origen. No tan sols això, sinó l'interdicte que recau sobre la comunicació a l'origen, ja que, és creença d'Amina, el coneixement de la situació afectaria la salut materna:

Tengo miedo de que le pase algo a mi madre, ella está enferma (EPC5)

Familiars que finalment coneixen les intencions de Amina i prenen posició en contra la separació. Podríem dir que actuen com a element de pressió en contra de l'autonomia de Amina.

Al país d'origen li són atribuïdes diferents característiques. D'una banda és un espai que li permet estudiar alguns anys malgrat esser quelcom estrany per una dona en aquell context:

... es desplaça a la capital del país, on viu la germana petita de la mare. Estudia quatre anys, situació que descriu com a complicada ja que era contrària als costums del país. (EPC5)

És també un espai de violència, ja tingui caire polític o un altre:

En las manifestaciones... (...)... interviene la policía y muere mucha gente. (EPC5)

Hi ha també una comunicació que sobta en relació al país d'acollida, la manca de vincles amb altres immigrants per qüestions de caire religiós:

El fet de procedir d'un país amb poc pes migratori a l'estat espanyol, i pertànyer a una religió minoritària en relació a la població africana que rau en territori espanyol, fa que tingui dificultats per vincular-se a grups o associacions. (EPC5)

Com si es sentís estranya amb la resta d'immigrants. Sembla que al país d'origen hi ha convivència de religions sense conflicte. La població és animista, vudú, musulmana i catòlica, aquesta darrera és la religió de Amina i la seva família. Es tracta d'un cas inusual dins del món migratori, d'una banda per la idiosincràsia particular de l'asil i refugi, en segon lloc per la procedència, un país amb molt poca migració a l'estat espanyol.

D'altra banda la problemàtica tampoc és la més comú, no es tracta d'una situació d'irregularitat perllongada generadora de major vulnerabilitat o, si s'escau, desplaçament cap a les zones d'exclusió, ja que la via d'asil i refugi, i la seva admissió

a tràmit, és clar, permet gaudir de documentació des del primer moment (Llei 12/2009) i, amb aquesta, la possibilitat de cercar feina o gaudir d'una prestació, com és el cas de la inclusió al PIRMI de la família, tot i que la titularitat no és d'ella.

Tot i així trobem les dificultats d'assentar-se en un territori quan hom no ha projectat el seu destí sinó simplement ha seguit el d'un altre, aspecte similar, generalment, a la població femenina d'altres països on la migració és més comú. Quin és l'imaginari? La única projecció possible és veure créixer els fills en un territori d'aparença favorable i no morir en ell. El treball psicoterapèutic intenta invertir aquesta situació i extraure aquelles expectatives que puguin generar il·lusions més enllà dels fills, sense deixar aquestes, és clar. Situació difícil ja que la resolució del maltractament passava per una separació afrontada sense suports familiars, amb uns dispositius lents i, en cert sentit, desemparadors i uns serveis socials que semblen no voler-ne saber res. Són masses elements en un cantó de la balança i la separació fou cancel·lada.

5.1.5 Carmen o l'escapada

5.1.5.1 Introducció

Es tracta d'una dona propera als cinquanta anys, procedent d'un país llatinoamericà amb pes migratori important. És atesa, en tant psicòleg, per l'autor d'aquest text a sol·licitud d'una entitat de suport als immigrants. Aquesta entitat l'ajudava en els tràmits del reagrupament familiar d'un fill que, a conseqüència d'una agressió, les seqüeles l'hi han minvat notòriament la seva mobilitat, havent esdevingut una persona dependent de l'entorn.

Carmen duu al territori, en el moment d'iniciar l'atenció, vuit anys i està en situació de regularitat administrativa. La demanda de l'entitat està referida al suport psicològic per l'impacte de l'agressió al fill. Està separada i té varis fills al país d'origen, ja majors d'edat. La seva ocupació principal és com a treballadora de la llar, tasca que ha desenvolupat tant en la irregularitat, en els primers anys de la migració, com un cop assolida la documentació.

La història ha estat reconstruïda a partir del registre de la relació terapèutica. En alguns casos aquest registre és limita a dades, en altres es fa una reconstrucció al final de l'encontre, amb pretensions de literalitat, tot i l'òbvia dificultat que la memòria fugissera imposa sobre aquest tipus de transcripcions. La literalitat tan sols aspirava a recollir dades per reintroduir qüestions en properes sessions, el cas es va considerar per donar-li veu aquí.

5.1.5.2 Anàlisi

Fugir? Tot el trajecte de Carmen sembla lligat a marxar i no retornar, del camp a la ciutat, de la ciutat a la migració. En relació a l'imaginari, aquest es presenta des d'una perspectiva pragmàtica lligada a unes obligacions vers la família. No sembla produir-se una mirada que permeti un ancoratge (Castoriadis-Aulagnier, 2010) en un esdevenidor gratificant.

Tengo que trabajar aquí... (...)...tengo que mandar dinero. (EPC6)

Se'ns sostrau el desig o el seguit d'expectatives vers el país de destí. La transició migratòria no és referida a una situació de pobresa, simplement s'esmenta el mitjà,

com es podrà observar en la següent cita, en la qual també s'introdueix allò col·lectiu: Els subjectes implicats saben que han de marxar abans de què una norma determinada deixi de permetre-ho <<obligació de visat per accedir a territori espanyol>>. Construcció social derivada d'una legislació els marges i motius de la qual se'ls escapen. Imaginari gestat comunitàriament o sediment de significats imaginaris, al qual Carmen s'hi acull sense més additius ni colorants: "La institució de la societat, y el magma de significacions imaginaries que ella encarna..." (Castoriadis, 1997b).

Un familiar me consiguió el dinero y dijo, vete a España. Eso era antes de que cerraran el visado... (EPC6)

Pel que fa al dol, aquest posa de manifest una situació no resolta on va mancar l'acomiadament. Ella indica plorant, val a dir, palesant l'afecte que l'enquadrament permet (Green, 2005):

Cuando me venía para España, me fui a despedir de mis padres. Mi padre me echo de mi casa. (...) Estaba enfadado. Mi madre me decía que no le hiciera caso, pero le dije que no volvería nunca más... Y no he vuelto. (EPC6)

Una de les qüestions remarcables i, en aparença contradictòria, és d'una banda el fet de construir-se una casa al país d'origen i de l'altra el desig de no raure allà, que, d'alguna manera ens situa en un <<en mig>>, en un dubte identitari. En paraules de Grinberg i Grinberg (1996), "...en lluita per la seva autopreservació, necessita aferrar-se a diferents elements del seu ambient nadiu (...) per mantenir l'experiència de <<sentir-se a si mateix>>" (Pàg. 127), tot i que té també aspecte de penyora, preu a pagar per la fugida: culpa. Reparatòria o persecutòria (Tizón, 2007)? En base al títol d'aquest apartat, òbviament persecutòria, en base a la seva capacitat elaborativa, també hi cap allò reparatori:

Me hice una casa en mi país, pero me gustaría traerme a mi hijo y quedarme aquí. (EPC5)

En la vida de Carmen, sembla que les angoixes van més lligades a les relacions familiars, tant de la relació amb els pares com la parella i aquestes tenen com a marc el país d'origen:

Mi madre era una persona muy dura. No sé si era mala persona, pero era muy dura. En casa no celebrábamos nunca el cumpleaños. (...). No me ayudó nada cuando me separé de mi marido. Él se fue con otra en una situación muy desagradable. Mi padre en lugar de ayudar tocaba cosas dolorosas (EPC5).

La data en què hom compleix anys situa l'individu en el centre d'una situació, posició per tant narcisista de caire limitat ja que atorga al subjecte un espai de privilegi socialment pautat. Freud (1979c) empra l'expressió anglesa "*His Majesty the Baby*, com un cop ens vàrem creure" (Pàg. 88). Es commemora el naixement d'un subjecte, el creixement i el desenvolupament d'aquest i l'alegria resultant. Sembla que la il·lusió familiar vers aquest fet rau amagada o no hi és, no així en el record de Carmen, qui evoca la inclemència materna, força llunyana del que Bion anomena funció alfa (1990; 1991). La vida en medi rural del país d'origen és descrita com una presó, i els intents d'evasió són durament penalitzats:

... cuando éramos pequeñas no nos dejaban alejar del lugar. En una época un hermano desapareció tres días (...), al volver mi padre le golpeo... (...). Le hizo mucho daño.

Meltzer i Harris varen desenvolupar un model que s'assenta en la separació entre funcions familiars introjectives i projectives (1989), discutible per la seva aparença normalitzadora i moralitzadora, però interessant con a termòmetre capaç d'atorgar-nos informació tocant al tarannà familiar i, les descripcions de Carmen, permeten d'alguna manera intuir un predomini de les funcions projectives, entre altres, emissió d'angoixa persecutòria i odi, de fet ella es representa a si mateixa, de petita com amb l'expressió d'ocellet espantat:

Era como un (...)... pajarito. Cuando vivía en el campo no me atrevía a salir... (EPC6)

No tots els estressors són del passat, tot i la força d'aquests. En el present trobem el motiu d'assistència a tractament lligat a un fet tràgic. Un dels seus fills ha patit una agressió, la qual ha implicat nombroses seqüeles amb important pèrdua de les funcions corporals. La seva intenció és reagrupar el fill, tanmateix, sobta que no hagi retornat al país d'origen després dels fets.

No, no puedo. Me han dicho desde allí que no voy a poder hacer nada. Que no valía la pena (EPC6).

En quina de les zones es pot ubicar Carmen. D'una banda, si es pensa en el país d'origen, a través d'un familiar l'hi ha estat aconseguit l'import per operar el desplaçament i, un cop arribada al territori, la qüestió laboral es veu facilitada, fet que ens apropa a la zona de vulnerabilitat (Castel, 1997) i, dins les categories d'aquest treball, amb tendència a la inserció, ja que si bé la situació ha estat inestable, amb un primer període d'irregularitat, la tendència cap a una situació d'inserció sembla evident:

Tuve suerte porqué enseguida empecé a trabajar (...). Estuve tres años (...). Me habían empadronado, pero no llegaba lo que ellos cobraban, la declaración de renta, para poder hacerme papeles. Luego trabajé para dos viejitos. (...). Lo pasé mal los tres primeros meses, pero al tener trabajo.

Cal tenir en compte que no tan sols és el fet de trobar feina, sinó que els empleadors, d'una banda l'empadronin, pas necessari en aquell període per accedir a la Targeta sanitària individual (TSI), independentment de quina fos la situació administrativa del sol·licitant, tal i com ho indicava l'article 12 de la Llei 4/2000. Aquest accés fou retallat dràsticament per un Reial Decret sobre la sostenibilitat del sistema de salut (Decret-Llei 16/2012, de 20 de abril. Disposició final quarta). Castel (2004) indica que "des de la dècada de 1980 sembla que ens estem instal·lant en una nova problemàtica de la inseguretat" (Pàg. 75). Amb la restricció esmentada s'afegeix un factor d'incertesa a una situació ja de per si difícil.

Sortosament, en el període del canvi la nostra protagonista ja gaudeix de la corresponent autorització de residència, ja que els empleadors també varen cercar estratègies per regularitzar la seva situació, més enllà de les tasques de la llar que desenvolupés. Podríem dir, fins aquí, que els figurants a l'espai d'acollida s'esdevenen molt més hospitalaris que els familiars propers de l'origen.

Ha rebut també suport d'entitats, especialment una d'elles lligada al món migratori que li dona suport en els tràmits pel reagrupament del familiar que va patir l'agressió. Fora d'aquesta entitat no hi ha atencions per part del món de serveis socials, podríem dir que el factor privilegiat en aquest cas és la continuïtat en l'ocupació, aquesta l'hi ha permès travessar els diferents períodes del trànsit migratori (regular-irregular) amb certa tranquil·litat i solvència.

Podríem parlar de dos universos que semblen antitètics que, com en el cas d'Ahmed, es vehiculen mitjançant l'escissió (Klein, 1988b), configurant dues demarcacions: una d'aparença bondadosa i/o protectora i l'altre on l'ombra de l'odi es filtra en els discursos. Aquesta segona té dos moments i com a nucli més dur el poble, on descriu un rigor parental proper al sadisme:

Me pego con el cinturón por la parte de la hebilla (EPC6)

Un segon moment després de la fugida que implica el trasllat a la ciutat, en la descripció observi's novament l'expressió <<ocellet>>, sobre el qual desplaça el seu patiment, com un significant per la qual se sent representada i, podríem dir que la predetermina (Dor, 1994) en la seva relació amb el món;

Me fui de mi pueblo... (...)... nunca antes había estado en la ciudad. Era como un pajarito. Allí conocí a mi marido. Tuve hijos con él. Era la mayor y tuve que hacerme cargo los temas familiares, un hermano murió hace unos años... (EPC6)

Les agressions i la mort s'aparenten com a estranyes companyes de viatge de Carmen i la família i emmarquen aquest primer univers. Atacs paterns i materns ja esmentats, agressió molt greu a la seva filla, mort de familiars. Les paraules següents donen compte d'això:

... pero murieron tres. Dos eran muy pequeñitos al morir, otro llevo a vivir hasta unos años... (...)... A mi hijo le agredieron. Había ido al campo, donde vive mi madre y alguien le agredió... (EPC6)

Com s'ha dit, el segon univers, el marc de la segona fugida, no té les mateixes connotacions. De fet no es troba diferència en l'eix regularitat-irregularitat ja que sempre s'ha vist acompanyat per l'existència de feina. En aquest sentit pot observar-se com un factor, feina, ocupa una posició privilegiada sobre els altres i permet travessar la situació d'irregularitat sense que aquesta s'esdevingui cabdal alhora d'evitar desplaçaments cap a zones de marginalitat o desafiliació (Castel, 1997; 2010).

La sol·licitud que vehicula el dispositiu d'atenció a l'immigrant, al signant d'aquest text és de suport psicològic i contenció del sentiment de dolor i angoixa derivat de

l'agressió al fill en el país d'origen, un marc potser per simbolitzar el dolor o, si més no acompanyar el procés. Fantasia del dispositiu. Carmen fuig, un altre cop, d'aquest enquadrament forjat fantasiosament a la psique d'altres i passa a elaborar la seva història independentment d'aquest fet. Aprofita de manera febaent les poques sessions que poden dur-se a terme, passa revista a les relacions parentals, ajusta comptes amb determinades parts de la història. L'ocellet espantat ha posat en joc el significant que "recorda als significants ja passats i anuncia l'arribada inevitable de propers significants" (Nasio, 1993. Pàg. 24). Reorganització de la història per fer-la assolible. Poc temps però. La necessitat de cotitzar per endegar els tràmits de reagrupament familiar de la fill agredit fan acceptar una feina en una altre lloc que impossibilita la continuïtat terapèutica.

Dues qüestions per acabar: la primera en relació al suport psicològic. Del que es tracta és de dos intents de sutura, un respecte la ferida, oberta sota el criteri de qui subscriu des de l'origen i, també, el lligam entre dos mons o, si s'escau, ajuntar "trossos d'identitat" (Grinberg i Grinberg, 1996. Pàg. 129). La segona en com pensar aquest transit migratori: Els objectius d'inici s'aparenten més una fugida cap endavant que un projecte de vida, més o menys ajustat a la realitat. Tot i existir la motivació econòmica en l'estada al territori, aquesta s'adreça a la millora (estudis universitaris d'algun fill) que a la subsistència de la família. El que no sembla dubtós és una relació difícil vers l'origen, que potser rau en la base del no retorn temporal al país d'origen, malgrat la gravetat dels fets (res ho impedeix jurídicament i econòmicament, implica una despesa rellevant que sembla però assolible en aquest cas). D'haver-hi hagut continuat en la relació terapèutica, s'hagués intentat indagar al voltant d'aquesta qüestió, els fets però no ho van permetre. En una de les sessions es va donar el següent diàleg:

- *Tu marcha del campo a la ciudad parece una huida.*
- *Sí, así es. (EPC6)*

5.2 ANÀLISI DE LES ENTREVISTES:

5.2.1 Amèrica Llatina

5.2.1.1 ED1

Va ser entrevistada el mes de juny de 2012, a la seu d'una entitat d'acollida als immigrants de la ciutat en la qual resideix i, facilitada per una tercera entitat del tercer sector, vinculada a la salut. Es tracta d'una dona sud-americana de quaranta anys. En el moment de l'entrevista feia dotze que residia en territori espanyol. Té tres fills, a dos d'ells els va poder reagrupar, no així el més petit que rau al país d'origen. Transmet a la entrevista sensació fracàs per diferents situacions doloroses i la dificultat per no haver reunit la família.

En el discurs d'ED1 el més destacat potser és l'esgotament de qualsevol expectativa i la recança respecte la seva migració. L'expectativa, posa el país d'origen com a centre, si les coses haguessin estat diferents no hagués marxat:

En vez de mejorar, algo mal. Y pues, ya te digo que, si no hubiera pasado eso en mi país, pues yo no hubiera emigrado, estuviera allí.

El següent mostra la dificultat per retornar, fet que s'ha de relacionar amb la situació, de la qual més endavant se'n farà esment, viscuda per la sensació de fracàs vers el projecte migratori. Vegi's que seguir a Catalunya és més una obligació que l'assoliment d'un objectiu, és com si en lloc d'un espai transicional o potencial (Winnicott, 1979), ens trobéssim una desvinculació del futur i el passat, el temps mort que postula Green (2002), on "està en acció el poder suspensiu de la desinversió" (Pàg. 158),

... extraño muchas cosas de mi país, pero otras cosas me obligan a seguir aquí... (...)..., y bueno, me gustaría si volver a viajar, pero ahora mismo la cosa está muy mal, me encuentro sin trabajo, estoy cobrando solamente el subsidio familiar, mi país...

No ofereixen dubtes les seves paraules, la següent cita tradueix l'ambivalència (Achetegui, 2012) que ha pogut acompanyar el projecte i que ara, quan la possibilitat de tornar s'esdevé una quimera, es qüestionat tot el procés:

...porque una emigración a veces piensas que es para un bien siempre y es más bien para un mal, porque la familia se desvincula y...

El següent paràgraf respon més un imaginari instituit col·lectivament i atorgador de sentit (Castoriadis, 1993) que a quelcom individual. En consonància amb aquesta elaboració col·lectiva, estar a Europa és gaudir d'una posició econòmica solvent i desmentir aquesta construcció configura un terreny agrest:

Sí, es que tienen un mal pensamiento, piensan que uno estando aquí ya tiene un montón de dinero, hablas por teléfono con ellos, quieren dinero, quieren dinero. No es así. (...). Al estar aquí piensan que uno ya... (...), esquina que pisas ya tienes dinero...

Apareix també un trencament familiar que dificulta qualsevol treball de dol i que possiblement perllonga aquest. Així ho tradueixen les seves paraules:

Sí, yo ahí... (...)... tres hijos. Los dejé con mi madre, después me vine yo, después traje a uno, después traje al otro. (...), me quedaba un tercero... (...)... y pues decía si lo traigo pues no puedo trabajar. Hasta hora de la fecha no me lo puedo traer. Va a tener los 17 años, estoy luchando para traerlo.

La persona entrevistada sembla raure en mig d'un desig un impossible (retorn) i d'un present on cerca reparar un trencament que permeti "mitigar els sentiments de culpa per haver malmès més o menys voluntàriament l'objecte estimat" (Tizón, 2007. Pàg. 163). Vegi's en la següent cita com se'ns situa davant dos mons, l'intern i l'extern:

... y en mi cabeza siempre tengo clavados mis hijos... tengo clavados mis hijos, digo, no, no, no, mis hijos, mis hijos, mis hijos.

Aquest exercici de sutura pren de vegades formes maníacques en relació als fills que cerquen la seva autonomia. Observi's en el següent discurs com l'acceptació s'ajunta amb una advertència de control de l'objecte "emprat pel jo per prevenir la frustració" (Klein, 1988e, Pàg. 83) amb una advertència sobre el futur i, si s'escau, sobre l'autonomia futura del fill:

Bueno, claro que es difícil, (...)... a veces los padres quieren que los hijos estén todos juntos. Él quiso hacerlo, bueno, él se dará cuenta que es tener una

madre, que es tener unos amigos, pero me he dado cuenta de que si a él le ponen a elegir, elige los amigos. Y así ya tiene tres años con sus amigos...

Tornant al trencament i el retorn, al no haver estat cancel·lat, sinó com diu la persona entrevistada, seguir en lluita per la sutura, genera un conflicte familiar amb capacitat de constituir-se com a estressor (Rodríguez, 2001), amb efectes sobre la funció del dormir:

Y bueno, desde ahí ha sido un obstáculo para mí poder viajar... (...)... me quede después ya sin trabajo, ya tampoco fue lo peor de los peores y... tener dos niños menores pues, y viajar son muchos gastos y todas esas cosas, y dejarlo aquí, y ¿con quién lo dejo? Yo sola no puedo, y buscar al otro niño. Una tragedia. Que a ver, no duermo tranquila, todas las noches me acuesto pensando en él, si chateo mucho con el...

Malgrat això, la situació de crisi econòmica ha generat una important dificultat per respondre a la demanda d'origen, la qual possiblement passi pel filtre de l'enveja quan s'enfronta a la "comparació entre nosaltres i els altres" (Riviere, 1974. Pàg. 34). Els altres han migrat i poc importa a qui resta en origen el resultat d'aquesta migració. Posa de manifest també el manteniment de la persona entrevistada en zona de vulnerabilitat (Castel, 1992):

Tengo un periodo que no mando nada, y él me pide, es que no tengo le digo, no puedo, no sale trabajo le digo, lo poco que estoy cobrando es para pagar el alquiler, no me llega, si tú sabes, cuando he tenido he mandado, ya me gustaría tener, le digo.

Les dificultats d'assolir una situació documental estable hi són presents. El següent retall palesa com el tema dels papers conforma un dels estressors al qual s'apela de manera més reiterada en els discursos dels immigrants:

... tenía mi tarjeta ya cuando me casé la cambié a comunitaria, que fue un grave error pensando que lo estaba haciendo bien. Y al fallecer mi marido, pierdes todos los derechos y eso no lo sabía, aparte de eso, después me dijeron que tenía seis meses para regresar a la primera tarjeta ¿no?, pero tampoco lo sabía y me di cuenta que ya tenía más de un año. Ya había perdido también ese derecho. Prácticamente me quedé sin papeles, sin nada. (...)... yo

y los dos niños, pues, nos quedamos sin, sin papeles... (...)... ahora mismo tengo otra vez ya la documentación...

No tan sols el tema documental genera estrès, aquí apareixerien les necessitats econòmiques, els compromisos vers un excés de familiars, quasi podríem dir vers un excés de demanda o de factors situacionals estressants que s'addicionen als personals (Rodríguez, 2001) i generen malestar. Entra en escena la depressió, la qual podria lligar-se a la sensació d'impotència per fer quelcom, podríem dir de punt mort (Sami Ali, 1996), que tradueix la persona entrevistada

Claro, lo poco que yo ganaba, pues no me daba, no me daba... (...). Si porque ya digo, tanta gente, yo por, por no decir un no decía, sí, sí, sí. (...). Con lo que ganaba pues yo ya tengo bastante con mis hijos, que he traído, que son míos. (...)... yo no podía con tantos, con un piso, comida y con todo y caí con una depresión que fui al hospital.

El discurs vers el període depressiu es va radicalitzant, apropant-se més a experiències de caire delirant, són però poques les dades per avaluar aquest aspecte de caire diagnòstic, tot i que l'avenir de la persona entrevistada ens podrà atorgar una escletxa de llum i aquesta ens allunya de la psicosi. El que no mostra tants dubtes és el sentiment d'aïllament o potser podríem dir dificultats en la simbolització (Horstein, 2006) de la conflictiva que l'envolta:

Sí, sí, he caído enferma. (...). He estado quince días hospitalizada y pues, me dio un depresión... (...). Sí, sí estuve medicada, (...), yo ya deliraba, veía cosas, oía cosas, (...)...en vez de hablar me lo comía todo sola, me estaba haciendo daño a mí misma.

Les següents referències es lliguen amb la medicació i a una actualització o recidiva de la malaltia que requereix medicació. D'una banda hi ha efectes corporals desagradables que milloren amb la medicació, tot i que la descripció dels efectes s'ajusta malament als antidepressius, el curiós és però que la pròpia medicació acaba configurant-se com a estressor, vista la sensació de sentir-se enganxada:

Tomé un mes y me las quité, yo no me quiero sentir enganchada a los medicamentos. (...)... trabajé dos meses en el verano. Bueno, ya no sentía, es

que sentía como un desespero en el cuerpo, una picazón y con esas pastillas se me iban.

Per què més enllà de diagnòstics i valoracions professionals, ED1 interpreta la seva problemàtica de manera clara des d'un cercle en el qual hi ha compromesos els medicaments, l'activitat i el malestar i, potser, la necessitat de posar-li nom a un trauc generador d'angoixa quan les circumstàncies no acompanyen i "volem nombrar ràpidament el problema, el qual ens fa a tots més receptius a les etiquetes que els doctors i les farmacèutiques ens ofereixen" (Leader, 2011. Pàg. 22):

Pero cuándo no trabajas, se te quita el sueño, tienes que tomar medicamento, todas esas cosas, pues últimamente estaba de nuevo tomando medicación para el estrés...

I de com l'activitat li permet trencar el cercle i sentir-se millor, val a dir, permet una ocasional sortida del punt mort (Sami Ali, 1991):

Me estuve así, me las dejé de tomar, empecé a trabajar estos dos meses, me sentí estupenda, dejé de trabajar, otra vez empecé a sentirme mal. ¿No? Empecé a tomarlas, cómo tenía, que el médico me mando para tres meses y cómo las tenía ahí, pues empecé a tomarlas y después otra vez me sentí bien...

Vers el treball social, ED1 explica una primera experiència sobre la qual es projecta l'ombra del rebuig:

... decepcionada, fue lo peor. Uno de los pasos peores que me ha pasado y empecé a pensar digo, ¿Qué hago en este pueblo si no me quieren ayudar, ni para los niños ni para mí?

De fet ha de fer-se escoltar de manera radical, apel·lant a mecanismes polítics:

...pedí cita a la alcaldesa de ahí y le dije mira, tengo dos opciones, una tirarme a la vía del tren con mis hijos, y otra ir de prostituta, le digo. Y no tengo más, porque pido ayuda aquí, pido esto, pido lo otro, me dicen no, no, no. Me han cerrado las puertas (...), no sé por qué.

Contràriament, en una segona població si que viu una experiència d'acompanyament i el que podríem anomenar una base segura (Howe, 1997), no tan sols es tracta de suport, sinó també, a criteri de ED1, la valoració, des de l'espai assistencial, de la seva lluita:

... porque cualquier cosa me llaman, se preocupan mucho por mí, cómo estoy... (...) Estoy muy contenta, estoy muy agradecida, no me puedo quejar. Que ya ven que estoy sola realmente y que estoy luchando...

Les problemàtiques en origen no hi són absents, de fet, malgrat el temps passat, encara condicionen la quotidianitat de ED1. Hi és inclòs, com ja s'ha esmentat, l'aspecte econòmic, en el qual resulta interessant la comparança entre el país d'origen i la crisi que actualment es dona al país d'acollida:

Sí, sí, fue el cambio también de moneda, porque antes era el nuestro, al poco tiempo cambio el dólar y empezamos, asimismo, se devaluaron muchas cosas, las cosas fueron a subir y a subir, ya no había trabajo y pues... lo mismo que estamos viviendo ahora...

De l'altre segueix presidint l'escena la problemàtica del fill que rau al país d'origen, la qual posa de manifest una problemàtica familiar actual (el fill vers el seu padrastre) associada a una problemàtica familiar antiga: ella és va cria amb el seu padrastre.

Y si no fuese por esa situación o está ya que tiene... que me gustaría ya tenerlos a todos juntos, por X motivos no lo puedo traer por papeles, por papeles del niño que no tenía permiso de salida. Luchando para que... conseguir la custodia... (...). Sí, y pues, ya el niño quiere venirse, está desesperado porque realmente allá te digo que yo me crie con mi padrastro. Mi madre se casó con otro señor...

Quina seria la qüestió principal de ED1? D'una banda les dificultats econòmiques al país d'origen que generen una transició migratòria, la qual es vehicula amb una pèrdua important al territori i un fill que creix en la distància, creixement sobre el qual, en tant mare, no hi té gaire incidència. La situació de precarietat actual i la percepció de fracàs vers el global del procés implica girar la mirada cap el país d'origen. Aquest genera també un atractor important, mancat però d'il·lusió ja que remet a al que no s'hagués hagut de fer.

No semblen haver-se congregat noves expectatives, més enllà del retorn esmentat que remet a esferes il·lusòries per transitar el present. De totes maneres, per Grinberg i Grinberg (1996) el saber que es pot tornar disminueix el sentiment de “carreró sense sortida” (Pàg. 141) i tornar no sembla una possibilitat, ni tan sols temporalment.

D'altra banda, l'elaboració del dol ha quedat emmarcada pel trencament familiar, havent tingut, sens dubte, un desenvolupament en el qual la paraula perllongat s'esdevé insuficient, tenint-hi cabuda la idea de parcial (Achotegui, 2012), ja que no es tracta d'una pèrdua, sinó d'un distanciament viscut com a trencament, havent-hi, en el cap dels participants l'apedaçament com a única solució, apedaçament, d'altra banda imaginari, ja que el pas del temps ha tingut incidència sobre els afectats i malgrat siguin els mateixos individus, han experimentat canvis notoris.

L'experiència amb el treball social ha tingut dos direccions oposades, les dues lligades a un dispositiu d'atenció primària: Una de rebuig i l'altra d'acollida. Ambdues són també descrites de manera extrema, una sembla enquadrada per la deixadesa del dispositiu, i l'altra per l'acompanyament constituint el que Bowlby anomena base segura (1989).

5.2.1.2 EH2

Procedent de Sud-Amèrica té, en el moment de l'entrevista trenta anys i set dels quals els ha passat a Catalunya. Rauen també amb la dona i, prèviament al transit migratori ja hi vivien familiars. La mare viu en un país de la Unió Europea en situació estable i regular. Aquest país va ser el primer projecte migratori, abandonat en favor de l'estat espanyol per la qüestió idiomàtica.

L'entrevista va ser facilitada pel centre d'acollida als immigrants de la ciutat on viu i duta a terme en la seu d'aquest centre el 18 de juny de 2012. Al llarg de l'entrevista EH2 parla amb fluïdesa de la seva experiència migratòria i de les dificultats patides al llarg del procés.

En el primer paràgraf que s'analitza resulta difícil la categorització, ja que, d'una banda planteja un "Buf" i algunes expressions que fan pensar en un imaginari més llunyà (mes camps d'estudi, de treball), però després indica certa similitud amb el que havia pensat a priori. Tot i així és un exemple de la construcció d'aquest imaginari a mitjançant la informació fragmentària dels altres que desemboca en una figuració ideal, marcada per la lògica de les inclusions recíproques (Samí Ali, 1991):

Me imaginaba, todo imaginaba... me imaginaba tal como lo he imaginado. O sea, lo imaginaba grandísimo y... que había mucho trabajo. (...)... al menos por lo que decía mi madre, por lo que decía mi hermana, que estaba trabajando aquí, que decía que por aquí las cosas son diferentes, se aplica otras normas, otras... es muy diferente el país...

El segon paràgraf ens parlaria, de manera coherent, de la subsistència de l'imaginari i d'un futur viable, independentment de les constriccions del present. Il·lustra com hom posa els peus en el seu propi parany, del qual resulta després difícil fugir, tanmateix, sap que li és possible tornar i, com diuen Grinberg i Grinberg, això determina el trànsit (1996), el camí no és irreversible:

Pues al principio la idea es hacer dinero, un poco de dinero, y volver a tú país, era la idea, pero cómo la cosa allá está mal, está peor que aquí, pues decidimos quedarnos, entonces tratar de quedarnos un poco aquí (...) y tratar de tener algo... (...)... es lo que queremos y claro... (...)... le digo, tenemos que aguantar...

Pel que fa al dol, tota la categorització s'ha centrat en el dol elaborat o en tràmit d'elaboració, ja que la persona entrevistada esmenta el país d'origen com a quelcom present, no oblidat i amb contacte permanent. També és conscient de les diferències lligades a les costums i de l'acomodació al model d'acollida tot i trobar a faltar algunes costums alimentàries del país d'origen.

... en un bar siempre te sirven un café, un zumo, esas cosas, pero no es como tu país que te dan una salteña, por ejemplo, una empanada que decimos allá pues, a la mano encuentras en el mercado, vas y comes. Bueno, un poquito a mí me costó, pero luego ya nos acostumbramos a lo que había...

Leader creu, entorn el dol que, “requereix d'altres persones, que potser ajudin a la persona en dol a simbolitzar i inclús a accedir a la seva pròpia resposta a la pèrdua” (2011, Pàg. 183), i el següent fragment transmet diàleg i acompanyament d'altres en el procés:

...ellos nos cuentan las cosas que pasan allá, el Gobierno... (...) siempre nos informamos, siempre estamos ahí, entonces pues, siempre, siempre estamos hablando con mis hermanos, con la gente... (...) con los amigos, y no nos olvidamos de eso...

Pel que fa als estressors, EH2 esmenta les dificultats per assolir una tarja de treball (la malaltia l'hi permet assolir la residència de caire no lucratiu (Llei 4/2000. Art. 31):

Llegué ya tarde a eso, estuve trabajando en negro tres meses y me puse mal, entonces yo la saqué por circunstancias excepcionales... (...), cuando llegué aquí trabajaba (...)... pues tuve un problema... (...), y me trasplantaron... (...). Sí, para sacar la tarjeta de bueno de residencia, porque tampoco me permite trabajar, por eso es solamente de residencia...

Fa constar també les dificultats per canviar el tipus d'autorització i les dificultats que sovint troben les empreses en un marc legal laberíntic i hermètic:

... yo lo traté de cambiar la tarjeta, al encontrarme bien yo, o sea, traté de cambiar la tarjeta a trabajo. Entonces pues, en la empresa donde querían agarrarme, (...)... no se pudo hacer, la empresa tuvo mucho problema para cambiarlo, traté por todos los medios y no se pudo.

Tot i així, el moment que sembla reunir més complicació es lliga amb les aturades per part de la policia i l'amenaça de ser retornat al país d'origen. Malgrat aquestes dificultats, podríem parlar més d'una "incomoditat transitòria" (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003. Pàg. 130), que de problemàtiques perllongades en el temps:

Sí, tuve, tuve, tuve un poco de miedo, porque, claro, porque tampoco sabía, la primera vez que me agarraron, y dije, joder ahora me mandan a mi país y ¿Qué hago?. (...)... también, otra vez me han parado, pero justo cuando estaba yendo a la entrevista con mi doctor (...) les mostré el papel y me dijo, pasa, no hay problema, les mostré la documentación que llevaba, el informe médico y todo eso, no hubo ningún problema.

La situació de mancança econòmica lligada al tipus d'atenció que diu haver rebut configuren un estressor menys transitori que l'anterior, ja que s'ha sentit sol, no entès i potser, de manera més clara, que passaven d'ell:

Entonces muchas veces pasaban de mí, o a la cita, o me decían otro día ven y ya té atendemos. Yo estaba muy solo, me encontraba muy solo, para qué...

Alguns autors troben aquesta desatenció derivada de la llei 4/2000:

...en general tenen accés a nivell estatal a les prestacions i serveis socials, aquelles persones immigrants amb autorització de residència, el que aquesta part tan important del concepte de ciutadania resti al marge de les persones estrangeres que, tot i estar empadronades, no tenen cap tipus d'autorització de residència (Moreno, Aierdi, 2008. Pàg. 11).

Tot i així el tema suscita dubtes derivats de l'article 14.3 de l'esmentada legislació i, com no, qüestions ètiques. Com congeniar aquest rebuig amb el principi de Biestek (1966) d'acceptació de l'usuari? L'emparament de serveis socials caigui, segurament, sobre la lletra de la llei, Reamer però, en la seva cinquena regla indica que en cas de conflicte, el dret dels individus al benestar pot ser prioritari vers lleis i regles (1991). Dilema complex que en la situació tractada prioritza lleis i regles.

També estrès present s'aparenta el seu pas per la malaltia. Malgrat en el seu moment configurés un ensurt important que va requerir l'espera d'un donant, sembla, pel

discurs que ve a continuació que ha pogut integrar tot el procés, integració possiblement afavorida per la resolució favorable del procés mèdic:

Realmente me quedé yo sorprendido cuando la primera vez me puse mal, no sabía de qué era, hasta ahora no saben de qué es ... (...)... según el doctor dice que yo tenía un virus de mi país, tenía una hepatitis que nunca me había hecho curar (...). Y cuando llegué aquí, justo los tres meses, me puse mal, mal... (...)... tampoco había dolor, (...)... era muy raro, no tenía hambre y tenía mucha sed, solamente sed... (...)... me sacaron un análisis pues vieron que el hígado ya estaba malísimo, entonces me llevaron directamente al hospital... (...), y ahí ya no supe más, estuve, (...). En coma, coma cero, estuve en coma, porque no encontraban el donante. (...)... entonces ya el doctor dijo, lo único que podemos hacer es esperar... (...), llegó al final con resultados positivos para mí...

Si bé hi ha una situació d'atur perllongat, lligat també a la manca de documentació per treballar, les diferents fases de la irregularitat permeten dibuixar un major tendència a la inserció. Malgrat l'atur, hi ha una autorització que permet la residència, la qual s'ha pogut anar renovant, aspecte que també ha permès l'accés a una prestació bàsica, Castel en relació a la protecció social (2004) considera que és una condició que permet a cadascú "disposar dels recursos i drets necessaris per mantenir relacions d'interdependència (i no solament de dependència) amb tots" (Pàg. 117). Vegi's també en la segona cita el tortuós procés per passar de residència a treball o, dit d'un altra manera, de la dependència a l'autonomia:

... estoy en el trámite. Ahora tengo que entregar los papeles y eso, pero bueno, ahora mismo estoy sin trabajo... (...)... porque solamente son de circunstancias excepcionales, (...)... solamente residencia, nada más.

Cobro el PIRMI, por entonces yo lo quería cambiar, yo quería dejar la ayuda que me daban por tener trabajo, no me dejaron... (...)... quedé así, la verdad es que ahora sigo con la tarjeta de residencia.

La situació relacional d'EH2 permet, en alguns aspectes, situar-lo en la zona d'inserció, ja que no tan sols és el suport familiar sinó el contacte estable amb persones autòctones, emprant l'esport com a facilitador. També la situació de l'habitatge s'ha mantingut estable al llarg dels anys.

Sí, juego a fútbol. Juego con los veteranos de treinta años para arriba y son españoles, entonces, luego me he integrado muy bien con ellos, (...). Es de alquiler, es de alquiler, sí. Tengo alquiler, cuatro habitaciones, desde que llegué vivo en la misma, la misma, la misma casa, con mi familia...

Les cites relatives a l'atenció rebuda, i en concret al suport rebut per part del treball social desvetllen sensacions de manca d'escolta, de les quals ja se n'ha parlat. No esmenta diàleg amb professionals al voltant dels fets que ha viscut (especialment la malaltia) que donaria compte de cert suport o de quelcom que vas més enllà del remei (Moix, 1991):

Al principio no, al principio me he sentido fatal, porque yo una vez trasplantado, este, no tenía residencia todavía, y pues en mi estado, con mis dos niños, no me daban ayuda, (...). Entonces ellos trataron de colaborar con, bueno con comida que daban en las iglesias, me decía, vete allá y que te den eso. (...) Pero ya una vez que yo traje la tarjeta de residencia, traté de explicarles que ya lo tengo y que se movilicen para dar una ayuda, al final sí, al final sí, ahora sí, se dieron cuenta que en la situación que yo estaba, me ayudaron...

És indicativa l'absència d'orientació per la situació d'irregularitat, l'accés a l'entitat que pot fer-se càrrec del tema no és relatat coma a derivació des de serveis socials, sinó per pròpia iniciativa.

... pues yo mismo me puse en contacto... (...), desde el primer momento, entonces vine y me asesoraron...

Posa de manifest el suport familiar rebut com a facilitadors del procés un cop estan en territori espanyol. En el moment crític de l'operació també hi ha presència de familiars que donen suport a la persona entrevistada i preocupació entorn el fet:

Pues, la ayuda más que todo por los pasajes y todo eso, pues nos ayudó mi madre... (...)... había esa posibilidad de que ella nos prestaba el pasaje... (...). Se llevó un susto la familia, (...), mi madre tuvo que venir, (...)... allá en mi país mi padre estaba preocupadísimo. Pero bueno, al final salí, salí bien.

EH2 menciona la necessitat de sortir de la crisi ja que la situació actual és una trapa pel projecte migratori i (si s'escau) pel retorn. També es fa càrrec de la situació que pateixen els seus compatriotes:

...lo importante sea que se recupere el país, porque, porque hay muchos paisanos míos que están pasándola mal, la verdad que aquí, a veces nos ayudamos entre paisanos, entre gente que no tiene, a veces nos ayudamos, pero, pero no, no basta, ellos quieren irse pero no... (...)... porque hay gente que tiene niños y que no tienen para regresar a su país, (...)... ellos piensan que aquí no tengo nada... (...)... porque esa gente está sufriendo mucho, mucha gente.

No hi ha dubte de la comparació en la categoria “visió d'allò trobat”, entre qüestions sanitàries, de fet genera el dubte sobre que haques succeït d'haver estat al país d'origen:

Si, si más complicado, porque allá no hay los medios que hay aquí, ni medicamentos ni nada. Entonces... todo era difícil. (...). Tres meses de estar aquí... (...)... Dios ha hecho que esté aquí para que pueda ir o vivir todavía, si hubiera estado en mi país en estas condiciones...

EH2 passa per situacions que l'haguessin pogut fer lliscar cap a zones de marginalitat, especialment la malaltia, tanmateix, la situació no és aquesta. Un seguit de components el mantenen en la zona de vulnerabilitat. D'una banda el marc relacional, no és una persona sola: parla de suport familiar i compatriotes i, finalment, l'existència d'una autorització limitada (a residència) que permet l'accés a prestacions ha empenyat la situació cap a zones d'inserció. La inseguretats laboral (sempre irregular) o l'atur més o menys perllongat han estat compensats per la situació familiar. També s'hi donen paradoxes, allò que l'hagués pogut matar, l'hi ha permès accedir a una situació de regularitat.

Prenent com a referència els tres vincles d'integració que considera Grinberg, espacial, temporal i social (1993; 1996), la persona entrevistada, malgrat les dificultats amb la salut, sembla tenir clar quin és el lloc que ocupa, que ha deixat enrere i qui és ell vers els altres. També, al llarg de l'entrevista estableix un contínuum entre la seva experiència al país d'origen i el d'acollida, havent-hi elements que potser li manquen, essent però conscient del fet i, finalment manté un bon lligam social amb familiars i entorn.

5.2.1.3 EH3

Procedent de Sud-Amèrica, té quaranta anys d'edat i cinc al territori en el moment de l'entrevista. Aquesta va ser proporcionada per l'entitat de suport als immigrants de la ciutat on resideix, i es va dur a terme el 28 de juny de 2012. Semblava, en el seu transcurs, trobar-se satisfet per poder exposar la seva història, fet que va facilitar el desenvolupament. Mostrava també una considerable fluïdesa verbal i coherència discursiva.

Persona vinculada a xarxes reivindicatives vers la situació dels immigrants a Catalunya, denota un grau d'associacionisme alt que pot haver jugat un paper de sosteniment davant les inclemències que l'hi ha tocat viure. Manifesta també certa consciència política referida al seu país d'origen, al qual considera espoliat.

El primer paràgraf analitzat ens mostra, seguint la categorització, un imaginari llunyà ja que el posa de manifest quan parla de la visió al país d'origen vers el país d'acollida. La presència de familiars. Els quals ja han fet el procés anteriorment, serveix d'informació sobre el que podrà trobar-se un cop al territori i acota l'imaginari. Tot i així, en un moment del text indica que la situació no és com es veu allà, novament ens trobem un imaginari col·lectivament significat, o dit en paraules d'Ibáñez (2005) analitzant el pensament de Castoriadis: "Es aquest magma de significacions el que defineix a la societat (...) establint en el seu si el que ha de comptar com a real i allò que no pot ser qualificat com tal" (Pàg. 119), i sembla que allò real instituint, seguint la següent cita és l'enunciat <<te'n vas al primer món i ja ets ric>>. EH3 però té altres enunciats per qüestionar-ho de l'estil <<no és com es pinta>>:

... ya venía con la cabeza puesta en la realidad, justamente por eso, por la gente cercana que tenía aquí que estábamos en permanente comunicación, (...), porque las noticias, o sea que recibía uno allá, te vas para España, te vas para el primer mundo y ya sos rico y, no, no, mira que aquí las cosa están empezando... (...) ...no es como se pinta, así que venite preparado de que la vas a tener que salir a pelear (...)... desde allá abajo (...)... se ve la cosa de una manera que no es en... que no es la realidad

Les dificultats econòmiques, jurídiques i socials han apropiat EH3 cap a la precarietat, malgrat això, els projectes han seguit vigents, ha fet vincles associatius lligats a la

seva realitat i en cap moment ha deixat de tenir aspiracions. Podríem parlar d'un imaginari que ha sostingut el procés, juntament amb altres qüestions, especialment lligades al suport rebut de familiars i compatriotes i, en algun moment, serveis socials. Vegi's com seguidament es projecta més enllà del seu dia a dia i no ho fa des de paràmetres llunyans a la seva realitat. La tarja de residència es configura com una possibilitat real de modificar la seva situació i, si s'escau, de deixar sortir el somni des de què era petit d'anar a Anglaterra. Duu a pensar en l'espai potencial postulat per Winnicott (1979) com a "una tercera zona de la vida humana, que no està dins de l'individu, ni fora, en el món de la realitat compartida" (Pàg. 146), una zona de creació de l'individu, més enllà dels seus condicionants externs i de si mateix:

... y una vez tenga la tarjeta esta que me voy a tramitar, a ver si cumplo el sueño de cruzarme hasta Inglaterra, este, que es una asignatura pendiente que tengo desde que era chico. Me mandaron a, me mandaron a un instituto ahí a estudiar inglés, yo no quería y después me empezó a gustar...

Tota la il·lusió assegurada sobre la tarja, clau que obre i tanca portes ja que li pot permetre l'accés a l'ocupació sobre la qual n'és conscient de la mancança, però la pot compensar amb l'esforç. Ens trobem novament el subjecte emmirallat en el seu esdevenidor:

Es una esperanza sí, porque cambia, cambia totalmente el panorama. Si bien el trabajo hay poco, no hay trabajo, yo tengo la firme la convicción de que una vez tenga la tarjeta esta, voy a conseguir trabajo...

En qualsevol cas manifesta estar organitzat, conscient de la situació particular i general. També pendent del fenomen migratori a la ciutat on viu, on dóna mostra del que Grinberg i Grinberg (1993) anomenen vincle d'integració social, on hom s'irradia en l'experiència "grupal, en la que diferents parts d'un mateix poden ser projectades en els diferents membres del grup, al mateix temps que en la relació interpersonal els altres assumeixen rols que complementen i permeten assumir el propi" (Pàg. 73):

Me integró en la Asociación (...)... y también en la (...)... Federación (...) y... estamos moviéndonos permanentemente, haciendo gestiones... (...). Estuvimos reunidos con el gerente del Consell, este, para ver cómo podíamos hacer para... (...), regularizar un poco toda la cuestión de la recogida...(...), que están llevando adelante más que nada los compañeros africanos, este, que están en

la calle. (...), y bueno, estamos tratando de buscar las vías de, las vías de regularización.

EH3 no mostra en cap moment una ferida oberta vers la distància, que ens portaria al dol perllongat, ni indiferència vers el seu país, que en duria al dol eludit. Ans al contrari, sembla tenir una bona integració de la distància (Grinberg, Grinberg, 1993; 1996) parlant amb humor de la grandària del país d'origen:

... soy de (...) un departamento que está a unos pocos kilómetros, bueno (...)... si haces 500 Km. ya salís de mi país, así que no, ahí está todo muy... nos caemos...

Te clara la llunyania vers la mare. També, més enllà de fer venir a la mare, ha cercat vies de contacte mitjançant Internet o el telèfon. Cal indicar que hi ha nombrosos familiars a Catalunya, fet que ha estat facilitador, tant de la inserció com, possiblement, de la gestió de les pèrdues, podríem perfectament situar-lo en la quarta fase del dol postulada per Bowlby i anomenada de reorganització (1993):

... mamá estuvo de visita en, en 2009, hicimos ahí un esfuerzo, le compramos el billete (...)... más que nada para que viniera a ver a sus nietos... (...). De 2007 no he vuelto. (...) Y nosotros somos cuatro hermanos (...)... tengo dos hermanos mellizos de 37 años... (...)... estaba aquí. (...)... se tuvo que volver...

Dins les categories que analitzen l'estrès, s'ha emprat únicament la noció de present ja que, tot i que els estressors s'allarguen en el temps, a més de patir l'usuari una davallada considerable des del primer moment migratori, exposa amb molta claredat els límits i possibilitats de les situacions que li toca viure. D'altra banda, els estressors podrien objectivar-se. Entre aquests un dels que es va repetint és la qüestió papers vinculada a l'àmbit laboral, l'emmalaltir de la parella, la situació perllongada de manca d'ocupació, fonts d'estrès de caire familiar i social (Rodríguez, 2001) i d'altra banda compromisos que determinen el que s'hi juga en situacions estressants determinades, els quals intervenen en l'avaluació dels fets que duu a terme el subjecte (Lazarus i Folkman, 1986):

Iniciamos los trámites, pero el muy cabrón, con el perdón de la expresión, no me comento nada que tenía deudas con hacienda y la seguridad social y

salido, inmediatamente denegado, por supuesto. (...)... (Parla de la parella) está atravesando desde hace un par de años un problemita (...) un tratamiento... (...)...que ...(...)... le impide por el momento trabajar... (...). Hasta el 2009... (...) No he pasado mal, este... A partir de ahí empecé a pasar bastante mal. (...). En el 2010 alguna cosita... (...) Pero... (...)...ella se queda, se queda sin trabajo y, y bueno, empezamos a pasar un poco mal.

També exposa sensació d'inexistència, de manca de reconeixement davant de dispositius públics, tot i que té paraules que li permeten articular-ho psicològicament i no posen els seus vincles d'integració (Grinberg i Grinberg, 1993; 1996):

... no me atienden en ningún sitio... (...). En la oficina pública, por trámites referentes a... a... la situación nuestra... (...)... no me dan ni siquiera información. Me refiero a sitios públicos, instituciones públicas como el INEM, como Hacienda, como ese tipo de lugares...

Es dona el fet paradoxal de què les categoritzacions en la zona d'inserció afiliació, corresponen al primer temps de la migració, en el qual, malgrat no haver-hi papers, hi ha ocupació en situació d'irregularitat. Tal com ho relata, troba feina pràcticament al segon dia d'haver arribat:

Yo llego un viernes ... (...)... el lunes era fiesta, el martes ya estaba trabajando, (...), y bueno me consiguió, me consiguió para hacer mis primeras armas ahí, te puedes imaginar, a cuatro días de llegar... (...)... a empezar a trabajar en un restaurante.

I no li costa després trobar una nova feina:

... en ese mismo año, conseguí en una empresa de seguridad... (...)... Y estuve trabajando bastante tiempo...

Òbviament la paradoxa s'explica bé al introduir la crisi econòmica com a factor que afecta, entre d'altres coses i amb particular virulència, els processos migratoris (Colectivo IOE, 2012; 2012b) i que, tot i la seva rellevància, la regularitat /irregularitat com a variable, requereix d'altres qüestions per determinar el trajecte d'un subjecte per la distribució social que s'empra en aquest treball.

La resta de categoritzacions s'han repartit entre les tendències a la inserció i la exclusió. En primer lloc, hi ha pèrdua d'ocupació i fracassa l'intent de regularització, situació que s'allarga fins el moment de l'entrevista. No tan sols és ell que perd la feina, la companya resta en una situació de malaltia. Hi ha però aspectes que s'han categoritzat en la tendència contrària: la possibilitat d'assolir papers en breu, les vinculacions socials i polítiques i les tasques de restauració. La distribució de les tres categories permet d'alguna manera visualitzar el transit per les zones descrites per Castel (1997).

És però la capacitat d'associar-se de la persona entrevistada la que d'alguna manera també obre portes en el sentit contrari. D'altra banda es tracta d'un procés que, malgrat la duresa dels esdeveniments, no ha fet perdre l'esperança d'una major estabilitat o, si s'escau, de desenvolupar els somnis als quals s'al·ludia quan es parlava de l'imaginari. És com si hagués presentat les seves credencials per no esdevenir l'individu per defecte de Castel (2010), o volgués confirmar les seves paraules "estar en una situació desesperada, no saber molt bé que passarà, estan en la necessitat o témer el xantatge d'un superior o inclús d'un veí, no és necessàriament deixar de ser un humà" (Pàg. 322). En les següents paraules podrà veure's d'una banda la dificultat i, de l'altra l'enginy per subsistir:

En estos momentos estamos separados porque tuvimos que dejar hace veinte días donde vivíamos, porque nos quedamos con cero ingresos. (...)... tienen un apartamentito muy pequeño y no, no, no hay un sitio para los dos. Yo por suerte recibí la, la solidaridad de esta gente que, que nos estaba alquilando y me permitieron quedarme ahí, este, por más que hay una obra ahí adentro, porque están haciendo reformas... (...)... los compañeros lo hacen para comer porque no tienen, no tienen de dónde sacar. (...)... echándole mano a la limpieza de pisos... (...)... antes nos pagaban por limpiar un piso por gente que se mudaba, ahora ya la gente no te puede pagar. Te piden que les des una mano para sacar unos muebles, y si hay algún mueble que no lo van a usar te lo regalan, entonces bueno, nosotros lo que hacemos es restaurar un poco, limpiar, poner un poco en condiciones y vender en las casas de segunda mano.

La visió sobre el treball social té dos vessants, d'una banda un suport puntual que es valora com a correcte, tot i que la situació de crisi ho ha fet minvar. De l'altra, indica que se l'ha fet sentir bé, malgrat la seva posició o vergonya vers el fet de demanar ajut. En el primer estaríem en la ona del recurs, mentre que el segon desvetllaria cert

treball d'acceptació i manca de judici (Biestek, 1966), aspectes ambdós que requereixen un enquadrament determinat (Salzberger-Wittemberg, 1970; De Robertis, 1988). Més enllà d'aquestes qüestions, sembla que la manca de pressupost torna a posar al taulell la preeminència del recurs i situa el professional entre la omnipotència resolutiva i la impotència constatada (Ginesta, 2011):

...incomodidad propia, no sé si llamarlo vergüenza, por el hecho concreto que una persona con cuarenta años, que por suerte gozo de buena salud, me considero una persona capaz para... entonces la vergüenza de tener que pedir caridad por decirlo así bien claro. (...), conversaciones en una oficina y en otra y bueno, he llegado a sentirme... bueno, por lo menos no sentirme como se sentía al principio... Lamentablemente... (...)... en servicios sociales nos encontramos con la barrera de que no hay presupuesto, y que no, que no nos pueden, no nos pueden seguir dando una mano y...

EH3 ha patit situacions difícils en la transició migratòria, especialment la dificultat d'assolir una situació de regularitat que se li ha vist negada de manera perllongada, malgrat això, alguns elements li han permès mantenir-se en zona de vulnerabilitat, essent el factor principal, almenys aparentment, el suport familiar i social que li ha facilitat una arribada en condicions i cert manteniment, així com factors personals que han possibilitat el vincle. La crisi ha fet esclavissar la situació amb tendències a una major vulnerabilitat, tanmateix, el seu grau de consciència vers el procés i una renovació del projecte migratori malgrat l'adversitat han estat un factor de subsistència. Les relacions amb familiars són molt presents en tota l'entrevista. Tant pel que fa amb els que estan aquí, com en els del país d'origen. Permet observar com l'imaginari que afecta a altres compatriotes, és d'alguna manera clarificat abans d'iniciar el viatge, no és però l'únic paper que juguen, ja que són també facilitadors alhora de cercar feina i suport en situacions de fragilitat.

5.2.1.4 ED3

Procedent d'un país de Sud-Amèrica, té 31 anys en el moment de l'entrevista. Va deixar el país d'origen fa nou anys, si bé no va venir directament a l'estat espanyol, sinó que va raure uns anys en un altre país d'Amèrica Llatina. No s'ha trobat, en les paraules de la persona entrevistada, el temps d'estada en territori espanyol, si bé, podria estar al voltant dels cinc anys en data de l'entrevista, aquesta es va dur a terme en el servei d'atenció a l'immigrant de la ciutat on viu, el divuit de juny de 2012. Va ser facilitada per una entitat del tercer sector vinculada a l'àmbit de salut. El decurs de l'entrevista va ser dispar: Des de moments en què regnava certa fluïdesa a d'altres, més nombrosos, dominats per la parquedat, responent de manera concreta a preguntes de l'entrevistador. Parlar del país d'origen obria marges de confusió en qui subscriu aquest text, els quals no varen ser clarificats per la transcripció de l'entrevista.

Entrant en l'anàlisi, la primera categoria emprada fa referència a l'imaginari llunya. En els dos paràgrafs que vénen a continuació parla d'aconseguir quelcom amb notable facilitat o de tenir moltes possibilitats. Novament aquesta expectativa és indissociable d'una idealització col·lectiva. Per què una societat necessita idealitzar sobre quelcom? Per Enríquez (1993) és un mecanisme d'anada i tornada, d'individu a societat i viceversa. La societat necessita l'ideal ja que així "captura la força de la libido i edifica un vincle social inqüestionable" (Pàg. 62) i l'individu per poder dipositar "els seus arrelaments indentificatoris" (Pàg. 63) com a marc on reconeixes com a subjecte. L'ideal social és venir a Espanya, aquest es projecta sobre l'individu i aquest, al seu torn, es projecta sobre el teixit d'aquest ideal. El país d'arribada però, no s'ajusta a la idea preconcebuda, tot i que s'ho explica pensant que ha arribat tard:

Si hombre, sí. Un montón de cosas, que, que había mucho trabajo y que se ganaba bien, eso es lo que era la fama de España, (...), nuestros paisanos sí que hicieron muchas cosas estando aquí trabajando, pero yo...

En els següents paraules, tot i reconèixer la bellesa del país d'origen, és com si aquesta no anés amb ella, de fet ens vindria a dir que raure en un lloc és un estat d'ànim. La migració és un fet social, però també lligada als trets i aspiracions d'un individu (Grinberg, Grinberg, 1996)

Es muy bonito para gente que estén bien, pero para la gente que, que tiene un problema económico y todo eso pues, como todo, mal... (...). Aquí también pero... pero... no sé, es que mi país es diferente... no... no me gusta.

El següent fa referència a un estressor, que seguint la categoria estipulada, és present. Té com a protagonistes la policia i els papers i una situació propera a l'absurd en la qual el fill té nacionalitat espanyola i la mare, cuidadora principal, resta en la irregularitat. El maltractament institucional, sinó sadisme, hi és present i l'amenaça no és tan sols d'expulsió, sinó de pèrdua del fill, amenaça que d'altra banda és gratuïta ja que no correspon a la policia una decisió d'aquest caire, és, senzillament, una manera de fer patir l'altre:

Pero yo tenía que hacer el DNI a mi hijo si o si, porque si no yo, ¿cómo me hacía la regularmente la documentación?... (...). Esto es ilegal y tú sabes que ahora mismo te podemos enviar a tu país, y tu hijo se queda aquí. Así, más menos, psicológicamente, tocándome la cabeza y, y te cabrea porque, siendo que tú no le haces nada malo a nadie, porque te tiene que tratar así la gente, y yo dolida...

Pel que fa a les categories lligades a l'eix marginació-inserció, aquesta és no és estàtica en tots els temps que es poden discernir. En un primer moment, encara en origen, parla d'una situació laboral que qualifica de bona i no és allò econòmic el factor determinant del canvi, sinó quelcom de l'orbita afectiva:

... trabajaba bien, todo lo que tú quieras pero, este chico se había separado, era mi pareja pero se ha separado y al final se ha venido aquí otra vez él... (...)... y yo me enteré y yo tenía pensado, yo tenía todavía alguna oportunidad con él, porque yo no lo he dejado de querer, pues bueno, me he venido aquí.

Ja en el territori, un segon temps ens situa en un alt estat de carència, sense resposta, des del discurs de la persona entrevistada, de serveis socials, estariem camí de la desafiliació (Castel, 2010):

... cuando estaba embarazada y vivía el padre de mi hijo y el padre de mi hijo no trabajaba ni yo, pasaban de nosotros... (...). Y yo embarazada y no podía trabajar y, no, no daban ninguna ayuda. No teníamos ni casa, ni comida, ni nada...

Un tercer temps ve acompanyat d'una pèrdua rellevant i de la voluntat de retornar, aspecte que no s'esdevé pel suport extern rebut. Camí de la desafiliació? Ens apareix un factor de fre:

...ellos si me recogieron cuando yo estaba mal. El padre de mi hijo falleció y yo tenía ganas de irme a mi país, porque yo no tengo a nadie aquí. (...). Y me dice ya que estás aquí, encima el billete que sale caro, para que luego vuelvas, entonces mejor quedarte aquí, y ellos me recogieron en su casa, me dieron una habitación con mi hijo, hasta que yo me pudiera defenderme... (...)... hablar con la gente, con Càritas, y esos me ayudaron luego...

En un quart moment, el de l'entrevista, segueix la precarietat, tot i així en el següent diàleg apareixen dos elements que permeten considerar una tendència a la inserció. El primer l'existència d'un permís, el segon, suport social representat per una amiga:

ED3: Vivo yo, mi hijo y una amiga. Compartimos piso...

E: Actualmente tienes permiso, me has dicho.

ED3: De residencia...

E: ¿Solo residencia, sin trabajo?

ED3: Con trabajo si, si sabes, sí.

E: ¿Qué estás, en el primer permiso? O sea, ¿lo has conseguido...?

ED3: A través de mi hijo...

E: Tu hijo tiene la nacionalidad española y por tanto por ser madre de... si ¿es esto?

ED3: Si.

La tendència que s'ha deduït anteriorment no va relacionada, almenys en les dades de què es disposa, amb la tasca desenvolupada per Serveis socials. Hi ha suport de Càritas, el tercer sector, en línia econòmica i laboral:

... antes me ayudaban de Càritas... (...)... económicamente, pero ahora ya no. Ahora me dan trabajo...

Serveis socials genera situacions dubtoses i del següent paràgraf se'n poden deduir dos moments, un mentre el marit vivia i l'altre en absència d'aquest. El primer és considerat amb duresa per la persona entrevistada, ja que la manca d'ajuda és intencional, mentre que el segon sembla una derivada d'aquest primer i ens parlaria d'una intervenció a destemps. Del discurs no pot deduir-se cap escolta o procés

d'elaboració, ni tan sols una continuïtat en l'assistència, tan sols una preocupació tardana de serveis socials, difícil d'entendre amb la informació assolida. Torna també a treure el cap la manca d'atenció per absència de documents:

No sé, yo pienso que no querían. Yo no he ido a pedir la ayuda, era el padre porque él era el que tenía documentos, la asistente social... (...). Cuando se preocuparon por mí fue cuando el ya no estaba.

La idea de retorn, en algun moment la refereix, a compatriotes que, davant la crisi, sol·liciten el retorn voluntari o també anomenat retorn assistit (Sánchez, Fernández, 2011), el qual és emprat de manera relativa pels immigrants ja que, "la pèrdua de l'autorització de residència suposa un obstacle seriós per la majoria dels immigrants" (López, 2010. Pàg. 25)

Si, están pidiendo la, la... ayuda aquella... (...). Regreso voluntario... (...)...y otros piden dónde sea pero un montón ya se han ido.

Ella en cap moment el contempla com a possibilitat.

Bueno, porque irte otra vez a tu país, a mi país que ya no me gusta y... entonces pues no quiero irme a mi país.

Hi ha nombroses qüestions que resten en la incògnita. És indubtable que el trencament amb el país d'origen és, més o menys, dràstic, ja que manifesta explícitament que no vol tornar, malgrat en un moment s'ho planteja degut a les dificultats del procés. No hi ha referències a familiars, amics o coneguts de l'origen, ni manifestació de comunicacions més o menys estables, per tant, la qüestió del dol no ha tingut cabuda si no és per absència.

D'altra banda ED3 ens ha permès però copsar la significació col·lectiva de la migració i com, aquesta no s'emmotlla amb el que hom troba en el trajecte. Permet inferir que les causes de la migració no s'expliquen, exclusivament, per raons econòmiques, sinó per una conjunció de factors que combinen allò social amb allò individual.

5.2.1.5 ED4

Procedent de Sud-Amèrica, té, en el moment de l'entrevista, trenta dos anys d'edat i nou a Catalunya, si bé aquesta darrera data s'ha de desglossar en dos intents que, com es veurà, presenten diferències substancials. Estudiava una carrera universitària al país d'origen, de la qual n'havia assolit quatre cursos. L'objectiu manifest del transit migratori és finalitzar la carrera i, si s'escau, ampliar els estudis universitaris. L'entrevista es va dur a terme en un centre d'atenció a l'immigrant en el qual la ED4 hi treballa. El diàleg va ser facilitat pel seu afany explicatiu vers el seu país, l'experiència al país d'acollida i les derivades del procés.

Entre en les categoritzacions vers l'imaginari, aquestes s'han esllavissat cap a plausible, en lloc de l'absent (que no ha estat emprat) o llunya (que tan sols té una referència), si bé les explicacions d'ED4 obren les portes al dubte. Certament parla d'aspectes que en el futur podran ser assolits, no despresos en cap moment de la realitat:

Y dije, voy allá, ahorro algo y volvería. Vuelvo allá para terminar mi tesis y poderme pagar la tesis, que es bastante dinero. Pero mira, ya me he quedado tiempo. Y dejé la carrera.

L'imaginari plausible està, però, sostingut sobre els estudis, aspecte que, en el moment de la entrevista no ha estat aconseguit, malgrat el temps transcorregut i, d'altra banda, podia haver estat completat al país d'origen:

... yo estudiaba, estaba en la Universidad. Me tocaba hacer... (...)... el cuarto año, y claro era por decir que yo seguía estudiando. (...). Esa era la idea y la sigo teniendo la idea en mente pero, digo hasta que me vaya creo que lo iré a terminar o lo tendré que hacer aquí. Si, si sigue o sea sigue en mi mente terminar la carrera. Día tras día la sigo pensando...

Aspecte que fa pensar que l'imaginari és un altre, havent jugat els estudis el paper d'excusa o, si s'escau, d'ancoratge, (Castoriadis Aulagnier, 2010) de les aspiracions migratòries. De fet la transició presenta incògnites:

Que te puedo decir. Muchas personas me han preguntado esto, el tema de ¿por qué estaba aquí, no? (...), yo dije, voy a España, gano algún dinero para

pagar mi tesis... (...). Y dije voy a eso. Pero si no venía tampoco no pasaba nada.

En la categoria imaginari llunya apareixen qüestions menys específiques però alhora més evidents de les dificultats d'explicar-se una transició migratòria i com aquesta està sotmesa a qüestions difícilment quantificables. En aquest cas tenim un punt d'estranyesa: per què migrar si la situació és solvent en origen? Per Enríquez, (1993) el subjecte humà, tenint en compte "l'imaginari radical que el caracteritza (de la seva imaginació desenfrenada), és capaç de crear... (...)... a partir de res, imatges noves, representacions originals..." (Pàg. 70). Aquest res o, ex-nihilo en expressió de Castoriadis (1997), "no consisteix en crear amb res, ni tampoc en crear des de res" (Ibáñez, 2005. Pàg. 111), sinó fer brollar quelcom nou a partir dels rudiments amb els quals la psique ensopega. Vegi's en el següent paràgraf com la captura s'esdevé mitjançant una vaga idea lligada a l'esport que, després, a criteri de la persona entrevistada, resulta decisiva :

Pues yo dije y cómo lo veía todo así por el Futbol y todo esto, dije yo un día querría ir a Barcelona, y conocer Barcelona era mi sueño. Y fue una idea que me quedé aquí.

S'han emprat dues categories lligades al dol que, d'alguna manera, emmarquen dos moments migratoris. Un primer intent, sota l'epígraf del dol perllongat, en el qual ED4 indica patiment, seguint Suárez-Orozco i Suárez-Orozco (2003), les "transicions poden disparar molt diverses reaccions, com excitació, anticipació i esperança, així com ansietat, ira, depressió, problemes somàtics i malalties" (Pàg. 125).

El sueño, las ansias, empecé a aumentar de peso. De golpe fue. Así en un año volví a Bolivia y no me conocía la gente porque normalmente casi diez quilos pasados en el año que estaba aquí, no la pasé bien.

La persona entrevistada relaciona amb l'estranyament de la família i, des de Winnicott (1979) podrien dir que no s'ha generat un espai potencial intermedi:

No sé, digo yo, tal vez puede ser por qué no me acostumbraba, tenía ansias, extrañaba a mi familia.

En el segon moment migratori, o segon intent, la qüestió es presenta més elaborada. El record del país d'origen hi és present fins i tot d'una manera lúdica. Fase de reorganització (Bowlby, 1986) o seguint Grinberg i Grinberg: "...el passat és vivenciat com <<passat>> i no com a <<paradís perdut>>..." (1996. Pàg. 100), en la qual es percep la manca de quelcom, sense què interfereixi la quotidianitat:

Si... ya sabes cuándo quieras. Aquí estoy, me encanta mejor hablar, así me acuerdo de mi país. Olvidar es complicado. (...)... voy cada año. Normalmente he ido seguido casi cuatro años. Este año, no sé, por la economía tal vez no pueda ir (...)... ¿a faltar? (...). En muchas cosas si, si, si, bastante.

Tot i així no sempre el discurs es presenta tan clar. En aquest sentit és interessant també la resposta a la pregunta de l'entrevistador sobre la llar d'aquí, en la qual contesta sobre la llar d'allà. Desubicació? Vistes les altres expressions, sembla més adient pensar en el diàleg amb el preconscient, que Freud, en la formulació de la segona tòpica associa a allò latent (1979f) o, susceptible d'esdevenir conscient, o bé amb l'oxímoron establert per Bion que anomena barrera de contacte (1991) la naturalesa de la qual permet "la transició conscient a inconscient i viceversa" (Pàg. 37):

¿Aquí? Bueno allá también tengo la casa de mis padres, es que allá es muy diferente explicarte, es que allá sigo teniendo mi casa.

Les categories al voltant de l'estrès han tingut una distribució semblant entre el perllongat i el present. Novament, com en el cas del dol, està lligada als dos períodes migratoris. En el primer apareixen malalties orgàniques (alteració de la són, depressió, medicació, ingressos per contacte amb material de neteja) i dificultats de convivència amb persones properes. La migració, d'alguna manera, pot haver posat prova la "fortalesa de la salut mental de la persona" (Collazos; Qureshi-Burckhardt; Antonín; Tomás-Sábado, 2008), aspecte que evidencien el següent, referit al primer intent migratori:

Estaba yo tomando las pastillas para dormir, no sé qué me daban. Estaba un tiempo con tabletas. Pero no sé si es eso. No sé cómo llamarlo, que si era ya un tratamiento. (...)... vivía con una de mis cuñadas, (...)... habían problemas, bastantes. Porque ya la convivencia, es venir aquí, compartir, hacíamos la

comida juntas, no sé, qué rollo... (...)...no acostumbrarme a España no podía acostumbrarme a convivir con alguien...

La darrera cita duu a plantejar que potser sobre el familiar recau la culpa vers el procés, el que Tizón anomena “reacció paranoide, molt freqüent en les dues primeres fases del dol” (2007. Pàg. 255). Per contra en el segon període, que pren la configuració d’afrontament aproximatiu (Rodríguez, 2001), els estressors resulten més objectivables: la recerca de papers, les regularitzacions, la recerca de treball, sembla com si l’aprenentatge del primer intent hagués tingut efecte sobre el segon

... la segunda vez que entre al año que me fui y no me acostumbre, pues regresé luego porque me he arrepentido, que... claro, era un cambio que me había acostumbrado aquí, aunque no estaba bien, pero dije como... volví sin dinero. (...)... 2005 sí, pues ya me regularicé. El tema de los que estaban empadronados hasta Agosto, no sé, algo así recuerdo, podían hacer los papeles buscando el contacto de las casas que limpiaban y tal cual, o que trabajaba en el servicio doméstico.

La presència de policia té dos vessants, d’una banda una por manifesta que es mira d’apaivagar cantant o xiulant :

Yo iba siempre segura. Tenía siempre segura la mente de decir, mejor no ponerse nerviosa para nada y yo a mi rollo. Veía algún policía y me ponía a cantar o algún poli, yo tranquila. (...)... es la policía. Y para disimular cantaba. (...). Sí, pero yo lo tenía claro. Yo ya lo tenía claro el tiempo que no tenía papeles que si pasaba esto. (...). No recuerdo mucho. Pero es que no era de haber tanta policía en la calle en esos tiempos. Será por eso que no... A ver, los veía pero...

També sembla dibuixar-se una visió més maníaca sobre la deportació, comandada aparentment per la negació (Freud, 1979d), certesa, l’origen de la qual resta en la incògnita:

Yo pensaba que nunca iban a deportarme... (...)...no sé por qué era eso.

Pel que fa a l’eix inserció-exclusió, s’han emprat les categories de tendència a la inserció i inserció pròpiament dita, ja que, en general ED4 ha tingut, des del primer

moment, punts de suport. En aquest sentit l'empadronament, que de vegades resulta un problema per nombrosos immigrants, ella l'obté des del primer moment, fruit dels contactes de què gaudia, independentment de la mala relació amb el familiar amb qui vivia o les dificultats derivades del primer moment migratori.

Si, desde que llegué yo ya me empadroné, a la que llegué, al día siguiente. Eso nunca dejé de empadronarme... (...). Sí, sí. La tenía también la tarjeta sanitaria.

Resulta clara també la tendència en relació a la llar, d'una habitació a un pis de lloguer, d'un pis de lloguer a un de propietat. La singladura per les zones de l'espai social (Castel, 1997) s'aparenta nítida:

Pero yo antes vivía en una habitación, como todos los extranjeros que hemos llegado aquí. He vivido en una habitación casi unos... tres años, luego ya me alquilé un piso. (...). Y luego ya al tercer año encontré un piso y lo alquilé. Y me puse a vivir yo, mi pareja y una pareja también que vivían con nosotros alquilando, para poder pagar el piso. (...). Bueno, tengo una hipoteca. (...). Es propiedad mía, (...), yo que sé, arreglarla bastante, aunque no tenga todo el lujo...

Amb els papers incidiria en aquesta trajectòria, des de la irregularitat que cal dissimular davant la policia, passant per l'autorització de residència i treball i finalitzant amb l'obtenció de la nacionalitat espanyola amb la voluntat de ser una <<ciudadana més>> que marca una diferencia vers la manca de la nacionalitat. En les dues cites podem observar dos moments del procés, el primer per la regularització i el segon per la nacionalitat:

Yo cuidaba un niño y claro, me hicieron ellos los papeles, una familia que aún sigo teniendo contacto. Son como yayos míos, hasta ahora ¿no? sigue con ellos la relación.

Decidí pedir la nacionalidad porque dije bueno, quiero ser una ciudadana más aquí. Ya que me gusta. (...)... me he podido habituar aquí a...

La relació amb el treball social rep una consideració molt positiva, si bé l'acció ve d'una entitat del tercer sector, sense què hi hagi demanda a Serveis Socials. Com indiquen

Moreno i Bruquetas (2011): “Davant del desconeixement del sistema per part del immigrants, com així mateix, a causa dels problemes d'accés als serveis socials, les entitats del tercer sector social han actuat com principals receptores de les demandes dels immigrants” (Pàg. 107).

... nivel de ayuda económica iba a Càritas. Bueno, económica y de vestir. Nos daban ropa. Yo me acuerdo, iba a Càritas y hacer un poco de cursos... (...). Y fue el primer punto, si Càritas, que me ayudo a mí para poder encontrar trabajo, y... (...), la ropa, y las sábanas, las mantas. (...). Me acuerdo mucho, aún sigo viéndoles...

Vázquez, tot i proposar una discutible reconstrucció de la migració com a <<objecte>> del treball social (2004), exposa la necessitat de conèixer l'immigrant com a subjecte en interacció i com aquest coneixement requereix “estratègies que se centrin en el grup de pertinença, en cadascun dels membres i les relacions que mantenen amb el context” (Pàg. 13). En la descripció de la persona entrevistada hi ha quelcom d'això: acompanyament a la inserció, ja que no es limita a la roba o prestacions puntuals sinó l'ajuda en la recerca d'ocupació, escolta del procés i participacions compartides:

Sí, yo pienso que sí. Era un cariño, aparte de sus trabajos que ellos tenían era una labor que hacían bonita porque luego nos hacían hacer algo de dinámicas, íbamos a reunirnos creo los martes a la mañana, hacían un poco de tomarnos el café y ponían un poco de galletas, hablábamos así un poco comentábamos cosas y era algo bonito...

Hi ha poques referències a la crisi econòmica actual i quan apareix és de manera molt genèrica. És possible que el fet d'haver conservat l'ocupació hagi minvat, en ED4, l'efecte d'una situació econòmica que ha deixat en precari a una part important de la població. Tanmateix s'identifica, sembla que empàticament, amb altres immigrants:

Eso es lo que digo, por si cambiara sería ideal, porque siempre los problemas de las personas que no tienen trabajo, sin techo, que están regresando... (...). Hay usuarios que vienen y es que me está un poco, yo pienso que me está afectando esto, eh. Y pienso yo digo, madre mía, si yo me voy a sentir igual que ellos yo regresaré seguro...

En relació al país d'origen, ED4 estableix comparacions entre aspectes positius i negatius, tant del país d'origen com del d'acollida. Hi ha, tal com s'ha indicat en l'apartat del dol, una mirada grata vers el país d'origen, tot i tenir clar que ja no és allà. Sembla haver-hi una bona integració de la distància i, com s'ha dit, una elaboració del procés que “facilita la integració de la cultura nativa amb la cultura nova, sense haver de renunciar a cap d'elles” (Grinberg, Grinberg, 1996. Pàg. 100).

Es un país diverso, madre mía, no sé qué decirte. Es hermoso en muchos sentidos pero también hay cosas terribles. (...). Allá un profesor ya sea de la universidad o de colegio, es un respeto único que se encuentra. (...)... allá no hay voluntarios. Y si eres voluntario, para ser voluntario tienes que pagar una pensión. Pagar a la Entidad un dinero. Y aquí hay mucha gente que es voluntaria en todo. Eso es lo muy chulo aquí eh, que es increíble... (...) en ese sector somos muy ingratos. Muy ingratos. No solidarios como aquí.

Mirant de sintetitzar les diferents qüestions, és evident el progrés pel que fa als diferents indicadors (treball, llar, documentació), que assenyalen el camí de la inserció (Castel, 1992), cal però també remarcar la dificultat per assolir el que ED4 anomena com a motiu del transit migratori, els estudis universitaris i una disminució de l'estatus que l'entrevista suggereix i/o mostra. Al país d'acollida, contràriament, s'inicia en neteja i fa cursos sobre la llar. El desplaçament no s'explica per una adició o resta d'avantatges vers desavantatges, o per un model cost – benefici del trànsit. Si fos així rauria al país d'origen. Fins i tot un primer any de contacte li permet adonar-se d'on ha anat a parar i, malgrat el malestar que exposa vers aquest primer viatge, ha estat tot menys dissuasiu.

¿Explica l'imaginari el transit? En part, aquest cas aporta llum vers l'empremta d'una imatge que anomena Barcelona, la qual l'anticipa, a la manera especular (Lacan, 1984) en un esdevenidor. D'altra banda, aquesta imatge, seguint Castoriadis (2004) està, més o menys (i l'avenir de la història s'inclina pel més) organitzada.

5.2.2. Magrib

5.2.2.1 ED2

De procedència magribí té, en el moment de l'entrevista, al voltant de quaranta anys d'edat i tres anys de residència a Catalunya. Arriba al territori mitjançant el procediment de reagrupament familiar (Llei 4/2000, art. 17). L'entrevista es va dur a terme el 21 de maig de 2012 en una entitat del tercer sector de la ciutat on la persona entrevistada té el seu domicili. En si, l'entrevista presentava dues problemàtiques, una coneguda a priori, ED2 no coneixia bé el castellà o el català essent el seu idioma l'àrab, aspecte que va ser resolt amb la presència d'una intèrpret que treballa per l'entitat on es va fer l'entrevista.

La segona, en el transcurs de l'entrevista, més complex ja que ED2 intenta en tot moment respondre allò que creu serà més grat a oïdes de l'entrevistador. De fet, a la fi de l'entrevista pregunta si ho ha fet bé, com si es tractés d'un examen o entrevista laboral. Això va condicionar gran part de les respostes les quals eren detallades per la insistència i compromís de la intèrpret. Malgrat aquestes consideracions, hi havia en el material prou elements d'interès per emprar el material dimanant de l'entrevista.

Entrant ja en l'anàlisi d'aquesta, una primera qüestió posa en joc la concepció d'Espanya al país d'origen de la persona entrevistada prèvia a l'inici de la crisi econòmica. Novament ens tornem a trobar amb una construcció en origen que transcendeix allò individual per ubicar-se en un imaginari instituït socialment (Castoriadis, 2004):

Trabaja mucho, España está bueno, pero ahora no, no trabajo, todo mucha gente, españoles, (...). Decían que sí, que había trabajo...

Finalment s'encomana a elements poc tangibles com l'idea de déu o la sort que, en si són imaginaris socialment instituïts (Castoriadis, 1997):

Que Dios me de trabajo... (...). Y ya está... (...). La suerte

L'expectativa però sembla absent quan hom s'ha d'emparar en déu i en la sort: se'ns presenta més la caiguda de l'imaginari que una construcció vers un millor avenir. Ja no

hi ha objectius i tampoc esperança, sembla lliscar cap el que ella anomena apagament:

Tenía objetivos, tenía expectativas. Y ahora me he quedado como apagada.

ED2 manifesta d'una banda que hi ha contacte amb origen i de l'altra banda el desig de què n'hi hagi més, s'aparenta clara la percepció de la distància i el desplaçament geogràfic, en si, apareix "un grau major o menor de reorganització" (Bowlby, 1986. Pàg. 107):

Sí. Sí. Familia mucho... (...). Hay contacto telefónico pero me gustaría ir... En abril tuve que ir de manera urgente (...)... familiar enfermo. (...)... pero normalmente es una vez al año.

La següent cita remet a l'absència d'estrès, tanmateix és aquí discutible. Es fa constar ja que evidència, com més endavant es veurà, la poca confiança en un determinat entorn. L'aspecte duu a pensar en l'entrevista com a veritable productora d'estrès:

E: ¿Has pasado nervios, o alguna situación de tensión, estando en España?

ED2: No. No. Todo bien. (...) Incluso al principio también...

Davant la manca d'explicació i, potser, la contrarietat vers la realitat, la intèrpret força una resposta més elaborada, aquí indica haver passat un temps difícil lligat a la manca d'ocupació del marit i la distància. Si bé hi ha un intent de no manifestar-ho, aquest sembla més relacionat amb el que s'ha esmentat al principi (aquiescència davant l'interlocutor). Tot i així la intèrpret indica:

*I: Cómo la conozco... (...)... ¿seguro que has estado siempre bien? (...).
Porqué yo en una época la vi mal. (...) Se lo tienes que decir, no pasa nada.
Entonces ha estado una época mal, dice claro, cuando se enteró que su padre estaba mal de salud y cuando su marido se quedó sin trabajo.*

S'entén que hi ha una situació de vulnerabilitat indiscernible de la crisi que és viu en moments actuals, tanmateix, la confluència de factors afavoreix la tendència a la inserció (Castel, 1992; 1997), havent-hi un cicle formatiu, bossa de treball i oferta de treball. S'exposa a continuació en paraules de la traductora:

... ha hecho el curso este que es de seis semanas. Entra catalán y les enseñan a hacer cosas de casa. A cuidar a gente mayor y después en bolsa de trabajo (...)... les pasa ofertas. Y le ha salido un trabajo de cuatro noches de cuidar...

En les categories lligades a l'atenció rebuda pel Treball social, novament apareixen les dificultats d'ED 2 per parlar d'aspectes que l'hagin pogut afectar. Crida l'atenció la reacció irònica de la intèrpret. Novament és el contingut textual el que ha guiat la categorització. És però difícil discernir, més enllà de l'ajut puntual, la qualitat de la intervenció professional. Es reproduïx el diàleg a tres bandes per facilitar la comprensió de la situació:

ED2: Muy bien.

I: Muy bien, muy buena persona, se sentía bien, cómoda, tranquila... I: Solo una vez, la ayudo en el alquiler, hace tres años y no volvió. Cuando se la encuentra por la calle la saluda y todo... (...).

E: Pero tiene un buen recuerdo de la atención ¿parece?

(...)

I: Mig rient. Todo el mundo muy bueno...

Tot i així, la situació descrita si que desvetlla un acompanyament en el procés d'inserció per arribar a possibilitats laborals. Cal detallar però que és una entitat del tercer sector, i no els dispositius municipals els facilitadors, aquests darrers resten llunyans. Són interessants, en aquest punt els diferents patrons de la relació públic-privat que esmenta Vernis (2004), un dels quals, el que anomena "falla del govern, explica l'existència de les organitzacions no lucratives com producte d'una insuficiència de les agències públiques" (Pàg. 4), s'ajusta bé a la situació descrita.

Indica també tenir bona relació amb persones del país d'acollida, ara bé, en el moment de matisar, aquestes relacions són restringides a una veïna.

... una vecina con su marido, que son una pareja mayor... tengo buena relación con ellos...

El marc relacional vers les persones del seu país sembla restringit, de fet indica com a relació la entitat que li dóna suport i no veïns, amics o coneguts del país d'origen. Es reproduïx novament el diàlegs a fi de facilitar la comprensió:

E: ¿Tienes relación aquí con personas de tu país?

ED2: Sí, ella (es refereix a la intèrpret i riuen ambdues). Todas amigas...

E: ¿Y aparte de ella?

I: Está muy contenta (...)... nos hace el pan cada viernes. Lo vende.

D'altra banda, quan parla del seu país indica:

... falta dinero, falta de trabajo, falta de derechos, falta de la jubilación. No hay futuro...

Es interessant la menció al futur de l'anterior cita. Es força precisa en la següent al establir un nivell de comparació entre un país i un altre. Aquesta comparació es desnivella per la protecció social que, segons s'indica, manca al país d'origen:

... se trabaja, puede ganar dinero, si no trabaja nadie te dará un céntimo. Aquí, trabajas, muy bien, si no trabajas pues al menos hay ayudas.

Tot i reconèixer aquesta diferència, indica no tenir allò desitjat:

Bueno, que el descanso físicamente, el descanso, hay estabilidad... físicamente. Pero tampoco, no tengo lo que quería, lo que esperaba...

La problemàtica principal d'aquesta entrevista té que veure amb la necessitat de ED2 de quedar bé, el que genera dificultats per situar-se en el context. També apareix una dificultat gran en opinar de manera crítica sobre el país d'acollida. De fet en algun moment se la invita a fer-ho amb plena llibertat, tant per l'entrevistador com per la intèrpret, l'èxit és però limitat, com ho palesa l'anàlisi del cas i les següents expressions:

Venía preocupada, ¿Cómo estaré? ¿Cómo eres tú? (es refereix a l'entrevistador) ¿Cómo estará la entrevista? Pero ahora ya estoy más tranquila.

En un altre moment de l'entrevista la intèrpret diu:

I: Sí... Que le gusta España (...). ¡¡¡ Viva España!!! ... (Rises). (...) Claro, digo. Viva España. Pero, tienes que decir la verdad. ¿Qué si lo estoy haciendo bien? No es que lo estás haciendo bien, tienes que decir la verdad.

Malgrat aquests aspectes que limiten la validesa de les aportacions, el cas representa una situació que podríem anomenar de prototípica, en el sentit de què és el marit que inicia el trànsit per procedir seguidament al reagrupament familiar, per tant, el desig inicial correspon a un altre i ED2 segueix el camí traçat per aquest. A partir d'aquí es dibuixa una situació de millora econòmica derivada de la migració, amb un lligam familiar considerable vers el país d'origen i un ús dels dispositius que ha afavorit el procés d'inserció. La crisi, finalment, estampa la marca en un procés, el qual envia certes expectatives inicials a les golfes, si bé hi ha factors com la situació de regularitat administrativa; la manca de situacions familiars desestabilitzadores i cert ordre en el procés que permeten el manteniment de la situació en àrees de vulnerabilitat, amb tendència però a la inserció.

5.2.2.2 EH1

Magribí, de quaranta cinc anys i dotze d'aquests en territori espanyol. A l'iniciar l'entrevista es dóna una situació complex ja que mostra problemes perquè aquesta sigui gravada. En detallar-li, molt, el sentit de l'entrevista, la confidencialitat i que la gravació és tan sols de veu, no d'imatge, accepta les condicions. Davant les dificultats que palesa al llarg de l'encontre se li ofereix, per part de qui subscriu aquest text, un espai d'escolta per poder treballar les dificultats que esmenta al llarg de l'entrevista. Apareix una situació delirant i persecutòria des de fa un parell d'anys, molt vinculada a la gravació de la seva imatge. Refereix també altres malalties i dificultats de caire social que no referiré, ja que no las va voler nombrar en la gravació de l'entrevista. Aquesta es dugué a terme en un servei d'acollida al col·lectiu d'immigrants de la ciutat on viu, essent facilitat per un altre entitat del tercer sector.

Dins la categoria imaginari llunya, s'ha enquadrat la següent cita, la qual vindria a reflectir la mirada d'EH1 prèvia a l'arribada a territori espanyol. Si bé el terme "canviar la vida" podria ser un imaginari plausible, el terme "otro mundo" dóna una visió més llunyana del que es pot assolir en relació al procés migratori, una imatge en la qual el subjecte disposa el seu jo de manera anticipada, "una imatge que l'aliena a si mateix" (Lacan, 1984c. Pàg. 106):

Pensado mucho para venir por aquí, en España, para cambiar la vida, cambiar la vida, porque de ahí de mi país por aquí, me veo que es otro mundo. Sabes. Que mejora la vida y todo eso.

En canvi, després de raure uns anys en territori espanyol, apareix un imaginari absent vers el projecte migratori, que contradiu aquest altre món, especialment en l'expressió "nada" i l'esgotament de l'imaginari lligat a la migració, inclús, com més endavant es detallarà, l'imaginari sembla desplaçar-se a l'origen, etapa que és investida amb els atributs de la felicitat, és com si la font i el reservori d'aquest preconscient, del que anomenen imaginari..." (Lacan, 1984b), o seguint Belinsky potencia imaginaritzant (2007) hagués minvat, o estigues dedicada a la mínima supervivència:

Yo lo veo aquí... Nada... España es... Si no como yo pensaba. (...)... pero al final no puedo, seguido, seguido pero no puedo. No puedo trabajar más.

Sembla donar-se una doble idealització que, segons Tizón, “es summament visible als dols migratoris (...) en els que tan sovint s’idealitza primer, la terra desitjada; després, la terra d’origen” (2007. Pàg. 171). No pot però desmarcar-se, aquesta segona idealització, d’un present marcat per l’extrema dificultat, la malaltia i l’angoixa de caire persecutori, configurant-se, en aparença, el record de l’origen com a sosteniment d’aquest present, ja que d’altra banda, el retorn no sembla una opció vàlida, vegi’s la posició actual sobre el seu país:

... que ya está. No hay nadie. (...). La casa, no tengo ni casa, ni nada, (...) ya está.

Un dels estressors, categoritzat com a perllongat, té com a font una malaltia, en tant “esdeveniment estressant important” (Rodríguez, 2001. Pàg. 59), que no vol esmentar, i no es refereix a una possible patologia mental sobre la qual el grau de consciència sembla reduït o inexistent, sinó a un altre comunicada un cop s’havia apagat l’aparell de gravació en l’entrevista. En la següent cita ens tornem a trobar un present agafat pel patiment i la malaltia i un passat ple de salut:

Pero el problema yo me encuentro en la enfermedad. Eso... (...)... que me amarga la vida a mí. (...). Más de diez años aquí (...)... (...), trabajando, trabajando, trabajando. Y me encuentro aquí en España muchos problemas. (...)... enfermedades. Porque yo he venido sano, sano de mi país. Muy sano.

Altres estressors tenen un caire més present. La figura policial com a estressor recurrent (Rodríguez, 2001) vindria donada per haver estat aturat molt pel tema papers. És un estressor ajustat a la realitat dels fets, tot i que, com es veurà, no està exempt de certa confusió generada per la pregunta:

E: ¿Qué pensaste cuándo te paró la policía?

EH1: A veces que tienen razón, a veces que no.

E: ¿Que tienen razón? ¿Por qué?

EH1: A veces estoy en un sitio sabes... Que ha, porque a todo el mundo se puede allí preguntar, pero a veces no. A veces que te piden... papeles y eso por...

E: Iba más en esta línea. Si te pararon por tema de papeles...

EH1: Si, si mucho...

Malgrat EH1 estigui acollit en una entitat, si que li manca qualsevol tipus d'ingrés i d'una situació aparentment normalitzada pel treball s'ha anat esllavissant cap els marges de l'exclusió. Sembla que la base d'aquest esllavissament duu la signatura de la (les) malaltia (es) l'apropa a l'individu per defecte de Castel (2009):

Que no he ganado ni nada, he perdido mi salud y... he ganado enfermedades y ya está, nada más... Entiendes.

Si derivat de l'anterior cita o del discurs d'EH1 s'ha considerat més clarament situable en la zona de marginació, també parla de suports (amics o familiars) que pugin jugar un paper compensatori, tot i que escàs:

EH1: Yo vivo sabes, por allá, por aquí, en la calle. Con amigos que me ayudan, familia me ayudan y todo eso... Sabes.

E: Te ayuda tu familia...

EH1: Sí, me ayuda un poco...

EH1 ens parla d'un moment anterior on és identificable el suport de l'entorn i la situació laboral d'estabilitat. Al tractar-se del moment d'arribada es considerava més adient la zona de vulnerabilitat, tot i que aquest moment, tenint en compte les condicions (papers, treball i contactes), podia dibuixar-se una tendència a la inserció, la situació és prou gràfica per il·lustrar l'esllavissament cap a la desafiliació, terme que per Castel és associat a "dissociat, invàlid, desqualificat" (Castel, 1997. Pàg. 14), però no per sancionar una fractura vers allò social, sinó per seguir un recorregut lligat a un cúmul de factors intervinents. La estabilitat laboral s'allarga en el temps i configura una via d'arribada al territori poc comuna: el contingent amb papers des del país d'origen i la presència de contactes solvents en el territori (algú que li cerca una oferta de treball a fi de què pugui venir amb visat de treball i papers des de l'inici), factors ambdós plenament coincidents amb la categoria d'inserció. Les situacions anteriors posarien de manifest la ruta descrita per l'usuari que llisca des d'una situació estable fins els marges de l'exclusió, empès, possiblement per la manca de salut com a factor privilegiat, però també addicionat per la manca de suport social. Les autoritzacions de residència i treball són factors rellevants per desplaçar-se cap a la vulnerabilitat i, si s'escau inserció, però no suficients:

No, yo siempre papeles... (...) Un amigo, un amigo mío que me ayuda... (...) yo trabajando y con él... (...). La segunda permanente (...). Yo he venido con contrato aquí... (...) He venido con contrato de la empresa, de construcción...

(...) Estoy allí, yo he venido para trabajar. Yo llevo trabajando, trabajando, siete años...

Pel que fa a l'atenció rebuda des del treball social, la situació és variable, explica haver-se sentit entès, tot i que no entra a detallar més coses (el van entendre per no li varen donar res), i no permet gaires inferències. Diferent és la situació dels dos restants on manifesta haver-se sentit escoltat per una persona (per la qual se sent respectat) i esmenta manca d'escolta en altres. Matisa també perquè no l'han tractat bé (crits i un cop ha sortit del despatx). El conjunt permet diferenciar tres situacions: d'una banda l'escolta que no aporta res material, qüestió que apart de remetre possiblement a la crisi, també duu a plantejar les dificultats entre allò literal i allò metafòric derivat del trastorn psíquic (Gràcia, 2001); una segona que seguint Howe (1997), sembla donar-nos un patró de vincle ansiós evitatiu i, finalment, una tercera on l'escolta de l'altre predomina i l'atenció entra dins del paràmetres de la base segura:

Sí, me entendieron allí, pero no me dan nada...

Si, algunas que no te trataron bien... pero algunas que si... (...). Te grita, te sales de despacho, habla contigo allí en el despacho, en el otro espacio...

... buena persona, me habla contigo, conmigo y... (...). Me escucha y todo eso, pero hay otros que no...

Les següent cita remet a l'efecte de la crisi sobre l'ocupació i a un temps primerenc del procés en el qual hi havia feina:

Me explicaban cómo va, porque antes había trabajo y todo eso... Si hay trabajo no hay...

L'eix central de l'entrevistat gira al voltant de la malaltia i la seva relació amb aquesta: d'una no en vol parlar, de l'altra no en té consciència:

No, pero yo no quiero hablar de la enfermedad que yo tengo, pero eso que me amarga la vida. ¿Me entiendes? ¿No? Encima ahora no hay trabajo ni nada, estoy enfermo y ya está. Estoy... (...) Como camino roto.

Són les seves paraules les més clarificadors, el camí està trencat. No pot tornar enrere ja que aquell espai de felicitat, de fet, ja no existeix, no hi ha potència imaginaritzant

(Belinsky, 2007), i si bé, seguint Castoriadis (2004), una imatge, en aquest cas el record d'un temps preterit, atorga sentit, aquest duu al significant amb el qual sembla identificar-se: camí trencat, podríem afegir en les dues direccions. Endavant tot està governat per la malaltia i la persecució. La trajectòria per les zones referenciades duu camí de la desafiliació i aquesta, davant la manca relacional hauria de ser pal·liada per la protecció pública i, aquesta, al marge del tercer sector, manca. Seguint Castel (2010), "no hi ha individus sense suport, perquè és una experiència terrible ser solament un individu" (Pàg. 333).

5.2.2.3 ED5

Procedent del Magrib, té al voltant de trenta anys en el moment de l'entrevista, setze dels quals els ha viscut en territori espanyol, si bé en diferents ciutats d'aquest. És la única dona d'un nombre molt elevat de germans. L'encontre es va dur a terme el vint d'abril de 2012 i fou facilitada per l'entitat de suport als immigrants de la ciutat on viu.

L'entrevista transmet una considerable manca d'il·lusió, en el sentit que li atorga Winnicott a aquest terme (1979) o absència de projecció imaginària (Sami Alí, 2000). Dit en paraules de Green, en referència a transferències doloroses, un subjecte marcat "per importants traumatismes infantils, les empremtes vives dels quals ni tan sols poden ser enfocades per l'anàlisi de la transferència" (2005. Pàg. 213). Cert que el motiu de la trobada no era terapèutic, ni tan sols la contenció, per tant tampoc era el lloc per l'anàlisi de la transferència. Aquesta pot ser facilitada per l'enquadrament o no, el seu sorgiment però depèn d'altres factors no sempre controlables. I amb ella també surt la parella de ball necessària, la contratransferència, la qual seguint Bollas, requereix disposició (1997). I qui subscriu escoltava atònit el material que ara es tractarà, una història migratòria lligada a una escapada on el país de destí té un importància relativa, podia ser qualsevol altre país, la condició era fugir d'una situació altament opressiva:

E: Es decir que no elegiste España tú.

ED5: No.

E: Fue tu madre que dijo vamos para allá, si te hubiera llevado a Francia hubieras ido a Francia, sino a Bélgica, ¿no?

ED5: Si

Tan sols l'agressivitat pot estructurar el record, quelcom que ella anomena odi, com diu Riviere: "Els diversos resultats de cada individu són, (...), el producte de dos factors canviats: la força de les tendències d'amor i de l'odi (...) i la influència del medi ambient al llarg de la nostra vida" (1974. Pàg. 12):

Nunca hable con él, nunca me llama, (...).... Ahí en mi país tampoco hablo con el porqué, como yo pequeña nunca me trae regalos... (...).... solo le beso la mano, vete a traerme agua para limpiar mis pies y nunca... siempre le odio, sí, siempre le odio... (...)... ése ha sido mi padre.

Amb aquesta figura sorgeix el maltractament del qual se'n fan ressò després els germans.

... voy a volver loca, estaba muchas veces al hospital cómo me pegaban mis hermanos, el daño qué me hicieron... (...). Como esclava estaba en la casa. (...)... si no hago esas cosas me pegan...

“La provisió d'un factor ambiental satisfactori...” (Winnicott, 1975b. Pàg. 78), apareix mancat i, metafòricament, ED5 no pot sostenir-se, ni pot sostenir (Winnicott, 1975a) , com així sembla expressar-ho la següent cita:

Hasta ni puedo criar a mis hijos. Me caigo. Viene siempre la policía a cogerlos. No puedo, no puedo cuidarlos...

La situació combina una història de pèrdues d'alta complexitat, que té com a punt àlgid l'absència dels fills, dos al país d'origen i un acollit per una instància de protecció al menor. Si a la filla en acollida la veu sovint, diferent és la situació dels fills que rauen amb l'àvia, els quals no la coneixen:

Mi hija la grande (...)... está aquí, la grande está aquí. (...). Los pequeños no me conocen...

La categoria del dol resulta inseparable de la situació descrita amb els familiars, estaríem davant el que Achotegui anomena dol extrem, on les possibilitats d'elaboració són quasi impossibles, ja que la situació supera la capacitat adaptativa de l'individu (Achotegui, 2005; 2007; 2012). ED5 posa distància vers l'origen, aquest és el lloc de patiment. L'únic? Malauradament no. Distància vehiculada a través de la escissió (Freud, 1980a), tot i que es presenta amb una tarja racionalitzadora (Tizón, 1988):

... nunca bajé, porque ahora no tengo papeles...

Què pot ser la migració en aquestes condicions?. Grinberg i Grinberg (1996) indiquen que un sentiment de pertinença o vincle “sembla ser un requisit indispensable per integrar-se exitosament en un país nou, així com per mantenir el sentiment de pròpia identitat” (Pàg. 35). Fins ara ens descriu la ruta que va d'un arrelament infernal a la desafiliació (Castel, 2010). Com estructurar l'imaginari? S'ha intentat analitzar amb les tres categories. Es formula en algun moment un plantejament de futur que sembla acurat i cenyit a la realitat, tot i anar més enllà d'aquesta. La part final de la cita però

atorga una tonalitat pessimista a l'expectativa, que d'altra banda presideix el to de tota l'entrevista:

Dice hay trabajo, (...)... ayudan mucho aquí. Muchas cosas. (...) No sé, voy a trabajar, voy a estudiar. Porqué también ayudan para estudiar a la gente... (...). Y eso no lo encontré tampoco aquí.

També es manifesten expressions que remetien una captura imaginària sobre dos elements, el treball i un vehicle amb el que arriba la gent quan retorna, rudiments que organitzen els actes, allò social "fabrica a l'individu social, i al fer-ho apunta a imposar-li quasi-mecanismes de motivació" (Castoriadis, 2004. Pàg. 164).

... como yo escucho ahí... (...)...gente, como mi hermano venir siempre gente en coche, (...), hay trabajo...

L'estrès que pateix és poderós i perllongat. En origen pare i germans, al territori germans i esclavatge. La situació prepara el terreny a la segona fugida, aquesta ja a l'estat espanyol:

Si, porqué cada uno vive cerca del otro. Limpio esta casa y me voy a otra casa de mi hermano. Y todos casados, pero yo solo le limpio y le hace la comida y si hay fiesta y nace un niño. Todo yo hago, pero no puedo vivir, y me escapé aquí...

No serà però la darrera escapada, sembla una condemna a repetir el patiment, o, seguin Freud, la simptomatologia (Freud, 1980d). La parella, del qual se'n desconeixen els trets i motivacions conductuals, la descripció del qual però, dibuixa els contorns d'una persona perversa, malaltissa sinó directament delictiva, emmarca un situació d'estrès d'alta intensitat, que comporta l'aïllament social de la persona entrevistada i la manca de participació en qualsevol esdeveniment social, aspectes que Ansehensel relaciona amb condicionats de l'estructura social (1992). Si bé en aquest cas no poden eludir-se aspectes biogràfics⁸, el pes de l'estructura social en aquests és quelcom quasi determinant:

⁸ Vegi's en aquest sentit la diferencia entre la situació explicada a la introducció (Pàg. 12) i aquesta. En ambdues hi ha maltractament, en ambdues la persona rau tancada i aïllada, en un però hi ha suport familiar mentre que per ED5 aquest manca.

... él va a venir por quince días, porque él va a traer, ejemplo, una caja de leche, una barra de pan, un pollo, una bolsa de patatas, ya está. La casa la tengo vacía. Solo hay un colchón al suelo cómo duermo con mis hijos.

Tot i que seria millor dir segrest i empresonament:

Porqué claro, no me deja salir... (...). Me entiendes. No me deja salir para ver dónde voy a hacer eso, o eso. (...). Me encontré con él, (...)... estaba buscando trabajo, la verdad me escapé aquí. (...) Estaba buscando así trabajo y él estaba trabajando (...). Yo entré, ahí es donde encontré con él... (...). Estaba con él. Vinimos aquí (...). Luego ya no me deja salir ni nada. No me deja salir. Solo la casa.

I els anticossos fan acte de presència, tot i que no deixa de sorprendre la manca de petició de suport en els moments d'hospitalització. La malaltia és viscuda amb vergonya malgrat al·legui que ella res ha fet per haver-la contret.

... yo no busqué la enfermedad esa. Me buscó ella. Me entiendes, cómo por eso, también tengo una cita para ir al médico, pero también no lo sé... (...)... a veces el médico ahora se cabrea mucho conmigo. Porqué tengo cada seis meses con él, vale. Estoy bien, estoy bien. Pero cómo me da vergüenza...

La situació s'acaba amb una crisi severa, la intervenció salvadora d'una veïna primer i la policia després, aspecte que duu a una nova fugida:

No una vecina, porqué me escuchó a mi chillando, llorando. Y el niño, (...)... cómo me estaba pegando a mí. Y la vecina rompió la puerta y vinieron los mossos i todo. (...). A la calle, yo llevo cuatro años saliendo. No llevo mucho tiempo. Y siempre estaba encerrada en la casa. (...). Nunca he visto la calle. Solo la hora que me da el dolor de la barriga me coge... (...)... me nace el niño, vuelve a la casa. Tengo la ventana cerrada. Todo cerrado.

Juntament amb els estressors intensos que seguint Sandín podríem qualificar com crònics ambientals (2003), el quals l'acompanyen al llarg de la seva vida, es poden també discriminar estressors d'aparença transitòria. ED5 no té papers, carència que lliga amb seu aïllament:

*Por su culpa, porqué tengo DNI, por su culpa él. Claro yo no salgo y él me dice.
Ya estoy haciendo el segundo, ya estoy haciendo*

Aquest aspecte la posa en risc respecte la policia. Les conseqüències podrien retornar-la al punt originari de patiment:

La verdad es que sí, siempre que me veo la policía por aquí me paso por otro lado. (...). Si pero me da miedo, (...)... cada año ponen eso para quitar toda la gente que no tiene papeles.

Les situacions que va descrivint ED5 la situen en l'espai de la desafiliació (Castel, 1997). Una vida de maltractament, la desvinculació respecte els fills, la situació d'irregularitat, la manca de suport dels familiars, on l'únic referent una mica preservat és la mare:

Porqué nosotros tenemos fiestas de familia, para salir, para estar juntos, pero eso nunca me paso con mi padre, solo tengo mi madre.

Tampoc la formació rebuda és un factor favorable ja que indica quelcom proper a l'analfabetisme. Vegi's com descriu la seva relació amb l'escola quan era petita:

... encuentro a mi madre peleando, falta limpiar la casa. En el cole fue un año, nada más. (...). Un año, porque no puedo. Yo no sé leer ni nada...

Per què no s'ha trencat abans aquesta situació de domini d'efectes negatius? Quins components del psiquisme de ED5 han entrebancat la recerca de solucions? O si s'escau, d'una nova fugida? Requeriria un treball exhaustiu de caire psicosocial per poder-ho clarificar i no es disposa de material suficient, no gensmenys, un dels factors que pot desequilibrar la tendència a la marginalitat és la intervenció pública. Aquesta té una dificultat, la irregularitat, apareixen però altres ombres en el seu discurs que denoten una percepció vers el l'assistència, en la qual el suport emocional (De Robertis, 1988) o l'nsigth (Salzberger-Wittemberg, 1970) no es manifesten, semblant-se més a un vincle insegur evasiu (Howe, 1997), on la relació s'asseu sobre recursos materials, sense què resulti significativa per cap dels dos

*... no podemos hacer nada. Solo me ayudan para traer la comida, nada más.
(...)...hay crisis, no puedo hacer nada...*

La darrera frase fa aparèixer la crisi, la qual té poca presència al si de l'entrevista. L'estrès l'ha acompanyat en tota la transició migratòria, situació que podríem anomenar de crisi permanent. La precarietat general tan sols empitjora les condicions d'un possible suport.

Si que hi ha, en canvi, un vincle amb l'assessor d'immigració que li dóna suport als tràmits de regularització, el qual pertany a una entitat del tercer sector, aquest sembla haver-se fet càrrec de serveis de suport i acompanyament davant les mancances del sector públic (Moreno i Bruquetas, 2011):

Muchas veces el cómo me piden papeles de mi país, yo no tengo dinero para mandar a mi madre para traérmelos. El me ayuda. Toma, ve. Llevas muchos años aquí y no tienes papeles...

I de cop, apareix una frase que posa en escena la capacitat d'insigth (Salzberger-Wittemberg, 1970; Bofill, Tizón, 1994) de ED5, cosint dues sèries d'experiències i palesant el mecanisme repetitiu (Freud, 1980d). És una reflexió sobre el seu desenvolupament mitjançant la qual relaciona experiències vitals amb el seu present. És, segurament, una capacitat pròpia, que sorgeix malgrat la biografia relatada tanmateix, i sense treure-li cap mena de vàlua, són expressions que acostumen a tenir al darrera un treball de suport. És però un tema que les dades no permeten clarificar:

... lo que me pasó con mi familia me pasó con él...

Avenç que també es tradueix en la següent expressió, en la qual és conscient de què els maltractaments poden ser denunciats, i per tant de fer valer els seus drets, en el lloc on viu, a diferència del lloc de procedència:

... si, por ejemplo, voy a la policía y le digo mira, con mi familia no quiero vivir, no puedo ahí en mi país... (...)... no puedo, pero aquí sí.

La història de la persona entrevistada sembla girar sobre les empentes d'un l'entorn, gens facilitador, on tan sols les fugides s'aparenten una solució. El sender, vist l'espai social, duu a la desafiliació. En aquest sentit, no pot deduir-se si el treball social ha jugat un paper de canvi, el material manifest tradueix el contrari, tanmateix, cert insight (Salzberger-Wittemberg, 1970; Tizón, 1988; De Robertis, 1988) i capacitació (Perlman, 1980) conformen un dubte raonable.

5.2.2.4 ED6

Magribí, té en el moment de l'entrevista, al voltant de quaranta anys d'edat i tres anys de residència a Catalunya. Arriba al territori mitjançant el procediment de reagrupament familiar (Llei 4/2000, art. 17), juntament amb un fill menor d'edat i en període inicial de gestació. L'entrevista es va dur a terme el vint i u de maig de 2012 en una entitat del tercer sector de la ciutat on la persona entrevistada té el seu domicili. Presentava una dificultat idiomàtica, ja que la seva llengua és l'àrab, i no coneix català o castellà. Com en el cas de ED2 la qüestió va ser resolta amb la col·laboració d'una intèrpret, la qual treballa per l'entitat on va tenir lloc la trobada.

El transit migratori que descriu aquesta entrevista està lligat a la migració d'un altre, per tant s'ha de tenir en compte la dependència vers el marit, a qui cal atribuir la primera expectativa. La categorització de l'imaginari en ED6 duu a la conformació d'un imaginari llunyà, el que Winnicott, (1979) anomena espai potencial o Belinsky (2007) potencia imaginant:

...pensaba que aquí llegaba y al día siguiente estaba trabajando. Sí. Estaba acostumbrada a trabajar...

Aquesta il·lusió inicial topa amb les dificultats per ajustar-se al nou marc i situacions potencialment ansiògenes:

.... cuando llegué con mi hijo... (...)... mi marido ya no trabajaba. Se quedó sin trabajo justo cuando llegué... (...)... no dormía por la noche, siempre tengo la tensión...

Sandín diferencia dos tipus d'estressors, primaris i secundaris, en base a l'ocurrència d'aquests (2003), per ell uns desencadenen altres i s'ha de tenir en compte la "interrelació i influències mútues que semblen existir entre les diferents modalitats d'estrès social" (Pàg. 152). En la situació que ens ocupa l'embaràs sembla actuar com a primer estressor i la migració com a segon, al qual s'ha d'addicionar el desencís un cop al territori, l'atur del marit i els aspectes documentals. Tots ells s'imbriquen provocant un risc de punt mort (Sami Ali, 2000), que la persona entrevistada és capaç de resoldre amb el que podríem anomenar una fugida cap enrere:

Estaba embarazada de dos meses cuando llegué... (...). Entonces baje mi país, no quería quedarme... (...)... me llevé al niño, dejé al marido aquí... (...). Pero

la gente y su marido empezaron a decir que tenía que volver, los papeles, la tarjeta. Y el marido necesitará un contrato, necesitará un piso... (...)... para volver para hacerte la reagrupación.

Novament la qüestió documental té un efecte determinant sobre la migració. Són les rigideses legislatives les que obliguen al retorn abans del que hagués desitjat:

Y no es esto lo que imaginaba y el niño todavía era pequeño, no se había acostumbrado... (...)... pero, que si no fuera por el tema de los papeles me hubiera quedado más tiempo allí.

Hi ha però un segon moment del procés, en el qual l'ombra de l'acceptació treu el cap. Apareixen dubtes tanmateix, sobre l'abast psicològic de l'operació. Podria ser una elaboració que duu a una reorganització (Freud, 2005, Bowlby, 1986: 1993), com diu González (2005) l'elaboració del dol migratori implica "l'acomodació sense oblidar" (Pàg. 93). Ara bé, de la següent frase dimana també un fons de negació (Freud, 1979d), el qual sosté una posició de renúncia pragmàtica:

... allí mi futuro ya estará perdido porque allí espera nada ni nadie. (...)... el tema de los estudios, el tema de... (...)... cómo está el niño, aparte, yendo a una psicóloga, pues tampoco está bien para llevarlo. Tengo clarísimo que aquí me quedo.

En favor de la negació, la persona entrevistada indica en un altre moment, contradictòriament amb l'expressat en l'anterior paràgraf, que troba a faltar el seu país i no pot retornar per situacions administratives conjunturals, referides a la percepció de la RMI. La frase següent de ED6 es refereix a les modificacions introduïdes a la llei reguladora del PIRMI (10/1997. Art. 7) per la llei 7/2011, que obliga als perceptors a raure de manera continua en el territori, mentre s'és beneficiari:

... lo echo de menos pero no puedo bajar, estamos recibiendo el PIRMI... (...)... mi madre murió y ahora tengo a mi padre que si va ahí y me gustaría ir a verlo.

L'eix inserció – exclusió (Castel, 1997) aporta la situació paradoxal de què la categorització dins els marges de la inserció - afiliació remet a un temps en què estava al país d'origen. La situació és il·lustrativa de la pèrdua d'estatus que s'ha esdevingut amb el trànsit migratori:

Hacía comercio, compraba ropa, compraba cosas de casa. (...)... vendía (...)... en otras ciudades. Aparte tenía una tienda. Mi marido trabajaba de militar, pero de baja categoría. Y cuando vino la jubilación pues el vino aquí a España...

En el país d'origen hi havia un negoci propi i el marit treballava, malgrat la baixa categoria a la que semblava pertànyer. Un cop assolit el trànsit migratori la situació descrita fa pensar en un augment de la vulnerabilitat o apropament a la desafiliació (Castel, 2010). No pot obviar-se però la crisi econòmica com a factor que, d'alguna manera, empenta la persona entrevistada i al seu marit cap a la recollida de ferralla:

... aprovechar para ver si puedo ayudar a mi marido con el tema de buscar cosas, como la chatarra. (...)... no me da vergüenza, que no me importa lo que piensen.

D'altra banda sembla haver-hi hagut poc suport informal, resulta cridanera la desvinculació de la germana vers el procés de ED 6:

Y entonces pensamos, bueno pues, como tienen la casa un poco grande, mi hermana y su marido, podemos compartir los cuatro la casa y pagar el alquiler, (...)... pues le dijo que no, porque no me quería a mí. (...)... cogí una habitación...

L'assumpte que es referma quan parla de qui l'ha informat de com funcionaven les coses al país d'acollida, on l'únic suport és, apart d'ella mateixa, el fill:

... empecé a dar vueltas por la calle, aquí, allá... (..) Y el niño pues enseguida cogió el catalán. Fue una buena ayuda...

El suport de la prestació, és possibilitada per la condició de regularitat (Llei 10/1996. Art. 6. B):

... con permiso de residencia por reagrupación familiar después, en un segundo permiso ya (...)...residencia y trabajo...

Tres elements, regularitat, prestació i suports serveixen per mantenir una situació de vulnerabilitat, malgrat la resta de condicionants. ED6 tenia el convenciment que rebria el suport de serveis socials, com així, d'altra banda va ser:

... confiaba cien por cien que me ayudarían porque al salir... (...)... del Hospital estaba bastante mal, por qué no podía ni caminar, (...)... con las rodillas, bueno con las piernas que no podían aguantarme. (...)... estando con el bebé, estando en aquella situación, me veía mal. Estando como estoy no me van a echar, seguramente me van a ayudar.

Les referències a familiars i compatriotes són considerables. Per tractar-les s'opta per establir una separació en base a la proximitat. D'una banda els familiars directes (marit i fills). Malgrat és la persona que mou la transit, presenta cert malestar anomenat com a depressió:

... mi marido está... (...)...también deprimido, tiene mala cara.

Una germana, de la qual ja teníem referència, tampoc manté relacions amb la família:

Tengo una hermana pero tampoco viene a casa...

Sortint ja de la família trobem les consideracions vers els compatriotes dels quals no se'n vol saber res, aspecte que pel seu desdeny (Riviere, 1974) remet a la defensa maníaca (Minieri, Neiss, 1989) o bé, per la fórmula argumentada, a la racionalització com a defensa (Tizón, 1988):

No quiero saber nada. (...). Los del centro no tienen nada que ver con los del Norte. ... la capital es otra mentalidad...

En la situació relatada la crisi impregna una part del discurs i provoca tasques de subsistència complementaries de la prestació rebuda des de serveis socials. D'una situació inicial, on la migració s'aparentava una errada, s'ha operat un canvi on el retorn frega la impossibilitat. El suport rebut inclina aquesta balança, però no únicament aquest fet. El fill, en aquest sentit, també ha verificat una transformació, el contingut de la qual sorprèn per la seva radicalitat:

Los niños de la escuela le tomaban el pelo y allí empezó a, a hacerse mal y ahora el niño pues, cuando le dicen que quieren volver, pues les dice que si vuelven él se matará, se hará algo... (...). No quiere volver.

Es il·lustratiu aquest paràgraf respecte el parany que pot representar el fet migratori: un atractor genera un moviment, un cop a l'òrbita de l'atractor hom se n'adona, si

s'escau, de la irreversibilitat de l'acte. Fugida ètnica? Possiblement ja que la situació s'ajusta bé al que proposen Suárez-Orozco i Suárez-Orozco quan indiquen que la identificació amb la cultura dominant es tradueix en un debilitament dels vincles amb el propi grup ètnic" (2003. Pàg. 180).

5.2.3 Àfrica negra

5.2.3.1 EH4

Procedent d'un país d'Àfrica occidental té, en el moment de l'entrevista trenta set anys d'edat, si bé al passaport consta un edat considerablement inferior, i duu quatre anys en territori espanyol. Havia gaudit de tarja com a sol·licitant d'asil (Llei 12/2009), si bé aquest estatut no va ser finalment atorgat, resta així, en situació d'irregularitat. Està casat i té tres fills a l'Àfrica. L'entrevista es va duu a terme en una entitat d'acollida a l'immigrant de la ciutat on viu, el vint d'abril de 2012, essent facilitada per aquest centre. Va aportar un seguit de dades de riquesa considerable, sobre les rutes que segueix la migració africana, amb intervencions amples i generoses, més enllà de les qüestions que se li havien plantejat.

Començant l'anàlisi amb les categories de l'imaginari, aquestes en donen configuracions diverses. D'una banda un imaginari llunya que tindria com a representació la idea de França i davant la dificultat d'accés opta per l'estat espanyol:

No elegí España. (...)... me gustaría ir a Francia, pero no hay manera y cómo llegar primero en España y me quedo aquí.

També indica no haver somniat mai en arribar a Espanya, aspecte que podria fer pensar en un territori que generava certa il·lusió:

El motivo yo personalmente, nunca soñé que un día voy a venir aquí en España.

L'estat espanyol es configura com un lloc en el qual en pot reconvertir l'imaginari davant les dificultats d'accedir a territori francès, per tant, la intencionalitat originària s'abandona en favor d'una posició més pragmàtica:

Es que sin papel tengo miedo... (...)... no sé lo que me va pasar y me quedo aquí. (...). España es la puerta. (...)... la porta, no puedes saltar directamente para Francia, tienes que pasar para aquí.

I si bé troba diferències favorables en el territori europeu, vers el seu país, el retorn es configura com única possibilitat.

La democracia como está aquí no está. La manera de vivir aquí me gusta mucho. Pero no puedo seguido aquí sin trabajo.

A qui subscriu aquest text va sobtar aquest plantejament, ja que, en els anys dedicats a l'atenció directa a immigrants, ja fos en mode individual o grupal, amb una presència rellevant d'africans, no recordava que cap d'ells hagués plantejat el retorn, definitiu es clar, com a possibilitat. Un article recent sobre el retorn indica que les baixes residencials procedeixen de Romania, Marroc, Equador i altres països d'Amèrica Llatina en general (García, Jiménez, Mayoral, 2014), no així Àfrica. EH4 espera però l'anomenat retorn assistit (Sánchez, Fernández, 2011):

... la mujer de Càritas me dice que el billete no es un problema pero tiene que esperar un poquito y quieres aguantar malgree las dificultades que estoy viviendo, para ver de aquí a desembre que va a pasar...

Tindrien potser tres temps de l'imaginari: una primera idea que té França com a destí, un imaginari reconvertit un cop vistes les dificultats per accedir al punt desitjat i, finalment, un imaginari esgotat per la situació d'atur perllongada i, possiblement, la sol·licitud de retorn de la dona des del país d'origen, com diu ell mateix en el següent paràgraf, no coneix a un dels fills ja que era molt petit en marxar i un altre s'allunya de l'escola. Achotegui indica que el retorn "és una nova migració. En el temps que ha estat fora del país d'origen, s'han produït molts canvis, tant en la personalitat de l'immigrant com en la societat de la que un dia va partir" (2009b. Pàg. 166):

... Ocho años y algunos meses. (...). Si uno... (...), tiene solo 4 meses cuando he venido, no me conoce. El chico no me conoce. Ahora está hablando, se va a la escuela. Cuando yo hablo con la mere por el móvil me dice que tienes que venir para aquí. (...). Ahora tengo un niño que no se va a la escuela, es que no puede pagar los gastos. (...)... el niño que no va a la escuela es un venduu. Chicos que siempre están en la calle robando. (...), pero no hay nadie que lo moleste para ir a la escuela.

Vegi's també els diferents vessants que pren el dol (Freud, 2005a), ja que per un cantó, de la darrera cita es desprèn un temps d'indeterminació social en el qual, entre d'altres fets, no ha pogut conviure amb el creixement dels fills, i per l'altre emergeix el fracàs de les seves expectatives (Achotegui, 2000) o la pèrdua del projecte originari (González, 2005):

Sin trabajo y sin nada. ¿Qué va a hacer? No es fácil.

Les categoritzacions al voltant de l'estrès s'han esllavissat prioritàriament cap situacions objectivables, no per això menys inclements. D'una banda s'ha parlat d'un imaginari esgotat, s'ha d'esmentar també una situació perllongada d'atur que duu a un interrogant sobre l'esdevenidor lligat a la darrera cita. Comencem però pel viatge travessant varis països d'Àfrica:

... he entrado en Burkina, de Burkina a Mali, de Mali Senegal, Mauritania y ahí he cogido el barco para aquí España.

Després enganys dels responsables del viatge vers les condicions d'aquest:

... hacen trampas con la gente. (...)... ellos dicen a nosotros que vamos a coger el Cayuco. Que un barco a cinco Km en el mar el barco ahí, y que va a transferir en el barco para tranquilidad para llegar... (...). Nosotros pregunta dónde está el barco. (...). El barco es este.

El més complicat estava per venir. Vegi's el relat de l'experiència al mar, on la seva integritat està seriosament en perill, que ens remet al que es denomina "fase traumàtica aguda" (Grinberg i Grinberg, 1996. Pàg. 23), o situació extrema (Achotegui, 2005):

La última noche, muy muy duro. Todo el mundo está casi muerto en el cayuco, no tiene fuerzas. Las olas son tan fuertes. Hacemos muchas horas con olas muy fuertes. (...)... uno está muerto en el cayuco. Se pone loco. Da cabezas al cayuco, al final le sale sangre y se ha muerto...

També exposa les seves experiències en arribar, en les quals ha de refer, en les seves paraules, les passes que el van dur a caminar quan era un nen:

... Cruz Roja, (...). Nos pone médicos. Algunos que están enfermos, no pueden ir andando los traen al hospital. Nosotros que podemos ir andando también, bueno, cuando sale del mar no puede andando con normalidad. (...)... empiezo a aprender a caminar como un niño, tienes que estar unas tres horas o cuatro para volver a saber cómo.

No és tan sols el caminar, també el cap se'n va. Les paraules semblen estimbar-se davant la contundència dels esdeveniments, aquestes però omplen el buit generat per l'experiència i permeten a EH4, que s'expressa amb una claredat i organització encomiables, l'elaboració d'aquesta, en lloc de caure sota les idees repetitives que acompanyen el que s'anomena estrès posttraumàtic (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003):

Y esos cuatro días el primer día no es tan grave, pero el tercero, los tres últimos días. Yo pensé que en mi vida no podré ver la tierra, las olas muy fuertes. Muy altas y entonces yo mismo me pierdo la cabeza cómo podemos subir estas olas. Llegó un tiempo que yo no soy persona, yo mismo no sé qué estoy yo.

Experiències que van molt més enllà de l'anomenat estrès aculturatiu (Achoategui, 2012). Tot i així, seguint el darrer paràgraf, hom sap que hi és perquè pot dir "no hi soc". Què permet aquesta elaboració? No queda clar, es pot però pressuposar que hi ha hagut un cert espai de suport que la persona entrevistada ha pogut aprofitar, derivat d'haver gaudit de la tarja com a sol·licitant d'asil (Llei 12/2009. Art. 18).

També els papers apareixen com a estressor: no hi podien faltar. En aquest aspecte s'ha de fer notar que en un primer moment gaudeix d'una autorització de residència i treball com a sol·licitant d'asil, fet però que canvia en el moment en què el permís és denegat i obliga a parar compte amb la policia:

Desde que me han hecho la negación nunca me han parado. Yo mismo no hace muchas vueltas para que la policía me encuentre. Si me voy en Barcelona voy con un billete normal. Porque haya control tienes que hacer cosas de falta, y yo siempre estoy evitando estas cosas de falta.

L'absència de documents estén els seus tentacles cap altres esferes de la vida de EH4, d'una situació traumàtica, lligada al mar, s'ha passat a traumatismes menys sorollosos però acumulatius (Grinberg i Grinberg, 2006):

Actualmente no estoy haciendo nada de nada. Porque si no tengo un NIF para justificar no puedo trabajar, y me da todas penas.

De la manca de treball a les dificultats per abonar les despeses quotidianes:

Hombre, claro, porque si yo no estoy trabajando aquí, cómo puede la habitación, la luz, el gas. Me cuesta mucho y yo no tengo ninguna ayuda.

Tot plegat ens endinsa en l'eix marginació/inserció, que requereix un apropament cronològic. L'origen no es presenta com un terreny erm, ans al contrari, atorga possibilitats de subsistir en una ocupació especialitzada. Per tant, som lluny de la desafiliació (Castel, 1997).

... yo soy profesor de francés. (...)... una escuela de niños, he encontrado un poquito de salario para hacer mi vida como otros compañeros que viven allá...

Un cop arribat al territori, en un primer moment i malgrat les guitzes que dimanen del viatge, s'apunta una tendència a la inserció, essent els factors rellevants, l'assoliment d'una tarja com a sol·licitant d'asil que el situa en una situació òptima i el PIRMI en tant prestació. El primer possibilita el segon, així com l'accés al món laboral:

Si, com set meses yo tengo el PIRMI, va bien, porque cuando tengo el PIRMI, yo puedo pagar la habitación, y yo estoy buscando ropas para enviar con la mujer. Enviar la mitad del dinero se va con la casa y la mitad para enviar estas cosas...

I també li dóna accés al món laboral:

No, dos años... (...), que he conseguido un trabajo, hasta febrero que me ha quitado el papel.

El factor papers s'estronca amb la denegació del l'estatus d'asilat i amb aquesta la possibilitat d'accedir a ocupació en situació de regularitat. Un tercer factor addicional, la crisi econòmica, agreuja les condicions i la subsistència és a través de les deixalles: el trajecte cap a la desafiliació (Castel, 1997; 2010):

Aquí en España, no. La policía no me ha parado, solo una vez. Yo estaba haciendo basura... (...). Ah bueno, estoy aquí cuatro añitos y los días que yo trabajo no me llevo a 100, con gastos que vivimos aquí no puedes llegar... (...)...no he encontrado trabajo en negro...

Creu també que les despeses i la situació laboral milloraran si retorna. Defensa? Racionalització? Potser sí, però en qualsevol cas de caire elaborat (Tizón, 1988). Si és així estaríem davant la formació d'un nou espai potencial (Winnicott, 1979) que pot sostenir el retorn:

Sabes una cosa, los gastos que puede para vivir en África es muy fácil que para aquí. Aquí sin trabajo es muy complicado.

Tot i així, sap a quin país retorna i que les coses allà no són senzilles, especialment per aquells que tan sols tenen la força com a medi de subsistència:

Posibilidad de trabajar, ahí es un poco difícil... (...)... tienes que tener, no sé, personalidad bien emplazada en el poder para poder encontrar un trabajo, ... (...)... para cargar y descargar los camiones por los ricos en las tandas. Ahí lo que se paga más está la comida. (...). Tú tienes que usar tu fuerza, alguien tiene un tanda grande, tú te vas aquí i alguien viene para cargar un saco de 100 Kilos para llevar a su casa y te da un poco de dinero.

Es conscient de la duresa demogràfica i la presència de malalties que seguen vides:

Bueno, no hay otra cosa, somos un país normal como todas los países, pero lo que hay es la dificultad de trabajar, el desierto y mucha enfermedad como el cólera, que hace mucho cada año, muchas personas muertas del cólera.

A mode de resum, EH4 té una situació de certa estabilitat econòmica en origen que li permet la subsistència. El destí, que en principi havia de ser França, acaba sent Espanya, després d'un viatge tortuós. La situació a l'arribada genera certes possibilitats per l'acolliment a la via d'asil i refugi, ja sigui per l'accés a l'ocupació, o bé les prestacions. La denegació d'aquesta possibilitat, juntament amb altres factors, com la crisi econòmica, l'apropa a àrees de marginació. En aquestes circumstàncies, Africà esdevé el punt de retorn. Durand (2004), en relació a les tornades dels immigrants, n'estableix varis tipus: subjectes que retornen després de molts anys d'estada a la migració; els treballadors temporers amb tasques específiques; la tornada transgeneracional, on qui retorna no és qui ha migrat; el retorn forçat, per expulsions o deportacions, per exemple i, finalment, la tornada lligada al fracàs, "després d'haver tingut una experiència negativa en l'aventura migratòria" (Pàg. 106). Aquest darrer harmonitza bé amb les descripcions de ED4.

5.2.3.2 EH5

Procedent d'un país de la costa occidental d'Àfrica. Té 18 anys en el moment de l'entrevista i un al territori. Aquesta es duu a terme el quatre de maig de 2012 en una l'entitat d'acolliment a l'immigrant de la ciutat on viu. Parla molt poc castellà, l'entrevista es fa en anglès, idioma que parla també amb moltes dificultats i mostra també una petita dificultat en la parla, semblant a un tartamudeig. Tot i deixar un material precari un cop transcrita i traduïda, van sorgir aspectes d'interès, com per exemple les proves a menors per determinar l'edat. Transmet, al llarg de l'entrevista dues sensacions, contradictòries, que podríem agrupar sota els epígrafs de desconcert i convenciment, el primer sobre l'avenir i el segona al voltant d'aspectes concrets.

Dins de les categories referides a l'imaginari, les dificultats de comprensió fan difícil apropar-se a la projecció que EH 5 té sobre el lloc de destí migratori. Tanmateix, en les expressions apareix una mirada poc ajustada a la realitat:

Espanya ajuda a molta gent aquí, immigrants...(...). Jo pensava que aquí bé.

En canvi, en un altre moment condiciona aquest "aquí bé" amb l'ocupació:

El futur a Espanya és bo, però, la sort, és el treball. Si jo tinc treball tot és bo.

Aspecte que, d'alguna manera, acota la mirada dispersa vers l'avenir i ho contextualitza a la situació que està vivint. És un tema que més endavant es posarà en relació amb la crisi econòmica, les conseqüències de la qual afecten seriosament la subsistència davant la manca generalitzada de d'oferta laboral. També concreta el seu futur amb un desig clar lligat l'aprenentatge:

Vull aprendre electricitat i mecànica

Aquest reajustament de la situació difusa, que es plantejava sota l'epígraf de Espanya bé, dóna lloc a un mirada concreta vers l'esdevenidor, podria representar un punt de sosteniment per EH5 vers el seu procés.

En relació a les categories que envolten l'estrès, apareix una situació estressant objectiva, com és la mesura de l'edat.

Si per la situació del meu cos. Fiscalia. Ves a l'hospital. Varen mirar els meus ossos, també les dents. Veure l'edat. Si eren 17 o eren 18. Van dir-me 18...

Què s'hi juga en aquesta qüestió? Es tracta, en principi, en denominació de Quiroga, Alonso i Soria (2010) de Menors Migrants No acompanyats, (MMNA), als quals s'apliquen estudis de la edat òssia, de caire radiològic (Prada, Abadal Villayandre, Huesca, García, 2013):

... per atribuir-li una determinada edat cronològica, fet que ens permet ubicar-los per sota o per sobre dels divuit anys. Els immigrants que estan per sota de la majoria d'edat, seguiran a la xarxa de protecció i aquells que en la seva edat cronològica estiguin per sobre dels divuit anys, abandonaran la protecció que per Llei l'estat espanyol ofereix als menors de divuit anys (Pàg. 114).

Què succeeix amb EH5 i els menors afectats per una situació d'aquesta mena? Una situació de vulnerabilitat i indefensió. Quiroga i Soria (2010) indiquen, "les condicions de vida fan que aquesta població sigui invisible en moltes esferes de la vida quotidiana en quant tenen majors limitacions per exercir la ciutadania" (Pàg. 21). En aquest sentit, un dictamen de la Comissió d'Acollida a la Diversitat del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya (COTS, 2012) indica:

Quan les proves determinen una majoria d'edat, la Generalitat no té obligació de tutelar els joves —encara que el seu passaport certifiqui que són menors d'edat— i aquests són expulsats dels centres d'acolliment on resideixen. La contradicció entre el que determina el Govern i el que acredita la seva documentació els deixa en una situació legal atípica, que els impedeix exercir els seus drets com a persones, ni tan sols irregulars, ja que allà on van es troben amb la disjuntiva de tenir un passaport de menor d'edat i no tenir tutor legal reconegut.

La manifestació de EH5 sobre aquesta qüestió es produeix un cop el micròfon estava tancat i s'havia donat per acabada l'entrevista, com si la volgués deixar en la penombra. És en aquell moment en què ell parla d'aquest fet en el qual es mesurava si gaudia de drets, si l'edat és disset, o no, si l'edat és divuit.

També apareix l'estrès vers les problemàtiques quotidianes que el duen a Serveis socials, si bé no hi ha dades per avaluar la intervenció professional:

Necessito ajut per pagar el lloguer, la casa i ara necessito un curs, de treball. (...). Tinc una citació el proper mes a Serveis socials...

En relació a les categories de l'eix Marginalització / Inserció, EH 5 passa diversos moments. Un cop resta fora de la casa d'acollida per menors va passant per varis centres d'acollida de manera itinerant:

Vaig estar en un centre dues setmanes, vaig sortir. Un servei de Barcelona em va enviar a un hotel, dues setmanes, ves a un alberg, a dormir dues setmanes abans de venir a aquesta ciutat. (...). Tres mesos amb Drapaires. Tres mesos a Càritas...

Tanmateix, i malgrat aquest deambular d'un centre a una altre, té un element facilitador com és l'autorització per residir, malgrat aquesta no autoritzi a treballar (Llei 4/2000. Art, 30 bis i 31):

Tinc tarja de residència, només residència...

Al marge de l'aspecte institucional, l'únic suport que sembla haver trobat de persones autòctones (i té un caire ocasional) és una dona que l'orienta, sembla que correctament, cap a un servei de suport a l'immigrant:

... però vaig veure una dona, bona dona, va mostrar-me aquest centre.

La presència de familiars a Catalunya és nul·la, mentre que en origen és escassa, en concret un oncle. A partir del seu discurs, és aquest darrer qui es fa càrrec de les despeses per arribar a Europa, davant la duresa de la vida al país d'origen:

... la vida és dura. Paga diners perquè pugui venir a Europa, potser, millorarà ... (...). La meua vida. Va pagar diners perquè vingues a Espanya. (...). La decisió va ser el meu oncle. Va demanar diners perquè pogués venir aquí, (...) Dinners per pagar el viatge...

En la relació origen/allò trobat fa referència a la situació general d'Àfrica vers l'ocupació i la duresa del país, especialment de Senegal. En allò trobat, malgrat les dificultats d'ocupació, hi ha una marcada referència favorable en les comparacions.

... és Àfrica... (...) no hi ha treball. El país és molt dur. Barcelona és diferent...

Al llarg de l'entrevista, la frase més repetida per EH5 és *"everything is good"*, en parlar del territori, la qual pot ser atribuïda a la diferència percebuda entre origen i acollida, en suport d'això un estudi (Díez, 2005) indicava en relació al immigrants, que la majoria d'aquests es mostren:

... més satisfets amb la vida que duen que els seus compatriotes en els seus països d'origen (amb l'excepció de llatinoamericans i nord-africans). (...) ... malgrat els problemes d'adaptació i integració, se sent satisfet en general pel fet d'estar a Espanya. (Pàg. 403).

Una alternativa a aquest plantejament es basaria en la desconfiança de l'altre per mostrar les opinions reals. Prova d'això és l'expressió d'un dels aspectes més problemàtics de la seva estada a Catalunya quan l'aparell de gravació s'havia tancat. Les dificultats idiomàtiques no van poder permetre la gènesis d'un espai de confiança que permetés una major intel·lecció del procés migratori de la persona entrevistada.

5.2.3.3 EH6

Procedent d'un país d'Àfrica central, té trenta dos anys en el moment de l'entrevista. Duu al territori dos anys i uns mesos. Se l'entén considerablement bé en castellà empra alguns mots en català. L'entrevista es va duu a terme en el centre d'acolliment a l'immigrant de la ciutat on viu el set de juny de 2012. Permet també conèixer diferents circumvolucions que han de dur a terme per accedir a territori europeu. És prolífic en les seves exposicions i al llarg de l'entrevista, malgrat la seva situació social actual, traduïa una sensació grata.

Les referències vers les diferents categories de l'imaginari són escasses. L'única mirada llunyana vers el país d'acollida no ve pel propi usuari, sinó la germana d'aquest, fet que ens situa en la dimensió familiar i el sentit (Castoriadis, 2004) que des de l'origen s'atorga al fet migratori, sota el mot diferent. Pot tenir relació també, seguint Tizón (2007), amb una mirada gelosa "dels que varen quedar-se allà" (Pàg. 250):

Ahora mi hermana vive en mi país (...)... vive con la familia, siempre me llama, teléfono, (...). Mais, cuando yo va hablar con ella, ella pensaba que aquí... és diferent...

La quotidianitat és, potser, massa feixuga per plantejar-se un més enllà d'aquesta. Com si la dupla desig-necessitat (Lacan 1984d) s'inclinés per aquesta darrera:

... yo tiene problemas en mi cabeza para hablar de España... (...). Una idea, la vida va a ser mejor para mí.

La "demanda en si es refereix a un altra cosa de les satisfaccions que reclama" (Lacan, 1984d. Pàg. 670). És aplicable aquest enunciat? De cop ens apareix la demanda a la recerca de qui pugui pal·liar el patiment, i aquesta si que s'adreça més enllà del que reclama:

Tú no tienes ninguna persona para ayudar, tu sufrimiento. Es difícil encontrar alguien para ayudar, dinero, dinero, para dar dinero para ti, porque puedo comer, vivir tranquilo. Difícil, difícil.

La situació vers el dol presenta dues línies divergents, una lligada a la categoria de dol elaborat o en tràmit d'elaboració, en la que el contacte amb el país d'origen és evident i no defuig la importància d'aquest, el qual es vol recrear quotidianament:

... yo poner internet. Yo... mirar... escuchar la música para recrear el pasado...

Bowlby (1993) indica que quan "el dol segueix un curs favorable, reconeixen i accepten la realitat en forma gradual. Lenta però incessantment, s'acomoden a la nova situació els models representacionals del si mateix i el món" (Pàg. 135). En aquest sentit apareix també una bona relació amb la germana i una correcta ubicació de cadascun, fins i tot s'adopten rols específics:

Sí, yo la llamo siempre para darle consejos. (...)... ella estudiar, está estudiando en mi país.

Aquesta recreació del passat es veu frenada per les derives del present:

Si yo a menudo escuchar la música de mi país un poco. No siempre. Pas que, yo siempre buscando dinero porqué va a hacer la comida...

La segona línia esmentada vers el dol presenta major complexitat. Malgrat s'hagi inferit una bon procés vers les pèrdues, la situació relativa al el país d'origen se'ns presenta embrollada per motius tant familiars, com religiosos. És moment d'introduir la categoria relativa a les problemàtiques en origen, ja que permet apropar-se millor a circumstàncies en les que es veu immers el trànsit:

Bon, le problema, es el problema de religión, problema de religión... Tiene también una prometida, quiero le casar, su padre no acepta, pas que yo cambiar la religión... (...). Prometida no acepta. ¿Entiendes? (...). Su padre quiere dar una casado forcé, mariage forcé. Así nosotros en África, cuando el padre quiere te da una mujer, es forcé, obligatorio. (...)... la chica no acepta (...). Es el problema para mí.

Es també s'escau ressenyar la posició de EH6 vers la figura materna i com aquesta queda preservada malgrat dels incidències de la vida i les contrarietats derivades del tema religiós. Uns paràgrafs més amunt s'ha indicat que la demanda va més enllà de la necessitat. A partir del següent comentari de EH6, podríem dir que aquest més enllà

“conserva la estructura que amaga allò incondicionat de la demanda d’amor” (Lacan, 1984d. Pàg. 671)

..., madre soporta todo, cuándo tú estás loco tu madre te quiere, tú estas bien tu madre te quiere. Sí, mi madre me quiere bien... (...)... culpa de padre.

A la mare li és atribuït amor incondicional, sembla configurar-se com un territori on és possible la contenció, entenent aquesta en el sentit expressat per Bion, com a funció alfa, la qual permet al nado la integració en els psiquisme del elements generadors de frustració (1990). Paral·lelament però es manifesta una relació d’incertesa vers el país d’origen lligada al destí o indret on la figura d’afecte. “A totes les angoixes s’afegeix la provocada la manca de comiat” (Grinberg i Grinberg, 1996. Pàg. 150), que òbviament agrega dificultats a les representacions del present i del passat..

... ninguna persona de la familia de mi madre tampoco no sabe dónde está, ahora yo estoy solo con mi hermana...

La categorització entorn el tema de l’estrès presenta com a característica més cridanera el nombre elevat de referències. Tot i que la majora part d’aquests giren al voltant de fets concrets i, per tant, s’han esllavissat cap a estrès present, hi ha algunes que travessen aquest espectre ja que mostren, d’una banda, mots més dràstics referits a quan estava encara a l’Àfrica. Gran part dels estressors els trobem en la travessa camí d’Europa o les dificultats del viatge generen un mosaic on l’obstacle predomina. Podríem dir que la manera d’arribar al territori és rellevant, no és el mateix arribar amb visat d’estada (Llei 4/2000. Art. 25 bis), com ho feien enguany Colòmbia, Equador o Bolívia, i com encara ho fan Argentina i Veneçuela, entre d’altres, que jugar-se la vida, com ens ha relatat EH4 o el cas ara tractat, malgrat la resultant sigui, administrativament, un condició d’irregularitat per uns i altres. A criteri d’Acholegui i col·laboradors “els homes que presenten Síndrome d’Ulisses reporten majoritàriament haver accedit a Espanya en patera” (2010. Pàg. 28). Tot i no que no es pot inferir l’esmentat síndrome en el cas tractat, el viatge i les seves vicissituds es configuren com una variable rellevant alhora d’avaluar la salut psicològica:

... yo ir a Níger, de Níger... (...)... es un país muy pobre, no hay faena. (...)... yo coger otro camión para ir en Argelia. Trabajo... (...)... nueve meses... (..) Sin pagar... (...)... pas que yo explico mi problema, donné qué él me dice que no pasa nada, tiene su hermano en Marruecos, ayuda a la gente para venir en patera, yo no pagar la patera...

Un altre dels estressors recurrents es relaciona amb el control, que activa l'angoixa de ser retornat, angoixa senyal (Freud, 1973) que tensa el subjecte davant l'amenaça:

... me ha dicho que puede dar tu nombre y fecha de nacimiento. (...). Yo escribir mi nombre y fecha de nacimiento... (...). Yo pensaba que la policía que la policía quiere coger para llevarme a mi país, pas que, antes, tiene expulsión, pensaba que van a llevar mi país...

I, com no, els aspectes documentals davant la resolució denegatòria de l'asil la qual, malgrat s'hagi recorregut, deixa en la irregularitat la persona implicada, que no és el pitjor dels casos ja que la llei esmenta el retorn, la devolució, l'expulsió, la sortida obligatòria o el trasllat al país on s'havia d'haver formulat la petició (Llei, 12/2009, Art. 37) totes elles figures que puntualitzen l'estructura del rebuig.

Sí, denegaron mi asilo. Abogado me ayuda, me dice, hacer recurso. Yo hacer recurso hasta ahora... (...)... no tiene documentos donde yo va para preguntar trabajo, me ha dicho que... (...)... sin documentación no te puedo coger, ahora difícil...

El control i la persecució no es limita al territori espanyol, també hi ha el record de l'estada a Algèria:

... yo el sufrimiento de la calle de Argelia... (...)... también la policía te mira en la calle, no tiene pasaporte, te llevan a la frontera de Mali, (...)... hay dos fronteras, Níger, Mali. Te llevan a la frontera, no tienes dinero, tú no puedes volver a Argelia, tú no puedes volver a tu país, tú vas a morir para hambre.

Aquesta mort no és, en cap cas, una manera de parlar, sap que hi ha altres que no han assolit el destí desitjat:

Hay muchas personas muertas en el camino de esa manera...

Pel que fa a l'eix inserció – desafiliació, EH6 ha tingut, des dels primers moments, condicions que deixen en zona de vulnerabilitat, o si s'escau, tendència a la inserció (Castel, 1997), possiblement per haver gaudit d'una tarja com a sol·licitant d'asil:

Precisamente aquí, (...)... empadronado aquí, hasta ahora, un año y medio, sí, sí. (...)... tarjeta sanitaria, (...)... la tarjeta de biblioteca, tiene la tarjeta del centro para buscar trabajo...

Nogensmenys, aquesta tendència cap a zones d'inserció s'inverteix, per diverses raons. Una primera pel que ha implicat el viatge, "una ruptura de les xarxes d'integració primària" (Castel, 1996. Pàg. 32), les qual no han estat restaurades, ni parcialment al territori d'acollida

... no tengo ningún familiar, ni trabajo.

On perilla ell lloc per dormir i la supervivència passa per la recerca de ferralla:

... yo vivo la casa de una persona. Tu no pagar la persona, la persona va a hablar contigo, sale a la calle, ¿dónde va a vivir?. Yo salgo mañana para coger carro para buscar chatarra, difícil, difícil ahora, la verdad. Yo no puedo, no sé cómo hacer las cosas...

Un segon factor ja s'ha esmentat, la situació d'irregularitat per denegació de l'asil:

No solamente para mi mais, difícil, difícil las cosas ahora... Yo estoy buscando basura. No tiene documento para hacer trabajo. Yo solicito asilo...

El tercer és l'efecte perllongat de la crisi econòmica que, òbviament, també estén el seu mantell carregat de mancances sobre els serveis d'atenció, aspecte que és percebut per EH6:

... la gente no ayuda... (...). Ello va cerrado, no sé dónde va a ir ahora para pedir ayuda o para buscar... las cosas, difícil, difícil... (...). Cáritas me ayuda para dos meses para pagar habitación me ha dicho que ahora muy difícil para ayudar la gente, ahora no hay dinero, (...). me ha dicho que ahora muy difícil...

En relació a l'assistència, les instàncies que han intervingut són valorades positivament per EH6, especialment el centre de suport als immigrants de la ciutat on viu i, per extensió Càritas. Vegi's però que novament és el tercer sector el que intervé. "Complementant l'activitat de les diferents administracions, el Tercer Sector ha adquirit una especial rellevància en la gestió dels serveis i prestacions als immigrants" (Solanes, 2006. Pag. 42). L'article és del 2006 on potser encara hi havia quelcom semblant a complementarietat. Avui en dia, pel que fa al col·lectiu d'immigrants, seria millor parlar de les deficiències o falles de l'estat de benestar (Vernis, 2004):

Si me da un trabajador, asistente social... (...). Este centro me ha enviado para hacer mi pasaporte, para ayudar también... las cosas de comida, pas que no tengo dinero para pagar la comida, ellos me han enviado para pedir esa ayuda, si no, nunca he ido trabajador o asistent social. No, yo nunca he ido. (...). Sí, yo ellos han atendido bien, muy bien...

En EH6 l'imaginari es manifesta més per absència que per presència, El motiu de la migració sembla derivar-se d'una decisió que duu a conseqüències problemàtiques vers la pròpia família, més que a d'altres factors. No es presenta una aspiració econòmica clara (independentment dels desig de subsistència en el país d'acollida, és clar) que permeti inferir-ho com a detonant de la marxa. Més aviat pren l'aparença d'una fugida davant l'abandonament familiar i el rebuig de la dona per la qual havia canviat la religió. Un dels fets més remarcables d'aquest anàlisi és l'estrès com a rerefons continu en el tarannà de EH6, el qual no pot desvincular-se de l'absència de vincles propers.

5.2.3.4 EH7

Procedent d'un país d'Àfrica occidental, té trenta un anys en el moment de l'entrevista dels qual quatre els ha passat en territori espanyol i quatre més en un país anglosaxó per estudis de caire universitari. L'entrevista es duu a terme en l'entitat de suport als immigrants de la ciutat on viu, el vint i vuit de maig de 2012. L'entrevista és facilitada per aquesta entitat. Col·labora amb aquesta entitat i altres de l'orbita social en qualitat de voluntari. Mostra facilitat de paraula i parla prolíficament del seu país i l'experiència migratòria, prova d'això és que la quantitat de material que no s'ha inclòs ni aquí ni en altres parts del text és considerable. Com es veurà, un dels temes recurrents té relació amb, segons el seu criteri, la menysvaloració dels negres a l'estat espanyol.

Les categories al voltant de l'imaginari són nodrides. La seva mirada sobre les possibilitats i expectatives vers Europa les fa paleses en les seves afirmacions. Pommier, en el seu text al voltant d'allò real indica: "els homes agreguen a quant perceben quelcom diferent del que allà es troba" (2004. Pàg. 11):

Europa hay de todo. Si, si, puede tener de todo... (...)... yo pensaba emigrarme para buscar un nivel de la vida muy bueno.

Aquestes expectatives d'aparença excessiva no declinen ni tan sols després haver estat a Anglaterra:

... Inglaterra ya he estado, pero he visto unos amigos que están aquí en España, Francia, Alemania, otros países, vienen allí cómo he dicho antes coches de lujo y tienen bastante dinero para mantener a ellos mismos hasta mucha gente y digo, voy a viajar otra vez.

L'anterior fragment també dóna compte de com ha gestat les expectatives o l'imaginari a través de l'observació d'altres que prèviament han fet el trànsit migratori. És el xoc, en paraules de Castoriadis (2004) de quelcom que rau fora del subjecte, "a aquest xoc reacciona creant imatges, representacions, a la seva manera" (Pàg. 76):

... o mis vecinos que tienen hijos en Alemania u otros países de Europa, venían allá con... bueno digamos... con bastante dinero y mantienen sus familiares, con bastante dinero también, y tienen... (...)... coches de lujo y casas

buenas también y, yo también he pensado, bueno no sé cómo lo ganan la vida allí, pero yo también quiero viajar allí un día.

En algun moment de l'entrevista l'imaginari és va emmotllant a la realitat.

... pero lo que yo pensaba, de momento no tengo sueños realizados, mis sueños aún no está completos. Porque no tengo un trabajo fijo... (...)... es muy difícil para mantener a yo mismo...

La idea del somni persisteix, aquest però no s'allunya del treball fixe o la manutenció, topalls a l'imaginari (Castoriadis Aulagnier, (2010), tot i que encara mantenint cert dispositiu il·lusionant. El discurs però travessa també sobre un plànol de pessimisme. Les categories llisquen des de l'imaginari llunya a l'imaginari absent. Des de Winnicott podríem dir, en relació als fenòmens transicionals, que aquests poden esdevenir un "art perdut" (1991c. Pàg. 78), aspecte que el psicoanalista anglès apropa a la depressió. Aquesta mirada desil·lusionada respecte l'avenir s'expressa en diverses temàtiques, com quan parla de serveis socials, espai en el qual no ha fet demandes, creu però que aquestes jo tenen complicat per vehicular-se:

... sea como sea, el piso, el agua, tengo que pagar algo, pero no lo he pedido a ellos nunca que me ayuden en algo, nunca lo he pedido, pero yo sé que para conseguirlo será un poco difícil....

Vers la possibilitat de treballar sense alta a la seguretat social, tenint en compte que una quantitat important de població immigrant, podria dir-se que la majoria, o treballa o ha treballat en algun moment en situació d'irregularitat administrativa, pren les perspectives menys encoratjadores:

...una persona te puede coger a trabajar, pero si te pillan la policía o si pillan el Gobierno, es un delito muy grave. Entonces me han dicho que no puedo trabajar sin permiso de residencia, pero hay la gente que cogen y tú puedes trabajar, pero muy peligroso.

Tanmateix, les posicions més desesperançades es projecten sobre aspectes racials

Pero es difícil en España encontrar un negro para un lugar tan... de oficio... Es muy difícil, muy difícil...

Tampoc hi ha esperances de que l'esdevenidor canviï la situació:

... no sé el día que yo voy a tener hijos aquí, pero mi hijo no estudiará aquí, bueno si estudiara... llegará un tiempo lo voy a mandar a mi país. Porqué el estar aquí, o ella estar aquí estudiando, no sirve para nada.

A criteri de EH 7, la procedència determinarà, no tan sols el propi futur, sinó el de la seva descendència encara que aquesta sigui espanyola:

... será muy difícil para ver un negro o una negra mossos o guardia urbana o policía nacional. Hasta que nacieron aquí, estudian aquí, yo sé que no, por qué no cambiará, las cosas seguirán iguales...

Sembla que l'educació podria ser una eina per modificar les contrarietats del present poc probable però en la quotidianitat:

Pero si los otros padres, digamos los niños, no acercan a ese, los niños también viven lo ven, o también viven lo que oyen. Entonces ése es el problema que la gente a veces no enseña a los niños una buena educación.

Per què aquesta deriva sobre l'aspecte físic o la raça? Certament hi ha qüestions objectives que poden servir de sosteniment, especialment les aturades policials, que no semblen guiar-se per suposades conductes delictives. Qualsevol professional sap que el risc d'aturada policial, amb el que això implica si hi ha irregularitat, és alt quan parlem d'africans, marroquins o persones en què és perceptible que poden ser estrangers. Ell així ho denuncia:

... ha venido la policía a preguntar documentación del coche y muchas cosas, (...). ¿Cuántos coches han pasado aquí? Y no le ha preguntado a nadie, ni carnet de conducir, ITV o sea como sea. Y mi amigo lo ha preguntado de una manera, de bueno, de respeto. ¿Pero qué ha pasado? ¿He hecho algo? No, no, no... estamos de control... (...)... sea blanco, sea amarillo sea como sea, hay que preguntarnos todos. A ver documentación, hasta si es español, si claro.

En la població autòctona, d'altra banda, les actituds vers l'exogrup poden conduir a perspectives que justifiquen la posició de EH7, en aquest sentit una estudi de l'any 2006, que emprava escales de prejudici, sota els mots de manifest i subtil, indicava que els "nivells alts d'ambdós tipus de prejudici sempre es relacionen amb <<exclusió>> i els baixos amb <<integració>>" (Navas, García, Rojas, Pumares, Cuadrado, 2006. Pàg. 192). Tot i que Díez (2005) indica que els espanyols valoren positivament els estrangers, les dades aporten trets diferencials i els més valorats són els "europeus occidentals (...) i els sud-americans, però gitanos, àrabs-musulmans són els pitjor valorats (...). En mig, i de major a menor valoració s'hi troben els asiàtics, africans de raça negra, europeus de l'est, russos, nord-americans i jueus" (Pàg. 152). Més enllà de la mixtura de procedències de la darrera cita, certament confosa, del discutible mot <<raça>>, o de la dificultat d'objectivar aspectes que cauen sota l'òrbita emocional, el cert és que les dades semblen avalar les construccions de la persona entrevistada.

Tanmateix, els fets que relata no l'adrecen a l'exclusió, ni tradueixen necessàriament rebuig. Fins i tot, com es veurà més endavant, és una família autòctona el referent principal. La construcció es basa en algunes trobades ingrates. Com s'ha format aquesta inferència de trets psicològics de l'altre? Es tracta de la formació d'impressions en tant procés deductiu, que promou comportaments i expectatives, en el qual sembla que, seguint el model d'Ash (1964) la impressió ha estat construïda a partir d'aquells trets que al subjecte l'hi ha resultat més rellevants. És per tant l'òrbita de la subjectivitat la que podria explicar quelcom. Vegi's en la següent cita com la informació és extreta d'una cua en una entitat bancària i del sentiment, podríem dir, d'identificació, vers un dels treballadors de l'entitat. D'aquest sentiment se'n deriva un judici sobre quelcom extern lligat a l'estatus (Vander, 1986) que comporta ser negre:

... es difícil aquí, a ver, en una Caixa... (...)... a un africano senegalés que trabaja allí. Pero yo a veces, yo he encontrado a mucha gente en la cola, pero la gente a veces no fijaba donde está el, fijaba donde esta españoles o blanco, porque dicen éste no sé qué están haciendo en el error, o en la caja, en el cajero. (...) Porque piensan que hay mucha gente, africanos o de color negro, no tienen estudios. (...)... tú ves un negro escribiendo, a veces la gente imagina, no sé qué está escribiendo...

El malestar vers el tema requereix una reivindicació de si mateix i fer esment de l'orgull que experimenta per ser com és, dóna entrada al narcisisme mitjançant la investidura

de la pròpia imatge, d'una banda, i la seva formació de l'altra, aspectes que podríem qualificar com a punts d'ancoratge (Castoriadis-Aulagnier, 2010):

Es igual, yo siempre tomo la decisión que, seré una persona buena para todos y con la persona que me hace daño, o que habla mal de mí, o que piensan de otro color, es igual, voy a estar como estoy, no puedo cambiar mi color, y además, estoy orgulloso de cómo estoy. (...). Yo le dije a él, yo soy negro, digo pero te lo juro que yo soy más listo que tú, además yo escribo más bien que tú.

Contràriament a l'imaginari, les categories relatives al dol han estat més escasses. EH7 sembla tenir clar que vol raure fora del seu país, malgrat això manté una posició d'afecte vers el país d'origen, si bé fa servir una convenció per referir-se'n. És a dir, hi ha consciència d'esser lluny i el vincle sembla estable:

... sí, sí, lo quiero... Es... (...)... es mi país. Como dicen siempre, siempre dicen en anglès there is not place like home, no hay ningún lugar como la propia casa... Me seguiré teniendo contacto con ellos.

Els aspectes familiars tenen com punt la mort dels pares, aspecte que sembla llunyà essent el material insuficient per qualsevol inferència:

... he tenido una ayuda de estudiante para ir a estudiar allá. Porque, claro, cuando estaban muertos mis padres, y además yo tenía un nivel ... (...)... entonces el gobierno miraba los estudiantes para niveles que necesitan ayuda, pero tienen capacidad.

La situació d'orfenesa deriva en l'ajut del govern a fi d'assolir la primera migració cap Anglaterra. Vers els familiars i amics que rauen al país d'origen indica també bona relació:

Si tengo, hablo con mis hermanos, hablo con mis amigos... Si, si tengo...

En relació a les categories relatives a l'estrès, apareixen en el seu discurs estressors diversos que, tot i poder ser referits a realitats diferenciades, presenten un caire permanent i, en alguns casos, de difícil elisió, d'aquí que per aquests es considera més adient la consideració d'estrès perllongat. D'una banda s'ha de ressenyar la presència de migranya com a problemàtica, la qual ve qualificada com "mals de cap

sense etiologia orgànica” (Amigo, Fernández, Pérez, 1998. Pàg. 80), Si bé aquesta no pot cenyir-se al fet migratori, també l’acompanya en el procés:

... cada año hago un análisis, generalmente (..) y estoy superbien. La... la... cosa que yo tengo muy grave, una cosa, es migraña, la migraña... (..) Si, si, desde mi país... (..) No no, no es algo nuevo.

Un altre qüestió a tenir en compte és la dificultat per sol·licitar suport, de la qual ja se n’ha parlat en relació a serveis socials:

Entonces yo tengo este pensamiento siempre y lucharé hasta punto final, pero siempre para pedir ayuda es difícil por mí, hasta esta familia-

Com si la demanda tingués un caire de vergonya que superés la pròpia necessitat:

... nosotros te conocemos hace mucho tiempo ya, tu hasta la muerte no vas a decir lo que necesitas, si pero. A veces digo no necesito algo mientras necesito, pero soy así...

Tanmateix, l’estressor principal, del qual ja se n’ha parlat, és el color de la pell i la desigualtat que se’n deriva:

... pero eso no cambiará. Yo estoy muy seguro de que eso no cambiará, (...)... porque si cambiará los padres tienen que decir a los niños, cómo está el mundo... (...)... si a veces el abuelo o la abuela los llaman, si ellos van de compras, me voy a hacer como canguro, entonces, hasta ellos siempre lo habla a ellos, éste es una persona como tú, tiene pensamiento, somos iguales.

Hi ha estressors que no semblen tan impregnats per la subjectivitat. Com en la major part de les entrevistes tractades, apareix la qüestió administrativa i la laboral:

Bueno, la verdad estaba poco nervioso, pensando no sé cómo conseguiré, ¿cómo voy a tener los papeles? ¿Y qué hago? (...). Porque no tengo un trabajo fijo y... ni para poder mantener a yo mismo sin ayuda de otras personas, es muy difícil para mantener a yo mismo...

Un altre dels temes es lliga amb el control policial i el risc d'expulsió que per EH7 es ventila amb una sanció econòmica, que es una de les possibilitats de la llei (4/2000. Art. 55 i següents), no però la més freqüent que és la incoació d'un expedient d'expulsió:

... me han parado durante el mes de agosto, (...)... me han preguntado documentación... (...)...vine con visado. Pero ¿Entonces ya está caducado? y digo, si ya está caducado hace mucho tiempo, bueno, pues entonces podemos acompañarnos hasta la policía nacional, a comisaría. Entonces me han llevado... coger mis huellas y dentro de dos tres meses me han mandado una carta de multa de 501 euros... (...). No sé si me van a dar expulsión, tengo que estar tanto de recurso, siguiendo... (...). A ver, ¿Qué hago? Y tenía miedo.

L'estressor lligat a l'àmbit documental no tan sols es queda en la regularitat, allò educatiu també hi està compromès:

Entonces le pregunté y me dijo que eso tardará más o menos dos... entre dos o tres años para convalidar.

Malgrat la situació laboral difícil, hi ha aspectes que apropen la persona entrevistada a zones d'inserció, diversos són els factors intervinents. Vinculació amb entitats en clau de voluntariat, una de les quals li facilita l'empadronament:

... haciendo también voluntario aquí también en asociación, base de datos, pero no estoy trabajando... (...)... soy voluntario también en la Cruz Roja y he hecho todo casi, todo lo que yo puedo o casi cualquier Servicio... (...)... ellos también no tenían sus propias casas, que no podían empadronar con ellos. Y entonces vine aquí... (...)... hablar con ellos si me pueden ayudar a empadronarme y entonces me han empadronado...

Tanmateix, la variable que sembla ocupar una posició privilegiada és la relació amb persones autòctones, les quals li faciliten la contractació en el règim d'empleats de la llar, a fi que pugui assolir la documentació a través de l'arrelament (Llei 4/2000. Art. 31,3):

... he pedido información... (...)... ¿cómo podía conseguir los papeles? y me dijo que había una nueva ley de este tema de migración, de contrato de hogar y

entonces he hablado con esta familia, que me ha dado esos papeles, que me han dado este contrato de hogar para poder conseguirme mis papeles. Y gracias que lo he conseguido.

Els pròpies nets de la família també confirmen la proximitat derivada del vincle, situació en la qual el pessimisme vers el fet de ser negre a Europa decau:

Y los nietos de ellos me encuentro con la calle, si no es el color, cómo siempre digo, siempre a veces me llaman tío.

Ell mateix denomina el seu propi procés en la línia de la inserció:

... estoy muy orgulloso, donde voy y estoy muy orgulloso, porque hablo bien con gente e intentar integrarme...

Tot plegat ha conduit, malgrat l'absència de feina, no tan sols a l'autorització de residència i treball, sinó també a posar les condicions pel seu manteniment mitjançant l'altra al Règim d'Empleats de la llar:

Sí, sí, sí. Porque mis papeles están de alta, estoy cotizando.

Novament se'ns palesen les particularitats del procés migratori en relació a la noció de vulnerabilitat (Castel, 1992, 1997). La singladura de EH7 marca una determinada tendència. No podem obviar però que l'atzar, en aquest cas, ha jugat al seu favor. En una de les bifurcacions del camí hi ha sanció econòmica, en lloc de tenir un ordre d'expulsió i les possibles derivades d'això, que en el millor dels casos acaben en una situació perllongada d'irregularitat per la prescripció tardana, la qual no comença a comptar fins que s'hagi passat el període de prohibició d'entrada, amb un màxim de deu anys (Llei 4/2000. Art. 56) i en el pitjor el Centre d'Internament, on pot estar fins un màxim de seixanta dies mentre es tramita l'expedient d'expulsió (Llei 4/2000. Art. 62.2). Si l'advocat s'hagués pres menys seriosament el tema, si el moment hagués estat un altre, si hagués caigut en un altre jutjat, si... Condicionals que denoten l'arbitrarietat d'un marc jurídic i social que pot deixar un subjecte en el precariat (Castel, 2010), aspectes que en cap cas tindrien rellevància per una persona autòctona, fossin quins fossin els seus condicionants socials.

L'altre aspecte que encamina cap a la inserció és la relació amb persones autòctones que no tan sols cal referir a l'acompanyament, vegi's en aquest sentit la familiaritat de la relació que dimana de la següent cita, sinó l'oferta de treball que li permet la regularització.

... bueno la verdad si me encuentro en la mesa de ellos o me encuentro en casa de ellos, si no es el color, vas a pensar que soy hijo de ellos, porque ellos van de vacaciones un mes o sea como sea, (...)... siempre me dan la llave para de llevar o sacar el perro de ellos,

I el suport econòmic:

... económicamente quien me ayudado es esta familia...

Observi's que en la determinació de la trajectòria pesen més els aspectes atzarosos, que la formació en una matèria requerida socialment:

Entonces me han dado... (...)... cuatro años de ayuda para poder viajar a estudiar a Londres. Y en Londres estuve estudiando informática.

Per concloure, destaca en aquest cas la qüestió racial, de la qual hi havia nombroses referències i és un preocupació persistent al llarg de tota l'entrevista. Podríem anomenar-ho qüestió com paradoxa acollit/rebutjat. Malgrat existir una família català que l'acull, més enllà del que seria previsible, li dóna suport de manera ostensible i reconeguda marca, de manera reiterada i sostinguda, el rebuig pel color de la pell de la població autòctona. Malgrat certs aspectes de to afligit del seu discurs EH7, manté una actitud activa i engrescada positiva vers el seu procés d'integració, aspecte que possiblement es veu afavorit per les relacions esmentades, així com un nivell formatiu alt. La qüestió jurídica, en tant estressor, mostra el fil de la navalla en què es desenvolupa la qüestió migratòria i de com, l'abast del desplaçament cap una zona o l'altra, depèn d'allò fortuït, i no de la formació, capacitats o fins i tot contactes, si es vol, d'un subjecte.

5.2.3.5 EH8

Procedent d'un país de l'est d'Àfrica. Té vint i un anys en el moment de l'entrevista. Duu al territori un any i mig. No parla ni català ni castellà, motiu pel qual l'idioma emprat és l'anglès. L'entrevista es va dur a terme el vint i vuit de juny de 2012, a l'espai d'acollida a l'immigrant de la ciutat on viu. Va estar facilitada a per aquest centre. EH8 transmet fragilitat.

En relació a l'imaginari i al voltant de l'expectativa vers el que representava Espanya a priori, hi ha dos tipus de registres, un lligat a comentaris de persones amb les que ha establert contacte:

Vaig fer enllaços (link) a Espanya, molta gent tenia enllaç i demanava a la gent, m'explicaven que molt bé...

S'ha qualificat com a llunya en el sentit de la indefinició dels enllaços establers. I un segon en què l'expectativa està molt més centrada i fa referència a programes per nens i la cura en general:

Si tens un nen, el govern té plans pels nens... (...)... i per la gent gran, al meu país no... (...). Si, I també per la gent gran I tothom, per al meu país no, ningú cuida si esperes un fill, ningú es fa càrrec si tens alguna necessitat, (...)... però aquí si...

En general però les expectatives són molt properes a la realitat de la persona entrevistada. Retornant al díptic necessitat/desig (Lacan, 1984d), sembla pesar més el primer que el segon, si bé, novament, l'articulació de la demanda posa èmfasi en un més enllà centrat en la cura:

Si, (...)... vivint al meu país ningú tenia cura de mi, ningú, ningú tenia cura de mi, per tant vaig decidir marxar.

El discurs s'ombreja al posar temps al futur:

... tres anys, espera, espera, espera, tres anys. No fer res, només seure (..) És molt tems y també temps perdut...

L'anterior comentari es refereix al tres anys per accedir a l'autorització per arrelament (Llei 4/2000. Art. 31.3), Tinguis en compte que no tan sols és l'espera dels tres anys, en cas de què aquests estiguin degudament provats, sinó el temps de la tramitació, que requereix varies passes, algunes al país d'origen com el certificat d'antecedents penals, així com que el sol·licitant tingui una oferta de treball (Aguilera, 2006; Trinidad, Martin, 2012).

Les categories del dol són difícils d'interpretar, almenys a qui subscriu, ja que l'experiència migratòria està travessada per la pèrdua de contacte amb l'origen. Quan se li pregunta al voltant de les relacions amb el seu país indica:

... quan vaig venir aquí el primer any, jo en tenia de relacions...(…)… però ara no tinc res, res.

Fa servir l'expressió *get off my country* que denota un to imperatiu que pot ser entès, en aquest context com escapada, acabar amb quelcom o treure's de sobre quelcom. Un cop se li pregunta sobre les coses que troba a faltar indica, després de pensar-ho i fer saber que ha entès la pregunta:

Si, si, res...

En un altre moment apareix el trencament, potser més dràstic, vers l'origen, en el següent diàleg:

E: De la teva família, ets l'únic que viu a Espanya?

EH8: Si, si, si.

E: Tens germans?

EH8: Si, germans petits.

E: Ets el més gran? Tots els germans viuen al teu país?

EH8: Si, si.

E: Amb la teva mare?

EH8: Ara, no ho se, no ho se, no ho se... (…)... La meva mare no hi és allà... (…)... jo no sé la seva adreça. Si, si. (…)... quan estava allà, jo no tinc família que cuidi de mi. Jo vaig decidir marxar del país.

En aquest punt sembla aparèixer el dolor derivat de la pèrdua, agreujat per l'absència de contacte, així com del comiat i la litúrgia protectora que l'acompanya (Grinberg i Grinberg, 1996), "les veus del anat i del quedat assossegaran les seves animes amb

efecte d'una reparació" (Pàg. 149). Diuen Bofill i Tizón (1994) que l'immigrant "és dol pel seu país, cultura i relacions d'origen, però aquesta pèrdua no ho ha estat en el seu món intern, en el seu record, dons romanen vius" (Pàg. 169). Romanen vius? Díficil elaboració quan hom ignora si l'objecte d'afecte està preservat en la realitat.

En la distribució de l'entrevista les expressions apareixen en moments diferents que, potser, no són gratuïts. En un primer temps no vol parlar del tema hi ho cancel·la amb un res (*nothing*) esmentat, cap al final de l'entrevista però (així se li havia comunicat) apareix el trencament vers l'origen i la manca de contacte amb el seu país. Una primera part que podríem anomenar de reacció maníaca (Tizón, 2007) i una segona on potser la confiança vers l'entrevistador guanya terreny.

Les categories al voltant de l'estrès identifiquen varis estressors els quals tenen representants en les tres categories dissenyades a l'efecte: Malgrat dominin els estressors més tangibles, apareixen també qüestions que remetent a situacions duradores i de difícil solució, almenys en les dades que aporta l'entrevista. En aquest sentit destaquen les dificultats de caire somàtic que semblen produir-se els primers mesos, que remetent a òrgans sovint afectats per l'estrès (Amigo, Fernández, Pérez, 1998):

... sis, sis, sis, per més temps, és més temps (..) Els primers sis mesos, vuit mesos... (...) tot el temps, de vegades el meu cap, l'estomac...

A l'entrevista fa un esforç racionalitzador (Tizón, 1988) que li permet d'alguna manera explicar-se el malestar. Podríem entendre aquesta racionalització com una possibilitat de mentalitzar el conflicte (Smadja, 2009):

... perquè vaig canviar el menjar, l'aigua d'aquí...

L'altre qüestió que sembla acompanyar EH8 de manera permanent, s'ha destacat quan es parlava del dol, però que convé també tenir en compte com a estressor, és la l'absència de contacte amb l'origen, estressor que, seguint Sandín (2002), podia ser entès com a primari i tenir efecte sobre la resta. Les seves paraules tradueixen en l'entrevistador les imatges de carrerons sense sortida. Punt mort (Sami-Ali, 2000)? Possiblement encara no ja que, malgrat tot, pot posar paraules i emoció a l'absència, malgrat sigui per denotar la incertesa:

... jo no ho se, ara jo no ho se, no ho, no ho se.

Hi ha també nombrosos estressors lligats a la seva experiència migratòria, que aborden el viatge:

Vaig arribar al Marroc. Volia venir a Espanya.

En aquest viatge és rescatat per Creu Roja. Novament les inclemències d'un viatge que implica rescats en situacions límit la rellevància del qual no pot eludir-se (Achetegui, et al, 2010).

... el mar, la creu roja, van venir a rescatar-nos i ens van portar a la policia.

Després va a parar a un centre d'internament, cal suposar que per avaluar les possibilitats de retornar-lo al país d'origen, aspecte que no es produeix i és acollit temporalment per una associació:

Cinquanta dies, després a Cartagena. (...). En un Centre (..) vaig estar allà sis mesos...

Fora del viatge és el tema documental el que domina l'escena i aquest incideix sobre la manca de papers, l'accés a l'ocupació i, potser, el més problemàtic: l'espera.

He d'aconseguir el permís de residència... (...). Sense treball... (...)... tot el temps, necessito ajut per emprar el temps, fer alguna cosa i sec i no faig res.

Del que se'n deriva, sent negre i per tant, fàcilment identificable com a possible estranger, el control policial. Novament EH 8 empra la situació per retornar al tema de l'espera, significant que d'alguna manera ocupa un lloc central i el representa (Dor, 1994), davant d'altres significants com el binomi atur, treball, habitatge, subsistència, regularitat:

Si, volíem parar-me i veure els meus documents. Per què no en tens? (...). Nou mesos. Per tant, estic esperant tres anys, espero tres anys.

En l'eix de categories referides al binomi exclusió/inserció, hi ha un predomini d'aquelles que apropen a la desafiliació, les qual es refereixen també al país d'origen

en referència a la manca de cura en aquest espai. Cura, paraula que retornarà en el seu discurs i que, per tant, sembla un significant també privilegiat.

En el territori d'acollida, la ruta cap a la desafiliació (Castel 1996) es posa de manifest amb alguns elements que així ho connoten, no per una particularitat del subjecte, sinó pels límits dels serveis als quals accedeix:

... decideixen que no poden ajudar-me mes, ells no poden ajudar-me... ells diuen ves-te'n, diuen ves-te'n.

S'ignora si la brusquedat descrita s'ajusta a la realitat, tanmateix, el mot emprat per la persona entrevistada sembla prou explícit. La segona llar d'acollida es veu afectada per la crisi i el programa finalitza abans del previst.

Si, com l'associació, m'admet a mi... (...)... a l'associació decideixen algunes persones que desapareix. No ho entenc. (...)... Vaig ser la darrera persona del programa. El programa es va acabar.

Cal afegir-hi la manca d'autorització per residir o treballar:

Permís de residència? No, no en tinc... (...)... he d'esperar tres anys per l'arrelament...

I la solitud al territori en relació a familiars i amics, com diu Achotegui, una solitud forçada (2004):

Jo no tinc família aquí... (...). Cap persona del meu país. No... no...

Si fins aquí els elements duien de la vulnerabilitat a la desafiliació, també hi ha algun component de la situació que apunta en direcció contrària o, com a mínim, serveix de fre. En aquest sentit quan se li pregunta sobre l'empadronament indica que sí, tot i que ho ha de fer mitjançant entitats i no per mediació de compatriotes. Fruit d'això té també la tarja sanitària:

E: Estàs registrat a l'Ajuntament? El padró?

EH8: Si, si.

E: Amb els teus amics?

EH8: No, una associació.

E: Tens tarja sanitària?

EH8: Si.

També és interessant la il·lusió derivada del seu aprenentatge de l'idioma, així com la possibilitat de fer-ho, i el detall que aporta entorn la qüestió:

Escola, si, (...)... difícil estar a l'escola i també el professor... (...)... llengua, espanyol i català, (...)... estic molt content d'agafar els llibres, sí·labes i CD (...). Jo el poso a la màquina, escolto, llegeixo el llibre... (...) està bé, (...)... de vegades no entenc quelcom i trobo dificultats al estudiar la llengua, m'agrada tenir el CE, el programa...

Desafiliació? El futur dirà cap on es desplaça EH8, ell mateix ho diu en un moment en de l'entrevista en què sembla elaborar la idea d'espera:

... la vida de vegades té dificultats, de vegades, OK... (...), jo veig això, és qüestió de temps.

Independentment de la capacitat d'elaboració, novament tenim la fina corda sobre la que fa equilibris l'immigrant, en la qual una ventada (l'expulsió, per exemple) pot tenir prou força per condicionar la direccionalitat en un sentit determinat, sense què altres factors facin de contrapès. Castel, qui semblaria assentir l'enunciat de EH8, diu "la vida és un risc perquè allò incontrolable està inscrit en el seu desenvolupament" (Castel, 2004. Pàg. 114), sens dubte. Pel col·lectiu tractat però el risc està en aspectes que per altres són irrellevants i això ens apropa a una desigualtat dirigida administrativament. Malgrat això, la convicció de EH8 és clara, i torna a incidir en la cura, d'una banda, i també una captura del futur, que podria situar-lo en la tercera zona que, per Winnicott, és la vida cultural de l'individu (1991c):

... quan vaig venir aquí vaig veure gent que tenia cura de mi i, per tant, vaig decidir restar aquí... (...)...m'agrada Espanya, aquí tinc futur...

Les categoritzacions vers el treball social permeten poques inferències, Indica haver-se sentit bé i haver estat escoltat, si bé la única demanda plantejada i no assolida finalment. sembla referida a qüestions econòmiques. Pot també veure's que les

paraules de la persona entrevistada tenen dos eixos, una que fa referència a l'aparell burocràtic (el padró) i l'altre que indica que no hi ha diners. Per pròpia iniciativa de EH8, no hi ha cap referència en el seu discurs que impliqui haver-se sentit ajudat. De fet l'únic suport manifest i valorat és l'aprenentatge de l'idioma que vehicula mitjançant una entitat del tercer sector. La comoditat vers l'atenció i la qualitat del suport rebut no són deduïbles, ja que les respostes eren sovint lacòniques i sobre preguntes de l'entrevistador:

E: Has parlat amb algun treballador social?

EH8: Sí, sí, vaig parlar-hi per això, això i prou.

E: Et va ajudar. (...). T'escoltava?

EH8: Sí, sí.

E: Et trobaves còmode amb la treballadora social

EH8: Sí, perquè va decidir, d'acord... (...)... portem aquest paper, jo abans he canviat l'adreça del meu padró à... (...)... però el diner triga, ... (...)... el govern no en té.

Aquesta entrevista remet a algunes qüestions. D'una banda l'experiència migratòria va referida a la manca de lligams vers l'origen, per la incertesa del referents i, més concretament, la mare, de fet ell associa el seu país amb la manca de cura i l'espai d'acollida des de la cura. La situació al territori es lliga amb l'espera que reitera tres cops en dues oportunitats. Es refereix a una legislació que sovint configura un dels principals estressors, vista de vegades com arbitrària i sempre difícil d'entendre, manifesta però convicció i, en algun moment de l'entrevista apareix la investidura de l'avenir, del seu avenir. Un interrogant és: Qui dóna suport a l'espera? Difícil resposta davant d'una situació de crisi que incideix en els possibilitats del serveis als quals EH 8 s'adreça. Aquesta manca de suport es fa extensiva als familiars o compatriotes els quals resten absents.

5.3 ELS PROFESSIONALS DEL TREBALL SOCIAL

5.3.1 Anàlisi grup de discussió (GD1): Experts

Aquest grup (GD1) va estar format per sis persones, exclos l'entrevistador. Quatre dels participants pertanyien a la Comissió d'acollida a la diversitat del Col·legi Oficial de Treball Social. En el moment de l'encontre, quatre participants treballaven a àrees bàsiques de diferents Ajuntaments, tres havien treballat al tercer sector. Dels altres dos, una persona treballava al tercer sector i la darrera a un Ajuntament, en un servei especialitzat d'atenció a immigrants. Tots ells atenien, o havien atès persones immigrants de manera consistent en la seva vida professional. La trobada tingué lloc al Col·legi esmentat, amb una durada propera a una hora i trenta minuts.

Una de les referències del grup en relació a l'imaginari, parla d'una realitat idealitzada i la confiança en un esdevenidor. Trobem un més enllà d'una suposada realitat que Winnicott anomena tercera zona (1991c) i Green qualifica com procés terciari (2007) indicant que l'objecte intern no és una fotocòpia de l'objecte extern, sinó una veritable creació" (Pàg. 126):

...una miqueta en contra de la realitat, perquè clar perquè és una idealització que tens al arribar aquí, que anirà bé. (1TS5),

Aquesta tercera zona, o si es vol, la imatge anticipada (Lacan, 1984a) d'un mateix que ofereix el marc on hom s'emmiralla, espectre d'il·lusió, permet sostenir processos com els que s'expliquen en les cites següents, on resulta complicat desdir-se del projecte de vida, i si es fracassa, cal tornar-hi. Situació que de vegades genera estranyesa al professional que observa o escolta des d'un promontori inestable:

... ahir... (...)... estava parlant amb un noi que va marxar d'aquí d'Espanya per anar-se'n a Noruega, de Noruega a Suïssa, de Suïssa l'han tornat al Senegal i ara ha tornat a Espanya. Va marxar a Noruega perquè aquí no tenia feina, tenia el seu permís de residència i treball. (...)... no el van deixar ni entrar... (...), se'n va anar a Suïssa, (...)... no hi havia ni un policia, però després allà, l'economia submergida consisteix amb el tràfic de drogues, i clar, això és il·legal, vull dir que te'n vas de fet a presó. Ell va demanar l'asil, el van tenir allà durant tres mesos i allà el van enviar al seu país, que era el Senegal, no? I ara ha volgut tornar a Espanya, una mica amb aquesta idea de tornar a venir a Europa per tornar a intentar... (1TS4)

... doncs, ostres, ostres, però això, també dius, és que no se... (...)... estan aquí passant fatal i van portant a la família i és d'aquelles coses que no t'ho expliques... (1TS3)

Incògnita per la qual es cerquen aclariments, mirant de dibuixar els contorns d'una imatge difusa: La idea de millora o Europa com a proveïdora de l'avenir:

Les expectatives que devien tenir fa uns cinc, deu anys, de venir aquí, de poder establir-se, de trobar feina... (...)... l'expectativa... (...)... quan vénen és de millora... (1TS5)

... doncs clar és això, aquí és la porta a Europa i aquí tenen unes sortides que, que... (1TS3)

Una segona línia de pensament que sorgeix a l'entorn d'aquesta categoria es lliga amb la idea de retorn com a expectativa impossible, impossibilitat que es configura en l'espai d'acollida. Com si aquesta manca de retorn no pogués ser pensada d'inici i hom hagués de gestar expectatives de curt abast. L'empremta del fet migratori opera transformacions en les representacions, entre d'altres la de tornar. Quin és el destí, o destins d'aquestes representacions o, seguint Grinberg i Grinberg, fantasies (1996)? Els autors esmentats en proposen tres, projecte pospostat; viatges esporàdics o la concreció d'un retorn permanent. La següent cita s'inclinaria, en una primera part, pel primer dels supòsits, entenent que els esdeveniments van modulant l'estructura de les expectatives al introduir-hi nous elements que afecten la totalitat, mentre que la segona part avalaria la tercera possibilitat, la qual de vegades "... resulta tan difícilment elaborable com la emigració primitiva" (Grinberg i Grinberg, 1996. Pàg. 178). L'imaginari, ja no és el país d'acollida, sinó el d'origen en un futur incert i llunyà:

A mi també em sembla que hi ha una expectativa de... no pensada, que és la que després s'elabora aquí, és la del no retorn... (...)... les expectatives són com a curt termini, <<ara marxo jo, això s'allarga, porto la família, reagrupo>> i arriba un moment que ... el mite. (...)... la situació del no retorn comença a prendre forma i comença a tenir fills aquí... (...)... << jo no torno al meu país perquè els meus fills són nascuts ... aquí>>, (...)... és una expectativa que no existeix d'entrada sinó es va com configurant. (...)...crec que l'expectativa està posada al retorn. I de fet... (...)... torna a aparèixer: << jo tornaré al meu país, quan sigui gran>>... (1TS2)

L'anterior cita també mostra la identificació (Klein, 1988f), al si del discurs, entre professional i usuari. Un altre possibilitat, no contemplada per les tres variables de retorn de Grinberg i Grinberg, però si per Durand (2004), és el fracàs i el buit subsegüent:

... sembla ser també, que no és fàcil que tu pots retornar al teu país quan has vingut aquí... (...)... quan las cosas aquí... no han anat com, com tu esperaves, no? (...). Es veu doncs que la cosa aquesta existeix, el buit aquest quan tornes... (1TS3)

Aquesta idea d'Europa, imaginari de creixement, millora o desenvolupament de vegades va més enllà de les dades objectives, així hom pot percebre que potser no li anirà malament al seu país, però el que suposadament s'obtindrà en el país d'acollida supera les perspectives vers l'origen. Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, referint-se a Estats Units, consideren que en un principi les expectatives els immigrants són vagues però temps enllà "comencen a centrar-se del tot en l'educació dels seus fills i en els seus estudis escolars com a clau per un demà millor (2003, Pàg. 47). Vegi's en la següent referència com s'anteposen els fills a un negoci al país d'origen i novament la identificació vers l'altre derivada de l'ús del discurs en primera i no en tercera persona:

... ella podia muntar-se un negoci allà, però ha preferit tornar aquí, (...)...<<vull donar als meus fills la oportunitat que l'hi vaig donar a la meva filla que va venir amb mi i llavors jo ara em portaré els fills que no van venir amb mi (...) ... l'únic que els hi puc donar després d'aquests anys que la meva filla si que ha obtingut la nacionalitat i ells no...>> (1TS2)

Tenir un passaport europeu com a esperança d'un futur millor, malgrat la quantitat de llast que el subjecte deixa al camí. Quin és l'origen d'aquesta representació? Família o amics? Quelcom individual? La següent cita s'inclina per la motivació personal, més enllà dels discursos que hom percep, observi's novament com el professional fa un com si fos un altre (Grinberg i Grinberg, 1993):

Idealització, suposo que te a veure d'on tu treus tota aquesta idea, no? Si ho treus de la família, d'amics que t'han explicat que això és la panacea, o el que, o ets una persona que has volgut, bé, << jo vull anar cap allà i vull veure totes les vessants>>... (1TS5)

Mentre que la següent atorga rellevància a la memòria familiar entorn les migracions, com diu Enríquez, "... l'herència prínceps es tramet a través del grup familiar" (1993. Pàg. 73). Per Lacomba les xarxes assoleixen un paper clau en les decisions de migrar o no (2001). La família s'esdevé un espai de captura de l'ideal migratori i, a la vegada, estructura l'experiència:

... quan una persona marxa del seu país, els antecedents que té de migracions dins de la pròpia família o de persones del seu entorn, que han emigrat a un altre continent o un altre país, i també com a ells els hi ha anat i com s'ha anat evolucionant, no només la imatge que un té, sinó l'antecedent familiar i de l'entorn. (1TS4)

Expressió que sembla parlar-nos d'un aprenentatge del fet de partir, com si aquest estigués imprès en la memòria col·lectiva d'una societat donada (Enríquez, 1993).

Les circumstàncies al voltant de la migració tenen un paper clau, no és el mateix sortir a la recerca d'oportunitats que partir per força (Suárez-Orozco; Suárez-Orozco, 2003). En casos de persecució l'objectiu és la supervivència, si bé l'estada al territori permet gestar expectatives que van més enllà de la fugida originària:

...una vegada aquí les expectatives també eren, a part de la tranquil·litat de ja no tenir aquella persecució, també una de les expectatives era trobar feina, establir-se amb la família, vull dir que al final, vull dir, <<es poder viure tranquils i tenir uns mínims per sobreviure on siguis>> (1TS6)

Vegi's com novament, el discurs en l'anterior cita, es fa càrrec de l'objectiu dels usuaris. Quin és el destí de les expectatives un cop la quotidianitat posa el seu segell? Els següents comentaris ens parlarien d'un cert abandonament de l'ideal originari o reducció d'aquest davant els efectes, d'altra banda indubtables de la crisi (Colectivo IOE, 2012; 2012b) sobre el col·lectiu:

Doncs abans era més fàcil, en el meu cas les demandes eren laborals. De feina, aprenentatge de l'idioma i així, ara no, ara l'expectativa s'ha reduït bastant. (1TS1)

Em sembla que un cop un posa els peus aquí i veu com van les coses, després ja, ja, uns més ràpid els altres els hi costa més, et vas adaptant a lo que hi ha. I em sembla que aquesta idealització que tenies d'entrada, o aquest objectiu va quedant... (1TS3)

Vers el dol i les categories respectives, sorgeixen expressions que fan pensar en l'experiència dolorosa de la partida i les pèrdues relacionals (Tizón, 2004) que hi van associades. Vegi's la interessant relació que el comentari estableix entre allò que es pot assolir i la tristesa pel que s'ha abandonat, lligam que fa pensar en la dificultat d'endegar el primer sense situar o reorganitzar (Bowlby, 1993) el segon:

Vénen aquí pensant dons que seran mantingudes, criaran el seus fills, i estaran tots molt millor, però molta, molta enyorança de la seva família, del seu país (1TS1)

... no perquè no torni, sinó perquè són persones que moriran en algun moment, (...), si no elaborat del tot, almenys conscient d'això... (1TS5)

El tema aportat per l'anterior cita és tractat per Grinberg i Grinberg, atorgant gran rellevància al comiat (1996), com a protecció lligada no tan sols a "... l'esperança de <<tornar-se a veure>>, sinó que s'estén també al <<no tornar-se a veure>>" (Pàg. 149), especialment en aquelles casos on el retorn esdevé impossible per dificultats derivades del país d'origen en situacions de persecució de diversos caires (polítics, ètnics, religiosos...):

... els últims anys van ser amb refugiats. Les expectatives no hi tenien res a veure, fugien d'un perill que tenien al seu país, llavors eren bastant diferents, és un col·lectiu més petit. (...)... clar que un cop aquí havien de buscar feina, havien d'instal·lar-se però... (...)... era evident, no podien tornar... (1TS6)

La relació amb el país d'origen, l'anar i tornar pot tenir varis impediments. Un d'ells pot ser el preu degut a la distància, el més freqüent però per a immigrants recent arribats és la qüestió legislativa. Aquesta impedeix el retorn per llargs períodes de temps, com a mínim fins l'obtenció, en la casuística més comuna, d'una autorització per arrelament, regulat per l'article 31.3 de la Llei 4/2000 (Trinidad, Martín, 2012.), situació que afegeix patiment, sinó desesperació, al trànsit:

Hi ha gent que es veu molt és la persona que està lluitant durant tres, quatre o cinc anys per tenir un permís de treball i residència i la idea és tenir un permís de treball i residència per anar al país i veure els familiars, (...)...la desesperació aquesta per tornar allà a veure la família (1TS3)

Justament aquesta qüestió permet donar entrada a l'estrès, ja que el més referenciat al si del grup té relació amb la qüestió documental:

El que està molt complicat ara és el regularitzar-se, eh. La gent ho té fatal ara, ara està tan complicat... Molt complicat. (1TS3)

Però no tan sols regularitzar-se, sinó mantenir també les autoritzacions obtingudes, doncs els requisits són varis, com la continuïtat en la relació laboral que va donar lloc a l'anterior autorització, o l'acreditació d'una nova ocupació així com de diferents períodes de cotització (Reial Decret 557/2011. Art. 71) i no és fàcil, especialment en períodes on la taxa d'aturats és elevada:

... hi ha persones que els ha costat moltíssim obtenir un permís de treball i residència per arrelament... (...). No han pogut renovar el permís de treball i residència i veus que tornen a quedar-se aquí il·legals, i tornen, un altre cop... (...)... a lo d'abans, que la gent segueix un altre cop, es torna a posar a la cua, tornen a estar il·legals aquí. (1TS3)

En la mateixa línia és pronuncia un altre dels participants, si bé lliga la qüestió documental amb la cotització i l'atur, tot i que afegeix els possibles recursos a la situació, els quals van més enllà d'aspectes administratius, ja que requereixen allò jurídic (Reial Decret 557/2011. Art. 69 i 71). Els recursos s'allarguen en el temps i no modifiquen la situació de la persona a la qual s'ha denegat l'autorització:

Deneguen els papers per la renovació, i llavors han de fer un recurs o un contenciós administratiu que triga com un any o dos, i mentrestant s'han quedat irregulars, això del tema de la cotització també angosta molt, que ve donat també per la situació d'atur. (1TS1)

El lligam irregularitat treball dona peu també a situacions d'explotació i per tant de pressió sobre els immigrants:

...els contracta, bé contracte, els hi dóna cent cinquanta euros a molts que estan sis dies de dilluns a dissabte de set a set, tancats en un garatge fent muntatge de peces... (1TS4)

O bé deixar-los atrapats en el punt mort o “cercle viciós i progressiu d'exclusió” (Solanes, 2008. Pàg. 145) que de vegades representa la legislació d'estrangeria:

Quan veig aquí a plaça Catalunya que segurament ha passat la guàrdia urbana, baixen tots a baix al metro i jo he comptabilitzat gairebé cent, hi ha dies que n'hi ha cent, és que estan atrapats, en la incoherència del sistema... (1TS2)

Per què considerar el tema documental un estressor? Si bé la legislació determina un temps determinat on hom podria regularitzar-se, això tan sols és possible si es donen condicions particulars (Aguilera, 2006), aspecte que augmenta la impredictibilitat i incertesa dels esdeveniments (Lazarus, Folkman, 1986), i l'amenaça, si hom surt al carrer, de trobades policials:

... hi ha gent molt desesperada, perquè és clar, el contracte d'un any vuit hores, (...)... el govern amb això és molt estricte, amb el tema dels contractes, els revisen amb lupa no? I si l'empresari té deutes... (...)... ho tenen molt complicat. Ara fa anys que s'arrossegueu que van, intenten, intenten i no hi ha manera... (1TS3)

El sistema els persegueix perquè no poden vendre, és igual eh, els senegalesos, subsaharians que veig aquí venent o els romanesos (1TS2),

... per exemple jo conec persones que han retornat, fracassades, amb ordre d'expulsió i (1TS4)

La família també esdevé un element productor de malestar ja que de vegades s'hi associa un compromís, el qual “decideix el que hi ha en joc en una determinada situació estressant” (Lazarus, Folkman, 1986. Pàg. 79). Aquests compromís de vegades deriva en reagrupaments familiars fora dels marges establerts, davant les dificultats per seguir el procediment estàndard u oficial, ja que té uns requisits cada cop més feixucs (Llei 4/2000. Art. 17, 18 i 18 bis), és una possibilitat que generalment empen els immigrants procedents del Marroc i havia estat molt habitual enguany (Pérez-Nievas, Daniela, 2011):

... i ara també el tema que a nosaltres ens comença a preocupar una mica és el tema de les reagrupacions, és complicat també pel nivell d'ingressos però el que s'ha començat a veure ara a través del padró, doncs que estan entrant un altre cop famílies que porten el fills amb passaport. (1TS3)

Però també de pressió pel desconeixement, o potser negativa a conèixer per la conservació d'un ideal (Enríquez, 1993), de les persones que rauen en origen, també per la voluntat de no inquietar (Tizón, 2007), o simplement la desconfiança que pot tenir com a base sentiments de caire paranoide (Grinberg, Grinberg, 1996):

Si si, hi ha casos realment que te'n dones compte que es fa pressió. I gent que tenen la parella allà i la parella pressiona (1TS3)

El tema econòmic, jo crec que és el tema econòmic, que això desencadena vint mil històries, perquè al final ja pots crear que hi ha desconfiança per la família d'allà... (1TS6)

Carreró sense sortida? Podria ser. En qualsevol cas situació difícil per qui ha realitzat en trànsit que se les ha de veure amb les seves circumstàncies i les seves valoracions, primàries i secundàries (Lazarus i Folkman, 1986), una amenaça que s'allarga en el temps i uns recursos que minven davant la continuïtat de la situació, generant "el sentiment de desesperança i fracàs que sorgeix quan l'immigrant no aconsegueix ni siquiera les mínimes oportunitats per sortir endavant..." (Achotegui, 2009. Pàg. 49). La resultant és tristesa o depressió, vegi's també una nova mostra de la lògica empàtica, o si s'escau, del "Si jo fos vostè",⁹ (1993, Pàg. 166):

Hi ha factors com el tema sanitari o el tema de habitatge, són factors que estressen... (...). Sense feina, sense pagar un lloguer o hipoteca, que no tingui diners per pagar medicaments. (...). <<Què he de fer?, o què puc fer?>> (...)... trobo també que tota aquesta situació que estan vivint també està generant molts problemes de salut mental, depressió, de tristesa...(1TS5).

⁹ Es tracta del títol d'una novel·la de Julien Green en la qual al protagonista li és conferit el poder màgic de transformar-se en altres persones arrel d'un pacte amb el diable. És una obra emprada tant per Klein (1988f), com per Grinberg (1985), per explicar el mecanisme de la identificació projectiva.

Que persegueix l'administració amb aquesta pressió? En el següent diàleg es planteja la qüestió al si del grup:

1TS1: Aquesta sensació de què s'estan quedant sense papers, de la sanitat, l'atur. Tot això sembla com que les persones immigrants tenen més dificultats i que cada vegada més l'administració, el que penso que l'objectiu, el que voldria és de què la gent anés marxant, paulatinament, poc a poc, pel seu compte.

1TS2: I en silenci

1TS1: I en silenci, anar buidant.

1TS2: Sense fer soroll.

L'èxit de la pressió és relatiu ja que el retorn assistit (Durand, 2004; Trigueros, Fernández, 2011) no col·lapsa precisament la demanda, com així ho expressa la següent cita:

Però nosaltres tenim poca demanda de, de, retorns voluntaris. (...)... ens sobtava una mica perquè no en tenim masses de gent que demana tornar al país, no, i encara hi ha casos que ho plantejes com a solució, quan veus segons quins panorames. Escoltem, tu has pensat en què hi ha... però no se, no veig jo... (1TS3)

Tot i que no totes les veus pensen el mateix:

...conec ara una part d'immigració perquè normalment quan parlem d'immigrants parlem de la gent que ha vingut pel tema econòmic, i potser on treballen... (...)... conec a... (...)...gent que està tornant al país d'origen, o sigui que potser n'hi ha molts que estan resistint aquí per supervivència o perquè en el seu país estan pitjor. (...) Coneixem gent que està retornant i inclús gent d'aquí que se'n va cap enllà. (1TS6)

En relació a les categories del díptic inserció/exclusió, les referències és lliguen molt a la crisi econòmica tanmateix, no pot eludir-se la tendència a l'exclusió que se'n deriva, de vegades per la manca de feina malgrat es tinguin papers o fins i tot s'hagi accedit a la nacionalitat espanyola, és el precariat (Castel, 2010):

Si, gent amb NIE, han passat a nacionalitat, vull dir que estan desesperats buscant feina. (1TS3)

Tot i així, no pot menysvalorar-se aquest accés a la nacionalitat, ja que “atorga als posseïdors els drets de ple ciutadà i garanteix la participació a la vida política, civil, social, econòmica i cultural el país en qüestió” (Sánchez, Amador, Cárdenas, Rodríguez, 2011. Pàg. 70). Hi ha situacions més fràgils, sense drets i amb la irregularitat i la manca de protecció jurídica (Solanes, 2008) com a rerefons,:

Les situacions d'irregularitat el que dona peu és a això, a explotació, a tenir a la gent com volen, vull dir que, això també és cert. (1TS2)

...costa de creure però és que no estan deixant sortida a la gent. Estan perdent els pisos, estant perdent la residència (1TS1)

Un factor clau en el grau de desafiliació d'un subjecte, o si s'escau d'un grup o col·lectiu, són les relacions de contigüitat o veïnatge que manté. En aquest sentit Castel indica (1997):

Hi ha riscos de desafiliació quan el conjunt de les relacions de proximitat que manté un individu sobre la base de la seva inscripció territorial, que és també la seva inscripció familiar i social, té una falla que li impedeix reproduir la seva existència i assegurar la seva protecció. (Pàg. 31)

I, seguint aquest fil conductor, els hàbits o tradicions de les comunitats afecten en un determinat sentit. És un factor que, segons la següent cita ens endinsa en la complexitat de l'atenció al fenomen migratori:

...estava pensant també, en les diferents tipologies de persones immigrades, no?. Per exemple els xinesos, la comunitat xinesa no té res a veure amb el que està vivint la equatoriana o la marroquina, o la boliviana. Vull dir que també... o la paquistanesa (1TS2)

Moreno i Bruquetas indiquen que la “la feblesa de les xarxes de solidaritat, familiars i comunitàries, podria deixar més exposats a aquests col·lectius davant les repercussions derivades de la crisi” (2011. Pàg. 146), en la mateixa línia s'expressa Subirats (2010) entenent que la inclusió té connexió “amb la creació de vincles i lligams socials” (Pàg. 17). El següent diàleg del grup incideix en aquesta qüestió. Alguns col·lectius, com el xinés, serien invisibles a serveis socials pel suport entre ells, tot i que si són visibles en serveis especialitzats:

1TS5: A serveis socials mai he vist un xinés... ..(.) Mai he vist un xinés a Serveis Socials, però ni gent gran, ni adults, ni...

1TS3: Perquè s'ajuden molt entre ells, es fan suport...

1TS2: Jo a serveis socials tampoc, potser Santa Coloma de Gramanet, Badalona, que són els llocs on més...

1TS6: Un lloc que he vist xinesos quan estava a un servei que atenia el tema de papers, molts, molts sempre venien amb els nens i que jo crec que és el col·lectiu amb el que més m'ha costat. Molt complicat, però no per idioma...

1TS2: Però sou un servei especialitzat en acollida a immigrants...

De l'anterior discussió és també interessant retenir la importància que s'atorga a l'especialització en el treball amb realitats complexes o poc usuals, el que podríem anomenar pràctica amb la diversitat (Geva, Barsky, Westernoff, 2000), o treball social intercultural (Feu, 2009).

Per Gascón, és valuós el coneixement de "les dinàmiques socials i abastar aspectes tant de la realitat individual i grupal, com de les xarxes socials d'origen, destí i transnacionals" (2006 . Pàg. 111). Aquest és el contingut de la següent referència on el coneixement de l'altre i el seu origen s'esdevé una variable rellevant de l'atenció (Richmond, 1995) i, habilita per fer propostes a l'altre sense què aquestes s'aparentin com a invasives, és potser quelcom semblant al que Mata proposa com espai d'inclusions mútues (2009):

... en la mesura en què la persona et sent més propera, per més coneixement que puguis tenir de la seva realitat de país d'origen, o fins i tot quan has pogut fer alguna visita a domicili i has pogut entrar dins al seu domini... (...) ... es rebaixen moltes suspicàcies. (...)... tens l'habilitat per fer algunes preguntes sobre la trajectòria personal, o fins i tot buscar la visita a domicili, amb l'excusa de valorar una beca de menjador, llavors canvien els rols, vull dir que no canvien els rols, però si que poden percebre que són ells els que t'estan acollint, només aquest gest pot ajudar a canviar la relació de confiança... (1TS2)

Un altre de les qüestions a debat és la idea d'acompanyament, on sembla que si juguen les possibilitats d'èxit de les intervencions:

Estan molt contents de qualsevol informació que els puguis donar, en alguna sessió d'acollida, o algú que acompanyes en algun lloc. Qualsevol cosa. Mira aquí és el servei tal. O aquí hi has d'anar si tens algun problema amb educació. (1TS3)

El següent diàleg posa al temps en relleu, com una de les variables que pot permetre l'aproximació al col·lectiu, aspecte que ja era emfatitzat per la fundadora (Richmond, 2005):

1TS2: I com ho feies al teu país? I això com era? i expliquem la teva família, o tu com o celebres? O si has estat allà. Si has estat allà triomfes.

1TS3: Hi ha l'interès, quan tens temps, que no sempre tenim temps, de vegades anem estressats, amb persones que estan esperant per fer consultes, quant et pots permetre el luxe de xerrar i dialogar, això la gent ho viu molt bé, molt bé.

O la necessitat de construir ponts sense què, en cap moment de la discussió grupal, es planteja el que s'ha vingut anomenant, sense un debat seriós al voltant de la qüestió, mediació intercultural. En aquest sentit Aguilar (2004) creu que el treballador ha de desenvolupar "la tasca de mediació com a part substantiva del seu perfil professional: ¡ malament estaríem si fos necessari un mediador entre una persona o grup forà i un treballador social !" (2004. Pàg. 157):

... això és el que fem, intentar construir ponts, no? (1TS1)

O el treballador social com a recurs en si mateix, aspecte que ens duria a un debat, o polèmica, en paraules de Fombuena, (2012), qui no nega en cap moment la rellevància d'allò pecuniari en la intervenció, però "les situacions que travessen els usuaris poc tenen a veure amb una simple qüestió de manca de recursos" (Pàg. 37):

Treballar al carrer, primer, treballar en altres espais, i no despatx, en altres horaris... (...)... jo penso en la persona com a recurs en si mateix, la informació com a recurs, i moltes vegades aquesta relació del professional amb la persona o amb la família, i es perd no? (...) ... hi ha tanta família, tanta demanda i tanta pobresa... (...)... sembla que més gestió de recursos, (...)... i de vegades ens oblidem que fer un altre treball social que no és tant gestió de recursos o tant

econòmic material, que també té un impacte en aquella persona o aquella família, i ens oblidem de vegades, ens oblidem. (1TS4)

La darrer part de la cita duu a la pressió assistencial que té com a risc el paraules de Ginesta (2011), que s'instauri "un model tramitador, centrat gairebé exclusivament en l'atenció a individus i famílies, que resulta miop i parcial: es perd de vista la globalitat de les situacions, imperceptiblement es va abandonat el diagnòstic social" (Pàg. 41).

Les següents cites proposen el treball en equip com a eina resolutive davant la mancança d'eines i el requeriment ampliador que recau sobre la tasca, hi ha però professionals que no s'hi avenen, observi's en aquest sentit la segona referència, o bé cal desig i motivació. En aquest sentit Molleda detalla dues situacions que poden afectar als membres de l'equip, la identificació i la rivalitat, el primer per l'esmenada autora duu a la pèrdua d'identitat, el segon al conflicte (2012).

... una cosa és la direcció i un altre l'equip, l'equip ha d'estar motivat i ha de tenir ganes, també hi ha molta gent que diu jo passo de grups que ja prou tinc amb les famílies que porto, però que es pot arribar a fer si tens la sort que tu tens ganes i hi ha un grup que recolza. (1TS6)

Això el que dius de la importància de l'equip, perquè una cosa és el projecte polític i les eines que et donen, perquè no ens podem multiplicar, però també l'equip, no? (...)... la gran demanda es podria gestionar d'un altra manera, més així, però hi ha molts professionals reticents, desconexadors... (1TS4)

En el tema tractat però, un dels riscos és la impotència davant la manca de sortides per les persones en situació d'irregularitat i, per extensió, davant l'esterilitat de la tasca. L'única opció és fer quelcom mentrestant aquesta canvia, i aquest <<mentrestant>> pot ser molt llarg:

Això es el que angoixa, com a professional t'angoixa. No és que jo hagi de solucionar-ho tot però bé, fer una ajuda, però és que demà o d'aquí a un més tornarem a estar igual (1TS5).

5.3.2 Anàlisi grup de discussió (GD2): No experts:

El GD2 estava format per nou persones, exclòs el conductor d'aquest. Tot i haver estat catalogat com a "no experts", com es podrà veure, el grau de contacte amb el col·lectiu i coneixement d'aquest és diferent en cadascun dels membres si bé, el tret comú o criteri era no haver treballat mai de manera exclusiva el fet migratori.

De les persones assistents, tres desenvolupen la seva tasca al camp d'atenció primària en salut, una a serveis socials municipals, una a salut mental, dues persones pertanyen al tercer sector, una a justícia i una a discapacitats. Cal dir que al llarg de la discussió varen sorgir qüestions que podríem anomenar com tangencials dins dels objectius d'aquest text que, malgrat tot, han estat aportacions de riquesa considerable, les dues més categoritzades fan referència a la mediació intercultural i la idea de raure enmig entre dos models culturals.

En les categories relatives a l'imaginari, una de les idees que s'apunta en la discussió grupal és la de voluntat de millora:

... si que hi ha és una voluntat de millora, que d'alguna manera compensa el sacrifici que comporta el procés migratori. Si, és millora de qualitat de vida, per posar-hi algun nom, doncs aquí dependrà de la concepció de la qualitat de vida que sigui... (2TS3)

Tot i ser un procés de millora, hom mira de no desvincular-se d'allò que s'ha deixat, qüestió que permet a Achotegui (2009) pensar el dol com a parcial, ja que "no hi ha una desaparició, sinó una separació" (Pàg. 43):

El procés migratori és un recurs per millorar però sense abandonar el que son, d'alguna manera... (2TS8)

Tanmateix, aquesta voluntat de millora no és aplicable de manera genèrica a tothom, i potser té relació amb la possibilitat d'escollir, per Grinberg i Grinberg (1996) hi ha un subjecte que pren la decisió, de la qual se'n pot derivar gratitud, si hi ha coincidència de desitjos, o bé hostilitat si no és així:

Hi ha molta diferència entre els que vénen ells que ho han elegit, o els fills o els que vénen obligats. Els que vénen que ho han elegit vénen amb expectatives

de què aquí tindran feina, podran trobar una vida millor... (...) ...les segones generacions que han vingut obligats pels pares, que han estat molt de temps desvinculats dels pares, hi ha diferències, no vénen amb la sensació de què aquí estaran millor. (2TS9)

Y que podria també generar diferents discursos en funció de l'experiència personal viscuda i de la posició que s'ocupa en la família i en l'ordre migratori:

No té res a veure les dones quan expliquen el procés migratori, a quan l'expliquen els homes, l'expliquen d'una vessant totalment diferent. L'home venia per donar una responsabilitat i perquè ell era l'home i havia de cuidar la dona i els fills i la dona venia com a dona d'ell (...) senzillament tenir cura dels fills. (2TS6)

Tot i així, en la primera de les següents cites, una situació de gravetat, com una malaltia al si de la família, posa en relleu l'expectativa familiar compartida. La segona referència parla també de com la migració, de vegades, és més una qüestió familiar que individual (Lacomba, 2001):

...crec que hi ha diferències, però hi ha una cosa força igualitària que és l'expectativa de millora i això és molt evident en situacions de malalties, malalties oncològiques o neurològiques, vull dir, tothom, el familiar que té papers i per poder tenir-lo aquí, poder-li oferir un tractament, una oferta una millora... (2TS7)

La diferència amb els llatins, equatorians o americans, que moltes venien dones, amb fills de diferents parelles, normalment que venia primer la dona, deixava els fills amb familiars, i la dona tenia clar, al venir. Ajudar els seus pares i tot i a la que els nanos eren prou gran per portar-los, tenien les expectatives de l'educació dels fills (2TS9)

La mirada sobre el destí migratori podria fonamentar-se en una idealització construïda a l'entorn de la possibilitat d'obtenir objectes propis d'allò anomenat món occidental, la següent cita ens remetria a la captura d'aquestes imatges que podrien ser entesos com els rudiments amb què els individus creen el seu imaginari radical (Castoriadis, 2004), organitzador del fet migratori:

...jo el que conec més directament seria el tema de menors, (...)... això si que comportava un trencament, propi de l'edat, amb tot el que hi havia, i aquí la millora estava molt relacionada amb una visió bastant idealitzada del món occidental, de les possibilitats que ofereix a nivell de consumisme ... (2TS3)

Aquesta visió idealitzada sosté un projecte migratori que de vegades pot tenir una major o menor definició. És interessant en aquest sentit la inversió que proposen, en relació a menors marroquins, Konrad i Santoja, (2003), entenent que migrar implica una elecció de "...destí, un lloc en el que convertir en realitat un projecte, però per a molts menors l'equació s'inverteix i emigrar no és buscar un lloc, és buscar unes condicions, i aquests condicions decidiran el lloc" (Pàg. 52), inversió que duu a un interrogant sobre la definició/indefinició del projecte migratori, la següent cita s'inclina per aspectes més tangibles lligats a l'educació dels fills, aquesta qüestió es ressaltada per Suárez-Orozco i Suárez-Orozco com a sustentacle del procés migratori (2003):

Per això elles és volen quedar perquè els seus fills estudiïn, lo que tenim aquí d'educació en salut, allà no ho tindrem mai... (2TS6)

Una de les persones participants introdueix una vessant pragmàtica en la comparació amb situacions viscudes per catalans derivades de la crisi econòmica, sota l'oposició fantasia/hipoteca:

... conec una persona (...) que s'ha anat a treballar a Alemanya, està vivint en un cuchitril, està enviat diners per pagar-se la hipoteca d'aquí, per no perdre el pis. Vull dir que clar, estem en un procés, amb aquesta fantasia o no... (...). De si acabarà anant la seva parella, de si acabarà deixant aquesta casa i se la quedarà el banc, però en principi la idea és pagar la hipoteca... (2TS3)

En les categories relatives al dol, hom es defensaria d'aquest fracàs amb l'ús de mecanismes com la negació (Freud, 1979d) la qual sembla permetre la continuïtat d'una imatge que anticipa un subjecte (Lacan, 1984a) en un esdevenidor engrescant:

És un tema d'expectatives, vaig treballar amb un psicòleg del gremi, també parlava com a mecanisme de defensa, sigui de negació, sempre estàs en aquella frontera et posaves a analitzar fredament la situació amb la qual es trobaven, no has tingut un domicili aquí fixe des que vas venir als catorze anys, mai. (...), tot això es negava en pro dels beneficis que hi trobaven i aquesta fantasia de què aquí puc comprar el que vulgui. (2TS3)

La següent cita introdueix una doble expectativa, millora i retorn. La idea de retorn estaria impresa pràcticament des del primer moment del procés migratori, de fet la esperança del retorn, segons Grinberg i Grinberg, atorga al·ls qui “emigren en les condicions més dures” (1996. Pàg. 153):

*També és expectativa de millora, però també de retorn, no? moltes vegades.
De millora o d'ajudar a la gent, a la família que es queda allà... (2TS8)*

O bé segons procedències, aspecte que introduiria una relació directa entre distància i enyorança:

Jo crec que el marroquí és el que menys retorna, en canvi, jo crec que el sud-americà hi ha una enyorança, que potser a la que aquí els hi va la cosa més malament, poder si que pensen en allà, en canvi el marroquí... (2TS1)

En algun moment la idea de retorn és també pensada per la pressió exercida des del país d'acollida, sota certa idea de rebuig. El següent comentari enllaça dos processos migratoris, un els espanyols cap a Alemanya d'enguany, amb les migracions extracomunitàries presents, amb el nexce de la xenofòbia, que pot tenir quelcom a veure amb l'etnocentrisme, però també amb “contextos econòmics determinats” (Sánchez, Amador, Cárdenas, Rodríguez, 2011. Pàg. 70):

Això seria el mateix que els alemanys, quan va anar la primera migració espanyola, que el que volien és que marxéssim perquè a ells els creava problemes. Sembla com si estigués una cosa establerta en el pensament humà, la raça nostra, (...)... és el mateix procés que m'havien explicat aquest senyor magribí... (...), no canvia res, el que canvia són les persones que marxem i tornem... (2TS6)

També s'introdueix el darrer retorn, el qual per Grinberg i Grinberg està en les fantasia primitiva de reunir-se amb els avantpassats, la qual “desvetlla la preocupació de l'individu al voltant del lloc on ha d'acabar els seus dies...” (1996. Pàg. 153). Frontera darrera la qual hi ha la fi, no del procés migratori, sinó del procés vital. Apareix, també en la següent cita la implicació de la comunitat d'origen per afavorir aquest retorn.

M'agradaria destacar quan parlem de la casa allà, si que hi ha un moment que quan és el final del projecte migratori, el final del procés de vida, hi ha molta

gent que retorna a la casa allà i tota la comunitat ajuda a què pugui fer aquest retorn i aquest fet és un fet molt característic. (2TS7)

I el deute contret? Sembla que pot ser gènesi de malestar. Diuen Santoja i Konrad sobre menors immigrants no acompanyats que tenien (2002. Pàg. 316):

...la sensació de convertir-se una mica en herois. I no tan sols per haver vençut la mort, sinó per què el poder de la seva decisió els ha dut on ni ells s'atrevien a imaginar. És un triomf també per aquells que l'han preparat per la vida adulta...

Els herois no poden respondre amb el seu origen i el deute esdevé un possible estressor:

Tenint en compte alguns relats dels nanos i les famílies de justícia, d'alguna manera algunes famílies se senten en deute amb el país d'origen, és a dir, volen treballar per enviar diners i, si en aquest context, més auster, de crisi, no troben feina, no poden enviar diners, no poden condonar aquest deute que d'alguna manera senten, doncs això els hi causa molta confusió, molt malestar, molt confrontament. (2TS5)

La primera generació subsisteix amb la idea d'un retorn llunyà, una representació d'un futur incert o una fantasia, entesa aquesta com un més enllà de la realitat, en paraules de Salzberger-Wittemberg (1970), tendeix "a afegir a l'experiència <<un efecte d'halo>>, portant-nos a exagerar en una o altra direcció" (Pàg. 33), segons la següent cita, quina és la situació de la segona generació? Un entremig complicat:

... és una fantasia, la fantasia del retorn. Un dia podrem tornar. És la primera generació. Els joves (...) de vegades no se senten ni d'aquí ni d'allà. (2TS2)

La temàtica de l'aquí i allà va ser una de les tangents del GD2, aspecte referit a la temàtica de l'acomodació. Escapa al contingut general, tanmateix, resulta de gran interès i, d'altra banda és un dels avantatges del grup de discussió com a tècnica d'investigació (Suárez, 2005; Domínguez, Dávila, 2008). Per poder-ho abordar, malgrat sigui també tangencialment, he emprat el model que Berry anomena estrès aculturatiu, que, tot i ser en excés conceptual i tan sols relativament pràctic (Collazos, Qureshi-Burckhardt, Antonin, Tomás-Sábado, 2008), pot ser útil pel seu caire bidireccional en el tractament de l'acomodació mútua, la qual és "necessària per

aconseguir la integració, involucrant l'acceptació d'ambdós grups, dominant i no dominant" (Berry, 2001. Pàg. 619). Es definit com "... el grau en el qual les persones desitgen mantenir el seu patrimoni cultural, així com la identitat; i el grau en el qual les persones cerquen implicar-se amb la societat en general..." (Berry, Phiney, Sam, Vedder, 2006. Pàg. 306). A partir d'aquí suggereix quatre conceptes que els individus empren per aculturar-se: Assimilació, poc interès en l'origen i preferència per interactuar amb la societat receptora; separació, evitació de la implicació amb la societat en general; marginació: cap identitat cultural i integració, en la qual les cultures mantenen el patrimoni cultura a la vegada que s'involucren amb la societat en general. Si haguéssim de valorar el cas d'Ahmed (EC1) ens donaria una estratègia més propera a l'assimilació, comparable, a la fugida ètnica (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003, 2003), tanmateix, la darrera cita, relativa del grup de discussió, relativa a l'aquí i allà, ens duria a una situació més complex ja que l'estratègia semblaria més propera a la marginació. La següent cita, que fa referència a les migracions internes dels anys seixanta, cau sota el camp gravitatori de la integració per les primeres generacions, mentre que les generacions posteriors podrien situar-se a l'òrbita de la marginació, sempre seguint la conceptualització de Berry (2001):

... la gent murciana, la gent d'Andalusia aquí, el seu projecte era venir aquí a treballar per millorar, i tots van mantenir la seva casa al poble, i després les segones generacions i les terceres ja sí que no se senten... (2TS6)

La següent cita continua amb aquesta posició, vegi's que novament parla de la primera generació, si bé la llar, o casita, a l'origen té un valor semblant al retorn, en tant fantasia que permet la connexió amb allò que més que perdut, podríem anomenar separat (Achotegui, 2000) de quelcom que segueix allà, en el món extern, i aquí, en el món intern. És una forma de reorganitzar (Bowlby, 1986; 1993) passat i present, sense que el primer interfereixi en excés la vivència del segon (Grinberg, 1996):

Es mig instal·la i llavors porta la família, quan no se la porta continua enviant diners allà, vull dir, la casita allí per no sé que. Llavors... jo tinc la sensació de que no es volen desvincular de casa seva, del seu país, que és com un recurs la migració... (2TS8)

A partir de la següent cita seguiríem amb la pugna de models segons la generació: Integració en la generació que ha pensat la migració, conflicte amb segones

generacions, la solució del qual, des de la perspectiva dels adolescents, podria passar o per l'assimilació o la separació:

... amb adolescents es veu molt, no? Les conflictives que tenen entre créixer aquí i integrar-se per complert en les costums d'aquí, però que a casa funcionen amb unes tradicions i això genera en ells... (2TS2)

Novament la cita següent amplia aquesta idea, introdueix però un factor rellevant, la societat d'acollida. Aquesta és incorporada per Berry (Berry, 2001; Berry; Phiney; Sam; Vedder, 2006, Retorillo, 2009), el model del qual té en compte el desig del grup receptor, que també ens aportaria quatre possibilitats: Integració: els immigrants com a part del cos social d'acollida; assimilació: que els immigrants abandonin el trets culturals propis en favor de la societat receptora; segregació no participació en el nou model social i exclusió, aïllament del col·lectiu d'immigrants. La següent cita ens situaria els adolescents entre la segregació i l'exclusió:

A més ho diuen els adolescents, que ja no es troben ni d'aquí ni d'allà. D'allà perquè veuen que segueixen estan com quan amb els seus pares eren petits i no ha canviat res, i d'aquí perquè sempre seran la persona que ha vingut de fora... (2TS6)

Fet que podria comportar, en l'immigrant, la identificació amb el propi col·lectiu com a forans, davant el rebuig de l'altre i, per tant, una estratègia de separació (Berry 2001):

Hi ha molts que s'enganxen a bandes llatines, la mare ha de treballar moltes hores, no estan, estan molt al carrer perquè és la seva cultura i els capten. (2TS9)

En relació a la darrera cita, un estudi recent que emprava les categories de Berry per analitzar la conducta antisocial dels joves llatinoamericans (Sobral, Gómez-Fraguela, Romero, Luengo, Villar, 2012), donava com a resultat que l'estratègia d'integració fou la més adoptada (303 casos), la segona correspon a la separació (207 casos), la tercera a l'assimilació (143 casos) i la quarta la marginació (97 casos). Si bé és cert que l'estudi, consistent d'altra banda, situa la integració com estratègia principal, la distribució de les altres és considerable, i no oblidem que es refereix a llatinoamericans que, d'entrada tenen com a element comú, entre d'altres, l'idioma. Els propis autors indiquen la necessitat de confirmar els resultats amb mostres d'altres procedències.

En les dones, segons la cita següent, es pot visualitzar cert desplaçament entre estratègies, mesurat aquí en els canvis d'indumentària en funció de les circumstàncies, en les quals passariem d'una primera estratègia d'assimilació, en el moment en què la presència del col·lectiu és reduïda, a una estratègia de separació en el moment de major presència del grup propi:

Jo que vaig ara a pobles ...(...)... en pobles petits això ha continuat, la dona s'ha tret el mocador, i com que no hi ha una comunitat massa gran, la dona continua fent la seva, però en canvi a la que hi hagut carnisseries halals, a la que hi ha hagut botigues de roba, a la que hi ha hagut això... tornen, que recuperen, no? la seva cultura d'origen. (2TS1)

Aquesta indefinició apuntada en relació a dones, especialment dones joves i adolescents en general també és referenciada en relació a institucions del país d'acollida, on regna certa desconfiança i, per tant, dins del model de tractat, tindriem la separació (Berry; Phiney; Sam; Vedder, 2006):

Nosaltres tenim molts que tenen malalties i que no es creuen el que els hi diem i els que els hi diu l'hospital, i se'n van a l'estiu a posar-se en mans del metge del Marroc, pagant... (...)... perquè tot és privat i... (...), tornen en canvis de medicació i tenim bastants problemes, perquè tornen a vegades pitjor, amb deteriorament i tal. (2TS6)

Podríem entendre que el procés d'ajustament és estressant i generador de malestar i implica estratègies diverses. Hi ha però altres estressors, com la pressió des de l'origen en relació al resultat del procés migratori, és a dir, en relació al compromís i la vivència d'aquest (Lazarus, Folkman, 1986):

...inclús la persona que ho ha volgut, jo penso que genera cert estrès, perquè has de complir certes expectatives. Tu ets un privilegiat que has de complir una sèrie d'expectatives i jo de vegades hem vist persones que no les han complert, i han emmalaltit. (2TS9)

La relació amb el país d'origen i el compliment o incompliment pot ser productor de malaltia. Aquesta tindria com a sosteniment somàtic les anomenades rutes psicofisiològiques de l'estrès (Amigo, Fernández, Pérez, 1998). Tot i la dificultat de

l'abordatge, l'anterior cita ens mostra com diversos elements d'una estructura, com soma, individu, família són, de vegades, indissociables, per en Chiozza, no és només "la integració de l'estómac en el sistema digestiu o del sistema digestiu en l'home sencer; es tracta, a més, de considerar la integració de l'home mateix en el sistema familiar, o en el consens social" (1994. Pàg. 46).

Situació semblant, tot i que aplicada a adolescents, es deriva de la següent referència que ens retorna al tema del deute, lligat amb les dificultats quotidianes, i la salut que lliga allò somàtic amb allò mental, podríem dir que les possibilitats de punt mort (Sami Alí, 2000) són altes o, des d'un altra perspectiva teòrica, serien esdeveniments vitals estressants que configuren situacions "caracteritzades (...), per la seva impredictibilitat, manca de control i pèrdua de suport social" (Amigo, Fernández, Pérez, 1998. Pàg. 54)

...aquest nano no té papers, per tant és com un peix que es mossega la cua, no troba feina, està vivint d'okupa, a nivell de salut té una salut molt, molt molt malament, llavors en algun moment se li planteja, possibilitats de retorn, de cap manera, ell no vol tornar, no vol tornar. Se sent en deute i, clar, no vol tornar. Llavors també s'hi barregen les condicions físiques material pues tot aquest procés més psicològic i de salut mental... (2TS5)

I la família d'allà? No en sap res? El següent diàleg manega dues possibilitats, en primer lloc l'elusió del patiment dels que rauen en origen, en segon lloc no palesar el fracàs, sigui quina sigui la resultant, que sembla inclinar-se per la segona opció, el que hauria de ser un element de suport, malgrat la distància, s'esdevé un punt de pressió, és a dir, un esdeveniment potencialment estressant:

(2TS6): Perquè no pateixin. Perquè no pateixin.

(2TS5): Per la part del patiment i per aquestes expectatives.

(2TS1): I per aquesta imatge del triomfador.

(2TS5): Això passa amb els nanos que tenim a justícia, (...)... amb els casos que tenen les famílies als països d'origen, quan truquen no els hi diuen que estan en un centre de justícia, els hi diuen que estan en un centre d'acollida, com una mena d'escola i que aquí em cuiden molt bé...

En la línia de l'anterior diàleg és interessant incorporar el que Konrad i Santonja, (2003) anomenen doble mentida: "els nois truquen per dir que tot els va bé i la família

respon de la mateixa manera. Quan pengen ambdós saben que no era cert el que es deia a l'altre cantó" (Pàg. 53).

El següent paràgraf incideix en la qüestió de gènere, tot i emfatitzar les dificultats derivades del desconeixement de l'idioma i aportar una idea d'interès que permet, d'alguna manera, connectar la migració interna amb l'extracomunitària al indicar que els espais d'habitatge són els que enguany ocupaven els primers, i lliscar també cap a les exigències de la incorporació al mercat de treball:

... és on van començar les primeres migracions dels anys seixanta, tots aquests pisos han estat ocupats per tota aquestes onades d'immigracions magribines, hindús, pakistanesos, senegalesos, tot aquesta barreja i les dones segueixen tancades, tenim dones que vénen al metge acompanyades dels fills de traductors. (...). Però elles no parlen ni un borrall, i ara l'escola d'adults està a tope aprenent castellà, perquè ha d'entrar ella en el mercat laboral... (2TS6)

Entada al mercat prou difícil per les dones del col·lectiu. En aquest sentit en un interessant estudi sobre la perspectiva de gènere en el món laboral, a través dels discursos de dones llatinoamericanes, europees de l'est, marroquines i africanes subsaharianes (Moreno, Rios, 2012), sorgeixen, entre d'altres qüestions, pèrdua d'estatus vers els treballs desenvolupats al país d'origen; el que les autores anomenen etnització laboral, molt lligada a l'encapsulament de la dona al sector domèstic; inestabilitat laboral; desqualificacions i prejudicis.

El següent diàleg incideix amb el malestar derivat del trencament vers l'origen i les dificultats de tramitar les pèrdues es configurarien com a possible estressor (Achotegui, 2009), però també s'incidiria en la rebuda des de la societat d'acollida com a generadora d'ansietat, aspecte que per Grinberg i Grinberg (1996) pot tenir relació amb el la vivència persecutòria que la societat d'acollida té vers el nou vingut, entès aquest com a "intrús que intenta desposseir als locals dels seus legítims drets a gaudir del seu treball, adquisicions i bens" (Pàg. 87):

(2TS9): I previ a tot això penso que també quan un es planteja migrar, sigui volent, no volent, ja està trencant amb les seves arrels, (...)... i el fet d'arribar en un lloc on no se l'acull bé, també, vull dir ha de crear molta angoixa i molt de dolor, el sentir-se menyspreat o...

(2TS8): L'autoestima, és que és claríssim, l'autoestima.

I és que el context d'acollida té, entre d'altres coses, una legislació cada cop més restrictiva. amb incidència en aspectes sanitaris, com és el cas de l'article 12 de la llei 4/2000, especialment modificat en aquesta qüestió dins les mesures urgents per sostenir el sistema de salut (Real Decret 16/2012), que podria tenir la discriminació com a eix. Potser l'objecte d'aquesta discriminació és el rebuig que es presenta amb un discurs d'aparença integradora, almenys l'article 2. ter. de la llei 4/2000 empra aquest mot, però exclouent en l'article 31 ja que considera resident a tot aquell que té títol que l'autoritza a residir (Art. 30. bis), aspecte que exclou un contingent important de persones en situació d'irregularitat:

...però la llei, és això el que et porta. Si no tens feina no et pots quedar (2TS3)

... un altre sistema de papers que poguessin treballar, jo crec que seria diferent, això, no creus què marca molt? El fet de si no tens feina ja pots ser il·legal, quan has estat escolaritzat aquí. (2TS9)

Nosaltres, si no tenen documentació per nosaltres és o un pla d'intervenció o un altre, això et marca, és trist, clar, tu pots fer suport psicològic, pots fer orientació, però realment, quan aquests nanos acaben la mesura... (2TS5)

No és queda en les situacions d'irregularitat el problema, sinó en el model econòmic i en la demanda que es fa a l'immigrant, que ens situaria en un punt de fricció entre allò que l'immigrant cerca (millorar en un altre espai diferent del país que l'ha vista néixer) i el que el sistema ofereix (treballa i ves-te'n). Cal tenir en compte que a l'immigrant l'afecta el que s'anomena situació nacional d'ocupació (Llei 4/2000. Art. 38.) en l'obtenció del primer permís, el que configuraria una de les limitacions "en els canals d'entrada al mercat de treball espanyol" (Carrasco, 2008. Pàg. 252). En aquesta línia sembla pronunciar-se la següent cita:

... no penseu que el model econòmic d'immigració que ha fet les lleis i tot, no veu la immigració com una qüestió temporal perquè se'n torni a anar. (2TS1)

En situacions de competència de recursos, la consideració de l'immigrant serà sempre baixa i el situarà en un espai indefinit lluny de l'estabilitat:

... però això també ajuda a generar aquest estrès, per mi influeix molt. Quan aquí hi hagi competència de recursos, no seràs ben vist, per la qual cosa sempre estaràs amb un peu dins, vull dir que no pots aconseguir una estabilitat... (2TS3)

Una de les qüestions centrals en relació a l'estrès, segons la següent cita, remet a la capacitat resolutiva sobre el procés, és a dir, la manca de control vers els esdeveniments (Lazarus , Folkman, 1986; Amigo, Fernández, Pérez, 1998; Rodríguez, 2001):

... penso que la majoria de les situacions no són voluntàries, són processos obligats. (...).Per tant, partint de què no és una decisió lliure i voluntària, això ha de generar malestar, i és un procés obligat en molts casos. (2TS8)

Pel que fa al díptic Inserció/Marginació, apareix una possible situació social propera a l'exclusió que és relacionada amb la via d'entrada. Certament el tipus de viatge, i en la cita és parla de pastera, és una variable important ja que posa a alguns subjectes al límit de la supervivència i, en els darrers anys, les condicions han anat empitjorant (Achotegui, 2009) i, si bé pot tenir efectes en salut mental de qui s'hi ha vist immers, és més dubtós, a partir de les dades analitzades fins ara, que determini una situació de pobresa, marginació o desafiliació (Castel, 2010) sense la confluència d'altres factors, com la irregularitat, l'accés al mercat de treball, regular o irregular, el moment que viu aquest mercat, la xarxa relacional, que també s'esmenta a la cita, el poder eludir la policia, el procedir d'un país on no hi hagi conveni de devolució, si l'aturada policial s'esdevé, els contactes, dels quals també ens parla la cita:

...com que han vingut molts amb les pasteres, han anat pujant, (...)... perquè han conegut algú, perquè tenen algun familiar que coneix qui i tal, i tenim gent que no marxa perquè tornar és dir he fracassat en tot, però és clar estant vivint d'una manera miserable, però tot i vivint miserable et diu, estic vivint, cosa que allà no. I clar, aquí et crea tot el sentiment d'aquesta impotència ètica, malentesa i ja no entenc quin paper juguem nosaltres com a professionals. (2TS6)

Es interessant de l'anterior cita també la referència al paper professional i la idea d'impotència ètica, aspecte que remet a les desigualtats i opressions estructurals de les que parla Banks (1997).

La següent cita parla de la relació origen / destí i de la qüestió desconcertant de les remeses al país d'origen, aspecte que novament posaria de manifest la dimensió familiar, sinó social, del fet migratori (Lacomba, 2001) o com diuen Suárez-Orozco i Suárez-Orozco (2003): "Les xarxes familiars generen – i mantenen- uns fluxos migratoris importants..." (Pàg. 120), tanmateix, obre un dubte sobre quina és la posició d'un subjecte en una estructura social determinada, i quins són els moviments en aquesta ja que, d'alguna manera ens parlaria d'un estatus precari al país d'acollida que no estaria reflectit en el país d'origen:

...dones que fan el procés per millorar, però a vegades sembla que vulguin millorar en el país d'origen, i aquí estiguin vivint en unes condicions molt dolentes. (2TS4)

Aquesta dificultat per cenyir els marges de la migració també pot desglossar-se de la cita següent, centrada en la lactància materna i aspectes mèdics, novament el dubtes és generen en l'ús de dues realitats de manera paral·lela, origen (medecines), destí (llet en pols i consumisme). En qualsevol cas desvetlla una certa inserció en el nou model malgrat hom s'adreci encara al seu país o, si s'escau, també ens podria parlar d'unes estratègies que privilegien ara la integració, ara la separació, seguint la qualificació de Berry (2001), aspecte que d'altra banda posaria de manifest els límits d'un model i la necessitat de seguir el cas per cas com a estratègia d'apropament a conductes i moviments de difícilment enquadrament:

... van a buscar medecina alternativa, o quan en tractaments o diagnòstics i, en canvi, segons quins sectors has de lluitar molt per la lactància materna... (...)... el quart més ja venien a demanar diners per comprar-se la llet quan tinguessin el nen... (...). És curiós aquesta qüestió per segons què la medecina del seu país és tan d'allò, (...)... la llet de pols, la llet de farmàcia és molt millor... (...)... per un cantó s'apuntaven aquí a tota aquesta qüestió consumista i no sé que, i d'altra banda això, com s'anava allà a uns tractaments... (2TS1)

De fet, el següent paràgraf mostra la dificultat de saber de què parlem quan parlem d'integració, quan compara la migració interna amb les noves migracions i mostra la facilitat de reconèixer les dificultats d'integració a l'altre, possiblement per projecció, (Tizón, 1988) i l'opacitat vers la integració pròpia:

... hi ha gent (...) que porta allà quaranta anys i no parla ni un borrall de l'idioma català i els seus fills són independentistes, que dius voga'm déu, quin procés d'integració més ràpid. Però ells ara critiquen els nou vinguts, i aquesta vegada els he de dir, a veure vostès quan van venir aquí, parlem-ne una miqueta, situem-nos tots una miqueta, però ells se senten d'aquí... (2TS6)

La dificultat de cenyir les coses es fa evident, d'una banda la manca d'aprenentatge de l'idioma d'acollida, d'altra, l'adscripció de les segones generacions a posicions independentistes, i finalment la crítica als nouvinguts per no integrar-se. Què és doncs integració? El següent paràgraf ens parlaria de la posició de la societat d'acollida vers la cultura de l'altre on s'empra la paraula "xoc" quan és contempla el retorn al mocador. Entendríem d'aquí que el mocador allunya de la integració?:

...i això per la societat d'aquí va ser un xoc, "ai la fulanita que no portava mocador i ara l'he vista amb aquest mocador i no sé que"... Tots aquests comentaris de... (2TS1)

Com són els dispositius d'acollida? La idea d'integració, a partir del següent diàleg, destil·la contradiccions. El servei s'han d'adreçar a tota la població? Idea integradora? Tactisme polític per no semblar que l'objecte d'unes oficines és una població determinada?:

(2TS4): A Barcelona el SAIER és ara el servei d'immigrants i emigrants que volen marxar per trobar feina.

(2TS9): Però és positiu no? Que tothom entri per la mateixa porta.

(2TS1): Seria positiu si és fes amb una mentalitat d'això, d'acollida en realitat. El tema no sé si és per fer callar les crítiques de què en aquella oficina només hi van els immigrants.

D'una banda doncs dispositius d'acollida, de l'altra dificultats per definir aquests o bé per acceptar a qui s'adrecen, tanmateix, del següent diàleg s'hi podria entendre una idea de control, des de serveis socials, que tindria com a centre la productivitat, aspecte que entronca amb el que De Robertis anomena doble obligació del treball social: "inscriure el seu treball dins de l'encàrrec institucional i estar al servei de les persones "sol·licitants (o no sol·licitants) per ajudar-los a resoldre el seus problemes" (Pàg. 206). Doble obligació que s'exacerba en la qüestió migratòria pel factor irregularitat i que situa el professional davant la tensió del dilema ètic ben resumit per

una de les regles de Reamer: en cas de conflicte, el dret dels individus al benestar pot ser prioritari vers lleis i regles (1991):

(2TS9): I diguem-ho també, la consigna dels serveis socials és: us heu de ficar a treballar, com també la consigna de serveis socials és el nombre de fills. Home, no podeu tenir tants fills.

(2TS3): És el model d'acollida, orientat a la productivitat i no em genereu més despesa, produïu i no us reproduïu. Són les dues condicions.

Des de la perspectiva anterior doncs, té poca rellevància la definició d'integració o d'acollida, ja que aquesta semblaria subsumida en la noció de productivitat, amb un paper professional sotmès a diverses línies de tensió. Seguint però amb la funció professional, apareix una línia de diàleg que va resultar llarga, productiva i constructiva, tot i tampoc estar al guió previ. És la mediació i el primer dubte queda plasmat en el següent diàleg:

(2TS9): Quan dieu mediador, dieu traductor?

(2TS5): No, no, no. A justícia fa funcions de traducció perquè de vegades és necessari, però una cosa és traducció i un altre gestió de conflictes, i per exemple...

(2TS7): Apropament a la cultura, no? Aquesta persona pot entendre això...

Es tracta del que s'ha anomenat mediació intercultural, figura que assisteix allà on hi ha "dues cultures diferents en contacte, i de vegades en conflicte. El seu objectiu principal és apropar postures i fer que les dues parts s'entenguin" (Munuera i Munuera, 2007. Pàg. 122). Vegi's que la noció de conflicte, molt lligada a la mediació, pren un paper secundari, essent, la qüestió privilegiada l'existència de dues cultures diferents. La mediació, en les següents cites, no parla de conflicte. El suport professional cerca informar i traduir, fins i tot entorn aquesta darrera qüestió les funcions i límits no són clars:

... nosaltres quan informem a les famílies hi ha mediadors culturals a l'hospital, xinesos, magribins, clar... (2TS7)

A l'Ajuntament finalment no tenim mediadors, tenim traductors, perquè havia treballat amb una traductora que, havia estat medidora (...)... és que ara no puc fer de medidora, només puc traduir el que em diu la senyora, no puc interpretar (...) Hi havien traductores que agafaven més paper del que... (2TS9)

En la primera de les cites següents apareix el conflicte, el dubte però és: Un mediador per cada ètnia?:

Quan cal fa un acte per tot el centre per agrupar als nanos del centre, ajuda i acompanya als nanos... (...) .Aquest acompanyament i aquesta gestió de conflictes amb els centres.... (...)... són positius però per treballar amb la població magribí, perquè els nostres mediadors eren magribins, però per treballar altres conflictes que puguin sortir, entre una magribí i un xinés o entre un senegalès i un llatinoamericà, clar, que fa el mediador magribí pel mig? (2TS5)

Jo la trobo molt útil, és una eina imprescindible, el que passa és que a mi em fa patir, el pensar que ens expliquin la cultura que tenen X pobles i poder pensar que tots són iguals ... (2TS7)

Què és però un conflicte? Per Munuera és “un enfrontament, una oposició o una situació problema on les emocions estan desbocades, situant les parts en dues postures o posicions molt diferenciades” (2012. Pàg. 174). El manual de la OIT (1998) parla de situacions de conflicte i atorga una formulació pràctica: “son aquelles en què els interessos de les parts no són coincidents però sí interdependents” (Pàg. 5). Necessita el treball social una eina externa d'aquest tipus per treballar les situacions que plantegen els usuaris? Les posicions són diverses en funció del camp de treball dels participants o de l'efecte de la mediació intentada:

... amb unes dificultats dels pares per l'atenció als fills, la vam fer servir però no va ser gaire positiu el resultat. Suposo que costa a ells encaixar-se amb el treball que portes fent amb aquella família... (2TS4)

... quan m'he trobat... (...)... amb mediacions sobretot vinculades a feines de salut sexual, sempre han estat un desastre... (...)... hi ha un discurs darrera les intervencions en una determinada visió de la sexualitat des dels drets sexuals i reproductius, i clar, això no ho comparteixes... (2TS3)

...és que ara estic pensant en les tasques dels nostres mediadors també hi ha un procés d'acompanyament i d'adaptació, no de la població d'aquí, sinó d'un nano magrebí que entra per primera vegada en un centre, que hi ha tot d'unes pautes, espanyoles, europees, i fem tot un acompanyament perquè ell pugui

conèixer... (...).... per acompanyar-lo en aquest procés i perquè el context judicial (...) és molt dur... (2TS5)

El diàleg abandona potser el camí de la mediació per centrar-se en les dificultats professionals per l'enteniment de l'altre quan els coneixements vers aquest resten en la foscor:

(2TS8): Des de l'àmbit de salut jo si que necessito algú que m'expliqui. Un exemple tonto, quan un nano xinès té unes marques no sé on de l'esquena, hem de pensar en posar-li les ventoses, les medecines alternatives, el no sé que i tal qual. Jo necessito tenir aquest coneixement, no diria que és un mediador el que necessito, necessito algú que vegi més que jo.

Vàries veus: Això no seria un mediador...

Si bé els professionals del GD2 tenen clar, en general, que el mediador no és aquest més enllà, per Munuera i Munuera els immigrants que van als "centres sanitaris en la majoria d'ocasions amb pocs coneixements lingüístics de l'idioma que s'empra i amb temor a no ser compresos en la seva malaltia o en les seves dolències pel professional" (2007. Pàg. 122):

No teniu la sensació de vegades que els estàs explicant, quan han marxat dius: No han entès res. No us ha passat? (2TS6)

Per mi no és el mateix acompanyar una dona pakistanesa, que acompanyar una dona sud-americana, i dins de Sud-Amèrica ja estic generalitzant, per tant jo puc fer una tasca general d'acompanyament i de bona voluntat acollidora, però segurament em perdo elements, que necessito per entendre l'altre. Llavors treballo a mitges... (2TS8)

... potser les dificultat que m'he trobat és que entenguin que és el tractament en salut mental, i després el tema que he dit dels adolescents, sortint del sistema educatiu a mitges i després quan acaben no poden treballar perquè no tenen els papers, això, amb el tema de les bandes, relacionar-se amb els pares és molt complex (2TS4)

Aquestes intervencions podrien avalar la presència de la figura mediadora, tot i això genera dubtes, especialment si s'aïlla el suport idiomàtic, fet que podria ser necessari per situacions que traspassen la immigració extracomunitària. Vegi's sinó com la

darrera cita incorpora salut mental, estada al sistema educatiu, orientació laboral, vinculació amb grup d'iguals i relacions pares i fills, tots ells camps de coneixement i, com no, camp de desconeixement, així s'expressen les següents cites on la clau no és tant posar-hi algú en mig, com aproximar-se i formar-se:

...treballem amb el col·lectiu que treballem, sempre hi ha un procés de coneixement, amb el qual tires del que trobes. Quan jo entro a comunitat terapèutica, tires des d'informants claves perquè no coneixes el codis, no coneixes absolutament res (2TS3)

...les entitats que treballem amb voluntariat si que has de fer una formació permanent, perquè clar, si no vas una mica cada cultura quina intringulis té, molts malentesos vénen per desconeixement (2TS1)

És realment allò migratori el problema, o de vegades simplement el desconeixement i la complexitat de l'altre vingui d'on vingui?:

De totes maners, el com tractar diferents, (...). Si que a vegades... (...)... totes les situacions són diferents... (...)... he treballat setze anys... (...)...on la població era autòctona molt deprimida econòmicament, immigrants llatins, magribins menys, i estic ara... (...)... on tenim nous pobres, gent amb pisos de cent vint metres quadrats que igual és tot propietat i que s'han quedat, d'això professions lliberals i et passa això i els hi expliques els sistema d'ajut i tot això i penses, no han entès res... (2TS9)

I el treball social podria assolir aquesta complexitat? El següent diàleg permet centrar els dubtes que provoca l'apropament a l'altre:

(2TS8): Jo m'hi vaig trobar amb el cas (...). Sud-Amèrica, conflicte pare-fills, no podia mediar (...) perquè el concepte d'autoritat d'aquell pare em sublevava a (...) per això dic que haig de reconèixer (...) aquesta limitació...

(2TS3): Si, però si estiguessis treballant un cert temps amb aquest perfil, llavors si que ho estaries.

(2TS8): Si aconseguís superar la resistència que em genera aquella manera autoritària d'exercir el rol patern, podria.

Un altre participant, en la línia del diàleg anterior, dimensiona l'experiència com a via d'adquisició d'habilitats:

...tires del que t'han explicat, del que pots llegir, (...), però també és veritat algú que jo pensava, que amb la cultura llatinoamericana, jo començo a tenir una experiència, jo començo a... (...). Tenir unes habilitats (2TS2)

El cert és, però, que ant el treball social com altres professions demanden aquesta figura. Per què? Aguilar s'ho planteja en els següents termes (2004. Pàg. 158)

... en conflictes entre persones autòctones (...) no es demanda insistentment la necessitat de tenir al costat un mediador familiar, (...), ¿per què sí que és formula aquesta demanda quan es tracta de persones foranies? Potser existeix un temor latent a allò diferent? Potser és preferible que altres "professionals" s'encarreguin de gestionar el que ens resulta incòmode?

Per Salzberger-Wittemberg (1970), el que requerim per entendre els usuaris és "la capacitat de captar mitjançant la nostra sensibilitat que significa ser com aquesta persona que tenim davant" (Pàg. 22). Les següents cites en donen pistes d'això a través del vincle (Howe, 1997; 2013) i la confiança;

...hi havia la noia que fa acollida al districte que és colombiana... (...)... el que heu de fer és atendre la persona mirant-li a la cara i tocant-la, o sigui fent-li sentir persona... (...)... i treballar el vincle (2TS4)

Generar confiança (2TS7)

5.3.3 LES APORTACIONS DELS DOS GRUPS DE DISCUSSIÓ I LA COMPARATIVA D'AQUESTES.

En el GD1 una ha sorgit l'interrogant sobre qui ha pensat el projecte migratori, especialment tenint Marroc com a referència, on sol donar-se una determinada ordenació del procés, primer migra l'home i després endega el reagrupament dels familiars que rauen en el país d'origen. El GD2 també es considera important el torn migratori, atribuïnt voluntarietat al primer mentre que la resta segueix el rastre d'aquest. En aquest sentit, Camarero, (2010), partint de dades de l'Enquesta Nacional d'Immigrants (ENI), d'entre 1996 i 2004 indica que hi ha dos models de migració:

...un primer model d'emigració conjunta que resulta particularment intens en el cas de Sud-Amèrica i Europa de l'Est, on aproximadament en la meitat dels casos, ambdós membres emigren alhora. I un model més individual que observem en les parelles d'immigrants procedents d'Àfrica i d'Àsia en les quals arriba primer l'home i després la dona. (...)...La situació inversa a l'anterior la componia Amèrica Central on el primer impuls migratori el fan les dones. (Pàg. 60)

En el GD1 s'entén que els immigrants prenen Europa com a espai de desenvolupament i Espanya, en particular, representa la porta d'accés. El GD2 empra l'expressió voluntat de millora, la qual difereix segons el torn migratori, essent clares les motivacions en la primera generació i més dubtoses en la segona. Aquest disparitat és apuntada per Grinberg i Grinberg (1996), la qual lliguen amb "l'acceptació i rebuig del nou país per part dels diferents membres del grup familiar" (Pàg. 97).

Una de les idees assajades de manera important al grup GD1 és el díptic retorn/no retorn. La idea és que el procés migratori duu aparellada la idea de retorn com a instrument de protecció. Una idea semblant apareix al GD2 amb la noció de fantasia de retorn. Les vicissituds del trànsit empenten cap el "no retorn" essent un dels elements que es veia com a condicionador el desenvolupament dels fills al territori i les majors possibilitats de atorga el país d'acollida. El pes dels esdeveniments requereix un nou posicionament mental sobre el país d'origen que podria consistir en una demora del retorn (possiblement sigui difícil trobar la idea de no retorn com a quelcom definitiu). En el GD2 una de les expectatives del procés migratori esmentada i tractada, gira al voltant de l'educació del fills, qüestió que per Suárez-Orozco i Suárez-Orozco pren major rellevància en moment en què les dificultats sobre el gest migratori empenyen (2003). Hom anticipa en el mirall (Lacan, 1984a) que representa la seva

descendència una imatge de l'esdevenidor que pal·lí les escomeses quotidianes i foragiti el fracàs de la seva demarcació individual.

En el GD1 es posa èmfasi en l'expectativa de la família que rau al territori d'origen, la pressió de la qual és reconeguda com un estressor important de qui ha migrat, en aquest sentit Tizón remarca la dificultat de comunicar la situació real als que rauen en origen (2007), aspecte posa de manifest que darrera la migració hi ha, sovint, una perspectiva familiar (Lacomba, 2001; García, 2001; Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003; Garcia, Verdú, 2008; Camarero, 2010).

Tant en el GD1 com en el GD2 s'ha parlat d'idealització d'occident o d'Espanya, fruit d'un seguit d'expectatives generades. En el primer s'ha remarcat la dificultat per part dels immigrants de desdir-se del procés migratori malgrat les inclemències del present és a dir a un cert manteniment de les expectatives, tot i així hi ha una modificació tant de la demanda com del procés. En línia semblant s'expressa el GD2 entenent que la crisi és un fre a les expectatives derivades del procés migratori.

Si bé a l'entorn de l'imaginari no hi ha excessiva diferència entre un grup i altre, donant-se algunes idees que podríem considerar de vegades semblants i altres complementàries, si que hi ha elements que aparenten un major aprofundiment en el grup d'experts, com per exemple la idea de retorn com a fracàs; la caiguda de la idealització originària que pot tenir dues vessants, la reorganització de l'expectativa i gènesi de noves il·lusions o bé el malguany de d'aquestes. Un altre idea rellevant, que ens apropa a la noció de significats compartits o d'imaginari social (Castoriadis, 2004), és la importància, en determinats països de la idea de migrar, en els quals hom ja podria ser educat per desenvolupar el trànsit migratori.

En el tema del dol novament ens trobem aquesta complementaritat d'ambdós grups, havent sorgit idees diferents però no contradictòries. La idea anterior sobre l'educació en la migració, que s'anomenava com migració estructural en el GD1, afavoreix, els processos de dol ja que la pèrdua, d'alguna manera, estava inscrita en el tarannà cultural, és a dir, el procés havia estat socialment imaginaritzat o idealitzat (Enríquez, 1993) o simbolitzat, en el sentit d'existir un seguit de significants que són anteriors i exteriors al subjecte (Lacan, 1984b), pels quals es veu travessat i, si s'escau, determinat. El GD1 considera la possibilitat d'elecció, és a dir, la voluntarietat del gest migratori i la racionalitat d'aquest (Grinberg i Grinberg, 1996), com una eina facilitadora de l'elaboració de la pèrdua.

En el GD2 s'introdueix la idea de deute que generalment es concreta en l'enviament de diners des del país d'acollida cap al país d'origen, tanmateix és una qüestió que pot tenir relació amb la responsabilitat i la culpa (Speziale-Bagliacca, 2002), així com l'esmentada dimensió familiar del procés.

També el GD2 aporta la idea de què la desvinculació vers l'origen no s'arriba a produir mai. La situació deixa, de vegades, segones generacions en un espai indefinit entre dos mons que pot tenir conseqüències tràgiques. Grinberg i Grinberg en aquest sentit remarquen les dificultats de la segona generació quan la primera no ha elaborat el dol pel trasplantament (1996). L'aspecte d'entremig ha tingut un ampli desenvolupament en aquest grup que no es reproduïx en el GD1, fet que ha estat treballat amb la noció d'estrès aculturatiu proposada per Berry (2001).

Al voltant de la dimensió Inserció-Exclusió, en el GD1 es considera que el que s'ha anomenat crisi econòmica ha empentat les persones cap a situacions de vulnerabilitat (Colectivo IOE. 2012; 2012b), mentre que el GD2 qüestiona la idea d'acollida sota l'expressió model unidireccional d'acollida, en el qual el rebuig, la segregació o l'exclusió (Berry, Phiney, Sam, Vedder, 2006) s'activarien en situacions econòmiques desfavorables. Aquest idea és considerada pel GD2 un estressor més i es formula com empena de les polítiques migratòries cap el retorn dels immigrants.

Entrant en la idea de l'estrès, hi ha diferències entre ambdós grups tot i que novament podríem parlar de complementarietat. Tot i així, en aquest terreny el grup d'experts descriu situacions de major concreció, com d'altra banda així era esperable. La legislació migratòria és citada pels dos grups, si bé amb un major èmfasi i especificitat pel grup 1 que ho considera l'estressor principal de l'immigrant en el país d'acollida. Aquest estressor, plasmat en la Llei 4/2000 i el seu reglament d'execució (Real Decret 557/2011), genera tot un seguit d'esdeveniments: Irregularitat que obliga a treballar en condicions d'altra precarietat, per tant explotació, manca de cotització a la seguretat social i per extensió, manca dels sistemes de protecció que se'n deriven i finalment persecució.

La família en origen s'ha considerat un estressor en els dos grups tot i així de manera sensiblement diferent, en el GD1 es parla de la pressió sobre el que està al país d'acollida, mentre que en el segon el malestar es lliga al desconeixement que la família d'origen té sobre la situació real del que ha migrat. En el GD2 es citen com a estressors les dificultats d'algun col·lectius per sortir al carrer, introduint la qüestió del

gènere com a dificultat. En aquest aspecte és interessant la perspectiva de Pedone, Agrela i Gil, tot i que molt centrada en Llatinoamèrica, en el sentit de què “el treballador immigrant imaginat pels elaboradors de polítiques és masculí, i això genera que una mateixa normativa tingui efectes diferenciadors entre homes i dones” (2012. Pàg. 562).

En un grup i altre han aparegut també qüestions més específiques, així en el GD1 es parla de l'entrada de persones immigrants mitjançant el passaport, a fi d'evitar unes tràmits del reagrupament familiar (Llei 4/2000. Art. 17, 18 i 18 bis), cada cop més complexes (Pérez-Nievas, Daniela, 2011; Pedone, Agrela i Gil, 2012). Aquests tràmits requereixen l'acreditació d'una situació econòmica estable (llar, ingressos, continuïtat laboral) que, en atenció a la precarietat generalitzada, no és possible d'assolir, fet que motiva entrades de menors en situació d'irregularitat, si bé en aquest cas es tracta de menors acompanyats, generalment pel pare. Aquesta qüestió té una concreció alta i requereix un coneixement important del procés migratori al nostre país, tant del moment actual (perspectiva sincrònica) com del desenvolupament històric del procés (perspectiva diacrònica).

En les categories relatives al treball social en relació als processos migratoris és potser on pot veure's una major distància temàtica. En el GD2 les qüestions plantejades s'han desplaçat cap models econòmics i contextos sociolaborals condicionants de l'atenció. Aquest aspecte no ha estat eludit en el GD1 tot i centrar-se en la saturació del serveis socials com a condicionants de la qualitat assistencial, aquesta saturació és productora d'angoixa en els professionals davant la impotència en front del repte.

En el GD2 apareix una llarga discussió, nodrida i clarificadora entorn el que s'anomena mediació intercultural (Munuera i Munuera, 2007) vers la mediació en sentit ampli (Aguilar 2004; Munuera, 2012; Carrasco, 2013). Els dubtes giren al voltant de què és la mediació, quins límits té, les diferències entre el traductor o intèrpret i el mediador i quines relacions té vers el treball social. No hi havia unanimitat al si del grup al voltant del tema, tanmateix sorgeixen nombroses veus crítiques sobre la fórmula, arribant-se a qüestionar, en alguns casos, que la mediació intercultural sigui veritablement mediació, això no obsta perquè calgui certa especialització per apropar-se a qui ve d'un altre cultura i mostra un costumari i hàbits diferents (Aguilar, 2004; Feu, 2009; Mata, 2009).

De manera diferent, el GD1 entra de manera acurada en el que ha de fer o que pot fer el treball social quan aborda la qüestió migratòria i les dificultats que la diversitat planteja i, en cap moment, s'incorpora a la discussió la mediació intercultural. Les raons poden ser vàries, des d'aspectes lligats al conductor del grup fins certa

homogeneïtat dels participants pel que fa al tema abordat, el que focalitza els temes i evita aspectes tangencials (no per això mancats d'interès). Tanmateix, la interpretació més plausible es, potser, una experiència vers el tema que no requereix d'aquest suport. El GD1 considera important el coneixement de les trajectòries migratòries o història de la migració per poder apropar-se al món del l'altre mitjançant l'escolta, si bé el tema no resta aquí: Hi ha considerables referències en les quals, a través del discurs, els professionals del GD1 parlem com si fossin l'altre en un exercici que podríem explicar com a predisposició contratransferencial (Bollas, 1997) emprant com a mecanisme la identificació projectiva i la lògica de si jo fos vostè (Klein, 1988f; Grinberg, 1985).

Resulta interessant la idea de construir ponts com a objectiu del treball social. Aquests ponts poden vehicular-se en el propi tarannà de la relació assistencial, el que Mata anomena inclusions mútues (2009), al voltant, per exemple, del diàleg sobre el país d'origen: mapes del món, cerques conjuntes, dibuixos dels contorns del país pels propis immigrants, aspectes que aporten la seva història al si de la relació assistencial i que "mostren la peculiar manera en què el subjecte ha pogut realitzar la intricada tasca d'inscriure's en la trama social" (Molleda, 2012. Pàg. 139). És també el que Hamilton anomenava "atmosfera agradable, en la que el client se senti acceptat i les seves necessitats reconegudes" (Hamilton, 1960).

En el GD1 també hi ha diàleg i s'aposta per altres formes d'abordatge del tema migratori des del Treball social, en concret el mètode grupal i comunitari, aspecte que concorda amb autors quan proposen la superació de la dicotomia cas/comunitat (Vilarnau, 2009; Feu, 2009). Un estudi dut a terme a Sevilla indica però, en relació als treballadors socials dedicats a l'àmbit migratori que, tot i mostrar una alta tecnificació, aquesta està centrada en "resultats micro i locals, que desentén les perspectives globals o macro que es produeixen i alimenten determinats elements socials" (Barrera, Malagón, Sarasola, 2011. Pàg. 34). Des de serveis socials aquest abordatge comunitari és vist amb dificultat pels participants del GD1, en canvi ho valoren més assolibles des del tercer sector, per la multiplicitat (Comin, 2011) de tasques i la proximitat a col·lectius i usuaris (Vernis, 2004, Crespo, 2011). Tot i així no pot eludir-se la retallada pressupostària que ha comportat literalment retallada d'entitats (Paricio, 2009), i manca de recursos malgrat ser aquests espais on es dona la major cobertura al fet migratori (Barrera, Malagón, Sarasola, 2011). Aquesta qüestió no apareix al GD2, tot i que s'esmenten les funcions del treball social sobre el col·lectiu introduint la idea de vincle (Howe, 1997; 2013), contraposada d'alguna manera a la de control.

5.4 RESULTATS I DISCUSSIÓ ENTORN LES CATEGORIES: ANÀLISI TRANSVERSAL

Seguidament s'exposa el material lligat a les categories, amb el qual es pretén aportar una visió transversal del material referit als casos, entrevistes i grups de discussió de professionals. Les categories al llarg del procés d'elaboració d'aquest projecte han anat variant en funció de les característiques del material amb la intenció de què fos la pròpia investigació la gènesi dels marges sobre els quals analitzar la informació, el que en un altre apartat s'ha anomenat ajustament progressiu (Hammersley i Atkinson, 2001; Sabirón, 2007).

Si bé algunes categories mantenen una estructura propera a l'originaria, especialment les lligades a l'imaginari, el dol, l'estrès, les relatives les rutes per l'espai social establertes per Castel (1997), i les pròpies del treball social, altres varen sorgir d'anàlisi successius, la més llampant en aquest sentit és la referència a la crisi la qual ha afectat substancialment l'esdevenidor de persones entrevistades i la tasca dels professionals, incidint verticalment sobre la resta de categories i, per extensió, sobre la investigació en general.

Gran part de les categories perfilades tenen la seva raó de ser en la dificultat de llegir el material amb esquemes apriorístics i la necessitat de concretar les aportacions dels participants. Així, és òbvia la relació entre les categories lligades al suport amb el dol, l'estrès, l'imaginari i especialment amb l'eix inserció – desafiament, tanmateix, aportaven una concreció sobre com es vehicula, o no, aquest suport. En el mateix sentit, les categories que enquadraven allò trobat, allò originari, tenen una connexió amb molts aspectes: L'imaginari, o les expectatives, hi són de rerefons, tanmateix, novament aporten situacions concretes que permetien entendre, de vegades, perquè hom migra i quines comparacions pot establir entre el que s'ha deixat enrere i el que s'ha trobat i, lligat amb això, per què i com mira cap a l'origen com a possibilitat, si s'escau, de retorn. Seguidament doncs es procedeix a l'anàlisi de cadascun dels punts que agrupen categories, en algun cas, vàries categories.

5.4.1.- L'imaginari:

Les categories al voltant de l'imaginari pretenien investigar la possible la disparitat entre les representacions forjades abans d'iniciar el trànsit migratori i les representacions generades un cop assolit aquest transit i conegut el territori. S'obrien en tres possibilitats, d'una banda aquell imaginari on la realitat no s'apropa a les imatges forjades al psiquisme de l'immigrant en origen; un segona en la que, tot i ser superada la realitat, l'imaginari pot anar-se ajustant als esdeveniments, sempre però, per endavant d'aquests i una tercera opció en la qual no hi havia imaginari o aquest havia esdevingut inútil davant del circumstàncies en les que hom es veu immers. Com a teories referents es partia de la noció de representació en Freud, pel qual té dos registres, un cosa i paraula (Freud, 2005c). Un segon referent és Lacan, que considera la imatge com una captura d'un subjecte que s'anticipa a si mateix des de la mancança (1984a) i Castoriadis, qui retreu a Freud la manca d'us del concepte d'imaginari, entenent que la representació remet a aquesta idea (1993): Es representa allò que no hi és i per tant és la imaginació la funció compromesa.

Malauradament, la imatge d'origen no és neta, està passada pel filtre de l'experiència, is els fruit d'aquesta conjunció al que s'ha tingut accés. La següent cita ens parla d'un més enllà que es transmet entre persones que pretenen travessar l'estret. Ve d'un home que posteriorment caurà sota la teranyina de la decepció, tanmateix, aquí transmet el que es podia escoltar al país d'origen. Vegi's que el subjecte parteix dels significants compartits, creats (Castoriadis, 1997) al si de la seva societat originaria, per després, en la mateixa expressió remetre's a si mateix:

... Que aquí, cómo se dice, es otro mundo, hay otra vida. (...)... te mejora todo... (EH1)

La dona que s'expressa a continuació té un cert to crític vers la visió excessivament il·lusòria del país d'origen, novament trobem els significants compartits. Ella mateixa ens mostra, però, una possible imatge que juga un rol organitzador del trànsit migratori (Castoriadis, 2004). Novament plasma la transició des d'allò social a allò individual:

Eso se imaginan ellos que uno aquí tiene demasiado dinero, pues no, no... no. Aquí uno sufre para conseguir un trabajo para tener dinero. (...)... yo no

pensaba así. Yo lo único que decía... bueno, estaré dos, tres años. Me pongo un pequeño negocio, voy tirando, ¿no? Pero las cosas cambiaron... (ED2)

En la línia de l'anterior cita i des del GD1, s'estableix certa diferenciació relativa al moment i ordre migratori, en el qual semblaria que l'imaginari s'ha gestat amb el primer mentre que el segon restaria a l'empara d'aquest.

Jo m'he trobat dos tipus d'expectatives, el que ve, diguem-ne el primer de la família, que és que s'espera trobar feina, poder guanyar molts diners, poder enviar al seu país. I el que després, en el meu cas, entrarien les dones, pues les dones amb què jo estic, quasi totes són reagrupades, llavors l'expectativa era diferent, no vénen perquè volen, sinó perquè el marit les ha cridat i les ha reagrupat. Llavors l'expectativa és diferent. (1TS1)

La següent cita ens parla del canvi vers el futur i resulta interessant l'ajustament, en aquest cas, al desig de la primera persona que realitza el trànsit migratori, tot i així, transpira una de les imagos pensades per Lacan: "un espill pur d'una superfície sense accidents" (1984c. Pàg. 102):

...tenía esperanza de que cuando, cuando... me trajo mi marido (...)... aquí vendré, cambiaré el futuro... (ED2)

La següent persona entrevistada també genera una imatge vers el país d'acollida, aquesta de totes maneres s'asseu sobre la mancança en origen. Vegi's com la il·lusió traspassa els límits d'allò plausible per inscriure's en la zona potencial o tercera postulada per Winnicott (1971c; 1979), quan parla de la llar, posant-hi després condicions sobre la naturalesa del treball a desenvolupar:

... a mí lo que decía mi amiga esta, la que me envió, bueno, que, porque ella me hizo hacer muchas ilusiones... (...)... Porque, hombre, al venir tres años e irte con una casa por hacerte y comprarte, te haces ilusiones, porque nosotros ya podemos estar 20 años 30 años y nos cuesta, en cambio me dice pues vete a España y a trabajar a morir y tendrás también para hacerte toda tu casa ... (ED3)

En la següent cita ens trobem novament la captura d'una imatge atrapada des del món audiovisual, sense fissures, en la qual l'individu s'aliena (Lacan, 1984c), aquesta però

també assoleix cert caire d'anticipació ja que la imatge de Barcelona és molt anterior a l'inici del transit migratori i sembla tenir una funció organitzant (Castoriadis, 2004):

Pues... yo vine sinceramente sin mirar, o sea, no, no estudié el tema ni nada. Dije yo, solo miraba a veces ¿que era España?, o sea, más decía yo quisiera ir a Barcelona, mi sueño era Barcelona. Siempre era mi sueño conocer Barcelona, y dije pues mira, voy a ir a un sitio donde voy a estar más o menos cerca. (...)... por las olimpiadas de años y todo (ED4)

Novament a continuació tenim una imatge social restringida però per la informació procedent de subjectes rellevants que han gestat el tràmit migratori abans.

... bueno y papa, mi tío y mi hermano se encargaron de decirme: mira loco que esto no es como... (...)... lo pintan allá... (EH3)

Parlaríem doncs de quelcom que posa límits a l'imaginari. Qui? En aquest cas seria el teixit simbòlic que envolta el subjecte, com diu Castoriadis-Aulagnier: "Aquests punts de topall no són producte ni del subjecte singular ni del registre imaginar: el subjecte els troba en un discurs que li garanteix la existència d'un seguit d'enunciats no arbitraris i independents de tota psique singular" (2010, Pàg. 186). Altra cosa trobem en la psicosi que, com s'ha vist en els casos exposats sota l'epígraf de bogeries públiques, el topall esdevé insuficient o ni se'l contempla.

En la següent cita d'un jove africà tornem a trobar el somni, en tant organitzador del trànsit i com el subjecte ajusta aquest a les seves circumstàncies que, d'altra banda, com s'ha vist en l'anàlisi de l'entrevista, no són precisament plàcides i exemptes d'estressors:

Bueno, Francia es mi corazón pero ahora mismo me gustaría me quedo aquí más que en Francia. Si encuentro un trabajo, que es un tema muy difícil, sino yo estoy bien aquí, tengo muchos amigos y me quedo así. (EH4)

Però cal recordar que el cas 1, ja en el territori, la representació reposa en el canvi de nom, Ahmed per Jaime, transmutació en aparença irrellevant, fins i tot l'entorn professional del noi empra el canvi, tanmateix, seguint Lacan, un i altre es configuren com a significants que remetent al altres significants i conformen una bifurcació de sentits: "Així, l'existència del significat introdueix en el món de l'home un sentit nou.

(...). El símbol és consagra a creuar diametralment el curs de les coses per donar-les un altre sentit" (Lacan, 1994, Pàg. 293)

En les següents cites procedents d'una dona del Magrib i d'un home Africà trobem certa convergència del discurs, malgrat les diferència entre enuncians: La primera realitza el transit migratori seguint l'estela del marit, mentre que el segon ha pogut tenir un cert marge d'elecció:

...imaginaba otro mundo, todo fácil. (ED6)

... puedo conseguir una vida tan fácil y... (...)... dinero tan fácil... (EH7)

En ambdós casos, el mot <<fácil>> sembla configurar-se com significant per ambdós subjectes. Una persona del GD1, tot i esmentar elements de la realitat, ressitua el tema en un més enllà que anomena fantasia, terme que des del món que tanmateix podem entendre, en sentit restringit, com el tint amb què el subjecte tenyeix el seu món (Salzberger-Witteberg, 1970; Tizón 1988):

... això anar al metge, i treballa i té una targeta sanitària, si ho tenen cobert, però crec hi ha altres coses que no... tens una fantasia...(1TS5)

Fantasia que d'alta banda por ser compartida per la família i entorn en origen, la qual es presenta com un pol ideal amb capacitat engrescadora (Enríquez, 1993), i que el subjecte que ja ha adquirit perspectiva no té esma suficient per desactivar-ho:

A mi em va impressionar... (...)... un noi senegalès que estava molt, molt preocupat... (...)... què és el que puc fer? perquè tinc un... (...)... familiar, que vol venir, jo cada cop que parlo amb ell li explico que no és el moment de venir, que les coses aquí... però vull dir, ell insisteix i insisteix, i diu, encara que li digui qualsevol dia me'l trobaré aquí... (1TS3).

La persona que ha migrat es troba amb un estressor afegit, ja que ell si que ha pogut elaborar els topalls (Castoriadis-Aulagnier, 2010), mitjançant els significants disponibles en la seva nova experiència, no així la família que no disposa d'aquests. Novament sobre el plànol se'ns mostra la dimensió familiar del fet migratori (Camarero, 2010):

Això que dèieu abans, gent que està superestressada perquè aquí és massa

car, però allà no entenen que aquí va fatal, la família es pensen a sobre que no vol enviar diners (1TS6).

En el segon grup de discussió també s'identifiquen aspectes allunyats de la realitat i s'opera una separació significant entre el país d'origen i el país d'acollida, assentada sobre un grup determinat d'imatges com roba i diners:

... i farà una quants anys, de processos migratoris de menors del Magrib i que havien vingut sols... (...)... volien viure un altre realitat que no tenia res a veure amb el seus països, a nivell de roba, a nivell de poder adquisitiu... (2TS3)

En relació a l'anterior cita, Santonja i Konrad (2002) indiquen que la dinàmica migratòria dels "joves es veu especialment reforçada per estímuls fàcilment assimilables mentre que allò negatiu es transforma en anècdota puntual..." (Pàg. 315), per aquests autors hi ha models referits, d'una banda, als iguals que han gestat el tràmit migratori amb èxit i de l'altre les generacions anteriors que rauen a l'altre cantó. És a dir, entre una determinada oferta significants, hom és representat per uns determinats que donen sentit al seu decurs.

Aquesta articulació entre significants remet d'alguna manera a un canvi de registre, de l'imaginari al simbòlic (Dor, 1994), tanmateix, quin predomina? En els casos 3 i 4, als qual hem anomenat Farid i Youssef (*EC3 i EC4, respectivament*), ens apareix el domini de l'imaginari sobre l'escena, podríem dir que "hom s'ha deixat apressar en la trampa de les creacions del seu propi imaginari" (Castoriadis Aulagnier, 2010. Pàg. 185), dèficit, certament, però també construcció "del seu propi edifici racional per sobre de les experiències passives, paràsites o automàtiques que han envaït el seu espai mental" (Colina, 2001):

*He estado en Francia. Me han pasado muchas cosas. Mi abuelo es catalán.
(EC3)*

... pienso que soy víctima de una conspiración de silencio, algo se está cocinando sin saberlo... (EJ4)

Conjuntament amb les representacions que semblen allunyar-se, rodejar o eludir la realitat, n'hi ha d'altres que, tot i no estar a prop, poden resultar més plausibles. El que pretenia aquesta categoria és justament cercar aquestes representacions les quals

possiblement s'han forjat en consonància amb la realitat que l'immigrant troba en un camí laberíntic on les rutes desemboquen, o bé novament en l'entrada, o bé provoquen que el subjecte quedi engarjolat en camins que no duen enlloc. La següent cita es faria pensar en un imatge més acurada on s'estableix certa comparació vers el país d'origen:

... entonces más desarrollado, entonces había más campos para poder estudiar, para poder trabajar, para poder tener alguna cosa en la vida... (EH2)

La següent ens mostraria una representació plausible, indiscutible des del sentit comú, com és assolir un determinat nivell d'estudis. Com s'ha dit en l'anàlisi de l'entrevista de ED4, aquest assoliment s'esdevé, almenys fins el moment de l'encontre, estèril i representa un pretext, ja que la motivació cal cercar-la més enllà. S'assembla més a una representació-pont entre el desig i la realitat al país d'origen, una formació intermediària que per Green, qui estableix una cadena que va del cos a la representació, d'aquí a la paraula i d'aquesta al pensament, "la riquesa de l'home està donada per la forta consistència, la extensió i la complexitat dels processos corresponents a aquesta formació intermediària" (2005. Pàg. 181):

Y cómo dijeron que estaba mejor, digo, voy a trabajar unos dos tres años para pagarme la tesis. Y me he quedado. (ED4).

La següent cita s'alia amb l'esperança de canviar la situació molt referida al tema documental. Tots els elements que s'hi donen cita tenen sentit i parlarien de l'ajustament de les representacions a una situació difícil. L'imaginari que s'exposa va més enllà de la seva realitat, no perd però el contacte amb aquesta, podríem, seguint Belinsky, parlar de potencia imaginaritzant (2007):

... voy a conseguir porque machaco hoy, pateo, este, ando, este, y todo esto paralelamente... todas estas gestiones que uno va haciendo porque tiene problemas que necesito una ayuda, que esto que lo otro, permite... conocer gente. (EH3)

Com tampoc la perd la següent persona qui té clar perquè rau en territori espanyol i no d'altres països d'Europa, on el significant <<porta>> sosté el moment present i s'obre cap el futur:

... cuando cruzas el mar cuando vienes por Mauritania, tienes que pasar para aquí. Ésa es la puerta. (EH4)

Les expectatives següents també semblen ajustades a la realitat, no gensmenys, més que parlar dels topalls de l'imaginari, podríem parlar de l'efecte de la nova realitat o de la crisi sobre les il·lusions. Aquestes darreres s'adrecen al treball i la formació com a eina per accedir-hi, com indiquen García i Verdú (2008) arran d'un estudi al voltant de les representacions en origen i el marc d'acollida, "l'imaginari i les representacions socials es varen resignificar a partir de la seva arribada i inserció al país de destí" (Pàg. 98):

Si me pienso quedar aquí, compartir con la gente, donné que, colaboré también pas que, me gustaría trabajar, me gusta trabajo... (EH6)

No tinc documents ara, fer algun curs, com curs de fusteria (EH8)

Sí, me acuerdo. No era cosa... yo no me imaginaba nada, algo natural, normal. Pero ya cuando puse el pie aquí en España lo vi todo diferente, no es lo mismo allá (...)... ya mi país lo veía también todo diferente, ya no te acostumbras, ya me había acostumbrado a la costumbre de aquí (ED1)

També així ho valoren dues persones del GD1, les quals emfatitzen l'ajust a determinants de l'entorn, en aquest sentit Grinberg i Grinberg indiquen que si els condicionants emocionals de l'immigrant "li permeten ser realista, sense recórrer a negacions o dissociacions extremes, acceptant les limitacions, serà capaç d'aprendre allò nou de l'experiència..." (1996. Pàg. 98), i la crisi econòmica ha estat, possiblement, un territori de reajustaments:

... no és el mateix l'expectativa de fa uns anys a la d'ara (1TS4)

Jo crec que les expectatives també es van ajustant segons les realitats que cadascun es va trobant. En algun cas es converteixen en una idea... (...)... alguns que poden insistir i altres que poden anar ajustant senzillament (1TS2)

Pel GD1 la idea d'Europa com a estat de desenvolupament subsisteix malgrat les situacions crítiques derivades de la crisi. És realment un imaginari plausible? L'avenir que dibuixa, si bé llarg, contorneja certa coherència. Aquesta ruta passaria per l'accés

al territori; obtenir i mantenir l'autorització de residència i, passants alguns anys, la nacionalitat espanyola que implica el passaport que es menciona en la següent cita. Vegi's que novament trobem el significant <<porta>> d'escorta del procés:

... i és un passaport al món. Molta gent està mantenint ara mateix aquí la residència per intentar donar els seus fills després, o la doble nacionalitat o un passaport Europeu que li permeti obrir la porta a mig món, això és una inversió, al preu que sigui... (1TS2)

En el GD2 trobem també definicions clares dels objectius i certa ordenació del procés, no tan sols vers l'objectiu, sinó per procedències:

... no tota la migració és igual, i no té res a veure la migració de països magribins...(…), amb tota la part del Senegal, després tota la part d'equatorians. (...)... venien les dones bàsicament, les primeres que migraven per aportar diners a la família... (...). En canvi... (...)... la gent magrebí, l'expectativa... (...)... només venien homes i venien per treballar... (2TS6)

I en algun cas la migració és entesa com una situació conjuntural lligada a qüestions pecuniàries:

... això és un fet puntual, jo necessito uns diners, els diners estan allà, aquesta és la meva expectativa de millora i la idea és tornar quan hagi apilat els diners. (2TS3)

O aspectes del país d'acollida dels quals no en podrien gaudir en el país d'origen, especialment l'educació, tema que ja ha sorgit en altres apartats d'aquest text:

Aquí ho podem tenir els nostres fills per estar millor que nosaltres... (2TS1).

És interessant, en relació a l'anterior cita, fer esment d'un dels resultats d'un estudi qualitatiu, al voltant de les experiències vers l'escolarització de fills d'immigrants, una de les conclusions del qual indica: "els menors que hem entrevistat ens indiquen que els progenitors que compten amb un projecte en el que l'educació dels fills és clau, dirigeixen sobre ells les seves expectatives i els pressionen perquè les materialitzin" (Garreta, 2011. Pàg. 221). En general els comentaris dels professionals d'ambdós grups semblen ajustar a la realitat les expectatives de la població immigrant, cercant

representacions més o menys lògiques que donin sentit al transit migratori, ja sigui l'educació, la salut o el treball. Tanmateix, sembla més una construcció a posteriori, com d'altra banda fan també les persones immigrants, que un plantejament a priori sobre el que ha desencadenat la marxa del país d'origen. En el cas 5 (Amina), que com s'ha vist havia arribat al territori seguint el marit, afectat de qüestions polítiques, però també sota el rerefons del maltractament, va generant, sobre la marxa, expectatives més o menys plausibles (Garcia, Verdú 2008), en aquest sentit la següent expressió seria prou explícita:

Estoy haciendo un curso de lengua. Practicó con una amiga española y ella me ayuda. Me gustaría también hacer un curso para aprender a coser. (EPC5)

En el GD2 es posa de manifest la idea de tirar la tovallola, no gensmenys, hi ha una inversió de l'expectativa i és la dona qui atorga una nova configuració a aquesta:

... l'home, el que deuria decidir venir, jo crec que, al cap d'uns 20 anys si ha perdut la feina, si s'ha jubilat prematurament, si ha tingut feina intermitent... (...), o no ha pogut pagar aquell pis que havien comprat que tal o que qual, si tira la tovallola, és en molts casos la dona qui diu, no, no, no, ja estem aquí... (2TS1)

La categoria imaginari absent pretenia indagar el destí del possible imaginari gestat en origen, o quin era l'efecte de l'absència d'aquest. La següent cita desvetlla l'absència d'aquest imaginari vers l'esdevenidor. Davant les adversitats del present, el subjecte podria seguir el mecanisme de la regressió, entesa com a retorn a representacions anteriors (Bofill i Tizón, 1994) on possiblement se sentia més segur. Com diu Lacan, el subjecte necessita recuperar, "en una regressió sovint duta fins l'estadi de l'espill, el recinte d'un estadi on el seu jo conté les seves proeses imaginaries" (1984e) . De fet ens parlaria d'un passat sense fissures. Tal com s'ha indicat en l'anàlisi de l'entrevista de manera particularitzada, sembla que l'imaginari hagi canviat la ruta i ara miri a l'origen, les vies de retorn de la qual semblen segellades:

Me he decidido quedar allí, yo no creo que pierdo mi salud, entiendes... ahí feliz y todo Bueno... (EH1)

Les següents referències ens apropiarien a la caiguda o enfonsament de les il·lusions lligades a l'inici (Achotegui, 2005; 2007; 2009; González, 2005) , quan hom gesta el

projecte migratori:

Si, si... y a veces las cosas cambian, no son como uno tiene pensado, ya se te va el chip, ya empiezas a hacer otras cosas, se desmorona todo... (ED1)

... tenía esperanza de trabajar, de hacer... Y ahora me he quedado sin... sin... (...)... objetivos... (ED2)

Vull dir, és allò que arribes allà, ets el fracassat, <<has anat a Europa a no fotre res has tornat així>>, i es veu que això sol passar, en països africans ... (1TS3)

Vegi's també com la persona de la darrera cita s'ubica, en el seu discurs, en la posició d'un familiar de la qual entra i surt sota la lògica del si jo fos vostè (Grinberg, 1985), aspecte considerable en el GD1. Tot i que l'apartat cerca perspectives subjectives, no pot deixar-se de banda el context econòmic en el qual la incidència de l'atur havia afectat tots els sectors de població, l'impacte sobre la població estrangera però mostrava, en un estudi del 2010 basat en l'enquesta de població activa, setze punts percentuals, mentre que l'autòctona sis (Medina, Herrarte, Vicéns, 2010), d'altra banda, cal sumar-hi la irregularitat d'una part important dels entrevistats. De les variables tractades per Achotegui (2012), generadores de risc per la salut mental, una és la vulnerabilitat de l'immigrant, l'altra l'hostilitat, s'entén, en aquest context econòmic que aquesta darrer planteja un repte difícil a la primera, que pot derivar en malaltia mental. En aquest sentit Eagleman (2013) es planteja "Què té que veure el passaport amb l'esquizofrènia?" (Pàg. 254) i ell mateix respon: "Resulta que la tensió social de ser immigrant en un nou país és un dels factors fonamentals per patir esquizofrènia" (Pàg. 254). Les següents cites es fa ressò de solituds, decepcions i malalties:

Como encontrar las condiciones, contrato, no sé cómo encontrar contrato, yo no trabajo, no conozco a nadie aquí. Conseguir contrato para pedir mis papeles para trabajo, para ayudar la familia, difícil (EH6)

He llegado aquí, pero no me encuentro como yo lo he pensado ahí, en mi país. Ahí es muy diferente de lo pensado allí. He llevado trabajando... (...)... años aquí... (...). Y ahora tengo enfermedades. Entiendes... (EH1)

El GD1 també es faria ressò d'aquesta davallada anímica davant l'adversitat, la qual conduiria a la pèrdua d'iniciativa i a interrogants, la resposta als quals, no és senzilla.

La tercera zona de Winnicott (1979) es constreny per la pressió del món extern:

Però és aquí que hi ha com una resignació, una adaptació, una resignació... (1TS3).

... ells mateixos deien faré això, faré lo altre, per mirar de tenir papers, ara és el que deia ella...(...)... de què t'ho diuen a tu, què he de fer?, o què puc fer? (1TS5)

En el cas de ED5 no és la crisi, sinó el maltractament el rerefons de la qüestió. L'imaginari és una idea de fugida que s'esdevé estèril:

Por eso mi madre me trae, me voy, voy a trabajar, voy a estar lejos de mi familia... pero nada de eso... (ED5)

Un altre noi africà situa la desesperança en varis fronts, el més insistent però gira al voltant de l'atribució que fa de la percepció vers la societat d'acollida.

... africanos apartamos a ellos, mandamos al campo, mandamos a trabajar en fábricas, pero el trabajo que tenía que estar escribiendo u ordenadores, ellos no sirven allí. (EH7)

Castoriadis indica que "...tenim un categoria de fenòmens històrics (...), on l'altre és posat com a inferior, i inclús com a inferior racialment (...) sense què això sigui un impediment per coexistir i explotar-lo" (2004, Pàg. 223), sembla més però la formació d'impressions a partir de trets centrals (Ash, 1964) mitjançant la qual EH7, ha construït aquesta tonalitat perceptiva del món a partir d'elements determinats del seu dia a dia i de la seva història i atribueix a l'altre un judici sobre la seva condició.

En relació als casos, el cinc (Amina) ens mostraria l'absència d'aquest imaginari en origen, ja que ella arriba al territori sota la tutela del marit que és qui inicia el trajecte migratori, per tant podríem dir que no hi havia projecció imaginària sobre el país d'acollida, de fet diu explícitament que no volia deixar el país d'origen. D'altra banda, si atenem a l'anàlisi del cas, tampoc el marit havia fet cap tasca introductòria. L'imaginari es construeix un cop al territori (Garcia, Verdú, 2008), al voltant dels fills i la seva educació (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003, 2003, Garreta, 2011), sembla però inexistent a priori, de fet la país de destí no li atribueix cap excepcionalitat, ans al

contrari, aquest ha de ser semblant ja que comparteixen religió:

En mi país el presidente es cristiano. Cuando entraba en mi país pensaba que España sería parecido (EPC5).

Potser també podria pensar-se la similitud religiosa com una idea de transició que faci suportable psicològicament la migració, de tal manera que el fet religiós podria constituir un “bon objecte intern, establert de forma segura, dóna al jo la capacitat de tolerar aquests canvis externs i interns” (Grinberg i Grinberg, 1993. Pàg. 165).

El cas 2 (M'hamed) tot i la diferència amb l'anterior, també ens troben una configuració en la qual l'imaginari s'aparenta absent. No verbalitza cap demanda i rau a l'ombra de la germana (EC2). El seu segell és la discreció i, malgrat passar un mal moment, tant ell com el familiar més proper, no sembla enquadrat per la preocupació. Un subjecte que mostra representacions pobres semblants al que descriu Marty com a vida operatòria, conductes marcades “pel segell d'allò actual i d'allò factual” (Marty, 1995. Pàg. 114). L'informe psicològic d'un equip que l'avalua i al qual és enviat per ser perceptor de la RMI fa consideracions similars:

... en situacions de caire grupal, acostumes a preferir adoptar una postura conformista i cauta, i deixar que siguin els altres els que aportin les propostes i idees a seguir. (IOLC2)

En general, el material de les entrevistes i del grup de discussió d'aquesta categoria sembla atorgar cert aval a la primera hipòtesi formulada: La representació del món de destí prèvia al trànsit migratori i la representació un cop assolit el trànsit no són concordants, essent la originària més favorable que la de destí. Així ens trobem amb un seguit de representacions que s'han forjat en origen i que no són tan sols l'imaginari de què finalment duu a terme el trànsit, sinó dels propis compatriotes que observen la marxa, com si la idea de migració estigues instituïda a partir d'aquest imaginari “social en si” (Castoriadis, 2004. Pàg. 160). També Garcia i Verdú es fan ressò indicant que el teixit de les xarxes familiars genera noves pràctiques i representacions en els països d'origen i de destí (2008). L'imaginari no és estàtic.

Aquest imaginari podria estar en la gènesi de la idea de marxa sota la promesa de mons en els qual hom podrà conquerir en seu futur. Podria també pensar-se en la línia de la il·lusió desil·lusió o del destí de la tercera zona de Winnicott (1979; 1991c),

Tanmateix, l'ajustament a la realitat no sempre es vehicula igual. No tots els individus generen topalls al l'imaginari (Castoriadis-Aulagnier, 2010) o noves expectatives, alguns necessiten mantenir-lo fins al límit, fent desmentida o renegació de la realitat (Chamorro, 2007). La malaltia mental s'esdevé una possibilitat en la qual la migració ha actuat com a disparador (Grinberg i Grinberg, 1996), i que alguns autors ho vinculen a l'estatus fràgil de l'immigrant, els patiments derivats i la cronificació d'aquests, conduint a la sensibilització del sistema dopaminèrgic i generant riscos més alts d'esquizofrènia (Selten, Cantor-Graae i Khan, 2007).

També, algunes representacions més lligades a la categoria d'imaginari plausible, permeten observar que l'imaginari s'envolta, després de cert contacte amb la quotidianitat, d'un cert realisme. El futur es lliga a aspectes concrets com són cursos de formació o treball, especialment en un període de manca d'aquest darrer. Si en el cas de l'imaginari llunyà, la hipòtesi ens mostrava un seguit d'imatges que distaven de la plausibilitat, aquí ens trobem amb representacions més ajustades, tanmateix, la major part d'elles han estat gestades un cop hom es troba al país d'acollida (García, Verdú, 2008). En algun cas per tenir clar que la porta és Espanya i, sigui quin sigui el somni, s'ha de raure aquí davant les dificultats d'arribar a altres països d'Europa a priori més temptadors (és cas de EH4), en altres la crisi ha situat el treball en una posició extremadament privilegiada (tot i que possiblement sempre havia ocupat un lloc rellevant el psiquisme del subjecte que migra). També hi ha representacions que tot i la plausibilitat juguen un paper que podríem anomenar com a catalitzador, que permeten la gestació d'un espai terciari o potencial (Winnicott, 1979, Green, 2007; Belinsky, 2007) com és el cas dels estudis universitaris de ED4. És fa però evident, en general, la necessitat d'ajustar les previsions, fet que ens parlaria de l'efecte llimant de la quotidianitat, especialment en un període econòmicament desfavorable, projectat sobre un futur de desesperança generalitzada.

D'altra banda, la segona hipòtesi lligada a l'imaginari, relacionava les expectatives vers el món de destí, amb l'èxit del transit migratori i la ubicació del subjecte en zones d'inserció. Les dades relatives a aquesta categoria indicarien un ajustament de l'imaginari, fet que ens parlaria del manteniment, aquest però s'ha constret considerablement, tant pel que fa a les manifestacions dels immigrants entrevistats o tractats, com a les aportacions dels professionals. Les dades però són insuficients per atribuir l'èxit o fracàs del desplaçament migratori a aquesta variable i, especialment fan difícil la ubicació en zones descrites per Castel (1997). Els individus s'ubicarien en diferents punts del ventall social, tot i una certa preeminència de la zona de

vulnerabilitat amb certa tendència o risc d'exclusió, l'establiment de la relació entre la l'imaginari i la ubicació en les zones no es pot establir a partir de les dades obtingudes.

L'enunciat de la tercera hipòtesi era el següent: L'excés d'elements imaginaris, distanciat de les possibilitats del subjecte, o que no s'han adaptat a les noves realitats que s'esdevenen, s'associa al fracàs del projecte migratori i situa el subjecte en la zona de marginació. Aquest excés es fa palès en relació a persones diagnosticades amb algun tipus de malaltia mental, generalment amb la concurrència d'elements delirants de caire persecutori i distanciament del discurs més comú, com són els casos 3 i 4 (*EC3 i EC4*) i EH1. El distanciament de la realitat no és, per suposat, l'únic, factor, la solitud i el que podríem anomenar feedback d'allunyament, en el qual hi participarien una projecció social vers l'immigrant de caire negatiu per part de la societat d'acollida, una experiència persecutòria de la persona, uns dispositius amb dificultats per assistir la problemàtica, un allunyament d'aquests del subjecte i la manca d'eines d'apropament, com la família o l'entorn, de fet aquesta tasca és assolida sovint pel tercer sector. Encara s'hauria d'afegir una concepció social sobre la bogeria estigmatitzant i la manca de consciència de l'individu vers la malaltia, la estrangeria esdevé doble en aquestes persones (Achotegui, 2009b).

L'enunciat de la quarta hipòtesi diu que els subjectes que han pogut generar noves expectatives a partir de la realitat trobada, o adaptar les originàries a noves situacions han assolit una situació propera a la integració i, inversament la cinquena indica que els subjectes que presenten absència d'elements imaginaris vers la societat d'acollida, o que no han pogut generar noves expectatives en resposta a les situacions trobades, s'apropen a la zona d'exclusió/marginació. Si bé resulta evident que els subjectes van gestant noves expectatives en contacte amb una determinada dinàmica social, les quals modifiquen la idea inicial, resulta difícil l'establiment de relacions i conclusions entre expectativa i grau de desafiliació (Castel, 2010). Primer per absència de dades suficients i segon per existir un factor extern explicatiu que ha generat, en el millor dels casos, el manteniment en zones de vulnerabilitat i en el pitjor el lliscament cap a la desafiliació, es tracta de la crisi econòmica i el seu efecte sobre tota la població, amb especial incidència però, sobre el col·lectiu immigrant (Medina, Herrarte, Vicéns, 2010; Colectivo IOE. 2012; 2012b).

5.4.2. Dol

L'objectiu de les categories relatives al dol era analitzar les dificultats en l'elaboració, o no, de les pèrdues implicades en el transit migratori, la temporalitat d'aquesta elaboració, així com els possibles agreujaments i alleujaments d'aquest procés en funció de les vicissituds del trànsit, dels elements en el psiquisme del subjecte que li permeten travessar amb més o menys èxit els terrenys rrelliscós en què es veuen immersos i dels suports, si s'escau, rebuts. Es treballava segons tres variables coincidents en les vies establertes per Freud (2005a), la primera referida a les representacions que permeten pensar en un dol dilatat en el temps, mai acabat d'elaborar, transmutat en depressió o en expressió de Bowlby, crònic (1986 1993); la segona amb una certa capacitat de copsar el trànsit i finalment la tercera l'elisió del dolor que pugui derivar-se de la pèrdua.

En la següent cita, no sembla haver-hi possibilitat d'elaboració, ni reorganització (Freud, 2005; Bowlby; 1986; Grinberg i Grinberg, 1996; Achotegui, 2000) ja que hom llença la mirada cap l'origen, via regressiva, a un espill (Lacan, 1984e) enlluernador, sense què el se seu present li permeti cap sortida.

*Si, allí feliz, feliz, salud, de todo, feliz, porque aquí yo, yo... perdido mi salud.
¿Sabes? (EH1)*

Les següents citacions ens mostren el dolor derivat de la separació i l'allargament del rencontre (en el moment de l'entrevista estava encara lluny), fet que duria, en el cas de la primera a pensar el seu jo com un trencaclosques, una fragmentació identitària que engloba els tres vincles d'integració descrits per Grinberg i Grinberg (1993; 1996): espacial, temporal i grupal, molt rellevants en el món migratori ja que a la distància psicològica derivada de la marxa, cal afegir la distància física, el pas del temps, les esperes en aquesta distància i la impossibilitat de reunió grupal:

Un puzle, mi yo... Porqué pensar que mi niño está allá, mi hijo se quiere venir, tantos años, ya tengo siete años que no he podido viajar (ED1)

Lo mandé con tres meses al pequeño. Ahora tiene cinco años. (ED5)

Puzle o, en la següent cita, cor trencat, trencament que ha de tenir en compte les diferents temporalitats compromeses, no exclusivament la pròpia, sinó la temporalitat de l'altre (Green, 2001):

El que está allá, queda bueno ahí, pues. De verdad... eso me tiene a mí el corazón partido. Y pues a veces cuando yo antes que si me iba bien le mandaba para su alimentación, que le compre ropa mi madre y todas esas cosas... (...). Bueno, tu sabes que los niños a veces no entienden, a veces se crean unas cosas en la cabeza, que no los quieren, que uno ya se ha olvidado del él y todas esas cosas, bueno a mí me afecta porque no es así, no es así, por eso quisiera que las cosas cambiasen y poderlo ya traer. (ED1)

Ambdues temporalitats no són sinó dues subjectivitats, l'encontre de les quals, o l'espai comú s'aparenta certament difícil. L'un pensa que l'altre no entén, l'altre possiblement que ha estat oblidat per la principal figura de referència i l'espai de trobada, espacial, temporal i grupal és més a prop de la quimera que de la realitat. Una persona del GD1 ens parla també de les distàncies i de les eines per reconstituir les absències, seguint Leader, "restem lligats a la imatge de qui estimem, incapaços d'anar més enllà d'aquest punt. La imatge exercirà una tirania sobre nosaltres" (2011. Pàg. 123), tirania que tan sols podrà ser diluïda mitjançant l'elaboració i la simbolització de la trilogia proposada per Grinberg i Grinberg, (1993):

... jo em trobava a les dones bolivianes que passaven hores, dia si i dia també al locutori, fins i tot dones que parlaven amb els mestres dels fills no? Jo crec que era una manera d'apropar aquella realitat familiar i fer-la més propera, no? (1TS2)

Per Suárez- Orozco i Suárez-Orozco (2003), quan s'ha produït la separació en famílies transnacionals, malgrat les condicions siguin les millors, "es produiran pèrdues i ambivalència" (Pàg. 123), Alcalde, considera que el tipus de projecte migratori dels progenitors tindrà efecte sobre la temporalitat del distanciament i l'enteniment del menor d'aquesta llunyania, fet "que repercuteix en les relacions patern-filials represes" (2010, Pàg. 151). Aquesta qüestió no és aliena al GD2, en el qual apareixen les projeccions d'un subjecte vers l'altre i, evidentment, l'allunyament de dues subjectivitats llargament separades en l'espai i el temps. Un cop es produeix el reagrupament es manifesta que la distància no era tan sols l'espai, sinó el desconeixement:

...i quan vénen aquí, aquella pel·lícula de la mare que el meu fill treballarà, trobarà feina, l'hi he pagat un estudis perquè jo m'he sacrificat per ell, tot això

se'n va al traste... (2TS1)

La següent cita també ens remet al sentiment d'estranyesa vers l'origen i l'evident pèrdua de nivell social (Achotegui, 2000, 2004, 2009; González, 2005; Martin, 2007), que ha dut implícita la transició migratòria

Extrañaba muchas cosas. Madre mía, he venido aquí a limpiar, no sé, porque nunca lo había hecho, porque allá era diferente porque íbamos a la Universidad con mis hermanas, somos cuatro, y ya teníamos la comida todo, porque mi madre nos ponía una chica que nos hiciera esto, claro al venir aquí es un cambio... (ED4)

I les següents ens retornen a l'estat de fragmentació lligat a la llunyania, incertesa, o dolor degut a la pèrdua de trossos del self (Grinberg i Grinberg, 1996) dipositats en els familiars que s'han quedat en el país d'origen:

Bueno, ahora, tengo poca relación. Sé que mi padre está vivo... (...)... no encuentro el número. Un chico que yo conozco aquí es de Mali, que me dice tiene una hermana que está casada en mi país... (...)... se va a mi país... (...)... i doy la dirección tiene que ir allí y preguntar, tal persona... (EH4)

... hace seis años, volver a mi país y cómo hay... manifestación... (...)... matar mucha gente. Donné que yo volver país para mirar situación de mi familia. Bon. Yo mirar mi madre, bon... y mi hermana no sé dónde ellos van... (EH6)

En el cas 5, Amina mostra també la dificultat lligada a la distancia i la por de què la mare mori mentre ella és lluny, a la qual, d'altra banda, vol evitar la situació de violència domèstica patida i, de fet, requereix d'una operació mental en la qual atorga el privilegi al futur dels fills (EPC5) com a imatge i/o projecte d'investidura de l'avenir . En qualsevol cas novament apareix el trencament derivat de la transició migratòria, especialment en un cas on l'expectativa és aliena. Grinberg i Grinberg (1993) vers l'abandonament del país d'origen incorporen la noció de naixement depressiu vers naixement catastròfic per indicar que "tenir suficients pertinències internes adquirides per identifications introjectives, un objecte intern estable i segur i consegüentment, un sentiment d'identitat sòlidament establert" (Pàg. 164) permet "fer front a les tremendes pèrdues que suposa una migració" (Pàg. 164). Si bé la situació de dolor és òbvia, i en aquesta formulació no es pot oblidar el present d'Amina, també sembla que l'objecte

intern (matern) acumula prou estabilitat com per pensar en un naixement depressiu i resta l'imaginari d'un retorn llunyà que pot ser també entès com una racionalització en tant mecanisme de defensa (Tizón, 1988):

... no quiero morir en España, quiero volver a mi país cuando mis hijos sean mayores... (EPC5)

Així s'expressa també una participant del GD2 que ens parlaria de les dificultats generacionals i la idea permanent de retorn com a fantasia (Salzberger-Witttemberg, 1979; Tizón, 1988; Bofill i Tizón, 1994).

Llavors la segona, la generació que creix (...) no parlo d'adolescents que ja són nanos que vénen ja deixant moltes coses enrere, sinó els nanos que neixen en aquí, llavors ja és una altre generació, es senten d'aquí (...) ...però els pares, molts hi ha la fantasia d'anar-se'n, molts la compliran i altres no, de poder tornar allà a casa seva (2TS2)

L'anterior és una de les tipologies de retorn estipulades per Durand (2004), l'immigrant "que retorna de manera definitiva i voluntària, després d'una llarga estança, inclús després d'haver viscut varies dècades a l'estranger o d'haver adoptat un altre nacionalitat" (Pàg. 104), tanmateix, la incorporació de la segona generació s'aparenta con una trava a aquesta fita.

Farid (Cas 3), barreja la transició migratòria amb l'impossible elaboració d'un dol lligat a la pèrdua d'una figura que hauria d'haver atorgat sosteniment (Winnicott, 1975b), sobre la qual es veu en la incapacitat de plorar (EC3). S'ignora si aquesta figura desapareguda, i sobre la qual no se'n pot plorar l'absència, ha complert aquesta funció sostenidora. En favor d'això tenim la capacitat d'establir vincles de Farid, malgrat la situació patològica que se li manifesta al territori. Correspon a Bowlby, l'establiment d'un seguit de fases relatives que van des de l'embotiment, molt proper a la pèrdua; l'anhel i la recerca d'allò perdut; la desorganització i una major o menor organització posteriors (Bowlby, 1986, 1993, 1998), en aquest cas sembla que el dol resta ancorat entre la l'anhel i la desorganització. Les persones a les quals es vincula, generalment metges, psicòlegs i treballadors socials, farien pensar en un intent de restaurar el buit generat per l'absència materna, constituint el que Green anomena estructura enquadrant (2005) davant d'una organització psíquica cada cop més infructuosa per relacionar-se amb la realitat. Malgrat això pot parlar de la pèrdua tot i cremar-se per dintre, la següent citació és il·lustrativa al respecte, on un imatge sòlida de la figura

materna es combina amb el deliri que empra la projecció (Freud, 1981) de la culpa cap un altre familiar:

Yo me quemo por dentro, verdad. A mí no me gusta la vida. Ya en mi país no me gustaba. (...). Desde que murió mi madre, pero no me gusta vivir. Yo con dolor de cabeza, me siento mal, creo que las pastillas me dan dolor de cabeza. (...) Era blanca, con el pelo negro, delgada. Era buena. Yo no entiendo por qué me hicieron esto. A mi familiar tengo ganas de matarlo. Él tiene que pagar lo que hecho. Yo antes estaba bien. (EC3)

Pel que fa a Youssef, sembla com si el seu deliri acollís la distància entre el país on rau i el país de procedència (EC4), el qual d'altra banda està, certament, trencat per enfrontaments polític-religiosos. El seu deliri es constituirà com a lligam que atorgarà sosteniment al seu jo malmès (Green, 1990), i li permet d'alguna manera construir un món en el qual pugui viure (Freud, 1979b), en el qual, segons Lacan hi ha "un forat, en una falta a nivell del significat" (1994b, Pàg. 287).

Altres manifestacions, lligades a la categoria del dol elaborat o en tràmit d'elaboració, denoten però una situació menys trencada que la descrita fins ara, ens parlarien, potser, de certa elaboració de la distància i, si s'escau reorganització (Freud, 2005a; Bowlby, 1986; Grinberg i Grinberg 1996), en el següent cas una dona entrevistada accepta, almenys en el nivell del discurs, el distanciament d'un dels fills, ja en el territori, com una conseqüència del creixement malgrat s'aparenti dolorós, Vegi's però que hi ha compromesa un racionalització (Tizón, 1988), en associar-hi, com a causa, una adolescència conflictiva:

... de mi hijo mayor, vive aparte (...). No quiso seguirme porque dijo Mama, aquí está mi vida, están mis amigos, del colegio y todo. Yo no te puedo seguir, yo me quedo aquí. Se puso a estudiar... Bueno tuvo una adolescencia muy mala, mucho conflicto... (ED1)

En el següent cas la integració es lliga a les diferències alimentàries reconegudes com a tals. Hom pot copsar que quelcom ha canviat, ha requerit però un període d'ajustament i reorganització (Freud, 2005a; Bowlby, 1986; 1993; Grinberg i Grinberg, 1996)

. ... a veces las cosas de comer no, no, no es lo mismo (...)... es diferente, diferente, o sea, más que todo la comida y pues nos costó un poquito, mi

esposa también, hacer las cosas, pero luego nos acostumbramos, luego normal... (EH2)

Y el següent, aquesta reorganització ve donada per una primera experiència al territori fracassada que, malgrat tot, promou el retorn. És important ressaltar el paper que juga el primer viatge com a possible aprenentatge el qual, lluny d'haver neutralitzat la expectativa migratòria, ha servit de mesura per un segon intent, aquest assolit, que posaria de manifest la pervivència de l'imaginari no sotmès pel malestar derivat del la primera experiència migratòria. En aquest segon moment la persona refereix qüestions com la dificultat del retorn, el haver-se acostumat al nou territori malgrat el malestar i finalment les dificultats somàtiques. L'angoixa confessional (Tizón, 1988) s'ha transmutat en un investiment del nou espai:

Digo, vuelvo a trabajar. Creo que se me pasaron las alergias y todo. Y regresé también sin papeles. Y ya me he quedado, ahora en la segunda vez intento y ya me fueron mejor las cosas. (ED4)

Vegi's, en l'anterior citació, la importància del treball, al qual se li atribueix poder curatiu, aspecte que ja és ressaltat per Grinberg i Grinberg "com a factor organitzador i estabilitzador de la vida psíquica" (1996. Pàg. 98). En el següent cas el procés d'elaboració ve donat per la localització dels familiars i un bon ús de les tècniques disponibles que resulten facilitadores per mantenir el vincle. El patró dominant sembla assentar-se sobre la idea de base segura (Bowlby, 1986, 1993). L'elaboració de la distància espacial, temporal i grupal (Grinberg, 1993) s'aparenta també establerta:

Y bueno, después bueno, amigos y otros familiares, y el vínculo con respecto a con qué frecuencia... bueno, de hablar por teléfono cuando estamos en casa, este, hablamos prácticamente cada dos o tres días, porque por suerte desde aquí... (...)... hay un número en concreto... (...)... cuesta 3 con algo céntimos el minuto y bueno, se puede llamar y después con la facilidad de Internet... este... Digamos que el vínculo es prácticamente permanente... (EH3)

EH4 actualitza la distància que el separa del país d'origen i fa un moviment d'apropament a través del dibuix, que és mostrat amb joia a l'entrevistador. És un moviment reestructurant (Achotegui, 2009). Si com diu Green, "en la separació l'objecte s'endú una part del subjecte" (2005. Pàg. 211), amb el traç del dibuix fa un exercici de sutura que li permet el lligam entre dues experiències de si mateix:

Dame el boli (dibuixa un mapa) mira, aquí mi país, con la capital (...), y aquí país vecino... (...). Aquí también hay tres regiones que hablan un idioma. Pero yo hablo otro. (EH4)

ED4 que, recordem, ha passat un primer moviment migratori difícil, ara, uns anys després, palesa la rellevància del que falta. Sembla clara la reorganització (Bowlby, 1993; Grinberg i Grinberg, 1996; Achotegui, 2002) i les transaccions amb el record de familiars i país, amb el qual fa comparances i diferències, fet que palesaria l'investiment de nous objectes libidinals (Freud, 2005):

En muchas cosas. Si te explico estaríamos todo el día, seguro. (...). El tema de la familia lo primero. La familia, el estar juntos (...). Y luego también el tema de la convivencia, no allá es muy diferente que aquí. En la educación mucho. No sé a España lo veo muy soso... (ED4)

La següent cita es permet el condicional i s'encomana a déu, situació que d'alguna manera facilita entendre cert grau d'integració i certa claredat respecte el que ha deixat, malgrat la incertesa tant dels objectes d'afecte que rauen al país d'origen com del seu propi present. El subjecte posa en joc el que Klein anomena ansietat depressiva (Klein, 1988d; Segal, 1985), marcada per la culpa i amb cert desig reparatori (Klein, 1974):

... me gustaría ir a mi país, la verdad. Me gusta mucho, yo nunca ha sigut mal mi país, mi problema, bon, problema de mi salida es solo culpa, sino me gustaría ver mi país, y ver mi país, siempre mira a mi hermana, mais, quiero ver para mi... no sé pas que mucho tiempo... yo no... no la he visto, situación, situación de mi hermana, de mi madre pas que mi hermana no está, nosotros solos. Me gustaría ver un día para mirar la familia si el señor vol. (EH6)

Des del GD1 també es constata l'empremta del fet migratori, en una situació on el subjecte assistit sembla copsar el buit que pot deixar en el seu psiquisme la marxa i el no retrobament dels objectes externs (Grinberg i Grinberg, 1996), vegi's però com el professional empra la identificació (Klein, 1988f) ocupant el lloc de l'usuari al qual es refereix:

... <<me n'adono de què vinc, marxo del meu país hi ha una gent que no

tornaré a veure, familiars, amics i tal>>... (1TS5)

En aquesta qüestió, una persona del GD2 explica la seva experiència amb el col·lectiu del Marroc en el qual sempre hi hauria el contacte amb les arrels:

I molts d'ells, el que ells van fer és la seva experiència migratòria, però sense perdre en absolut el seu contacte amb les seves arrels i el seu país perquè de fet, un cop a l'any marxen al Marroc... (2TS6)

Aquest contacte anual tindria com a objectiu la constatació de què allò deixat continua al seu lloc (Grinberg i Grinberg, 1996) o, dit d'un altre manera, la concordança entre les representacions d'allò deixat i la realitat d'allò deixat. Les següents intervencions indicarien que determinades situacions culturals són facilitadores del trànsit migratori i això és també un agent afavoridor del tràmit de la pèrdua, podríem parlar de l'efecte de l'imaginari social (Garcia, Verdú 2008), o del imaginari social instituït (Castoriadis 2004):

Jo crec que també d'on siguis, i depèn d'on, jo crec que la gent està com més preparada psicològicament, apart del tema econòmic, si et dic la distància, parlo de la distància, eh. Que depèn d'on siguis estàs més preparat, ets més fort perquè, ja des de petit tu saps que la gent marxarà, m'explico? (1TS6)

Jo compartiria amb tu això de determinats països on això ha estat una constant històrica, no? Bueno, segurament si. (...). Llavors clar, les famílies s'estan movent constantment, de la Sierra i de la part alta a la part baixa, llavors la mobilitat és continua. (1TS2)

Entre els casos és interessant la situació que planteja M'hamed (Cas 2), en el qual calen sis mesos d'atenció per fer emergir el contacte amb el país d'origen (EC2).

La tercera opció, la qual faria referència a l'omissió del dol, ens situa en la via maníaca (Freud, 2005a; Klein, 1988d), és potser la que menys ressenyes té, ja que la pròpia ommissió fa difícil la seva recerca, així, en els grups de discussió no s'han trobat referències al respecte. El següent diàleg mostra aspectes confusionals de la persona entrevistada alhora de tractar quelcom relacionat amb el país d'origen. Posa en mig un altre país en el qual havia residit uns anys i s'interroga sobre la relació que el país d'origen pugui tenir vers ella. És com si volés estendre un mantell d'oblit vers aquesta

part de la seva història, emprant un sistema defensiu proper a la dissociació (Klein, 1988d, Bion, 1991):

E: ¿Me ha parecido entender que la relación con tu país no era mucha, no? (Es cita el seu país).

ED3: (Cita el país en el que havia residit quan va deixar el seu país).

E: No, tu país, tu país...

ED3: ¿Conmigo...?

La següent cita correspon a una dona que ha patit maltractaments en origen i en acollida. El record de l'origen és sota l'emparament de l'odi i, malgrat tenir-hi fills, si pogués no hi retornaria. És possible l'elaboració en una història tan marcada pel dolor continu i repetit? Aquest odi i oblit vers el país d'origen constitueixen potser defenses contra l'angoixa de fragmentació (Green, 2005):

Como digo, la odio. Yo nunca pensé para bajar. Pero si porqué tengo hijos ahí, lo mandé ahí, con mi mamá... (ED5)

Les manifestacions més clares vénen dels casos. En particular Ahmed (Cas1) manifesta que no té cap interès en retornar a al país d'origen, ni vol saber res del pare. Cal recordar que fa anomenar-se Jaime (EC1). Ens trobem novament la lògica del si hom fos un altre al·ludit anteriorment (Klein, 1988f; Grinberg i Grinberg, 1993; Grinberg, 1985), en la qual pot ser-hi compromesa l'enveja, en aquest cas de ser autòcton. S'ha també de tenir en compte que la demanda és l'obtenció de la nacionalitat espanyola. Lluny estem de la integració d'elements, aquí sembla operar-se més aviat una negació (Freud, 1979d) la qual separa una part de la seva història de l'altre, també hi tindria cabuda la noció de fugida ètnica (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003).

Farid (Cas 3), juntament amb la cremor de la qual es parlava més amunt, indica que no pot plorar, emissió corporal a la qual Winnicott li atorga quatre funcions: satisfacció, ràbia, dolor i aflicció (1984), sembla però que és l'aflicció la que està aquí compromesa i és eludida. Juntament amb les dificultats per plorar des de la pèrdua materna, la següent cita mostra la distància que separa a Farid del reconeixement de la malaltia i com, en la part final, demana al tècnic la seva aliança en el passatge a l'acte:

F: Yo me siento mal por ella. Sigo con ella, yo estoy bien. Yo ahora triste, estoy

sufriendo mucho, pero no puedo llorar.

TS: Hace años que no puedes llorar, ¿verdad?

F: Desde los 12 años

TS: ¿Y antes?

F: Yo era una persona normal, con problemas normales. La psiquiatra dice que mi problema no se ve en radiografía. Yo no tengo ningún problema...(...)... Si yo estoy con ella, yo bien.

TS: Las radiografías no pueden verlo todo, el cerebro es muy complicado

F: La medicación no hace nada. Me deja medio dormido. Yo estoy sufriendo mucho. Quiero que la llames. (EC3)

La primera hipòtesi a l'entorn del de dol (hipòtesi sis) indicava que aquest, en relació a les pèrdues derivades del trànsit migratori, ha tingut una elaboració perllongada en el temps i certament, malgrat el temps de residència al territori les situacions descrites continuen palesant una ferida oberta vers el país d'origen, aquesta però no és independent de les situacions patides per les persones immigrants, és a dir, que cal vincular-ho amb la hipòtesi nou que relacionava les situacions socialment desfavorables amb aquesta prolongació del dol.

Així, trobem situacions en les quals el subjecte ha tingut dificultat per recollir el retalls del seu self ja que aquests resten llunyans, fent difícil l'esmentada integració espacial (Grinberg, Grinberg, 1993), això es dona especialment en situacions en què objectes d'afecte resten al país d'origen i, especialment però no exclusivament, quan es tracta de nens petits al quals no s'ha vist créixer. Podem trobar-nos en paraules d'una persona entrevistada l'expressió <<puzle>> (ED1) o cor trencat, per fer-se ressò de les absències per les quals clama, trencadissa que també posen de manifest ED5 i EH4 .

Troblem també situacions en les quals les persones, tot i l'allargament del dol, han pogut fer un cert exercici integrador i com a mínim saber on són i on rauen els altres. És el cas de EH4 que dibuixa el mapa del seu país o M'hamed (Cas 2) que també dibuixa, amb orgull el lloc d'on procedeix, aprofitant la màgia de la imatge que apareix al dibuix per fer un exercici de sutura entre dos mons mitjançant el que Martín anomena fantasies de retorn (2007), les quals en remetrien a espais terciaris (Green, 2007) o zones transicionals (Winnicott, 1979).

També les persones que han patit malalties severes al territori tenen majors dificultats per l'exercici integrador, EH1, ED1, ED5, tot i haver-hi excepcions rellevants com és el

cas de EH2, que malgrat la transcendència de la malaltia (es tractava d'una intervenció a vida o mort) sembla donar-se certa tendència a la inserció. El tret diferencial ens duu a la hipòtesi set, que posava en relació la presència de familiars propers o xarxa relacional com a facilitador del transit, que almenys, en aquest cas, conjuga una integració espacial, temporal i grupal (Grinberg; Grinberg, 1993, 1996). En relació a la hipòtesi set, també EH3 i EH7 palesarien la rellevància del suport social com a eina facilitadora, fet que Suárez-Orozco i Suárez-Orozco remarquen (2003). Inversament, la hipòtesi vuit, que vincula solitud i aïllament amb la dificultat per elaborar les pèrdues, sembla patent en el cas EH1, més discutible en altes situacions com EH4, EH5, EH6 i EH8, en els quals, si bé hi ha manca de familiars i, en alguns moments percepció d'estancament i manca de perspectives, hi ha cert suport per part de compatriotes i, cerquen, d'alguna manera el suport institucional, malgrat aquest sigui moltes vegades procedent del tercer sector (Moreno, Bruquetas, 2011).

Allò evident, en relació a la hipòtesi nou, que conjuga les situacions desfavorables amb la prolongació del dol o l'elisió d'aquest, és que una part important de les persones entrevistades estaven en situació d'irregularitat, en situació d'atur, irregulars o no, o en una considerable condició de precarietat. Alguns amb fills petits al país d'origen, com EH4, ED5 i ED1; altres amb desconeixement del parador de familiars en origen, com EH6 i EH8. També, alguns acumulaven períodes llargs d'irregularitat o atur i, en general, tot i haver-hi elements que fan pensar en certa elaboració, aquesta se'ns presenta encara pendent en molts aspectes. Si bé és cert que la inestabilitat dificulta el dol, no es pot concloure vers la qüestió, ja que s'han donat situacions d'elaboració en condicions de precarietat considerable.

Difícil és també qualsevol conclusió sobre la hipòtesi deu, ja que la situació de crisi perllongada ha empès en general cap a zones de desafiliació (Castel, 2010), restant alguns, en el millor dels casos, a zones de vulnerabilitat. Travessada la situació per un factor ubicat en posició privilegiada com l'esmentat, es fa difícil qualsevol conclusió al voltant del tema.

En relació a les persones que resten al país d'origen, trobem diferents situacions. Des de la indiferència d'un cas emmarcat pel maltractament (ED5), fins a cert sentiment d'abandonament o que en absència de l'immigrant el familiar mori o emmalalteixi (Cas 5). En el primer cas són les ansietats de caire persecutori les que estan actives i per tant les defenses també prenen aquest caire (Klein 1988d, Tizón, 1988; Bofill i Tizón, 1994, Grinberg, 1993, 1996) i hom empra projeccions i dissociacions com a vies

defensives. En el segon cas, el sentiment compromès podria ser la culpa, fet que ens conduiria a posicions de caire reparatori (1988e, Klein).

En alguns casos, la migració és entesa com una errada, EH1, i hom gira el cap en direcció al seu país, fent un exercici regressiu configurant-se el passat com un espai imaginari que productiu de la felicitat (Lacan, 1984e) que l'equivocació migratòria ha segat. Hom pot veure en aquesta situació novament la dificultat integradora del temps, espai i grup (Grinberg i Grinberg, 1993; 1996), en la mateixa línia s'expressa ED1, tot i que no de manera tan radical.

D'altra banda a partir d'algunes manifestacions lligades als grups de discussió podria entendre's que la reunió entre familiars és un desig, així com una quimera ja que els subjectes han canviat. Tanmateix les persones organitzen un mosaic on la temporalitat (Grinberg i Grinberg, 1993; 1996) s'esdevé, des de la fantasia, inalterada, ja que no és té en compte la divergència de temporalitats, el temps de l'altre (Green, 2001) , fet que ens parlaria de diferència entre l'objecte internalitzat i l'objecte extern i les dificultats d'integrar ambdues imatges.

5.4.3. Estrès

Les categories relatives a l'estrès tenen com a objectiu analitzar el patiment psicològic derivat de la transició migratòria i com aquest patiment és, si s'escau, afrontat i/o elaborat pel subjecte que es veu immers en situacions que de vegades impliquen la supervivència; d'altres tenen la irregularitat administrativa com a realitat quotidiana, el que els enfronta a possibles controls i, d'altres, deriven simplement del propi fet migratori i de raure en un marc sociocultural estrany. Es fa sobre tres vessants, el primer faria referència a uns efectes no explicables per la presència de l'estressor; el segon a una resposta més o menys ajustada a l'element estressant o ansiogen, i un tercer que faria referència a situacions objectivament estressants que, malgrat tot, no generen cap mena d'efecte en el subjecte. Les teories de base giren al voltant de la noció d'estrès introduïda per Selye (1956) i desenvolupaments posteriors com el de Lazarus i Folkman, (1986), i la noció d'estrès aculturatiu (Berry, 2001) incorporada tardanament a aquest projecte, així com l'ansietat tal com es pensada per Freud l'any 1926 (1973), i diferents posicions que la psicoanàlisi ha aportat amb posterioritat al fundador, vegi's en aquest sentit la discussió al voltant d'ansietat i estrès plantejada al marc teòric..

La categoria estrès perllongat ha tingut nombroses referències, tot i així, moltes s'agrupen en els mateixos individus, així, EH1, ED1 ED6 i el cas 3 (Farid) han tingut un nombre elevat de cites, són situacions però, on les malalties, el maltractament i les dificultats de caire mental s'hi donen cita. Què és causa i què efecte? En el GD1 s'expressa la idea de què patiments continus derivats d'unes circumstàncies adverses poden donar com a resultat problemàtiques de caire mental, mentre que el GD2 es fa ressò de l'efecte dolorós del sentiment de vulnerabilitat:

Sense feina, sense pagar un lloguer o hipoteca, que no tingui diners per pagar medicaments. (...). Què he de fer?, o què puc fer? (...)... trobo també que tota aquesta situació que estan vivint també està generant molts problemes de salut mental, depressió, de tristesa...(1TS5).

I està molt lligat amb el tema de la vulnerabilitat, sentir-te vulnerable, constatar això fa molt mal. (2TS7)

En relació a l'anterior cita alguns autors consideren de gran importància detectar "el nivell d'estrès aculturatiu d'aquest col·lectiu, com possible indicador del risc de

desenvolupar algun tipus de psicopatologia” (Collazos, Qureshi-Burckhardt, Antonin, Tomás-Sábado, 2008. Pàg. 313). En relació a la causa i efecte de la psicopatologia, els treballs de Selten, Cantor-Graae i Khan que, defugint la limitació a una mirada biològica, aposten per la recerca dels factors socials en la etiologia de l'esquizofrènia i, en concret, les estrebades a les que es veu sotmès el col·lectiu per un entorn hostil (2007). Justament la següent citació ve d'un home del nord d'Àfrica, en el qual l'estressor és continu, no tan sols per la malaltia de caire orgànic, sinó per l'assetjament constant derivat de la situació delirant. Remet a l'angoixa confusional i/o persecutòria la qual mobilitza defenses primitives (Klein 1988d). El pessimisme que delata la referència té dues condicions, d'una banda la situació de punt mort (Sami Ali, 2000), de l'altra la manca de sentit del que li està succeint, el que anomena camí trencat en el qual el deliri podria tenir una funció restauradora (Freud, 1979b):

Yo no sé encontrar camino, ¿sabes? Sé el camino, pero al medio, a la mitad, roto. No puedo hacer nada... (EH1)

Farid (Cas 3), adolescent a qui, com EH1, se li manifesta un trastorn psicòtic al territori, travessa l'estret sota un camió i es desplaça d'un lloc a un altre. Li hagués agradat tornar però no pot. També s'expressa amb una denominació despectiva vers els seus compatriotes que duu a pensar en els rols intercanviables de l'estigma (Goffman, 1970) i la circulació d'aquest entre el propi col·lectiu:

Los moros que vienen aquí quieren coche, chicas. No quiero saber nada de ellos, (...) Yo quería ver cómo era esto. Estuve en Murcia, Madrid, Andalucía. Me dejó el autocar en Murcia. Camine mucho. Tenía mucho miedo. No me ayudaban, me hubiera vuelto a Tánger, pero nadie me pagaba el viaje. Andalucía eran solo montañas, no es como Madrid o Barcelona... (EC3)

Del seu propi discurs poden seguir el sender de l'angoixa patida i la por (Achotegui, 2009), així com la incertesa, durada i ambigüitat de l'esdeveniment (Lazarus, Folkman, 1986). Un informe d'assistència posterior de les urgències d'un hospital indica:

Ideació centrada en tenir una problema que és l'estar enamorat d'una noia (deliri erotomaniac?) Ideació de perjudici cap la família d'aquesta noia. Sent que la noia i el seu entorn causen el seu mal. Idees de mort no sistematitzades. Diagnosi: Probable esquizofrènia.

Quin paper juga en aquest cas l'enamorament, classificat com a erotomaniac? Possiblement exerceix una funció compensatòria (Gràcia, 2001), que al llarg del temps s'esdevé estèril. Els moments de major compensació, després del primer brot, coincideixen amb un deliri encapsulat en dos temes, un lligat al verí, l'altre a l'amor, sense passatge a l'acte. Aquest dispositiu triangular (amor, verí, contenció de l'acting) es trenca paulatinament, fins arribar a les veus. El dispositiu esmentat, que podria ser pensat seguint Bion com una esfera (1974), podria haver desenvolupat una funció continent poc a poc inhabilitada pels continguts.

La següent situació ve marcada pels efectes orgànics d'una situació de patiment perllongat en el temps, com si se'ns donés un excés d'adaptació per haver travessat les fases de l'estrès fins l'esgotament (Neufeld, 1984; Amigo, Fernández, Pérez, 1998), vegi's però en la següent cita la rellevància de l'avaluació del subjecte, primària i estressant (Lazarus, Folkman, 1986), en la qual considera que els nervis vénen sols:

Sí, porque temblaba... (...)... es que se me vienen solos los nervios, ¡no puedo!, le digo, y pues me vino vómito, diarrea, me dio una neumonía también (...). Ya me estaba recuperando porque yo antes tenía una cabellera larga y todo el cabello se me cayó... (ED1)

L'anterior cita posa de manifesta també la situació de punt mort descrita per Sami-Alí (1991, 2000), on el subjecte, més que avaluar una situació, en el sentit indicat per Lazarus i Folkman (1986), es veu incapacitat per fer quelcom.

Des d'un altre àmbit teòric, la noció de desmentització donaria a entendre la dificultat per generar representacions que donin compte del conflicte psíquic (Marty, 1995; Smadja, 2005, 2009). També ED4 pateix efectes de caire somàtic al llarg del primer període migratori, en la següent cita relata la malaltia vers la són:

Enfermedad, no. Pero estaba, creo un poco con las pastillas eso de no poder dormir. Estaba un poco tal vez... No sé si es llamarla depresión, yo que sé. (...) Estaba casi un mes con pastillas de estas para dormir por qué no dormía. Porqué ya te digo el primer año no me acostumbraba, la pasé mal. (ED4)

Una dona embarassada s'enfronta també al desencís del nou món amb dificultats a l'organisme, en aquest cas podria estar compromesa la impredictibilitat dels successos lligats al procés migratori, la manca de control sobre els esdeveniments i l'avaluació

negativa de la persona implicada (Lazarus, Folkman, 1986) i com, la situació, sempre seguint els criteris de la persona entrevistada, provoca efectes en el sucre, afectant el sistema endocrí (Amigo, Fernández, Pérez 1998):

... estuve aquí dos meses y cuando vi cómo estaba la situación me puse mala y me bajo el azúcar. (ED6)

Vegi's però com, novament, l'experiència anterior remet a una situació en la que el conflicte és mediatitzat per l'organisme davant les dificultats per mentalitzar-lo (Smadja, 2009). Mentalització que sí és a l'abast de la persona responsable de la següent referència, la qual no implica el cos, però sí el record de l'experiència al mar per la qual s'empra el mot <<inexplicable>> que ens remet a l'experiència de la por (Achotegui, 2007, 2009), de l'horror, mot que d'altra banda remet a un real que es mira de domesticar (Pommier, 2004).

Lo que recuerdas peor es el mar. Estos días que no tengo permiso para buscar trabajo también me apenan mucho, pero no están peor que el mar. El mar, inexplicable. Inexplicable. No sé, no se puede explicar. (...), hace un fuego y tú mismo te pones en el fuego, esto es el mar. Cruzarlo solo Dios, no sé, yo mismo estoy pensando cómo nosotros en este cayuco hemos podido cruzar este mar. Yo no entiendo nada. (EH4)

L'experiència en el país d'origen per EH6, també de procedència africana, s'emmarca sota l'estel de la <<desesperació>>. Després relata la recerca econòmica per diferents països d'Àfrica que li permetí arribar a Europa. Novament, igual que l'anterior <<inexplicable>> de EH4, trobem una paraula en el límit de la metaforització, funció, seguint Lacan, "d'indicar el lloc d'aquest subjecte en la recerca d'allò veritable" (1984f. Pàg. 485), possibilitat d'articular en el discurs les rodalies de l'espant:

Yo estaba desesperado, (...)... Costa de Marfil... (...)... Burkina Faso. Buscando dinero, poco a poco, hasta llegar aquí en España... (EH6)

La situació anterior palesaria l'efecte diferent de les vies d'entrada al territori com a factor estressant. En un cas hom es troba davant situacions extremes de supervivència i la por a la mort (Achotegui, 2005; 2007; González 2005), en canvi les persones d'Amèrica Llatina poden entrar amb visat d'estància com a turistes. Malgrat la diferència de risc, la situació administrativa, un cop passats els tres mesos del visat

d'estança és la mateixa (Llei 4/2000. Art. 25 bis). La següent cita correspon a una persona llatinoamericana, en situació més o menys comú que s'agreuja davant la concurrència d'una malaltia greu de caire orgànic que, paradoxalment, esdevé l'eina salvadora:

Si... Dos veces. La primera vez estuve... porque en ese tiempo estaban... estaban agarrando a la gente inmigrante sin papeles y estaban mandándola a su país, entonces el tiempo justo me agarraron a mí, pero ya yo estaba, pues con los papeles de trasplantado, y todo eso, entonces tenía que... tres meses tenía que ir al hospital, cuando me agarraron estaba tranquilo, porque sabía que no me iban a sabiendo que yo estoy trasplantado y que allí en mi país no hay los medios que hay aquí, entonces... trate de explicarles... (EH2)

De vegades la situació límit dimana de relacions familiars de difícil comprensió des del sentit comú i comporta fugides continues i situacions marcades per la inestabilitat. En aquesta situació els estressors habituals lligats a les autoritzacions per residir al territori s'esdevenen irrisoris i la qüestió ens portaria més directament a la por que l'ansietat senyal descrita per Freud (1973, Tizón, 1988, Green, 2005):

... tres o cuatro días me escapé para las cuatro de las mañana... (...)... mi hermano se ha dormido y me escapé. (...)...Pedí a la gente, le pido por favor para darme el dinero para vengo aquí, hay mucha gente me ha comprado el billete para irme... (ED5)

També per Amina (Cas 5), el maltractament es configura con l'estressor més rellevant del seu dia a dia, aquest d'una banda té un caire situacional, lligat a l'ambigüitat o incertesa (Rodríguez, 2001) , no gensmenys, la qüestió principal vindria referida als factors personals, vegi's, en la següent cita, com el model de compromís (Lazarus i Folkman, 1986), és explícit ja que es lliga, en un primer moment, a la forma familiar de resolució de la problemàtica, a la qual Amina vol ser-ne fidel. En segona instància però, l'avaluació, que seguint els autors esmentats podríem qualificar de reavaluació, ja que planteja "un canvi introduït en l'avaluació inicial en base a la nova informació rebuda de l'entorn..." (Pàg. 62), configura un nou marc on tant el compromís, com la creença en la plausibilitat d'aquest són qüestionats:

Situació detectada en primera instància:

- *Refereix situacions de violència domèstica.*

- *Transit migratori derivat de la voluntat d'un tercer.*
- *La separació, en un primer moment, no és contemplada com a possibilitat.*
- *Al país d'origen, quan hi havia dificultats d'aquest tipus, mediava la família.*
- *Demana que es faci quelcom semblant (...).*

Situació actual:

- *Agreujament de la situació a la llar amb assistència recent de la policia.*
- *La separació es contempla com a única alternativa.*
- *Bona acceptació de l'espai psicoterapèutic.*
- *...(...)*
- *Al no haver-hi denúncia de la situació la separació pot allargar-se considerablement.*
- *En alguns moments manifesta tenir por a la llar, aspecte que, segons sembla, també els passa als fills*
(IPC5)

El següent noi africà indica la dificultat que té per formular demandes malgrat la situació viscuda sigui extrema:

Me cuesta mucho, me cuesta mucho. Yo puedo estar sufriendo o a punto de morirme, pero para pedir una ayuda, siempre muy difícil, siempre muy... lo hago, pero cuando lo hago es como ya estoy muerto, porque me da vergüenza.
(EH7)

El compromís, per Lazarus i Folkman, (1986), pot generar vulnerabilitat, però també prevenir l'amenaça. Però, quina és l'amenaça? La situació ens remetria, en primer lloc, a l'intent de diferenciació de Amigo, Fernández i Pérez, (1998) entre ansietat i estrès, malgrat de vegades els efectes siguin semblants sobre l'organisme. Estaríem més a prop de l'ansietat pel caire anticipatori (Freud, 1973), si és que té sentit la diferenciació, recordi's en aquest sentit la discussió plantejada al marc teòric. El que mostra el fet també és la dificultat d'abordar una determinada problemàtica sense la biografia del subjecte. Què vol dir per ell ajuda?; Amb quin significants està relacionat aquest mot?; Quin paper juga aquesta en la seva vida per haver-la de foragitar? Tan sols així, i per suposat no és segur, tenim alguna possibilitat d'extraure sentit a la relació, contrària al sentit comú, que privilegia el patiment sobre la sol·licitud d'ajut.

Tant en el GD1 com el GD2, un dels estressors que s'esmenta té relació amb la pressió exercida des dels familiars que rauen al país d'origen que els situa en punt

mort. La literatura al voltant del tema atorga rellevància a la migració com a fet familiar (Lacomba, 2001, Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003, Camarero, 2010, Garreta, 2011). Espai de conflicte i negociació (Pedone, Agrela, Gil, 2012), el que sembla estar en funcionament és, o bé l'omissió de comunicacions al país d'origen, com a simulació de què tot va bé (Tizón, 2007), o la doble mentida, abans esmentada, de què parlen Konrad i Santonja (2003):

Si jo truco a la meva família i dic com estan les coses aquí, em diuen que sóc una egoista perquè no vull que vinguin, i si els truco i els hi dic, aquí va tot bé, com a la tele, com surt a la tele, als anuncis, llavors vénen aquí hi ho passen tots pitjor, si, és un carreró sense sortida, facin el que facin ho tenen malament (1TS1)

..., són portadors de tot un projecte vital de tota una família, d'expectatives d'un pare, d'una mare, de vegades inclòs d'un familiar malalt, o que estan pagant uns estudis, si la teva qüestió fracassa, no fracasses tu, fracassa tota la teva història familiar... (2TS9)

De vegades el missatge cap allà tampoc arriba... (...)... te n'adones que ells saben molt de com estan ells allà, però que la família d'allà sap molt poc. (2TS2)

Els estressors, seguidament, s'aparenten més objectivables, tot i la dificultat que comporta l'ús d'una paraula d'aquesta mena en processos de caire mental. S'entendria aquí que estressor i efecte mantenen un relació d'ajustament, tot i que no s'evita el malestar psicològic derivat d'una situació ansiògena que, seguint Freud podríem entendre com a senyal (1973), parlàriem d'estressors deguts a la situació (Lazarus i Folkman, 1986; Rodríguez, 2001; Sandín 2003). Com s'ha dit anteriorment, el viatge per accedir al territori no és igual per tots els immigrants i té efectes psicopatològics diferents (Achotegui et al, 2010). Les següents citacions palesen aquest estressor intens:

Es el cayuco. (...). Si tú quieres te tiras en el agua o que te quedas aquí. (EH4)

... para venir, Costa de Marfil, después... (...)... Burkina faso... (...)... ganar el tiempo... (...)... yo no salí con dinero, tampoco, (...)... tener problemas, buscar dinero... (...)... buscar trabajo para cobrar, hacer la comida también, para pagar el pasaje, para ir a otro sitio... (EH6)

Una de les situacions lligades a l'estrès més referenciada té que veure amb el binomi regularitat / irregularitat, lligats ambdós a una legislació sovint laberíntica i productora d'incertesa. M'hamed (IC2), es regularitza pel que s'anomenava contingent anual que ara també existeix, és però marcadament diferent i s'anomena <<gestió col·lectiva de contractacions en origen>> (Llei 4/2000. Art. 39). Enguany, el procediment permetia obtenir l'autorització per treballar a condició de què el subjecte anés al Consolat d'Espanya al seu país per recollir el visat i un cop assolit retornar al territori (Real Decret 155/96. Art. 70). De dates més recents, però com mostra de què les dificultats es repeteixen en diferents períodes de manera semblant, la següent referència mostra un individu amb una oferta de treball:

... intentamos hacer mi regularización, que en ese momento, como hacía muy poquito tiempo que estaba aquí, teníamos que, teníamos que plantearlo como una contratación en origen, o sea que yo tenía que volver... (...)... romper el pasaporte y sacarme otro que estuviese limpio, este y bueno, hacer la contratación. (EH3)

Situació paradoxal és Youssef (Cas 4), qui ha de tornar al país d'origen per retirar el visat, en una situació de conflicte obert (EC4), absurd legislatiu que dispara l'angoixa. Paradoxal ja què aquest perseguidor extern serà substituït per un d'intern, si bé en aquest moment la relació estressor / efecte no podria considerar-se altra cosa que coherent, tanmateix, jugava l'estressor un paper compensatori? Leader (2013) indica que posar en qüestió "el mecanisme compensatori de la persona, o si es veu debilitada una identificació que, fins ara, la havia mantingut sencera, pot esclatar la psicosis" (Pàg. 245). Resta en el dubte o almenys qui subscriu no té una resposta òptima.

No tan sols afecta a l'obtenció d'un permís per a qui rau al país, sinó a les possibilitats de reagrupar familiars, les quals no són senzilles i productores de malestar. Díez (2005) indica, en relació a la política d'immigració "que sempre ha tingut en compte, i més encara des de fa alguns anys, els legítims desitjos dels immigrants per aconseguir el reagrupament familiar" (Pàg. 291), malgrat aquesta visió positiva, el cert és que el procediment, com ja s'ha dit en un altre apartat, presenta considerables complicacions (Llei 4/2000. Art. 17, 18 i 18 bis), les quals s'han agreuja a partir del 2009 (Pérez-Nievas, Daniela, 2011; Pedone, Agrela, Gil, 2012; Rendón, 2013), Així s'expressa una persona del GD1:

Hi ha una cosa que crea molts maldecaps, el fet de voler portar la família i no poder, això els desespera moltíssim. (1TS3)

Les següents cites posen de manifest una de les pors habituals referides a la situació d'irregularitat, un encontre amb la policia i les conseqüències que se'n puguin derivar, que solen anar lligades a incoar un expedient d'expulsió. De fet la durada de l'esdeveniment, que generalment supera els tres anys (Llei 4/2000. Art. 31,3) permetria ubicar-ho en la categoria d'estrès crònic (Villaverde, Gracia, Morera, 2000; Sandín, 2003; Collazos, Qureshi-Burckhardt, Antonin, Tomás-Sábado, 2008; Achotegui, 2007; 2009):

Yo pensaba que no, claro, (...), yo siempre digo en mis pensamientos... (...)... yo sé que yo estoy limpio, y no he matado ni robado, ¿Por qué me van a llevar a comisaría? Me sabía muy mal y estaba muy enfadado, pero digo, es la Ley y tengo que aguantar, es la Ley, es la Ley. Me aguantaba. (EH7)

Antes, sí, antes sí, sí que tenía miedo a la que veía. Pero decía, yo si me pongo tranquila pues no pasaba nada y yo era de las que no me esquivaba jamás a la policía. (ED4)

Una vez policía pregunta a mí, está de civil, no poner ropa de policía. (...) De paisano. Si... (...). Yo tengo un poco de miedo, aquí, un país de derecho, yo sabe, yo no hacer malo la calle, yo no hacer falta de respeto, yo... (...). Yo escribir mi nombre y fecha de nacimiento... (...) A la policía. Cuando yo le da, ella llama....

No pot deixar-se de recordar les peculiaritats del cas 4 (Youssef) que circulava per la ciutat amb plena tranquil·litat (almenys això manifestava) i tot i que se'l advertia del risc d'una aturada policial. Ell indicava que no havia fet mal a ningú i, per tant, no havia d'amagar-se de res, argument d'altra banda del tot correcte. No tenia cap mena de dificultat per exposar-se al perseguidor que, en allò real, l'hi podia causar un perjudici considerable (EC4): Encara que no es dugués a terme l'expulsió, afectava molt a les possibilitats de regularitzar-se. Aquestes aturades podrien estar lligades a l'aspecte físic, com així ho indica la següent cita procedent d'un noi d'origen africà. Com diu des del dret Aparicio, "és la llei mateixa la que determina, o almenys ratifica, algunes de les premisses més importants de les condicions d'exclusió i desigualtat social i política que determinen la inserció de les persones immigrants en la societat." (2010, Pàg. 119):

Porque claro, si vamos a preguntarnos documentación, no tenemos que mirar el color. (...)... para un policía a estación de tren, o estación de autobuses... (...). Siempre ellos primero fijan lo primero de los negros, eso es lo que a mí me sabe mal porque... (EH7)

Així ho corrobora solidàriament una persona llatinoamericana que pot, d'alguna manera, camuflar-se en el paisatge i passar inadvertit:

... a mí me ven por la calle y yo soy un español más, pero en cambio viene un compañero ecuatoriano o boliviano, y no hablemos de los hermanos africanos y entonces a los muchachos se nos complica. (EH3)

I també el GD1 indica el grau de persecució a què es veu sotmès en general el col·lectiu d'immigrants. La següent cita es refereix a l'assetjament per part de les autoritats vers la vies de subsistència alternatives.

... agafen la ferralla i el paper dels contenidors, que després ve la guàrdia urbana, els multa, els hi fa buidar la furgoneta per portar-se després el del reciclat, el camió, és gent que s'està intentant guanyar la vida dignament amb la seva ocupació i contradictòriament ningú els dóna en cap moment (1TS2)

Des del GD2 apareix una tonalitat més política lligada al sistema capitalista al servei del qual estaria una legislació restrictiva. Qüestiona l'existència d'un procés d'acollida que queda subsumit a la dinàmica de l'interès, o si és vol a la hegeliana acceptació de rols amo vers esclau (Korman, 2010).

... després ve la legislació, això pensava quan parlaves de la legislació en el moment que no tens feina, (...), és la prova més evident de què aquí no hi ha cap procés d'acollida i no hi ha drets humans ni res d'això, aquí estem parlant del sistema capitalista puro i duro, que interessa i el mateix està esdevenint en altres... (2TS3)

En aquest sentit, Carrasco i Rodríguez (2005) indiquen, en consonància amb l'expressat anteriorment que el col·lectiu d'immigrants

...no sols satisfà demandes d'ocupació a un cost no assumible pel conjunt dels treballadors autòctons sinó que també actua inconscientment com factor

regulador de les demandes salarials en general i com factor de remercantilització de les relacions laborals al acceptar necessàriament condicions de treball de baixa qualitat (Pàg. 75)

Relacionat amb el binomi regular/irregular, un estressor important és l'accés a l'ocupació ja que el ventall de possibilitats s'estreny. Grinberg i Grinberg ressalten la importància de poder treballar per qui arriba a un nou territori (1996). Malgrat la presència rellevant de la qüestió documental com a problemàtica, no ja tan sols per si mateixa i l'aspecte de reconeixement que duu aparellada, sinó per les traves que desclosa (policia, prestacions, formació per l'ocupació i ocupació), no deixa de sorprendre el següent resultat d'un estudi dut a terme amb immigrants llatinoamericans que contradiu el treballat en aquest text al voltant del binomi regular/irregular (Patiño, Kirchner, 2008):

La meitat dels participants es troba il·legalment al país. Crida l'atenció que el tenir o no un visat no introdueix diferències significatives en el grau d'estrès percebut (...). L'absència de les esmentades diferències podria obeir, d'una banda, al la dimensió de la mostra i, per altre, a què el procés d'immigració és de per si un esdeveniment significativament estressant, pel que la legalitat, per si mateixa, no seria un factor de protecció. (Pàg. 35)

Contrariant el resultat anterior, les següents cites, degudes a persones entrevistades i grups de professionals palesarien la rellevància del factor regularitat entès com una font social d'estrès (Rodríguez, 2001):

Aunque no era tampoco fácil porque así llegas estás irregular, se te complica la cosa, lo único que buscas de limpieza, en casa... (ED1)

...me trataron de todo menos linda, pero no la policía de inmigración. La policía que hace aquí el DNI. Y me dice que porque yo me presentaba sin el DNI y yo le digo que yo me presento porque le tengo que hacer el DNI a mi hijo, no porque a mí me dé la gana, porque eso es verdad, no me daba la gana a mí. (ED3)

El que està molt complicat ara és el regularitzar-se, eh. La gent ho té fatal ara, ara està tan complicat... Molt complicat. (1TS3)

Perquè clar, jo que un nano que tingui divuit anys, ja surti dels seus pares i si

no té un contracte perdi els papers, és que clar, si t'ho pares a pensar, és tant horrorós, és tan horrorós. Una dona, nosaltres, quan va sortir la llei, una llei que la dona tingui que tenir papers. (...). Vosaltres sabeu l'angoixa que ha portat a dones en processos de separació... (2TS1)

La següent cita, malgrat procedir d'una dona que ha patit considerables contrarietats en el seu procés migratori, genera un discurs d'acarament de l'adversitat. Estaríem davant el que podria ser una reavaluació (Lazarus, Folkman, 1986), que ens mostraria una certa retroalimentació en l'afrontament de les problemàtiques. O també una evitació del punt mort (Sami Alí, 2000) mitjançant una captura narcisista de si mateixa davant d'un mirall (Lacan, 1984e) que li permet sentir-se autònoma i desenganxada:

No ahora ya no está. No, porque he puesto de mi parte, porque digo yo, no, yo no quiero tomar pastillas, no quiero y... pues. Bueno los problemas siempre están ahí, porque esos son los que te llevan a una depresión y, pues, he tratado a veces de qué no los tengo para no tomar las pastillas. Por qué no quiero verme enganchada, ya te digo. (ED1)

La manca d'habitatge i la cerca d'un mínim d'estabilitat són també factors generadors de malestar, vegi's però com l'emissor del següent discurs parla, d'una banda, de projectes llunyans amb certa indiferència, tanmateix, genera una imatge o formació intermediària (Green, 2003), que sembla sostenir el seu caminar:

Sí, sí, no, los proyectos están siempre. Este, lo que pasa es que cuando llegas a este punto donde no tienes ni siquiera donde asirte para decir bueno, estos días de cincuenta grados de calor a la sombra, como ahora, de poder llegar a la mínima comodidad de, de, de un hogar donde te puedas tirar, que no te digo que tengas aire acondicionado, pero que tengas, que te acuestes en una cama tranquilo con un ventilador y puedas dormirte una siesta para levantarte y volver seguir andando, porque, porque, es la verdad. Voy andando a todos lados, a todos lados. (EH3)

Segons el Col·lectiu IOE (2012), l'any 2009, el 10'8 de la població immigrant extracomunitària patia pobresa extrema, en front del 6'7 de la població autòctona. En el següent citació la persona cerca la subsistència quotidiana en situacions que podríem anomenar límit i el GD1 indica el caire estressant de determinades mancances:

Hay que buscar cartones y hierro, para vender sí, para vender, si un día puedo ganar trece euros, doce euros. (...) Difícil para hacer la comida. (...)... para pagar habitación. (EH6)

Hi ha factors com el tema sanitari o el tema de l'habitatge, són factors que estressen... (1TS5).

En algun cas la categoria ens mostra aspectes de caire identitari que s'hi donen cita, on la problemàtica té relació amb el reconeixement de l'altre. Seguint Korman la mirada sobre l'altre té que veure amb l'imaginari de l'acollida, l'altre es configura com "adversari, enemic; en aquest pla imaginari, el millor enèmic és l'aniquilat" (2010. Pàg. 298). Els discursos relatius al món migratori són diversos i dibuixen un ventall on podem trobar paternalisme, menyspreu i inexistència social. La següent referència ens mostra com la capacitat intel·lectual (Rodríguez, 2001), permet construir una resposta irònica d'afrontament evitatiu:

... yo continuo siendo una ilusión óptica, ¿no? que no existo administrativamente... (EH3)

El GD2 per la seva part constata aquesta desigualtat administrativa (Aparicio, 2010; Moreno, Bruquetas, 2011) que comporta desequilibri social. S'agreuja a partir del 2012, amb el Real Decret-Llei 16/2012, la qual exclou del sistema sanitari a la major part dels estrangers en situacions d'irregularitat, per criteris economicistes (Delgado, 2014). Vegi's que la manca d'accés al sistema té com a origen l'absència de documentació, fet que novament ens palesaria la capacitat, en tant estressor, del binomi regularitat/irregularitat:

També hi ha desigualtat en l'accés als recursos, no, no és el mateix (...) des de l'àmbit de salut atendre una persona autòctona, reconeguda legalment com a ciutadana, d'una persona que no té un reconeixement quasi ni com a persona, si ve de manera il·legal. (2TS8)

La tercera categoria de la sèrie de l'estrès es refereix a situacions que, havent d'esser estressants objectivament, no provoquen cap tipus de malestar psíquic u orgànic. Hi ha poques referències entre les entrevistes, cap pel que fa als grups de discussió i algunes en relació als casos. Com en el cas del dol eludit, és difícil comptabilitzar allò

que no es manifesta per absència. El següent diàleg que l'entrevistador manté amb ED2, seria un dels pocs exemples:

E: ¿Has pasado nervios, o alguna situación de tensión, estando en España?

EH2: No. No. Todo bien. (ED2)

De totes maneres la fiabilitat de de l'expressió és reduïda i remeto a l'anàlisi particular de l'entrevista com a explicació d'aquest suggeriment. Diferent és el cas següent, ja que manifesta obertament sentir-se segura malgrat la situació irregular. Hi ha també una convicció de què no serà mai deportada, sense què pugui donar pistes sobre l'origen d'aqueta convicció, la qual sembla tenir un caire més aviat defensiu. De fet pren la forma d'una negació, ja que expressa conscientment les conseqüències a condició de negar-les (Freud, 1979d), més que altres mecanismes dràstics com l'escissió (Freud, 1980a, 1980b). Seria dons una fórmula que cerca mantenir l'angoixa sota control:

... que a veces iba a Barcelona y yo veía a los policías, así no en esos tiempos que no tenía papeles, pero yo andaba segura. Decía si me deportan pues bien, sino, pues nada. Yo pensaba que nunca iban a deportarme. Lo tenía en la mente eso, no sé por qué era eso. Siempre he andado segura y nunca me ha parado un policía. (ED4)

Ahmed (Cas 1) també fa un exercici de negació vers el país d'origen, establint una separació nítida entre el seu present i el seu passat (EC1), intentant evitar els sentiments que es derivarien, seguint Grinberg, d'un naixement depressiu (1993). Per la seva part M'hamed (Cas 2) presenta un grau d'inhibició important el qual té, per Freud (1973), lligam estret amb l'angoixa, en paraules de Green "la primera és una mesura preventiva per impedir l'aparició de la segona" (2005. Pàg. 206). Queda protegit a l'ombra de la germana i requereix un període de treball llarg per l'aparició de la demanda pròpia. (EC2).

El fet de què la categoria estrès perllongat hagi tingut una acumulació de referències en individus semblants, tractant-se aquests de subjectes que han viscut situacions persecutòries, ja sigui des del món extern, però també del món intern, donaria cert suport a l'enunciat de la hipòtesi catorze: Els subjectes que han viscut situacions d'estrès d'alta intensitat i allargades en el temps són més a prop de les zones d'exclusió. Aspecte que també és referit pel GD1, quan posa en relació les

circumstàncies a què es veuen exposats els immigrants, agreujades per la crisi econòmica, amb efecte sobre l'estat de salut. Aneshensel indica que les característiques i biografia d'un subjecte poden explicar la seva relació amb l'estrès, tanmateix, a nivell grupal és indubtable l'efecte de "l'estructura social com a causa. Dues vies privilegiades enllacen estructura i estrès, són l'exclusió de la plena participació en el sistema social i una participació que no aporta el rendiment esperat" (Aneshensel, 1992. Pàg. 33), ambdues impacten sobre la vida d'una part important del immigrants, amb una legislació que ho avala (Aparicio, 2010), deixant-los al marge durant un període llarg de la seva història.

La presència d'una afecció de caire psíquic és però un factor privilegiat per esclavissar determinats subjectes cap a zones d'exclusió, de fet la presència de malaltia mental en relació al fet migratori ha estat objecte d'anàlisi (Eagleman, 2013), palesant-se l'increment de la malaltia (Grinberg, Grinberg, 1996; Martínez, Martínez, 2006; Selten, Cantor-Graae i Khan, 2007; Cabrera, Cruzado, 2014).

També l'enunciat de la hipòtesi tretze que indicava: Una situació d'exposició perllongada a l'estressor s'ha acompanyat d'afeccions de caire orgànic i/o recurrència a serveis sanitaris sembla avalat per algunes dades. En aquest sentit són referides per persones entrevistades afeccions diverses, com mal de cap, irregularitats a l'estomac, insomni, pèrdua de cabell i aparició de diabetis, i les afeccions citades solen donar-se en el primer període del procés migratori havent-hi després certa remissió dels símptomes. Podria pensar-se primer en la presència de certa desil·lusió en els primers temps del procés, que podríem relacionar amb cert desajustament entre allò imaginat i allò trobat i la dificultat per poder pensar, mentalitzar l'experiència migratòria (Marty, 1995; Smadja, 2009), o en la manca de mediadors, en paraules de Winnicott, espais transicionals (1979; 1991c).

L'exposició perllongada a l'element estressant ens remet al recorregut per les diferents fases de l'estrès fins a l'esgotament (Neufeld, 1984). És prou constatada també la relació entre agent estressant i disminució o supressió de la funció immunitària (Amigo, Fernández, Pérez, 1998), d'altra banda Ashotegui privilegia tres problemàtiques orgàniques, cefalees, fatiga i insomni (2005, 2007, 2009), de les quals donen compte les persones que tenen presència en aquest text. Per què el primer període del procés? Com diuen Lazarus i Folkman, "els recursos que els essers humans necessiten per viure poden aprendre's a través de l'experiència" (1986. Pàg. 153). Sami Ali per la seva banda incorpora l'estrès a la seva teorització i l'inclou al si del que

anomena teoria general en la qual privilegia el seu concepte de temporalitat i punt mont (2000, 2003). Experiència i mentalització, malgrat procedir de models teòrics disperss, no s'aparenten explicacions contradictòries, fins i tot podrien resultar complementàries.

La malaltia però no sempre és un factor tant determinant per empènyer hom a zones d'exclusió. De vegades apareixen patologies orgàniques severes, que requereixen intervencions mèdiques contundents, com és el cas de EH5 que no empenyen cap a una major vulnerabilitat i, si s'escau, desafiliació (Castel. 2010). Quin és el factor que ha actuat de fre? Ens duria a la hipòtesi dotze, l'enunciat de la qual relaciona la presència de familiars com efecte pal·liatiu dels efectes de l'estrès en situacions desfavorables. Inversament ED5 es veu abocada a una fugida continua que la retorna, de nou, a un espai de maltractament, sota el signe de la solitud. També l'aïllament del Cas Amina duria a una situació similar, aïllament que no són capaços de compensar els diferents espais d'atenció que l'envolten. Cal afegir a aquesta qüestió la manca de comprensió o comunicació respecte els familiars que rauen al país d'origen, els quals encara no han desmuntat l'imaginari d'inici i reclamen atenció en funció d'aquest (aquesta és una qüestió indicada en el GD1) posant en joc les diferents angoixes i enveges que dimanen de la separació (Grinberg i Grinberg, 1996).

En relació a la hipòtesi onze, l'enunciat de la qual indica que la situació social i jurídica desfavorable de l'immigrant augmenta les possibilitats de patir situacions estressants, les referències no ofereixen masses dubtes, més enllà de la diferent vivència del subjectes implicats. L'efecte d'aquest estat administratiu pot començar en el viatge mateix, que en el cas d'Àfrica ens mostra individus enganyats per individus que en treuen profit d'una legislació de vegades hermètica, de vegades arbitrària, sempre desconcertant. Tal és el cas de EH4 i EH6. També EH3 pateix els efectes de la irregularitat, en el seu cas hi ha però dos fets pal·liatius: d'una banda no hi és el risc vers la vida que pateixen el immigrants africans, i de l'altra, gaudeix d'una xarxa familiar que li dóna suport en situacions de precarietat rellevant (irregularitat, atur i crisi), fet que novament seria un suport per la hipòtesi 12. La intensitat de l'estressor no és el mateix en tots els casos i procedències, tampoc té els mateixos efectes, allò diferencial comença en el propi viatge (Achotegui, e tal, 2010). En aquest sentit, i com s'ha comentat, sorprèn el resultat de l'estudi de Patiño i Kichner (2008) en el qual la vessant regularitat no resultava significativa. L'estrella però de les referències és la policia i el risc d'aturada que podria comportar una expulsió del territori i, encara que aquesta no es produeixi, un augment notori de les dificultats per assolir una

autorització per residir. Aquí coincideixen diferents procedències i d'altra banda el perseguidor, independentment de com sigui viscut, és extern. No refereixen tan sols aquest punt, la irregularitat jurídica implica treballs en condicions precàries, explotació, manca de sistemes de protecció.

Quin rastre deixa aquesta situació en el psiquisme de l'immigrant. En alguns casos el record del mar, en altres, el record d'un temps de persecució en què hom es defensava com podria de l'assetjament administratiu, en altres la persona xiulava i estava segura, màgicament, de què mai seria deportada, fins i tot es permetia certa ironia sobre el seu existir. Potser la recurrència de malalties que comporten absentismes laborals, un cop assolida una posició menys incerta sigui també la marca d'un patiment perllongat, que després, el sistema sanitari pot menysprear (Achoategui, 2005; 2009b). La hipòtesi catorze indicava que els subjectes que han viscut situacions d'estrès d'alta intensitat i allargades en el temps són més a prop de les zones d'exclusió, malauradament els casos i les entrevistes potser només permeten entreveure aquest relació, les dades però són insuficients per determinar la posició d'un subjecte en un espai social en relació a l'estrès patit, més tenint en compte factors que han allargat les situacions potencialment estressants de manera notòria i la resposta institucional (Real Decret-Llei 16/2012) que, en lloc de pal·liar, ha generat major problemàtica i desafiliació, relació que incidia amb força sobre el col·lectiu més vulnerable, aquell que és troba en situació d'irregularitat (Aparicio, 2010; Delgado, 2014).

5.4.4 Crisi

Les entrevistes i els grups de discussió es varen dur a terme al llarg de la crisi econòmica i, davant de la recurrència d'aquesta en el discurs dels diferents participants, es va incloure la categoria <<crisi afecta procés>>, per poder llegir com, una situació econòmica desfavorable. podia afectar el procés migratori i quines decisions prenen o podien prendre els afectats. Una de les primeres qüestions té que veure amb les prestacions i el retall d'aquestes. Les següents cites fan referència a això:

Si... el problema es que... pero yo no tengo nada para mí, me quitan esto... me lo han quitado... (EH1)

Lamentablemente... (...)..., para este año 2012 en servicios sociales nos encontramos con la barrera de que no hay presupuesto, y que no, que no nos pueden, no nos pueden seguir dando una mano y... (EH3)

...hay crisis, no puedo hacer nada... (ED5)

Cáritas me ayuda para dos meses para pagar habitación me ha dicho que ahora muy difícil... para ayudar la gente ahora no hay dinero. (EH6)

Vaig ser la darrera persona del programa. El programa és va acabar (EH8)

La disminució del nivell de protecció del col·lectiu sembla òbvia (Moreno, Bruquetas, 2011; Colectivo IOE, 2012; 2012b; Alemán, Soriano, 2014). Segons la següent cita del GD1, Serveis socials percep la limitació de recursos:

... serveis socials s'està adonant de què això no té fi i que no hi ha prou recursos per ajudar a tanta gent a mantenir les famílies, clar i els recursos són limitats... (...). Doncs abans era més fàcil, en el meu cas les demandes eren laborals. De feina, aprenentatge de l'idioma i així, ara no, ara l'expectativa s'ha reduït bastant. (1TS1)

I en algun cas els professionals se senten com a reproductors d'un sistema de retallades, difícil d'eludir davant la complexitat de les institucions:

Nosaltres estem reproduint aquestes polítiques de retallades, les estem reproduint. Què fem i com ho fem? Clar, les estructures municipals són complexes, són complexes. (1TS4)

El retorn al país d'origen podria ser una possibilitat. Les següents cites esmenten el retorn voluntari com a mesura de suport implantada i incentivada pel govern, tanmateix, aquesta no ha tingut l'èxit esperat (Pajares, 2009; 2010; Esteban, 2011), si bé alguna de les següents veus s'ho ha planejat o ha vist com altres ho feien:

... vienen y es que me está un poco, yo pienso que me está afectando esto, eh. Y pienso yo digo, madre mía, si yo me voy a sentir igual que ellos yo regresaré seguro... (...)...si sigue esto así me voy. (ED4)

Mucho, es lo que me pena porque, no he encontrado papel, no he encontrado trabajo en negro, lo que sea. Bueno, tiene que pedir volver. (EH4)

Bueno, una precaria que estoy pasando. Y si no fuese por esa situación estuviéramos ahí... (ED1)

La següent mirada és però esperançada i, malgrat la crisi genera noves expectatives al territori, resignifica d'alguna manera l'imaginari (Garcia, Verdú 2008), situant-lo en un futur d'estalvi:

... pensar que de la crisis que hay ahora, pues tratar de salirse, yo creo que saldremos en algún momento de la crisis y trataremos otra vez de seguir ahorrando... (EH2)

La cita següent permet entreveure com la una situació perllongada de manca afecta la mirada de l'origen sobre el país d'acollida:

Trabaja mucho, España está bueno, pero ahora no, no trabajo, todo mucha gente, españoles, (...)... que sí que España estaba bien, que había Trabajo (...). La gente que hablaba bien de España, ya no habla tan bien... (ED2)

Fa uns anys, especialment l'any 2000 per l'aprovació de la primera versió de la llei 4/2000, es va popularitzar l'anomenat efecte crida que, suposadament, aquesta llei generava. De fet la campanya electoral del partit que governava en aquell moment va emfatitzar la modificació d'aquest precepte legislatiu, assolint majoria absoluta en les

eleccions i complint, com no, l'amenaça electoral. Òbviament, la modificació restrictiva no va alterar l'entrada de població immigrant al territori, per tan l'efecte crida calia cercar-lo, si és que s'havia de fer, en un altre escena. Moreno i Bruquetas (2011) consideren que l'anàlisi d'aquest efecte s'ha de centrar en l'expectativa laboral, i potser, el canvi de discurs del que parla l'anterior cita de ED2 hi tingui relació. En consonància amb això, un altre possible element explicatiu de l'anterior transformació pot ser la manca d'enviament de remeses al país d'origen, que havia experimentat un creixement continuat entre els anys 1990 i 2007, havent-se invertit, a partir de la crisi, la tendència esmentada (Colectivo IOE, 2012). I potser provoca certa cautela alhora de migrar, especialment tenint en compte la major incidència de l'ajustament del mercat de treball, derivat de la crisi, en els immigrants, "es lògic que la migració disminueixi dràsticament" (Esteban, 2011. Pàg. 65). En aquesta línia s'expressa la següent referència, la qual també mostra la retroalimentació dels processos:

En ese año, ahora no, porque ahora con el estallido de esta crisis yo creo que nadie piensa en venirse para Europa en estos momento, desde allá... (EH3)

Contradient l'anterior enunciat, el GD1 continua notant l'arribada d'immigrants. Vegi's com l'imaginari es filtra en el discurs mitjançant el mot <<porta>>:

... suposo que el missatge que transmeten a la família és que aquí les coses actualment estan bastant malament, la gent, segueixen arribant i suposo que és per això, (...).... és la porta d'Europa, també. I serveix d'alguna manera... (1TS3)

Una de les principals problemàtiques gira al voltant de la manca de treball, la qual ha impactat en tota la població, amb especial efecte sobre el col·lectiu d'immigrants (Medina, Herrarte, Vicéns, 2010; Pajares, 2010; Colectivo IOE, 2012; Carrasco, García, 2012; Alemán, Soriano, 2014; Reclons, 2015). Cal tenir en compte que pel col·lectiu no és tan sols la subsistència, sinó la situació de regularitat i l'accés a un cert grau d'estabilitat:

Tot està bé a Espanya. El problema és el treball.... (EH5)

Bueno, la verdad estaba poco nervioso, pensando no sé cómo conseguiré, ¿cómo voy a tener los papeles? ¿Y qué hago? Porque 2008 cuando yo entraba en España ya empezaba la crisis, y la gente todo estaban pensando... cada uno estaba preocupado... y además yo pensaba si todas las fábricas o todo

empresas están cerrados que pueden darme un contrato para conseguir los papeles, están cerrados... (EH7)

Podríem parlar d'un augment de la precarietat. Si abans de la crisi era un terreny difícil i ple de llacunes, però d'alguna manera transitible, ara semblen estar coagulades totes les vies de desenvolupament, construint-se el que Castel anomena "individus per defecte" (2010, Pàg. 326).

... temps enrere, fa anys, abans de la crisi, és que la gent si esperava i anava treballant en negre, al final aconseguien trobar una persona que els hi fes un contracte d'un any, però és que ara això, és com, i la gent et pregunta, però què faig? Quina altra alternativa hi ha? (1TS3)

Deixats de vegades a l'empament d'una legislació (Llei 4/2000. Art. 55 a 57) on el destí de l'administrat cau sot l'epígraf de la incertesa:

Jo crec que la ambivalència dóna aquesta seguretat o inseguretat, depèn de com, no? De cop tens l'ordre d'expulsió com un judici pels cinc cents euros i et quedes aquí en el país... (1TS4)

Fet que fa emergir la recerca d'alternatives per la de subsistència, com la recollida de ferralla:

Hay que buscar cartones y hierro, para vender si, para vender, si un día puedo ganar trece euros, doce euros. (...) Difícil para hacer la comida. (EH6)

... aprovechar para ver si puedo ayudar a mi marido con el tema de buscar cosas, como la chatarra. (...)... no me da vergüenza, que no me importa lo que piensa. (ED6)

De la darrera cita és rescatable el paper actiu que pren ED6, per sobre de les atribucions alienes, qüestió que ens introdueix en els rols familiars que de vegades són redistribuïts:

I com està afectant també diferent a les dones i els homes, segons també la tipologia de família en què està basada o el rol. La distribució que tinguin, els rols de l'home i la dona. (1TS2)

És interessant, en aquest punt, la posició d'alguns autors, entenent que l'assignació dels rols és estereotipada i condiona la mirada sobre el fet migratori (Pedone, Agrela, Gil, 2012). La següent cita ens parlaria de la inversió dels papers davant la crisi i de com un subjecte a qui se li podria atribuir un rol passiu i associat a l'empenta migratòria d'un altre pren, davant les vicissituds del període, una posició decisòria:

... aquestes primeres dones venien una mica per què el marit tibava, jo penso que ara al cap dels anys que alguns projectes d'immigració no han sortit el que la gent s'esperava, crec que és la dona la que diu ens hem de quedar aquí (2TS1)

En relació a la configuració del rols anterior, Parella analitza les modificacions i negociacions de les responsabilitats en dones bolivianes, indicant que cal una acomodació continua de les relacions de gènere (Parella, 2012).

La crisi ha estat un fre a moltes perspectives, també ha provocat un gir en la mirada que ha pogut comportar una major mobilitat. L'informe de 2010 de l'Observatori permanent per a la immigració indica:

... un nombre creixent de persones procedents d'altres comunitats autònomes, desplaçades al lloc en què són ateses per cercar ocupació. (...)... entre les persones immigrades que ja tenen nacionalitat espanyola ha crescut el nombre dels que han anat a altres països europeus també a la recerca d'ocupació (Pajares, 2010. Pàg. 99):

En aquest línia es pronuncia el següent comentari:

A mi també em va sorprendre el moment de la crisi amb alguna família equatoriana o peruana, no recordo bé l'origen, però el fet de perdre la feina i decidir ràpidament anar cap Alemanya o Suïssa, o sigui com una visió més Europea que nosaltres mateixos, amb més capacitat de mobilitat. (2TS4)

Es reconeix al GD1 que la crisi ha afectat tothom, és la inseguretats social (Castel, 2004), tanmateix, dins d'aquesta inseguretats el col·lectiu s'ubica al final d'una cua sinistra. La crisi colpeja a nivell social i empitjora aspectes que ja d'inici eren difícils (Achetegui, 2012):

La sensació aquesta jo crec que és generalitzada. És veritat que el col·lectiu d'immigrants ho pateix, però que aquesta sensació d'anar a la deriva, de gent que s'està quedant sense pisos i tal, és molt propera, jo crec que tothom coneix a gent que s'ha quedat sense feina, que ho està passant fatal. (1TS6)

Però aquesta situació d'atur afecta a tothom, l'atur mata, a tu i a tota la família... (...). Bé, llavors això genera molta discriminació envers l'immigrant de fora, no? (...)... hi ha pocs recursos... (...)... expulsar el que és diferent a mi, no? però si que, (...)... l'autopercepció de l'immigrant, almenys els que jo conec, és dir som un col·lectiu, som l'últim col·lectiu no? (1TS4)

Fet que duu a la generació de discursos de caire paranoide per part de la població autòctona, en la base dels quals podria estar com a mínim comú l'expressió <<jo o l'altre>> per sobre de <<jo i l'altre>> (Korman, 2010):

Això que deia ella, la competència que hi ha entre els recursos d'aquí i d'allà o sigui que... Els immigrants s'ho emporten tot, doncs ara més. (1TS5)

I aquí espanta el discurs que tenen, perquè és un contra els altres, ara ja no és españoles contra no españoles, ara ja és unos contra otros. (1TS4)

La crisi econòmica ha tingut diferents efectes sobre el col·lectiu d'immigrants, aspecte que resulta indubtable si tenim en compte que vénen situats en el darrer lloc d'aquest precariat divers (Castel, 2010). Les expectatives s'han vist afectades i els discursos han tingut diferent to, des de la mirada esperançada que transmet EH2, fins les queixes amb menys perspectives de futur d'altres entrevistats (EH1 i ED1) que, juntament amb els continguts del GD1, tradueixen una mirada més desesperançada vers l'avenir. Què ha passat amb l'imaginari davant la crisi?

L'enunciat de la primera hipòtesi que relacionava la representació del món de destí prèvia al trànsit migratori amb la representació un cop assolit el trànsit, indicant la discordança d'ambdues, la qual s'ha vist plausible anteriorment, duria a pensar que la crisi ha afavorit l'esgotament de les expectatives i, per tant, de la representació originària sense un nou ajustament que permeti generar noves captures d'un esdevenidor una mica engrescant. La incidència, tot i indicar-se al GD1 que continuaven arribant immigrants, ha impactat també sobre el país d'origen, la mirada del qual no sembla tant captivada o seduïda per un occident travessat per la por i la incertesa.

Cap a quina zona (Castel, 1992; 1997) s'han esllavissat els subjectes que han vist confrontada l'aspiració migratòria amb la crisi? Hi ha elements diversos, d'una banda una situació d'inseguretat creixent que afecta autòctons i immigrants, de l'altra uns aspectes particulars, entre els que destaca una qüestió juridicoadministrativa, que empenya els immigrants cap als marges del sistema (Aparicio, 2010; Delgado, 2014), esdevenint aquests subjectes per defecte (Castel, 2010).

L'enunciat de la hipòtesi onze diu: la situació social i jurídica desfavorable de l'immigrant augmenta les possibilitats de patir situacions estressants, argument que s'ha considerat plausible en atenció a la rellevància que el col·lectiu li atorga al tema. La crisi podríem de dir que agreuja les possibilitats d'estabilitat administrativa, aspecte que incideix sobre les possibilitats laborals, retroalimentant aquest darrer novament el primer. Les prestacions haurien de trencar aquesta circularitat, res més lluny de la realitat però, ja que l'accés restringit de tota la població és molt més notori entre els immigrants al introduir el factor regularitat. Així es pronuncia el col·lectiu IOE: "les dades... (...)... indiquen un empitjorament de la situació, ja que les prestacions contributives enregistren un moderat descens mentre que les assistencials s'esfondren..." (2012b. Pàg. 19).

5.4.5 Suports

Aquest epígraf acull la categoria anomenada <<Acollida en relació a persones del país>> la qual mirava de cercar els vincles o xarxes de la persona al territori, amb persones o institucions autòctones (al marge del treball social), o l'absència d'aquestes, i quin havia estat el resultat d'aquesta vinculació. Molt lligada a aquesta categoria hi ha l'anomenada <<Familiars i compatriotes>>, que té que veure amb l'efecte dels familiars sobre l'immigrant que rau al territori, essent indiferent si els familiars conviuen, estan a prop o rau en el país d'origen. Tant una com l'altra categoria agrupades en aquest epígraf, tot i requerir un espai específic, estan relacionades amb altres categories, ja que la solitud o companyia en el procés és un factor determinant per frenar lliscaments en direcció a la desafiliació (Castel, 2010), en travessar processos de dol o servir de pal·liatiu en successos de naturalesa estressant que s'acoblen al decurs migratori. Des de la percepció dels immigrants les visions sobre l'acollida no són excessives, fet en si ja resulta indicatiu. Les que hi ha tenen un caire divers i van des de persones que se senten maltractades o menyspreades, fins a manifestacions de suport explícit rebut.

Una persona entrevistada indica la poca relació vers persones del país d'origen, tot i que s'ha de tenir en compte la diferència generacional, el fill se que va a cases alienes, no així els pares:

... mi marido, mi hijo y mi hija, no vamos a casa de nadie, ni nadie va a nuestra casa... (..) Mi hijo sí que va a casa de los niños de su clase, sobre todo un niño... (...)... pero este niño nunca viene a casa. (ED6)

Apareix una percepció negativa de l'acollida en EH7 lligada al fet ser negre, forjada possiblement en contacte amb una part de la realitat, tanmateix, sembla haver-hi una atribució causal a partir de factors reduïts (Botella, et al. 2002). Si tenim en compte el nombre de vegades que el fet apareix en el discurs del subjecte, observi's en aquest sentit el tractament específic de l'entrevista, podríem parlar del temor "a que les persones puguin faltar-li al respecte a una persona per quelcom que aquesta exhibeix significa que se sentirà sempre insegura en el contacte amb altre gent" (Goffman, 1970. Pàg. 24):

A veces la gente piensa no sé qué están haciendo allí, porque claro, cómo es otro color, no sabemos leer, o no sabemos escribir... (EH7)

Altres experiències parlen d'ajuts més o menys consistents, en el següent cas és l'església, la qual ha donat suport, tot i que de manera puntual. El vincle descrit és en un moment important de manca:

Cuando pasé este lapso sin... que me enfermé y todo, este... fui a la iglesia (...).... con el Padre me acuerdo tanto, porque era muy buen padre para que, me ayudo bastantísimo, estuvo allí con los niños, me visitaba todas las noches, se los llevaba para que yo pueda estar tranquila, para que, no me voy a olvidar nunca de eso, de verdad, me sentí muy acogida, por esa parte... (ED1)

Com s'ha dit en un altre apartat, el mot integració manca de sentit si no s'articula amb altres paraules. Una articulació pot dur a un tipus ideal (Weber, 1994) en el qual la cultura receptora, continent (Grinberg i Grinberg, 1996) o dominant (Berry, 2001) res altera, o res ha d'alterar en presència de l'altre. En l'extrem d'aquesta versió trobaríem un grup receptor mogut pel sentiment d'amenaça, el que en el model de Berry podria dur a l'opció exclusió (Retorlillo, 2011). Una segona articulació tindria que veure amb la idea de reciprocitat, que implicaria l'acceptació del contingut pel continent (Grinberg i Grinberg, 1996) o que les aportacions del grup no dominant passin a formar part del grup receptor, seria la integració (Berry, 2001). En els casos i les referències hi ha situacions d'interacció amb persones autòctones que s'apropen més a la segona versió esmentada. Tant el M'hamed (cas 2) com Youssef (cas 4), indiquen haver rebut suports de persones autòctones per l'accés a documentació (*EC2 i EC4, respectivament*), aspecte que no és senzill, ja que implicava, en aquell moment, fer una oferta de treball dins del règim d'empleats de la llar i, per poder-ho verificar calia acreditar ingressos mitjançant la declaració de renda o bé nòmines. Amina (Cas 5), trava amistat amb una professora de què l'ajudava en el tema idiomàtic, la qual ofereix, en moments crítics d'agressivitat del marit, una llar per ella i els fills (*EPC5*). També les entrevistes reporten suports explícits:

Yo cuidaba un niño y claro, me hicieron ellos los papeles, una familia que aún sigo teniendo contacto. Son cómo yayos míos, hasta ahora ¿no? sigue con ellos la relación. (ED4)

... me han acogido cómo su propio hijo y cómo soy familiar... (..). Catalanes, son catalanes. (EH7)

Entonces, un hombre, con sus nóminas y su contrato pudo ayudarnos a coger un piso.. (ED6)

... la gente también muy amable, sentimental... (...)... una mujer me coge en la calle, no conoce mi familia nada, yo durmiendo en su casa cuatro días... (...). Si, señora española conducir a asociación. (EH6)

Entonces yo me quería ir y ellos me dijeron que no, que no tenía necesidad, que aquí con un niño era una vida mejor. Que te me iban a ayudar siempre alguien, me iban a ayudar, pero en mi país, (...)...como van a, mis padres son pobres y no tenía posibilidad de nada... (ED3)

Farid, (Cas 3), mostra diverses situacions en relació a l'acollida. No se sent ben atès per la psiquiatre, tot i que no pot fer-se desdeny, com s'ha dit anteriorment, d'aspectes transferencials (Klein, 1988c; Green, 2003) que s'hi donen cita en la relació establerta per ambdós. Hi ha ingressos a unitats d'aguts i en algun moment de subaguts que són testimonis, juntament amb qui subscriu aquest text, del seu deteriorament progressiu, tanmateix, després de varis anys en seguiment un informe indicava:

... ha patit un trastorn important que ha empitjorat amb els transcurs dels anys. Des del vessant social, la manca d'un familiar que donés suport al tractament ha estat un problema important. També la dificultat per establitzar una llar ha afegit dificultats al cas. Tanmateix, és una persona amb capacitat d'establir vincles afectius i amb possibilitats d'establitzar-se en una llar o residència (...). També té capacitat d'agrar el suport de professionals que han treballat amb ell en els darrers anys. (ISTSC3)

L'hi va estar concedida una plaça en una residència, no gensmenys, la malaltia derivava en conductes que, a criteri de la residència, no eren les adequades per l'espai i parlem de dues setmanes d'estada!!! i, malgrat la intermediació de professionals del treball social, apel·lant a les dificultats del noi, la resposta, provinent de qui mai hauria de fer-se càrrec de dispositius d'acollida, fou la més dràstica de les opacitats.

Pel que fa al GD1 s'han trobat poques referències lligades a l'acollida, la següent es refereix especialment a l'àmbit escolar, i s'apropa a la reciprocitat en l'idea d'integració mitjançant la interacció (Berry, 2001, Berry, Phiney, Sam, Vedder, P. 2006):

Espais d'alfabetització, el tema també per exemple dels serveis també d'atenció precoç als infants, no? com també estan obrint projectes d'interrelació amb els pares i els petits, no? perquè clar, també són realitats immigrants i no immigrants, d'aquí o allà, però la qüestió és que ens uneix aquesta realitat que tenim, no? (1TS4)

En canvi en el GD2 és qüestiona el model d'acollida, subsumint aquest a una qüestió econòmica, aspecte ja tractat en el seu moment que, degut a la importància atribuïda pel grup, es torna a incorporar en aquest espai. Quines possibilitats atorga la societat d'acollida? Segons el GD2 té el seus interessos;

...jo crec que el model d'immigració que hem generat, és un model de dir, ara que anem bé, ara d'acord que treballin, que vinguin i que s'integrin i quan això va malament, que se'n tornin a casa, que fan, que se'n tornin a cada, però si aquí...no sé eh, però ara jo ho penso així. (2TS1)

... nosaltres acollim perquè treballeu del que nosaltres volem. (...)... la residència, però ara també hem saltat amb el reial decret, però el dret a la salut també està condicionat a treballar. Els drets només els tens si produeixes. (2TS3)

Es un missatge (...)... de productivitat, de treballar, d'adaptat en el model sociocultural econòmic europeu o català i produeix. (2TS5)

I l'article 38 de la Llei 4/2000, sobre la preeminència de la situació nacional d'ocupació així sembla testimoniar-ho. En aquest sentit el fet de què la identificació de l'immigrant no sigui "... només amb el treballador sinó amb el treballador estranger que arriba per cobrir les necessitats del mercat laboral propi, determina la percepció eminentment funcional que la societat «d'acollida» té de la immigració" (Aparicio, 2010. Pàg. 120). En línies semblants Maestro indica que els drets dels emigrants es fonamenten en dos criteris: privilegi vers el mercat nacional i rendibilitat (2010). El desig per l'estranger és que desenvolupi les tasques que ningú vol fer i l'enunciat emprat hauria de ser <<volem que l'immigrant faci les tasques que ningú vol fer>>, fet que seria discutible, però comprensible. No és però aquest sinó <<l'immigrant ve a fer les tasques que nosaltres no volem fer>>, el desig s'atribueix a l'altre. Què ve a fer l'immigrant? A priori cercar les millors condicions possibles, tanmateix, quan hom rau en posició fràgil i

depèn de l'acceptació de l'altre per desenvolupar-se, la identificació amb el seu discurs, ni que sigui per subsistència, resulta plausible.

Un dels termes que s'ha popularitzat en relació a la migració és el de família transnacional, molt lligat a la perspectiva de gènere el qual que ha aportat coneixement al voltant de la relació família / migració (Pedone, Agrela, Gil, 2012). L'èmfasi del concepte recau sobre el lligam i la fidelitat del vincle entre origen i destí, per sobre de la proximitat o distància física (Camarero, 2010; Parella, 2012; Solé, Serradell, Sordé, 2013) El següents comentaris mostren la relació origen/destí:

Si perquè de fet les expectatives del procés migratori està en la persona que migra però també en la família que no migra... (1TS4)

... tengo 3 hijos. (...). Están en África con la mujer. (EH4)

Jo una mica, pels casos que atenc, la idea és aquesta, es desplacen, es desplacen com per etapes, primer es desplaça la dona, depenent de la cultura l'home. (2TS8)

... en el moment que s'han de prendre decisions terapèutiques fan la consulta a las personas que estan allà. Hi ha una comunitat xinesa immensa i las comunitats xineses consulten als seus orígens, que estan allà, el que hem de fer, el que hem de deixar de fer. (2TS7)

... el caso mío en particular és bastante fácil, entre comillas, porque mi padre ya se había venido para Catalunya... (...)... un tío mío, el hermano pequeño de mi papá está aquí... (...)...y bueno mi hermano (...) se vino también y (...)... y traje a su familia. Entonces yo me vine, digamos, cómo a pasear... (...)... a diferencia de otros... (...)... que se vinieron antes con una mano atrás y otra delante a pelearla... (EH3)

Ya me explicaba desde que ya llegué a España, ya me estaba explicando mi cuñada cómo era este país. Que es lo que se hacía, que no se hacía y que era lo que había. Y yo ya poco a poco, claro ya tenía la idea. Ya luego también la veía yo. (ED4)

La darrera referència és il·lustrativa ja que mostra la transició entre el suport i l'autonomia, com ho fa la següent, on es tracta de família, sinó amics:

Primero viajó una amiga... (...)... vine para acá, me recibió, me fue a buscar al aeropuerto y ahí estuve con ella, ayudándola, me ayudo también a conseguir trabajo y nos apoyamos entre las dos, y pues ya después ya fue que yo me casé, ya hice ya vida aparte, ella también... (...). Si ella me enseñó y poco esas cosas, coger el metro... porque no me ubicaba bien yo. Me, me enseñó un poco. Que fui aprendiendo. Me perdí dos o tres veces, pero fui aprendiendo... (ED1)

Tots aquests aspectes són d'alta rellevància segons Grinberg i Grinberg, donada la "necessitat temporal de figures maternes o paternes de les que ja no necessitaven en el seu país d'origen" (1996. Pàg. 89). En aquest sentit el cas 2 (M'hamed) es prou representatiu del paper que la germana juga en tant protector a l'ombra de la qual la seva presència queda esmorteïda (EC2). Hom pot trobar, malgrat la seva absència, la preservació del món intern (Klein. 1974) que també pot ser entesa com a base segura que permet l'exploració de l'entorn (Bowlby, 1989), ens mostra també la "dialèctica" (Tizón, 2007, Pàg. 106) entre objectes interns presents en la seva absència, recordi's en aquest sentit el manteniment del vincle matern de EH6, malgrat les inclements relacions a l'origen, lligades a abandonaments i pèrdues.

Els compatriotes hi són també presents en els discursos com a figures de suport. juguen diversos papers, al llarg del procés:

... allí una amiga que yo ni conocía cuando llegué, pero ellos me recogieron... (...)... la chica esta vivía ya aquí con ellos... (...). Y ella me envió aquí (...) para trabajar con su prima. (...)...me recogieron, tuve problemas y me recogieron, una amiga... (ED3)

Ara jo m'estic amb el meu amic. (...). Puc dormir allà... (EH5)

Donde vivo ahora son buen chicos, me ayudan dos meses a pagar la habitación, el tercero me dice no puede más, y tienes razón. Por esto ahora mismo en mi cabeza yo quiere volver... (EH4)

La pressió sobre la persona que ha fet la migració és una altre de les qüestions trobades en relació familiars. En el següent retall la pressió és des de l'origen i posa en joc una possible pèrdua o "inestabilitat de l'estatus" (González, 2005. Pàg. 83) derivada de la migració. Observi's que el temps no ha fet minvar la posició dels

familiars del país d'origen vers el trànsit:

Ellos no querían que venga, me decían que no, vas a ir allá a fregar lavabos, iras a hacer cosas, termina la carrera. No querían ellos que venga. Y, pues nada, ahora recién, no, me entienden y eso. Pero... (ED4)

Com també exerceix pressió la qüestió econòmica, a criteri del GD1 lligada a reagrupaments forçats quan el nivell de renda no acompanya:

Es que a vegades veus que hi ha persones que reagrupen la família en situacions, o reagrupen, reagrupen no perquè... si ho hi ha uns requisits econòmics, no pots, però és que persones de nacionalitat espanyola que ho estan aquí passant fatal i van portant a la.. (1TS3)

En el cas 5 (Amina), també hi trobem pressió des de l'origen. Pateix la violència familiar del marit i té cura dels fills, un dels quals també rep les estrebades de la situació de manera directa. Recorda els familiars que rauen al país d'origen com a mitjancers vers l'agressivitat familiar, en un segon moment però, exercirien la seva influència, molt rellevant, per evitar que Amina prengui la decisió de separar-se (EPC5). En la migració s'hi dona cita més d'un personatge i no necessàriament els que han realitzat el transit. Una migració està sotmesa, avalada, o expectada pels que rauen en origen, és a dir, la perspectiva familiar més que una decisió personal (Lacomba, 2001), aspecte que ho confirma la incidència del reagrupament familiar com a via d'incorporació al territori (Rendón, 2013), malgrat la crisi hagi alentit el procés (Moreno, Bruquetas, 2011). Si bé la migració familiar havia ocupat una posició secundària vers la migració laboral, sembla que aquesta tendència s'inverteix: "els fluxos de caire laboral comencen a tenir un rang secundari en front la migració familiar" (Pérez-Nievas i Daniela, 2011. Pàg. 166), independentment de quin sigui l'ordre d'arribada:

... les persones de República Dominicana porten molts anys exportant personal a Estats Units, (...)... a Bolívia hi ha tot un sistema cultural de moviment migratori que és estacional a l'hivern i a l'estiu, on estàs? (1TS2)

Y pues me decían, (...)... quiero ir para allá, yo también quiero trabajar, que no sé qué... yo le decía pues vente. (...). Y bueno, primero vino una tía, no, primero vino mi hijo, el mayor... (...), vino una tía, que vino con mi otro niño que tiene ocho años, vino de los ocho años, y ya después vino mi hermana...

Después vino ya otra tía, otro tío, el marido de mi hermana, después vino otra tía y pues, no encontraban trabajo y pues yo... (ED1)

...tenía mi hermana que, rápidamente me ubicaron: que lo primero que tienes que hacer en España es empadronarte, entonces yo al llegar empadroné a mis hijos, a mi esposa y a mí. Entonces, no tuve problema, en principio... (EH2)

També el marc d'acollida és un espai per assolir nous vincles amb persones autòctones, mixtura que ha anat creixent juntament amb el fenomen migratori generant entitats multiculturals (Steingress, 2012). Les dues cites següents en serien una mostra:

... ya después conocí el padre de los niños pequeños que me casé. (ED1)

No tenía quién me empadronara, yo me fui (...)... a trabajar y en ese tiempo, pues que le conocí al padre de mi hijo... (...). Cuando yo llegué después... (...)... nosotros ya nos habíamos conocido. Y éramos que íbamos a tomar una vida de pareja, normal, y cuando hemos tomado esa relación, pues él me empadronó, pero después de mucho, no... casi nueve meses de estar aquí. (ED3)

En el límit trobem l'espectre que planeja sobre el procés migratori, la fi del somni, el trencament de la imatge socialment instituïda (Castoriadis, 1997) en el país d'origen, en definitiva, com diu una participant del GD1, la frustració. Malgrat la insistència en aquesta qüestió, novament la persona participant entra i surt imaginàriament del món de l'altre mitjançant la identificació (Klein, 1988f):

<<Ara jo què faig? Després de tots aquests anys, no? Construïnt aquí una vida o un projecte de vida, ara cap a on vaig?>> Bueno llavors el que va a fer és repescar una mica on tens la família, on tens les amistats, aquí o allà és igual, però això és molt frustrant. (1TS4)

De vegades ens trobem les dificultats d'ajust de les persones més joves, en el següent cas el símptoma és la depressió, que la persona entrevistada atribueix a la imatge que aporten les figures parentals, dedicades per subsistir a la recollida de ferralla, aspecte que també s'ha de posar en relació amb un sentiment de vergonya i pèrdua d'estatus, que configura un dels set dols postulats per Achotegui (2000; 2007; 2009; González,

2005). Per García i Verdú, l'ajustament d'il·lusions i realitat s'esdevé complicat en persones procedents d'Àfrica (2008):

Está con depresión... (...). Tiene...(…) doce años. Supongo que al vernos recoger la chatarra. (ED6)

I la següent cita ens permetria apropar-nos a certa desestabilització familiar de la qual la transició migratòria en podria ser una causa per la tibantor que genera el procés (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003), i que pot requerir reacomodacions, tant de gènere com generacionals (Pedone, Agrela i Gil, 2012; Parella, 2012):

Sí, se dejaba llevar por los amigos, se metía en problemas, tenía cada dos por tres la policía llamando... (...). Era un caos. Hasta que un día... (...)... tuvimos juicio... (...)... mire señor juez, le digo, por mi enciérrelo, porque no puedo más... (ED1)

...hi ha la fantasia, més allà de les feines, hi ha la fantasia també del reacomplament a nivell de vincle... (...) Són dos desconeguts, hi ha un procés, moment que ells han de treballar moltíssim, que tot això genera uns fracassos a molts nivells... (2TS2)

...feien venir els fills quan ja havien perdut el vincle (2TS9)

El més problemàtic és però l'absència de lligams. Solitud percebuda en moments crítics (Achotegui, 2009b) en els quals hom no troba els seus objectes externs o la mancança de xarxes de solidaritat familiar i social (Moreno, Bruquetas, 2011), el que Moreno i Aierdi (2008) anomenen com la dimensió relacional de l'exclusió, Observi's en la primera cita següent com el subjecte es compara amb altres compatriotes, que en aparença, si que gaudeixen de familiars, i en les següents la mancança ja ve de l'origen:

Cuando llegamos... (...), tres días en la policía, policía llevar... (...)... a otro sitio... (...). Nosotros veintisiete días... (...)... mirar la situación... (...). Después da un papel de libertad. (...). Cuando llegamos a Sevilla yo no conozco nada, la gente hablar... (...). Cada persona hablar su, su familia. Yo no tengo ningún familiar aquí en España. (EH6)

Hi havia problemes, mare, pare morts. No hi havia ningú que m'ajudes per

l'escola. ...estava aquest tiet... (EH5)

Si, perquè vivint al meu país ningú tenia cura de mi, ningú, ningú tenia cura de mi, per tant vaig decidir marxar. (EH8)

En els casos en què hi ha hagut suport, ja sigui institucional, ja sigui de persones autòctones ha estat una pal·liatiu davant situacions desfavorables. Així, varies persones relaten ajuts d'institucions o persones autòctones, per realitzar tràmits que tenen com a objectiu la regularitat, llogar habitatges, donar aixopluc, relacions laborals que van més enllà d'aspectes laborals, per inscriure's en òrbites de familiaritat, o simplement suport veïnal, donant, d'alguna manera credibilitat a la hipòtesi dotze, l'enunciat de la qual indica que el suport de familiars, amics o contactes ha pal·liat els efectes estressants d'una situació desfavorable. Tant els casos com les diferents entrevistes constaten espais de trobada i suport que tenen com actors immigrants i autòctons, així com l'actuació desinteressada d'aquests darrers, aspecte que també apareix en el GD1, en referència al món escolar. Per Grinberg, el caire hospitalari o esquerp de la recepció "influeix de manera diferent en l'evolució de l'assentament i adaptació" (Grinberg, 1996. Pàg. 85).

Sembla que ni legislació ni política són acollidores. La Llei 10/2010, del 7 de maig, d'acollida de les persones immigrades i de les retornades a Catalunya, amb tots els dubtes que pugui generar (Araguás et al., 2012), entén el fenomen migratori des d'una lectura recíproca. Diferent és el tracte de la qüestió des de la Llei 4/2000, que té dos vessants, un primer que parla de la promoció pública de la integració dels estrangers en la societat d'acollida, és a dir, en una direcció, tot i que també parla de la promoció de la integració entre receptors i nou vinguts, qüestió contradictòria al establir unes vies de regularització embrollades i hermètiques que, malgrat tot, i seguint Grinberg, difícilment evitaran l'efecte del nouvingut sobre la societat d'acollida (1996).

La hipòtesi set tenia com a enunciat que la presència de familiars propers o xarxa relacional, seria un facilitador del transit i l'elaboració d'allò perdut, aspecte que en alguns casos resulta evident en el discurs de ED4, EH2, EH3 o ED1, tot i que determinats factors posteriors, en un cas la crisi, en l'altre esdeveniments no desitjables al territori, posaran dificultats al procés, és però obvi el benefici que es deriva de la presència de familiars o compatriotes com a suport i orientació. En el primer cas minva, de manera notòria, l'efecte de les pèrdues derivades del trànsit,

Korman considera que es crea un nosaltres que opera de manera efectiva (2010), fins i tot quan els subjectes implicats no es coneixen, com és el cas de ED3 i EH5.

Es tracta de períodes de desorientació en el nou marc i la dependència vers “amics i parents que els ofereixen ajut tangible (...), així com orientació i consell...” (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2003, 2003. Pàg. 149). Els discursos dels subjectes implicats donen, en cert sentit, plausibilitat a l'enunciat de la hipòtesi dotze, que indica que el suport de familiars, amics o contactes és un pal·liatiu davant els efectes estressants d'una situació desfavorable, fins i tot en situacions perllongades de precarietat derivades de la crisi econòmica, com és el cas de EH3. No pot negar-se però certa contrarietat, ED1 i ED3, malgrat reportar a les sengles entrevistes haver rebut suports, estan en una situació de precarietat i dependència en el moment de l'entrevista. Podríem dir que la presència de familiars és una condició important, però no suficient per assegurar una transició òptima.

Si atenem al que es manifesta tant al GD1 com al GD2, la migració té el caire d'un impuls compartit més que d'una decisió individual (Lacomba, 2001), quelcom que s'ha anomenat família transnacional (Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003; Camarero, 2010; Pedone, Agrela i Gil, 2012; Parella, 2012; Solé, Serradell, Sordé, 2013), aspecte que també es desprèn d'alguns discursos de les persones entrevistades, ED1, EH2, EH3, fins i tot Carmen (Cas 6), al qual està sota l'epígraf de la fugida o Farid (cas 3) que malgrat la malaltia severa i manca d'ingressos, mira d'enviar diners al seu país.

En la base la de a migració podrien haver-hi significacions imaginaries compartides les quals generen “un món propi per la societat considerada, són en realitat aquest món: conformen la psique dels individus. Creen així una representació del món...” (Castoriadis, 1997. Pàg. 9), representació a la qual els subjectes implicats potser no poden respondre, essent, la frustració resultant, una font important de malestar. La relació amb els familiars que rau en l'origen és dispar, des d'un suport i diàleg constant, com així ho indiquen EH2 i EH3, passant per posicions de pressió sobre la persona que ha migrat, com és el cas de ED4 i el cas 5 (Amina), fins a situacions de desig de trencament, com són els casos 1 (Ahmed) i 6 (Carmen) i ED5. En alguns casos, i així ho expressen tant a el GD1 i el GD2, la comunicació pot estar curtcircuitada per les dificultats de comunicar la situació actual o per evitar patiments a qui rau en origen, aspecte que ha estat recollit, en el seu treball sobre adolescents, per Konrad i Santonja sota el terme de doble mentida (2003) i que podríem entendre

també com a dissonància cognitiva (Botella, et al, 2002; Myers, 2007; Hogg, Vaughan, 2010) vers la persona que rau en el territori.

Pel que fa al concepte d'acollida, és qüestionat de manera notòria al GD2, en el qual s'afirma que l'acollida és o inexistent, o interessada , configurant-se un dispositiu d'obertura o tancament en funció de la situació econòmica vigent, aspecte que sembla prou assenyat si tenim en compte les modificacions legislatives derivades de les mesures urgents del govern sobre la sostenibilitat del sistema (Real Decret-Ilei 16/2012), així s'expressen també autors procedents del dret (Aparicio, 2010; Maestro, 2010; Delgado 2014). Dues mostres: L'any 2008, el Ministre de Treball i Immigració, en aquell moment Celestino Corbacho del PSOE, indicava davant la crisi econòmica, que calia endurir el reagrupament familiar eliminant la possibilitat dels ascendents, i augmentant les condicions econòmiques per cònjuge i descendents (Bárbulo, 2008), més recentment, el ministre d'afers exteriors, en aquest cas del PP, ha qüestionat la política de quotes per a refugiats en base a les xifres d'atur de l'estat espanyol (González, 2015)¹⁰. L'acollida no depèn, de vegades, de raons humanitàries, sinó pecuniàries. L'aspecte permet encara un altre gir: Si políticament s'escau llençar missatges restrictius vers el fet migratori, pot deduir-se que seran ben acollits pels destinataris. L'opció política, seguint aquesta reflexió, no és sinó un recull del sentir ciutadà o, fins i tot, allò que aquest darrer vol sentir. Contradictori amb aquesta reflexió en són els discursos que parlen del suport desinteressat d'autòctons. Paradoxa? Escapa al la finalitat d'aquest text, tanmateix, podria llençar-se la hipòtesi de què una trobada creixent és directament proporcional a l'enteniment mutu.

¹⁰ En el moment de revisar aquest apartat, els refugiats que pugnen per accedir a Europa a la recerca de protecció han desbordat les previsions establertes i les quotes han esdevingut un territori vergonyant de negociació entre països <<desenvolupats>>.

5.4.6 Allò trobat, allò originari

Seguidament, per la seva relació s'analitzen conjuntament les categories <<Visió d'allò trobat>> que faria referència a situacions en acollida esperades o no esperades, favorables o desfavorables i dins d'aquests darrers aspectes discriminatoris, i <<referència a l'origen>>, situacions culturals, socials o laborals relatives al país d'origen en sentit favorable o desfavorable. És òbvia la relació entre ambdues categories amb l'imaginari i el dol, tanmateix, a qui subscriu no li va resultar recomanable subsumir-les, ja que permetien una millor concreció de les decepcions, les malalties, les comparacions, els avantatges i desavantatges de raure a Catalunya pel que fa a allò trobat i els motius del viatge, en relació a l'origen. Aquests darrers es tracten sovint, en la literatura científica, des d'una perspectiva global¹¹, interessant, sens dubte, però massa distanciada, o a l'engròs, per saber que, de vegades, la migració obeeix a raons no contemplades en les grans línies d'anàlisi i que tan sols una mirada al detall pot aportar un interstici d'enteniment. La categoria semblava complir aquest fi. Un altre diferenciació, imaginari i dol remeten a qüestions psicològiques que, certament, poden plasmar-se en el món social, tanmateix, les dues categories que ara s'analitzen permeten, a criteri de qui subscriu, una lectura més social que d'alguna manera enriqueix i complementa les de caire psicològic.

Els aspectes desigualitaris derivats de la legislació (Llei 4/2000), agreujats amb les mesures d'ajust de la crisi econòmica (Real Decret 16/2012) han implicat una forta retallada en els drets, especialment adreçada als estrangers irregulars. Tot i així hi ha peculiaritats vers allò discriminatori que la categoria ha possibilitat abordar, si bé la denúncia dels fets correspon més als professionals que als actors principals de l'escenari migratori. Ha estat poc emprada pel que fa a persones entrevistades, tot i que les referències són clares. Les següents cites així ho expressen, i ens situen en el judici a priori, lligat a la procedència de l'altre (Vander, 1986; Tajfel, 2001; Pettigrew, 2001)

No te tratan bien, si eres inmigrante no te tratan bien y todo eso... (EH1)

No, me presenté una vez en la comisaría con mi hijo, para hacerle el DNI a él y si, la policía me trato muy mal ahí, ahí, ahí a dentro... (ED3)

¹¹ Prego que no s'entengui això com una crítica ja que qui subscriu també ho fa en aquest text en parlar de la migració familiar o laboral, per exemple.

La policia segueix referenciant-se, no tan sols la nacional, dedicada específicament al tema documental, sinó els propis mossos d'esquadra que no és la seva competència. La presumpció del delictes en relació al color en denunciada en la següent referència. Malgrat la coherència de la queixa, no són els negres el col·lectiu sobre el qual pesa una major actitud negativa, així les investigacions indiquen que la posició més baixa l'ocupen àrabs i musulmans, just per darrera del col·lectiu gitano (Pérez, 2005):

... hasta yo, el primer día que me han parado, eso me puso muy mal... Y además siempre lo veo, no solo una vez, cualquier problema o cualquier control que hacen, siempre lo preguntan primero el color. Y además, hasta los propios mossos d'esquadra también, siempre cuando van a hacer un control, o sea como sea, siempre pregunta el color negro... (EH7)

La següent cita es centra en aspectes educatius, procedent de professionals, concretament el GD1:

...hi ha tot una població immigrant que ens dona la volta de nivell formatiu, a nivell de qualificació professional, no? però vull dir, dels que no tenen accés al sistema educatiu o al sistema laboral i es troben les portes tancades dels serveis locals d'ocupació vull dir... (1TS4)

I en l'àmbit laboral, depèn de la tinença d'una tarja com a demandant d'ocupació, a la qual tan sols s'accedeix mitjançant un autorització de residència i/o treball:

Això afecta tot el col·lectiu ¿no? La qualificació espanyola d'aquí. A més no cal ni que tornis a venir, jo ho he vist personalment, no cal que tornis a venir... (1TS4)

Llavors és clar, això també és fotut per una persona que et ve, que està a l'atur, que fa temps que, i no sap com sortir-se'n... (1TS3)

Aspectes que comprometen la noció de ciutadania de l'immigrant i el situen en un contínuum suspens, com si estigues "...condemnat a habitar a perpetuïtat la fase preliminar d'un ritus de pas" (Vargas, 2011), i a nivell sanitari la qüestió no és millor, podríem parlar de la discriminació com eix de la política migratòria? Sigui un objectiu econòmic (Maestro, 2010), sigui un objectiu racial, o la convergència d'ambdós, la resultant dona una resposta positiva a l'interrogant:

El primer any només et pots visitar d'urgències, no tens dret al metge de capçalera. Només els menors i les embarassades, i ja està, la resta no. (2TS6)

L'accés al mercat de treball és una de les dificultats prioritàries del col·lectiu d'immigrants. En un estudi de l'any 2006, realitzat mitjançant enquestes, un 78'1% dels entrevistats opina que els immigrants realitzen treballs que els espanyols no volen fer (Pérez, Desrués, 2007). De fet aquest havia estat un tòpic difós de manera àmplia enguany sota l'enunciat: <<els immigrants vénen a fer la tasca que els autòctons no volen fer>>¹². Si bé l'estatus laboral inicial dels immigrants pot ser inferior al del país d'origen, és una qüestió que es modificarà amb el temps d'estada al territori receptor (Díez, 2005). Sigui com sigui, ens situa en una visió asimètrica de l'estranger extracomunitari, l'individu per defecte (Castel, 2010), com diuen les següents cites del GD1 i GD2, ocupen el darrer lloc i la crisi representa un agreujament de la situació:

Son els últims dels últims. I que abans treballaven, ara els diuen, doncs escolta pues torneu al vostre país (1TS1)

Quan aquí hi hagi competència de recursos, no seràs ben vist... (2TS3)

El tracte discriminatori no és patrimoni de la població autòctona però. L'estigma circula i, en paraules de Goffman: " implica no tant un conjunt d'individus concrets separables en dos grups, els estigmatitzats i els normals, com un penetrant procés social de dos rols en el qual cada individu participa en ambdós" (1970. Pàg. 160), així sembla reflectir-ho el següent paràgraf del GD2

... amb tota la comunitat magrebí, tenim molts residents que són sud-americanos, gairebé tots són sud-americanos, i molts magrebins que no volen que els visitin ells, volen que els visiti el metge d'aquí, el que coneixen de fa deu anys, el que coneixen de fa quinze anys, però no aquell perquè no és d'aquí i tu dius, ostres, entre ells mateixos també... (2TS6)

¹² És evident que estem davant d'un fet complex que no és objecte d'aquest text, però convé interrogar-se sobre la naturalesa de l'expressió. Podria pensar-se com un bàlsam que afavorís l'acollida de l'altre ja que, seguint la dita, no ve a competir amb el mercat nacional, tan sols s'apodera de les deixalles. Aspecte que lligat amb la situació nacional d'ocupació (Llei 4/2000. Art. 38) en situa directament en l'estigmatització (Goffman, 1970) de l'altre. Un altre interrogant que suscita el fet, i que requeriria una investigació específica, és l'efecte del discurs, que no oblidem ve del grup dominant, sobre el grup no dominant. S'adscriuen els immigrants als discursos aliens i, en conseqüència, consideren que els pertoca assolir tasques no desitjades?

En la següent cita, relativa a EH1 es conjuguen els espais d'origen i acollida. Es plasmaria la decepció respecte el procés migratori. El desnivell entre allò que s'esperava i el que s'ha trobat és considerable. La dificultat d'elaborar el present i la dissonància (Baron, Byrne, 1998) entre l'expectativa i el resultat, semblen venir determinades per la posició privilegiada de la malaltia, la qual condiciona les construccions de EH1. L'operació mental s'aparenta com una separació, podríem dir dissociació (Klein, 1990) en plànols cada cop més allunyats de la realitat, entre el que ha estat la seva estada a Europa i el record del país d'origen, dolent i bo i, literalment, sense intercessions connectores.

... en mi país mejor... mejor. Porqué aquí mucho... ¿Cómo te digo...? Si no eres... Para mi mejor de mi vida. Ojalá... Mejor que no he venido aquí en Europa, mejor que me he quedado allí. (EH1)

Altres persones poden fer un cert balanç amb manifestacions que permeten percebre cert grau d'integració dels dos mons, en poder expressar la falta de quelcom del país d'origen, el que denota l'acceptació (Ahotegui, 2009b) de la distància o "l'equilibri entre l'assimilació d'allò nou i la reubicació del que s'ha deixat enrere" (González, 2005. Pàg. 80), parlariem, des d'un enfocament transcultural, del dol cultural (Martín, 2007). En aquest sentit a Amina (Cas 5), li manca la relació de carrer que hi havia en el seu país. (EPC5) i les següents referències incideixen en aquesta qüestió, ja sigui el tracte personal, l'ús de l'espai públic, el tracte al professorat o la llibertat en general:

El maltrato al maestro allá no existe.(...)... un chaval jovencillo fumándose los porros o en el colegio o fuera del colegio, eso, allá a la que faltas al colegio te expulsan, (...)... en el nivel de educación le veo muy... una diferencia bastante grande. (ED4)

... pues uno tiene que estar en un piso con los hijos, más, más encerrado, mientras que en tu país estas más libre, entonces, tienes más, más libertad, que los niños jueguen por allá y aquí un poco más cerrado, más, ¿No? por esa parte pues... (EH2)

... hay cosas que no, que no son iguales, en el sentido de la delincuencia hay mucha, mucha libertad, y todo eso nada que ver. Aquí, aquí está más tranquilo... (ED3)

... í en España tu no hacer malo a una persona, vivir siempre no pasa nada, si, tranquilo aquí, tranquilo... (...)... problema para conseguir documentos para trabajo. Pas que, sin documento tú no puedes trabajar... (EH6)

Més concretament, les següents parlen de guanys en el nivell de protecció social entre un país l'altre:

Sí, sí más complicado, porque allá no hay los medios que hay aquí, ni medicamentos ni nada. Entonces... todo era difícil, entonces por tanto, pues yo asumo lo que me han hecho y, estoy tranquilo, me han salvado la vida, estoy con mi familia, con mis hijos... (EH2)

... allí nadie te ayudará a pagar el alquiler. Mi país no nos da nada. (...). Es la verdad. Me gusta más España porque mi país no nos da nada.

La diferencia pues aquí nos ayudan, tenemos un PIRMI, de vez en cuando nos dan alimentos. Aquí podemos pagar el alquiler con la ayuda. Y si volvemos... (...)... pues allí no hay ayuda y moriremos de hambre... (ED6)

Mentre que algunes ens parlarien de la pèrdua d'estatus, d'un cert desnivell vers el país d'origen, qüestió que configura un dels set dols postulats per Achotegui (2000, 2002, 2009).

No, no, porqué claro, tema de trabajo al primer año que llegué era para mí fatal, la pase mal por qué no me acostumbraba y, claro, me puse a limpiar he encontrado un poco de faenas y eso. Iba fatal porqué nunca había hurgado en la legía y un rollo de limpiezas y me puse mala. Un día llegué hasta el hospital ingresada... (ED4)

... les expectatives de venir aquí, tens una feina que a mi no és la que hem correspon, perquè jo sóc periodista, sóc no sé què, sóc doctor i aquí no aconsegueixo fer la mateixa feina, he vist casos dramàtics en el sentit de que no han pogut superar aquest sentiment de desplaçats i de que jo aquí no sóc el jo volia ser, perquè jo sóc, no sé que, però en canvi aquí... (2TS1)

Així com un desnivell entre la comunitat d'origen i la d'acollida, en detriment d'aquesta darrera. Pèrdua i dol cultural que implica el despreniment d'usos del país d'origen

(González, 2005; Martin, 2007, Achotegui, 2009; 2012). El suport allà sembla quelcom instaurat en el l'estructura i funcionament social, cosa molt diferent és el que es troben al nou espai:

No es lo mismo en África. En África son maneras de vivir muy diferente. Ahí la gente se ayuda y aquí no. (...). Eso no es el caso de aquí, aquí tienes que trabajar tú mismo y afrontar tus gastos. (EH4)

La família d'Ahmed (Cas1) o Youssef (Cas 4), no refereixen una situació de precarietat al l'origen, en el primer cas el mitjà de vida era una petit negoci i en el segon va poder estudiar una carrera, amb postgraus fora del seu país. En canvi, al territori,. ambdós passen períodes d'irregularitat i precarietat (EC1, EC4, respectivament). Podríem parlar d'elecció? A criteri d'una persona del GD2, l'elecció és relativa i el procés pot donar-se en una situació més extrema, on mancarien les expectatives i entraria en joc la supervivència, essent el cas més llampant el dels sol·licitant d'asil on sovint no s'ha pogut planejar el viatge, no hi ha imaginari sobre el lloc on s'anirà (Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003) i sol mancar el comiat de les persones estimades (Grinberg i Grinberg, 1996):

... no és allò que em quedo aquí i puc oferir un futur i desenvolupament, no perquè no hi ha futur, amb lo qual estic obligat a buscar-ho en un altre lloc en alguns casos, en altres ja tenen un mínim d'estatus i volen millorar val, però en molts casos no hi ha elecció, la elecció és viure o morir (2TS8).

No totes les representacions estan al límit. El següent paràgraf no parla de viure o morir, no estaríem en un extrem, sinó en condicions difícils i recerca de millora. La migració és justificada pel fracàs d'una iniciativa econòmica, es tracta d'una avaluació realista de la situació en origen i del motiu de la migració que, per Grinberg i Grinberg (1996) serà un factor, entre d'altres és clar, facilitador de l'ajustament al nou marc:

... es un país que tiene muchas limitaciones ahora mismo, (...) está la cosa regular, por no decir mal... (...)... pues yo tenía allá un negocio y a partir del negocio quise salir adelante pero no, (...), no se puede salir adelante porque allá las limitaciones, (...) y de esa forma pues pensamos en emigrar... (EH2)

...es rico en todo, porque supuestamente deberíamos estar allí, no aquí, pero lastimosamente estamos aquí, porque el tiempo que yo viajé me hace recordar

el tiempo que estamos viniendo aquí en España, por eso fue la inmigración, porque hubo mucha crisis, mucha huelga, no había trabajo, la gente empezó a emigrar y emigrar, pues yo decidí también a hacerlo (ED1)

Vegi's en la darrera cita com el motiu de la migració s'associa a una crisi i conflicte laboral al seu país, però no parla en primera persona d'aquest conflicte. La decisió va lligada a què altres ho feien i per tant ella va decidir també fer-ho, com diria Castoriadis, "un afecte o una nebulosa d'afectes que embeuen la totalitat de la vida social" (1997, Pàg. 9). Aquesta nebulosa en les següents cites és anomenada com a problemes particulars o recerca del futur. La causalitat no s'atribueix a qüestions econòmiques ni a la necessitat:

Bueno, yo tenía problemas personales... (...)... míos, no era por el problema del país... (ED3)

A veces me dicen, pero ¿cómo estás aquí? ¿Cómo has venido? Mi condición era, pensaban que era peor, pero no ha sido así ¿no? No ha sido... (...)...no me puedo quejar, mis padres trabajan. Mi madre es médico (...)...y mi padre es profesor ya hace muchos años. (...). Ellos nunca quisieron que viniera, no... (ED4)

... y el caso mío en particular, no tan grave, no tan jodido, porque yo soy soltero, sin cargas familiares, sin hijos, más o menos uno se iba remediando, pero ya uno ya, a partir de pasados los treinta ya empieza a ver qué, que el futuro... (EH3)

El futur? Què és això? Com no podria ser d'un altra manera, és un imaginari, que "ofereix un avenir a l'avenir" (Belinsky, 2007, Pàg. 148).

Els següents relats són de fugida, la qual no pot cenyir-se a processos migratoris compartits. El següent fa referència a un ritual agressiu, que si bé és tracta d'una celebració, per tant un imaginari socialment instituït, ubica el subjecte en una situació de compromís vers la col·lectivitat que es veu contraposat amb la individualitat del seu psiquisme (Castoriadis, 1997b), transgredir?:

... hay una costumbre... (...)... cuando hacen... (...) el cultivo... (...)... cuando están tan felices tienen que hacer una manifestación para divertirse. Para

celebralo que este año ha ido bien... (...). Es una manifestación muy fatal. Por ejemplo yo y tú puedo cogerte como partenaire. Ahora tú este año tú me tienes que dar tres golpes ... (...). Atar las dos manos ahí con un palo y te da golpes... (...)... tres, o cuatro o cinco, lo que pueda. Pero el próximo año tú también tienes que ponerte en el sitio y que yo también... (...). Solo en el pecho,... (...). Bueno, tengo un familiar que ha ido a manifestación y da tres golpes a un chico... (...)... el próximo año también, para porque el chico le de los tres golpes. Es un costumbre. (...)... la gente te dice que des fuerte. (...). Entonces se va... (...), ahí ha encontrado un accidente antes de volver... (...)... cuando está muerto... (...)... yo me pongo en el sitio (...)... para coger los tres golpes... (...)... me fui. (EH4)

I també pot fugir-se d'una història carregada d'agressivitat, pèrdues i infidelitats, com el cas 6, Carmen (EPC6), i de la pròpia família i del maltractaments com ED5:

En mi país (...) sufría sola la casa. Limpieza, cuidar la casa. Por esto, cómo mi madre, cómo me escape aquí porque mis hermanos me hacen todo el daño ahí. (...). Me voy al cole, vengo, encuentro a mi madre peleando, falta limpiar la casa. En el cole fue un año, nada más. (...). Yo no sé leer ni nada. (ED5)

O d'una situació de solitud i abandonament:

... la meva mare va morir... (...)... casi dos meses, el meu pare va morir... (...)... no tinc germans ni germanes... (EH5)

Si musulmán, toda la familia musulmán... (...), ellos me abandonaron, donné que... (..)... abandonó por dejar de ser musulmán... (EH6)

Es mostra uns considerable desnivell, en les consideracions de EH1, EH4, ED5, ED6, EH7 entre la representació gestada prèviament al transit migratori i la trobada un cop assolit aquest trànsit, fet que permet l'acceptabilitat de la primera hipòtesi, la qual enuncïava la discordança entre ambdues representacions, essent, la originària molt més favorable. Tot i així, hi ha nombrosos aspectes, concrets, de la societat d'acollida que són avaluats molt positivament: els nivells de protecció, la sanitat, la seguretat ciutadana i/o protecció, així com major llibertat de moviments, independentment de la situació regular, així s'expressen ED3, EH6, EH4, ED2 i ED6. També ens parlaria de la *gestació de noves expectatives*, concretes les darreres, en la línia del que postulava la hipòtesi quatre, tot i que la situació propera a la integració, que acompanyava el

postulat esmentat, resulta poc viable, ja que es mantenen en zona de vulnerabilitat, i en algun cas amb tendència a la desafiliació (Castel, 1997). Novament, la crisi econòmica s'esdevé un factor rellevant, que com s'ha dit anteriorment, ha tingut un efecte negatiu molt més marcat que en la població autòctona (Medina, Herrarte, Vicéns, 2010; Colectivo IOE, 2012; Recolons, 2015).

També apareix certa pèrdua d'estatus, entès com a desequilibri entre la posició de la qual es gaudia al país d'origen i la que s'ha assolit en territori espanyol, ED4, els casos Ahmed i Youssef i algunes consideracions del GD2, aspecte que d'una banda és entès per Achotegui com a pèrdua que requereix un dol (2000; 2009; 2012). S'ha de tenir també en compte que, per l'estranger extracomunitari és difícil l'accés a la condició de ciutadà, determinant que "l'estatus d'immigrant degeneri a un nou esglaó de la estructura social, (...)... pèrdua en les societats d'acollida de la seva ciutadania que per dret té al seu país d'origen" (Vargas, 2011). Seguint el darrer argument podríem dir que els condicionants imposats a la migració generen una admissió deficitària del reconeixement de l'altre (Korman, 2010). Si bé és indubtable que la transició migratòria "és estressant en la mesura que és experienciada com a tal per l'individu, en relació amb els recursos personals, socials i materials que tingui disponibles" (Collazos, Qureshi-Burckhardt, Antonin, Tomás-Sábado, J. 2008. Pàg. 312), tampoc hi ha dubte que un major temps d'exposició a la situació incideix, i de vegades esgota, els recursos dels subjectes, si aquests, a més vénen mancats, ens trobarem subjectes rodolant cap a zones d'exclusió o desafiliació (Castel, 1997; 2010) en la línia que postula la hipòtesi catorze.

Els professionals dels dos grups palesen aspectes discriminatoris. Contrariant aquesta qüestió les dades d'un estudi del 2005 "confirmen el baix grau de xenofòbia de la població espanyola" (Díez, 2005, Pàg. 93). No hi ha hagut excessives referències entre els immigrants entrevistats: Confirmaria això les dades de l'estudi esmentat? No hi ha dades suficient, però els discursos plasmen diferents formes de racisme. Si prenem les paraules de EH1 i EH7, estaríem davant del que Moya i Puertas anomenen "racisme manifest" (2008, Pàg. 10), fins i tot les poc grates experiències de ED3 en la comissària podria enquadrar-se en aquest perímetre. Els discursos dels professionals però, parlen d'una discriminació emparada en la llei, que d'altra banda també atorga drets, estaríem en una combinària de reconeixement i rebuig, el que els mateixos autors ho anomenen "racisme modern" (Moya i Puertas, 2008. Pàg. 10).

Per què migrar? Qüestió econòmica? Trobem referències que ho fan pensar com ED1, EH2 i EH4. Potser persones que fugen d'una situació política de persecució, ens trobaríem el cas 5 (Amina) dins d'aquesta tipologia, emparada legislativament pel reconeixement de la condició de refugiats (art. 3 de la Llei 12/2009) degut, en aquest cas, a opcions polítiques perseguides al país d'origen, tot i així, aquesta interpretació afectaria a un dels membres de la família, la resta seguiria, sense gaires possibilitats d'elecció, l'estela del marit sense haver forjat en llur imaginació (Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003) el lloc de destí. Serà l'estada en aquest la que permetrà generar il·lusions al voltant dels fills (*EPC5*) i, en aquesta línia, pot incloure's el cas 4 tot i que el motiu de la marxa és un altre. El país de Youssef travessava una parcel·la funesta. No era la fugida el motiu de la marxa, almenys de manera explícita, després però fou un activador d'unes dosis de por i ansietat extremes. D'altres costums poc grates, i ens trobem EH4; una història de maltractament i deixadesa, ens trobaríem a Carmen (*EPC6*) i ED5; l'abandonament i solitud, EH5 i EH6. Quin és el factor determinant? Podríem arriscar la següent formulació: Una biografia determinada es conjuga amb una economia precària o malmesa al país d'origen i, tot plegat amb les possibilitats econòmiques i físiques de desenvolupar el trànsit, a les qual s'hi ajunta una representació llunyana configurada tant al psiquisme de l'immigrant com a l'espai social on s'ha desenvolupat. Plausible, tot i que algú es queixa per sentir-se exclòs. Parlo de l'asil i refugi on els fets són més punyents i sotmesos a la immediatesa de la necessitat.

5.4.7 Vicissitud i resolucions del trànsit

Aquest apartat acull en el seu si les categories <<en mig>> la qual pretenia copsar aquells aspectes que denotin una dificultat d'ubicació, tant pel que fa al subjecte en el seu entorn, com a la dimensió geogràfica i <<retorn>>, que analitza les diferents connotacions lligades al desig, refús, indeterminacions i fracassos. Ambdues, com en el cas anterior (allò trobat, allò originari), tenen relació amb varies categories, entre d'altres imaginari, dol i estrès, o amb la idea de trajectòria fet que, en algun moment, plantejava la possibilitat, a qui subscriu, d'agrupació. Ara bé, aquestes darreres tenien com a tret un cert caire apriorístic, tot i que, com s'ha dit, assentat en anys de treball vers el col·lectiu. Contràriament, els codis analitzats aquí sorgien de les necessitats de la pròpia investigació i, d'alguna manera proclamaven la seva autodeterminació vers la projecció inicial. La seva preservació garantia, en certa mesura, la plasmació al text d'aquest procés més autònom. D'altra banda <<en mig>> i <<retorn>> presentaven molts trets en comú que anaven més enllà de les relacions de contigüitat que els seus noms podrien desprendre. D'alguna manera el retorn és present a l'en mig i aquest i configura la idea de retorn, d'aquí que s'analitzin juntes, mantenint però cadascuna la seva especificitat.

Pel que fa a la primera, la següent referència mostra un dubte que compromet la ubicació: d'on soc? Per després denotar un espai buit, metaforitzat con a puzle, expressió que fa servir més d'un cop a l'entrevista¹³ i que, d'alguna manera condensa els significants (Lacan, 1984f) amb els qual mira d'articular el seu present incomplet. Vegi's en aquest sentit la dificultat del dol migratori, el que Achotegui anomena com a parcial i recurrent (2000, 2012), fet que facilita la cronificació (Bowlby, 1993):

Bueno, para mí ha sido una desvinculación total de la familia. No crea que... mi yo, está una parte allá y otra parte aquí. Porqué me falta algo que completarlo. Un puzle yo le digo... (ED1)

El següent diàleg situaria la persona entrevistada en una posició més semblant a un dol maníac "basat en la denegació i la defensa...(..)..." el que es denega és el dol, la necessitat del dol..." (Tizón , 2007. Pàg. 242). L'operació consisteix en situar-se en un centre que li permetrà, imaginàriament, l'evitació de la renúncia o reconeixement d'una absència (Leader, 2011). És interessant la confusió que genera en l'entrevistador que

¹³ Vegi's l'anàlisi de l'entrevista relativa a ED1 (Pàg. 132).

en algun moment dubta de quin és el país al qual s'al·ludeix i cap on serà el retorn, fet que acaba en un reconeixement de què sempre estarà en mig:

ED4: Ya sea aquí o allá. Si digo tengo que hacerme a la idea, y lo tengo que hacer, eh.

E: ¿Si pero, acabar la carrera y volver o acabar la carrera y...?

ED4: Y quedarme allá... hum... yo creo que volver porque ya me he acostumbrado a España.

E: ¿No volver o volver?

ED4: Volver, sí.

E ¿Volver a tu país?

ED4: (...)... estar en mi país pienso y estar unos años, pero luego regresar a España seguro.

E: Estarías entre los dos...

ED4: Entre los dos, yo creo que eso será siempre. Eso es lo que pienso.

Quedar entremig també pot ser degut a circumstàncies desfavorables en ambdós països. Observi's com en la següent cita l'imaginari es va desplaçant d'un lloc a un altre i, d'acord amb això generant accions que s'encaren en funció d'aquestes "figures/models, que no estan fixats d'un cop per sempre" (Castoriadis, 1993, Pàg. 47), que és van (de)formant en l'anar i venir:

... tengo casos de otros compañeros que se han ido porque, porque no podían sostenerse más aquí, pero que también están volviendo, porque allá la cosa no... no, no es cómo, no es cómo se veía desde aquí. Así como en su momento la cosa, cuando llegamos aquí, la cosa no era como la veíamos desde allá, es todo, esto es ir y venir, ir y venir, es lo que lo hace lindo... (EH3)

Des d'un altre àmbit teòric, Garcia i Verdú (2008) esmenten les resinificacions de l'imaginari en funció de les transicions dels subjectes. Serveix de suport a l'anterior retall el criteri d'una persona del GD1, que ens parlaria d'una mobilitat activada per la crisi, però d'una partida definitiva demorada, que potser demora també un dels set dols classificats per Achotegui (2012), el fracàs del projecte migratori a l'espera d'una eina que permeti anar i tornar, o ésser en els dos llocs en un espai imaginari d'inclusions recíproques (Sami Alí, 1991):

... tinc la sensació que hi ha molta més mobilitat, de què la gent va i ve molt, va i ve molt. Però la marxa definitiva... (...)... ofereixes el retorn voluntari, molta gent comença a pensar i el fet de perdre la targeta, això els preocupa molt... (...)... serien capaços d'esperar uns anys més, tenir la nacionalitat i la nacionalitat els permetrà anar i tornar, anar i tornar, i clar, no se... (1TS3)

La següent cita ens mostra diverses passes del contacte amb el país d'origen: La il·lusió d'arribada dona lloc a una exclamació de joia, la qual duu al costum, i d'aquí a la indiferència, llunyana aquesta d'un imaginari que "... en tant espai transicional... (...)... ofereix la possibilitat de què allò nou o allò inesperat sorgeixin..." (Belinsky, 2007. Pàg. 148):

¡Uy, cómo es España Dios mío!, veía muchas cosas que no veía yo allá y me quedado con la boca abierta y ya poco a poco te vas acostumbrando a lo que hay aquí y ya después pasas de todo, te da igual, y así me he quedado hasta ahora... (ED1)

L'anar i tornar depèn de la regularitat i de l'estat de les autoritzacions, no és senzill en una legislació que té com a estandard l'embolic. El següent diàleg del GD1 en el qual ens parlaria de la llibertat com a eina rellevant per fer una migració menys dolorosa:

1TS6: Jo crec que el problema és si pots retornar de tant en tant o no?

1TS2: Aquest és el tema, si sóc lliure... (...)

1TS6: Exacte, el problema no es tan la distància que jo crec que alguns col·lectius ho veuen com una cosa normal, sinó...

1TS2: La llibertat d'agafar un avió i marxar.

1TS6: La possibilitat de veure'ls quan vulgui...

En el següent retall l'anar i venir ni es planteja, de fet retornar és torçar les coses i d'altra banda apareix manca de lligam vers el país d'origen i la voluntat de raure a Catalunya. Són les vicissituds del trànsit les que configuren la realitat actual, novament la presència d'un fill és el factor que resol qualsevol estat d'entremig. Com entendre la posició vers el seu país? Certament podríem pensar en algun tipus de defensa de l'estil negació o escissió (Freud, 1979d; 1980a; 1980b), com d'altra banda s'ha conjeurat en Ahmed (Cas1), tot i així, pel seu relat¹⁴ sabem que la situació migratòria ha estat difícil, el patiment perllongat i el suport rebut precari i el dol, tot i estructurar-se

¹⁴ Es remet a l'anàlisi de l'entrevista de ED3

a nivell teòric en fases (Bowlby, 1993), aquestes no formen un viarany estable que hom travessarà en un temps determinat, ans al contrari, com diu Leader: “Quan observem amb detall casos individuals de dol, veiem que de fet estan d’alguna forma obstruïts. Possiblement es desbarataran amb el temps” (Leader, 2011. Pàg. 151):

Aquí llevo cuatro años, la vida es muy dura pero al estar ya aquí, ya no quiero torcer las cosas y... (...). Bueno, porque irte otra vez a tu país, a mi país que ya no me gusta y, entonces pues no me quiero irme a mi país. Me gusta España pero si estuviera mucho mejor el trabajo estaríamos mejor. Porque ahora por ejemplo tengo un hijo y él es de aquí... (ED3)

Però què passa amb els fills que semblen guiar el pensament i la decisió darrera de quedar-se a Europa? A partir del següent comentari procedent del GD2 sembla com si quedessin en un espai indiferenciat on l’aquí i l’allà es perden com a referència vàlida per ubicar-se, “en els límits de dues cultures” (Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003):

A més ho diuen els adolescents, que ja no es troben ni d’aquí ni d’allà. D’allà perquè veuen que segueixen estan com quan amb els seus pares eren petits i no ha canviat res, i d’aquí perquè sempre seran la persona que ha vingut de fora... (2TS6)

Vegi’s que l’anterior cita superposa dos aspectes: La ubicació de l’adolescent i la percepció vers la societat d’acollida. En aquesta situació, en quin dels paràmetres de Berry (2001) ubicaríem l’experiència migratòria dels joves que no són ni d’aquí ni d’allà?: “Quan hi ha poca percepció de discriminació, els immigrants joves tenen més probabilitats situar-se en el perfil d’integració, (...); no gensmenys, quan hi ha més percepció de discriminació, és probable que el perfil sigui difós...” (Berry, Phiney, Sam, Vedder, 2006. Pàg. 326). Així, un marc afavoridor de l’acollida podríem dir que afavoreix també l’esllavissament cap el model d’integració. També les dones podrien ubicar-se en aquesta frontera de visats inespecífics, i que potser s’explica per la pressió del grup, o potser dels grups, com a factor productiu de canvis (Ash, 1964) . Del següent paràgraf es desprendria el dubte vers que és la integració:

... hem vist molt l’evolució que han fet les dones, recordo les primeres dones dels primers magribins que van arribar fa vint i pico d’anys, el mocador, la faldilla, una brusa, tal i qual, i quan va fer el boom de tota la immigració marroquí a la comarca com les dones tornen a agafar les vestimentes

tradicionals, les seves costums, s'estableixen una sèrie de dones, les dones grans que fan un control més o menys social... (2TS1)

Es tracta de seguir els paràmetres del país d'acollida, de sotmetre al del grup propi, o fer ús en un context diferent dels seus propis costums? En relació a la pressió de grup, postulada per Ash (1964), Kelman (Batalla, et al, 2002) proposa tres eventualitats o tipologies de la conformitat, la complaença, hom acceptaria les creences del grup en públic, no així en privat; identificació, ser com el grup mentre s'està en el grup i, interiorització i incorporació de les raons del grup. Aquest text no perseguia aquesta particularitat i, per tant, les dades disponibles del treball de camp són insuficients, han sorgit però en el GD2 i pot ser útil assajar un abordatge. De fet les tres variables de Kelman poden pensar-se com tres modalitats d'estar enmig. Si pensem en el cas 1 (Ahmed), la pressió del grup receptor, lligat amb al desengany del propi ha comportat la internalització del món d'acollida, representat en canvi de nom (EC1). Cap a quina modalitat es desplaçarien les dones de les que parla l'anterior cita? Quan el grup propi és fràgil, i per tant l'altre fort, estaríem entre la complaença i la identificació, quan el grup propi és més fort, primària la identificació vers el propi grup? Caldria conèixer les trajectòries per saber-ho, una cosa és però clara en tots els casos, el grup és determinant i, sense descartar en cap cas l'efecte de canvi de les formacions grupals pel treball social (Parra, 2012), de vegades la qüestió pot esbiaixar-se:

I ara torna a haver-hi moltes coses pactades, noies que entren en situacions molt greus quan realment s'està acostant el moment d'anar al seu país, de casar-se i de... (2TS2)

En aquest sentit el següent diàleg del GD2 és prou representatiu, essent noies les principals afectades per aquest en mig:

(2TS1): Una noia s'ha tirat pel balcó.

(2TS6): Intents de suïcidi...

(2TS1) Escapar-se de casa, anar-se'n a casa d'acollida i dir-ho, no vull anar a casa perquè si vaig a casa..(...)

(2TS2); ... i quan són famílies amb vàries noies, de vegades amb temes d'intents autolítics ja comencen a avisar, quan jo em trobi amb això em passar el mateix, nosaltres tenim un cas que la mateixa pauta l'han seguit les tres filles.

Collazos, Qureshi-Burckhardt, Antonin, Tomás-Sábado (2008) analitzen la relació entre salut mental i l'anomenat estrès aculturatiu, relació sobre la que indiquen que "quant major és el grau d'aquest tipus d'estrès, més freqüents són en alguns grups ètnics estudiats els símptomes depressius o les idees de suïcidi" (Pàg. 312).

D'altra banda les tàctiques familiars miren d'adaptar-se als criteris del nou model social mostrant una conformitat aparent (Botella, et al, 2002), però alhora mantenint les seves costums. Observi's en la següent cita com la pressió del grup d'acollida o dominant en el sentit de Berry (2001), genera una modificació, o demora, en la pràctica cultural aparent i suggereix un interrogant: tindrà aquesta demora efectes menys aparents?:

Però també és veritat que les famílies cada vegada van coneixent molt més la legislació del país i per tots aquests processos esperen a què els fills tinguin divuit anys per poder allunyar-se del sistema de protecció i quan són famílies amb varies noies, de vegades amb temes d'intents autolítics ja comencen a avisar, quan jo em trobi amb això em passarà el mateix? Nosaltres tenim un cas que la mateixa pauta l'han seguit varis familiars... (2TS2)

La idea de retorn, per la seva banda, té varies implicacions , en la següent s'aparenta com un mite un cop s'hagin assolit determinats resultats en el projecte migratori, tornar si, però no amb el fracàs per bandera, vegi's que la mirada futura, malgrat haver passat per períodes mèdics difícils, i amb una situació de crisi perllongada, és esperançada vers aconseguir quelcom del procés. El que plantegen és una de les modalitats de retorn postulades per Durand (2004) que posa fi a l'experiència migratòria:

... volver, sobre todo volver, claro, pero volver con algo, porque claro, viniendo del país y haciendo lo que hemos hecho hasta ahora e irnos sin nada, también sería un poco el fracaso... (...)... tenemos que aguantar, pues trataremos de que algún día esto se va a arreglar y va a poder seguir trabajando y también ahorrando. (EH2)

Difícil situació ja que els esdeveniments del territori determinaran la possibilitat de realització, de fet és configura més com un espill en el qual hom s'anticipa (Lacan, 1984a), que d'una realitat planificada, d'altra banda pot resultar de tant complex elaboració com la migració mateixa (Grinberg i Grinberg, 1996; González, 2005). En la

següent cita, deguda a una persona amb anys al territori, el retorn apareix com a desig, l'esperança però és enllà. Aquest desig es bifurca cap una opció temporal, raure al país d'origen una temporada, i cap una opció de dubte sobre el lloc on s'estaria de poder escollir, aquesta segona opció ens situa en una dissonància cognitiva (Hogg, Vaughanm 2010; Myers, 2007) que es resol mitjançant nova informació consonant: els nens i la nacionalitat.

Aquí muchas veces ya te digo, si no fuese por mis... (...)...niños pequeños, ya te digo, yo no sé dónde estaría. Cómo está España lo veo muy mal, muy mal, porque a nivel económico, de trabajo, una precaria, y pues... a veces lo he pensado que me gustaría irme una temporada a mi país, pero lo que pasa es que no lo hago (...) he tramitado la nacionalidad y estoy en espera de que me llegue la carta y no sé cuándo, si será este año o el año que viene, porque está tardando un poquito más de la cuenta... (ED1)

Aspectes semblants es podrien dir del següent retall, amb l'afegit que la llunyania s'imposa d'una manera que podríem anomenar com pragmàtica i, novament, la idea dels fills resol qualsevol controvèrsia en favor del país d'acollida. Ambdues situacions són prou il·lustratives de com, metafòricament, la imatge estructura i impulsa conductes (Castoriadis, 1997; 2004), en les quals els subjectes queden engarjolats i el dret a decidir, tot i poder ser-hi, es veu seriosament llastrat:

... allí mi futuro ya estará perdido porque allí espera nada ni nadie. (...)... el tema de los estudios, el tema de... (...)... cómo está el niño, aparte... (...), en tratamiento, pues tampoco está bien para llevarlo. Tengo clarísimo que aquí me quedo. (ED6)

Amina (Cas 5), que havia vingut a contracor, també interposa el futur dels fills indicant que tornarà quan els seus fills siguin grans, malgrat evidenciar el dolor per persones rellevants del seu país i el temor a no poder retrobar-los (EPC5). Així el subjecte entre el no retornar i retornar interposa conceptes intermedis com l'esmentat, o simplement <<més endavant>>, que li permeten, d'alguna manera, transitar el dolor de la distància, i reorganitzar-se entorn la pèrdua com a darrera fase del dol (Bowlby, 1993; 1986):

... crec que l'expectativa està posada al retorn. I de fet... (...)... torna a aparèixer: jo tornaré al meu país, quan sigui gran. (1TS2)

Exacto, temporal y regresar luego. (ED4)

Pot ser problemàtic retornar de qualsevol manera i plantar-se davant la família que, recordem, de vegades és coparticipant del projecte (Lacomba, 2001; Camarero, 2010; Rendón, 2013):

... sembra ser també que no és fàcil que tu pots retornar al teu país quan has vingut aquí... (...)... quan las cosas aquí... no han anat com, com tu esperaves, no? (1TS3)

És tornar amb les mans buides, no perquè si tornes i tens uns diners, i pots muntar allà un negoci. Però si tornes sense res... (1TS5)

De vegades la realitat opera de manera desconcertant, difícil d'entendre des d'una realitat material. Per què construir quelcom al país d'origen quan aquí s'està en precari? En la següent cita la relació origen / destí sobta i, malauradament, el coneixement de la situació no permet grans inferències, però des d'un vessant psicològic la casa pot representar l'arrelament amb el país d'origen, malgrat aquesta llar tingui, en l'esdevenidor, un ús limitat, sinó nul. Podríem dir que la representació de la casa és un element important ubicat en la zona transicional (Winnicott, 1979) o, si s'escau, procés terciari (Green, 2007) no comparable amb la dimensió de la real:

Hi ha famílies inclòs amb fills que viuen com rellogats, de qualsevol manera, demanant ajudes a serveis socials constantment, i saps que envien diners per fer-se una casa allà, això crea molts dubtes a serveis socials sobre si s'ha de continuar ajudant o no... (2TS4)

La idea de retorn, a criteri de la següent cita s'esdevé una fantasia (Klein, 1974) que permet una gratificació imaginària, tanmateix, als joves se'ls presenta una situació més complex ja que no els serveix i resten en mig:

... és una fantasia, la fantasia del retorn. Un dia podrem tornar. És la primera generació. Els joves (...) de vegades no se senten ni d'aquí ni d'allà. (2TS2)

Una persona del GD2 fa servir la paraula transplantament, deixant però en origen qüestions rellevants, val a dir, parts dels self (Grinberg i Grinberg, 1996; Achotegui, 2000; 2012):

...la casa, el enviar diners, és com si es trasplantessin, però les arrels es queden en allà. (...) Clar, allà deixen els seus orígens, deixen familiars, deixen no se, tot... (2TS2)

Però refer el camí traçat no és fàcil, la idea d'Europa, imaginari de creixement, millora o desenvolupament de vegades va més enllà de les dades objectives, així hom pot percebre que potser no li anirà malament al seu país, però el que suposadament s'obtindrà en el país d'acollida supera les perspectives vers l'origen. D'altra banda la següent cita ens torna a remetre al joc d'identificacions (Klein, 1988f) o si jo fos vostè (Grinberg, 1985):

Ara estic pensant en una senyora equatoriana que va tornar fa poc després de cinc anys de no veure els fills, i em deia que, que ella ha notat un canvi molt gran al seu país... (...)... ella podia muntar-se un negoci allà, però ha preferit tornar aquí, per això que us deia... (...)... <<vull donar als meus fills la oportunitat que l'hi vaig donar a la meva filla que va venir amb mi i llavors jo ara em portaré els fills que no van venir amb mi (...) ... l'únic que els hi puc donar després d'aquests anys que la meva filla si que ha obtingut la nacionalitat i ells no>>... (1TS2)

Vegi's que, en l'anterior cita, novament se'ns presenta la dissonància cognitiva (Vander, 1986; Baron, Byrne, 1998; Botella, et al, 2002; Myers, 2007), la qual és reduïx mitjançant la combinatòria d'infravaloració del país d'origen i nova informació relativa a l'equilibri dels fills pel que fa a la nacionalitat espanyola. De vegades s'estableix un tall, una dissociació vers l'objecte que queda molt exemplificada en el CAS 1 en la relació entre els significants <<Ahmed>> i <<Jaime>>. El primer acull l'origen, la rellevància del qual s'intenta negar (Tizón, 1988; 2007), mentre que el segon representa l'estada al territori, que es vol emfatitzar (EC1). També Carmen (Cas 6) i Youssef (Cas 4), miren d'elidir el retorn, en el primer per ser una escena dominada per una història de patiments, el segon perquè hi pot perdre la vida, vist el conflicte sagnant que pateix el seu país (EPC6 i EC4, respectivament), en el mateix sentit es troba l'emissora de la cita següent:

Y a mí me da miedo, porque en mi país no tengo nada de hacer. (ED5)

Les persones en trànsit estarien sota dues línies de pressió culturals. És possible una resolució per la via de la integració, tal i com l'entén Barry (2001)? Aquesta

investigació no té dades suficients per respondre acuradament la qüestió. La categoria enmig ha pogut copsar d'alguna manera la dificultat de la renúncia a determinats trets d'origen, en aquest sentit sembla avalar la hipòtesi lligada al dol que indicava en el seu enunciat que, aquest, vers la pèrdua derivades del trànsit migratori ha tingut una elaboració perllongada en el temps, així com el caire recurrent i parcial del dol migratori (Achetegui, 2012).

La decisió, quan aquesta es pot prendre, compromet a un nou imaginari que sol lligar-se al futur dels fills, i que inclina la balança cap el cantó de l'acollida, seria un aspecte que, d'alguna manera, permet reprendre la hipòtesi quatre, l'enunciat de la qual es refereix als subjectes que han pogut generar noves expectatives a partir de la realitat trobada, o adaptar les originàries a noves situacions, els quals han assolit una situació propera a la integració. Certament les dades palesen noves expectatives, l'imaginari no és fixe (Castoriadis, 1997) i es pot resignificar (Garcia i Verdú, 2008), les situacions però, en general, no poden vincular-se a la zona d'integració (Castel, 1992, 1997). En aquest sentit l'empenta migratòria mostra cert potencial (Belinsky, 2007) si ens fem càrrec del comentat al GD1 quan indiquen que la marxa definitiva està demorada, i aquesta demora no es produeix en un terreny fèrtil, ans al contrari, el marc és la crisi.

Un altre concepte a destacar, sorgit al si del GD1, és la idea de llibertat. La possibilitat electiva de les persones immigrants és restrictiva en totes les fases del procés, però de manera notòria al principi d'aquest. Quan hom arriba a territori espanyol, generalment ho fa en situació d'irregularitat i requereix un període de temps mai inferior a tres anys per assolir un mínim d'estabilitat (Llei 4/2000. Art. 31 3. Real Decret 557/2011. Art, 124. 2). Aquest període no permet anar i venir, ja que el retorn implicaria la pèrdua de l'estatus guanyat. Un cop assolit el permís també resta limitat el període d'estada al país d'origen, així com el manteniment de les prestacions. La llibertat, pel col·lectiu d'immigrants es presenta amb restriccions, aspecte que òbviament càrrega sota les seves esquenes com a estressor, en el sentit que s'expressa a la hipòtesi onze que vinculava la situació social i jurídica desfavorable amb les possibilitats de patir situacions estressants.

L'immigrant, un cop al territori, pren diferents posicions vers la societat d'acollida que podríem entendre com estratègies diverses per ajustar-se al nou model social, la conformitat (Botella, et al, 2002; Hogg, Vaughan, 2010) és una d'elles, on l'individu davant la situació que se li mostra, avalua i confirma les seves creences i seva imatge vers el que observa, i un cop la situació s'ha modificat, fa un reajustament en la línia

d'aquesta modificació, recordi's en aquest sentit les diferents posicions vers el mocador, tret quan el grup propi no pressiona, per tant el referent és el grup aliè, posat quan el referent és el grup propi.

S'ha fet esment reiteradament de la conjugació família - individu en el fet migratori. Des d'aquest <<en mig>> trobem que si bé, el suport principal i coparticipant del projecte és la família (Lacomba, 2001) amb la noció de transnacionalitat com a bandera (Parella, 2012; Solé, Serradell, Sordé, 2013), no pot deixar-se de banda l'estrès implícit en alguns membres del grup familiar que qüestionen determinats costums. En aquesta pugna Camarero, (2010) entén pot sortir perdent l'individu en favor de la família. García (2009) parla de pols d'atracció que genera "tensió simbòlica entre aquí i allà" (Pàg. 56), la qual depèn de tres factors: la relació subjectiva vers la família; l'estatus del subjecte en el grup familiar i, finalment, i el gènere. Aquest darrer, és un dels principals afectats a partir de les aportacions del GD2.

El procés d'ajustament al nou model, o millor, d'ajustament recíproc entre nous i receptors (Berry, 2001; Retorillo, 2009), pren diferents configuracions que en algun punt apunten cap a la separació, l'assimilació o la integració (Berry, Phiney, Sam, Vedder, 2006). Els professionals es veuen també immersos en processos interculturals generadors d'incertesa, la qual ha generat una fórmula discutible, i discutida al GD2, anomenada mediació intercultural. Malgrat tenir defensors (Munuera i Munuera, 2007) genera varis dubtes, l'esmena a la totalitat però tindria relació amb la pròpia concepció de la figura professional la qual, al no adreçar-se al conflicte, pressuposa la dificultat de diàleg (excloses qüestions idiomàtiques) entre cultures diferents. Una segona qüestió vindria referida a què el treball social, amb una formació addicional podria treballar aspectes interculturals, fos quina fos la procedència de l'usuari i del professional, essent la reclamació d'aquesta figura una por a la l'abordatge de la diferència (Aguilar, 2004).

Per la seva banda, l'anàlisi de la categoria retorn remet, d'alguna manera, a l'enunciat de la primera hipòtesi que indicava la discordança entre representacions de destí abans i un cop assolit el transit i, certament, sembla que la representació del món de destí serveix com a eina seductora, la qual evidentment s'ha de posar en relació amb la situació social i econòmica que viu el país d'origen, que moltes vegades s'aparenta desesperançadora. Hom ha de posar en joc nombrosos mitjans per assolir l'objectiu el qual, un cop verificat el transit, canvia la pell i mostra les seves pues.

El subjecte queda entre dues realitats i un gest d'importància alta. Si hom ve d'Àfrica negra, el que s'ha posat en joc és la vida, si hom ve d'Amèrica llatina hi ha deixat una gran quantitat de recursos en el trajecte. Dos sistemes de creences que s'enfronten, una dissonància cognitiva (Baron, Byrne, 1998; Botella, et al, 2002; Hogg, Vaughan, 2010) que es resol vers diverses idees, una d'elles, molt referenciada tant a les entrevistes com els casos, és el benestar present i futur dels fills, podríem dir que l'imaginari s'ha resignificat al territori (Garcia, Verdú, 2008), essent un del eixos d'aquesta operació l'avenir dels descendents (Suárez-Orozco i Suárez-Orozco, 2003).

Les hipòtesis dos, tres, quatre i cinc, miraven de relacionar les expectatives, antigues o reelaborades amb el fracàs del projecte migratori i/o ubicació dels subjectes en alguna de les zones descrites per Castel (1992), aspecte difícil de discernir ja que la major part dels implicats rau en la zona de vulnerabilitat, amb una certa contigüitat a cap a la desafiliació, si bé, en alguns casos els contactes, o la afiliació són un element de fre consistent, vegi's en aquest sentit el discurs esperançat que transmet EH3 malgrat no haver-ho passat bé a nivell sanitari. Per què a la zona de vulnerabilitat? La resposta rau en una crisi econòmica dràstica i perllongada amb efecte pronunciat sobre el col·lectiu, especialment i, amb més èmfasi, sobre les situacions d'irregularitat (Maestro, 2010; Vargas, 2011; Delgado, 2014)

Hi ha cert acord entre el GD1 i algunes dels discursos dels entrevistats en els quals el retorn ha de ser en determinades condicions, sens dubte amb les mans plenes, si més no aquesta sembla ser la fantasia de base (Klein, 1974). Si s'esmentava en un altre apartat que la migració va més enllà del subjecte que migra, per inscriure's en l'orbita familiar (Lacomba, 2001; Garcia, Verdú, 2008; Camarero, 2010) i fins i tot, comunitària, podem també inferir que l'expectativa és en dos llocs, el d'acollida i el d'origen, i podem també pensar que qui rau aquí té el cap en dos llocs, fet que pot agregar-se als factors estressants. Però la representació << tornar en condicions >> no és més que una captura imaginària en la qual, novament, l'immigrant s'anticipa a si mateix en un mirall (Lacan, 1984) que li servirà de suport per l'esdevenidor, independentment que el retorn es produeixi amb les estipulacions conjeturades.

5.4.8 Zones i trajectòries: Eix inserció-desafiliació

Les quatre categories d'aquest eix pretenen apropar-nos a la situació de l'immigrant en determinats moments del seu procés i avaluar si determinades circumstàncies han afavorit desplaçaments per les zones descrites per Castel (1992; 1997). Dues categories es situarien en un extrem, les corresponents a inserció i marginació, mentre que dues més implicarien la zona de vulnerabilitat intentant deduir una tendència cap un dels dos punts anteriors.

Entrant ens trobem Amina (Cas 5) que, malgrat haver vingut a Europa sense aparentment el menor desig de viure-hi <<recordem que seguia l'estela d'un altre>> té uns condicionants, com la regularitat derivada del permís del marit (*EPC5*) i, per aquest fet, l'accés als sistemes de protecció, que ens permetrien ubicar-la en zones properes a la integració, tanmateix, el maltractament familiar, i la manca de suport social, inclosos els dispositius públics, la desplaça per terrenys menys grats. Certament els marges de la desafiliació (Castel, 2010) no s'albiren encara, el desplaçament però, fruit d'unes determinades circumstàncies no lligades estrictament al fet migratori, ens permet entreveure el risc.

Si recordem el cas 1 (Ahmed), el context és de baralles i crisi matrimonials. Les contrarietats administratives lligades a la documentació acompanyen la família en tot moment, agreugen la situació i semblen marcar una trajectòria que duu cap una vulnerabilitat adjacent a la desafiliació. Per M'hamed (Cas 2), allò documental embolcalla també la situació, al qual s'han d'addicionar les problemàtiques d'habitatge i, potser, les seves dificultats assertives i, finalment, la salut (*EC2*) fet que el manté en l'espectre de la vulnerabilitat al llarg de tot el procés. De tot plegat, les entrevistes i grups de discussió en donen també compte, la següent cita del GD1 ens permet, d'alguna manera, entreveure el circuit descendent en el qual la irregularitat sobrevinguda (Pajares, 2010; Alemán, Soriano, 2014; Colectivo IOE, 2012), la crisi i la desprotecció s'esdevenen components de pes i, novament, la identificació (Grinberg, 1985) amb la problemàtica com a fórmula de comprensió d'aquesta:

Ha anat a pitjor, <<pues ara cobro 400, ara ho han tret, no em renoven, no puc fer el curs de l'INEM, no puc renovar residència, no puc, no puc>>, i va en una escala cap a baix, de deteriorament que és molt dura, perquè a més és lenta (1TS1)

Abundant en la idea de circuit, el GD2 ens aportaria novament una seguit d'elements d'una estructura que ens permet, d'alguna manera, llegir els possibles desplaçaments per les sinuositats i contorns de l'espai social:

I un altre situació també és el de les dones que vénen, pakistanesos sobretot, però també marroquins, tot i que han fet més procés. Es queden tancades casa, jo crec que això és també un estressor. Tenen una conducta de comunitat tancada, cuidant la casa i els nanos, no aprenen l'idioma, i ara encara més en situació de crisi, perquè els homes perden la feina i es troben que inclús han de sortir a treballar, i el procés és superllarg, han de començar a conèixer l'idioma... (2TS4)

Si bé el paràgraf suggereix les dificultats lligades a gènere i procedència, també aporta una visió dinàmica del procés ja que, d'una banda, indica que les migracions més antigues (marroquins) no s'han quedat a llar sinó que han hagut de moure's. Les diferents configuracions postulades per Berry (Berry, 2001; Retorlillo, 2009), poden tenir una dimensió temporal i substituir-se unes a altres en funció dels diferents temps dels procés migratori. També, d'alguna manera, incideix en el moviment per l'espai social de les dones i com els límits que separen allò privat d'allò públic es dilueixen (Solé, Serradell, Sordé, 2013), si bé, en el cas de la cita és un moviment difícil que s'inicia amb l'aprenentatge de l'idioma i que, possiblement, aquest es produeix per la pressió d'unes circumstàncies adverses (Parella, 2012), en aquest cas la crisi recent, com altrament ho havia provocat la que tingué lloc al voltant de 1993, que forcen la sortida de la llar a la recerca de sosteniment. Aquesta sortida remou les relacions de gènere i empeny a noves transicions. Vegi's però que l'origen rau en la subsistència i cohesió de la xarxa familiar, fet que denota la necessitat participativa de les dones en el procés i les ressitua al centre de l'escena. En la migració, seguint Camarero "els subjectes són més subjectes però no per què siguin més autònoms sinó per què es constitueixen en pilars necessaris de la cohesió familiar" (2010. Pàg. 67). La següent cita entreveu que la inserció, vulnerabilitat o desafiliació, no són ubicacions estàtiques (Castel, 1997):

También para integrarse porque es de ida y vuelta... la, la integración. (EH3)

La salut és també un dels elements claus de l'esllavissament en un sentit o altre i, molt especialment, la salut mental:

... no tengo dónde vivir, yo vivo en la calle casi, con enfermedades y todo. Nada, ningún tipo de ayuda ni con nada, estoy corriendo por médico, médico, y del médico al médico, cada día, estoy así y ahora nada. He llevado once años pero nada, al final nada. (EH1)

Porque me volví como una loca. Porqué salir a la calle, ¿cómo?, no lo sé. Me da miedo de todo. Hasta ni puedo criar a mis hijos. (...). Porqué yo no sabía que estaba enferma, Mejor la dejo en un centro, y la dejé. Los pequeños... (...)... los mandé a mi país... (ED5)

... se produce una interpretación del entorno, que relaciona con el delirio, apareciendo ideas de perjuicio, y sensación de vigilancia y autorreferencial con televisión y radio. Debido a este empeoramiento y ausencia de conciencia de enfermedad, en enviado por psiquiatra de referencia para valoración de ingreso. (IP23)

I Youssef (cas 4) serpenteja també les derives de la persecució delirant (EC4). La situació de salut mental en relació al binomi inserció desafiament convoca un interrogant: és la malaltia mental un factor privilegiat per explicar la direccionalitat cap a zones de marginalitat? Sense voler desmantellar la seva rellevància cal congregat altres qüestions no menyspreables, factors que, si bé alguns són genèrics i podrien afectar tot tipus de població, altres són específics del col·lectiu, com també ho és la convergència d'elements: La inseguretats vers la protecció (Castel, 2004), el tractar-se de ciutadans per defecte (Castel, 2010) o infrasubjectes (Solanes, 2008) amb dificultats d'accés a prestacions i serveis, especialment el sanitari (Delgado, 2014) i l'absència d'una xarxa de suport social (Achotegui, 2000, 2005), és a dir, la solitud com així ho expressen GD1 i GD2:

O perquè no els hi anat bé aquí la cosa, perquè la situació aquí està en una situació desesperada... (...) allà tens família i tens un suport familiar que aquí no tens, i és això doncs és complicat tornar... (1TS3).

Cap a nosaltres el nucli d'intervenció és pacient i família... (...), això és indubtable llavors moltes vegades ens trobem que la família hi és en menor nombre. Llavors hi ha un aspecte de solitud sobreafegit, que sempre els fa... (...)... més vulnerables... (2TS7)

L'absència d'una llar o un recurs adient empenta les persones a dormir al carrer, tot i

que ambdues referències van lligades a moments inicials de la migració, és un aspecte, en aquest cas, que s'ha de relacionar, novament, amb la feblesa de les xarxes de suport (González, 2005; Moreno, Arriba, Moreno, 2006; Moreno, Bruquetas, 2011):

... glaçat, en haver de dormir al carrer. (EH5)

... hay mucho africano aquí. Donné que, yo he llegado aquí a la noche, no conozco a nadie. Dormir a la calle... (EH6)

Són també aquestes xarxes de suport, més o menys precàries, les que obturen la trajecte de la desafiliació (Castel, 2010). Les següents citacions esmenten els contactes i suports:

Sí, mi hermana... (...)... fue ella la que me recibió en su hogar, en su piso, y pues... estuvimos allí un tiempo y ya luego ya cuando mi esposa empezó a trabajar también, ya pues nos buscamos un piso nosotros... (EH2)

No, antes de tener es lo mismo. He estado allí de voluntario y bueno, ayuda también de las buenas personas también, pero no he trabajado, un trabajo de fijo, que me pagaban el sueldo, nunca lo he tenido aun. (EH7)

Un piso, bueno, había más gente, bueno ya mi amiga ya estaba ahí, en una habitación que había alquilado, era una casa de familia de españoles, ella había alquilado una habitación y ahí quedé yo. (ED1)

Una amiga de mi país, está amiga llevaba diez años aquí... (ED2).

Un altre element de l'estructura que marca trajectòries en un sentit o altre, és la inexistència d'un marc de protecció social que emplaça als subjectes a moure's en la vulnerabilitat, oscil·lant entorn la frontera vers la marginalitat, fent-los dependents de les deixalles i seguint Castel. allunyant-los d'esser subjectes independents (2004). Vegi's la següent cita, en la qual la persona entrevistada estableix la relació entre diferents conceptes que configuren una estructura, on un dels elements és el treball vinculat a un altre, la malaltia, ambdós són relacionats amb la protecció i la manca d'aquesta, fet que l'envia a la recerca d'engrunes amb les quals el tercer sector s'erigeix com a suport en el límit:

Sí, pero a mí no me dan nada. Porque he llevado trabajando, ahora estoy

enfermo, que no puedo trabajar, tengo enfermedad, tengo todo el derecho del mundo, tengo... tengo informes y tengo todo. He llevado ahora corriendo por ahí, pero nada... (...) Ningún duro. Nada. Este... comida y busco por... Càritas... y poco de comida... (EH1)

En la següent tornàriem a trobar els diferents elements de l'estructura que s'han esmentat anteriorment, amb l'esment específic de la manca documental, que ens duu als límits (Aparicio, 2010), o "dèficit de ciutadania" (Castel, 2010. Pàg. 295):

Entonces, tampoco podía traer comida y solamente eso, y le decía ayúdame, al menos con mis niños, tengo dos niños pequeños que ellos necesitan comer, colegio y todo eso. Estaba en una situación muy mal. (...)... por qué yo no estaban trabajando, estaba recuperando, tampoco tenía DNI ni nada, entonces en principio si me sentí mal eh, pasaron momentos malos (EH2).

Medina, Herrarte i Vicéns indiquen que la manca de formació configura un factor procliu a la pèrdua d'ocupació i estimen que el nivell del col·lectiu d'immigrants de caire econòmic, està al voltant d'un vint i cinc per cent per sota de la població autòctona (2010), aspecte que per ells explicaria la major pèrdua d'ocupació experimentada pel col·lectiu i palesada per autors diversos (Pajares, 2009; 2010; Esteban, 2011; Moreno, Bruquetas, 2011). Les fretures formatives configuren també un element de l'estructura que determina un sentit en la triada inserció-vulnerabilitat-marginació (Castel, 1997), així s'expressa al GD1:

...es complicat poder fer un curs de la, de l'OTG si no tens estudis mínims, si no tens un graduat o un... llavors a més a més es troben que molts que estan buscant feina, gent ja amb targeta, i llavors es troben que no poden apuntar-se a fer estudis ocupacionals perquè no tenen ni els estudis mínims, llavors clar et dones compte... (1TS3)

Tots els elements esmentats es veuen agreujats per la silueta que es va dibuixant en la textura social en la qual un contingent important de persones, que enguany estarien inscrites en la trajectòria del treball i, per extensió, de la protecció que d'aquest se'n derivava, en el moment actual es veuen "invalidades per la conjuntura" (Castel, 2010):

Ya en el 2009 estaba feísima la cosa aquí... porque ya la cerro la empresa, (...), estaba muy lindo el trabajo. (...)... empezaron a pedir los seguros, los

permisos de trabajo y tanto a mí como a un compañero árabe... (...)... nos tuvieron que sacar de ahí. Me quedé sin trabajo. (...). Y nada, estamos a partir de ese año sin trabajar, prácticamente... (EH3)

Nosaltres estem trobant ara, també, molts, irregularitat sobrevinguda, molta gent que no ha cotitzat. (1TS1)

Per contra, la tinença de documentació resulta un pal·liatiu, malgrat les limitacions pel que fa a l'accés al món del treball, que permet agafar distància del perímetre de la desafiliació, tot i així no és pot elidir el perill implícit en la relació atur/regularitat, ja que la manca de treball dificulta la renovació, havent-hi el risc del que a l'anterior cita anomenaven irregularitat sobrevinguda (Pajares, 2010; Moreno, Bruquetas, 2011; Alemán, Soriano, 2014; Colectivo IOE, 2012; Solé, Serradell, Sordé, 2013), que empenyi en sentit invers:

Ahora mismo no. Estoy en el paro, ahora mismo, ahora mismo estoy sacando la segunda, bueno la tercera tarjeta... (...)...la de trabajo todavía tampoco, porque solamente son de circunstancias excepcionales, (...)... me sirve solamente de estar aquí sin trabajo... solamente residencia, nada más. (EH2)

... a través de amigas que voy haciendo reemplazos. No es un trabajo seguro. Sustituciones. (...)... casi nunca me quedo sin trabajo porque tengo a mi hijo (...)... pero eso no es una vida estable tampoco (...)... Ya tengo los papeles. Ahora mismo necesito un trabajo fijo... (ED3)

La següent cita ens mostra una trajectòria inversa a les que s'han esmentat més amunt, aquí el camí va de la vulnerabilitat a la inserció (Castel, 1997), en funció de determinats paràmetres que envolten l'existir del subjecte. Vegi's però que l'element clau que permet encarar la transició gira al voltant de la qüestió administrativa i, en segon lloc, els contactes. D'un individu per defecte (Castel, 2010) si s'hagués donat determinada conjunció de factors, hem passat a l'individu amb capacitat decisòria, és dir, l'accés a l'autonomia:

Y ya empecé así a tener los papeles, luego fui renovándolos. Estuve con ellos años y luego ya decidí... me ofrecieron... (...)... el trabajo... (...)... cómo venía de voluntaria. (...). Una cosa que me han dejado decidir y me acuerdo esta vez que me ofrecieron el puesto pues dejé la casa... (...)...y aquí he ido renovando

los DNIs, los papeles hasta ahora que me he hecho española ahora. (...). Siete años llevo aquí y... antes estaba de voluntaria. (ED4)

En el següent l'individu pot endegar un procés semblant al descrit, si s'observa però la situació actual, pot entendre's la reversibilitat dels processos socials quan el gel sobre el que es camina pot esquarterar-se.:

Una buena noticia que recibí ayer aquí mismo (...)... escarbando para ver como regularizar lo mío (...)... estoy en condiciones de tramitar la tarjeta comunitaria. (...)... hay algo, algo de esperanza para adelante... (...) ¿Qué pasa? (...)... estoy viviendo entre el polvo, los materiales de construcción, sin baño. Es todo problemático, en este momento... (...)... la estoy pasando fatal, fatal, fatal. Pero bueno, recibiendo noticias de este tipo... (...)... de la posibilidad de regularizarse, son todas inyecciones de ánimo. (...)... y esperemos que... (...)... siga para arriba... (EH3)

De l'anterior cita es desprèn l'empenta, però com diu Castel, "no és tant l'absència de desig o de voluntat d'esser individus, (...) com l'absència de recursos o suports per arribar a aquesta situació" (2010. Pàg. 329). Vegi's la següent cita on l'individu enumera aspectes de la seva experiència social i migratòria, resta però la salut i la força física, aquestes romanen en condicions. No és difícil pensar que la feblesa d'alguna d'elles empentaria cap espais d'exclusió:

... buscando trabajo. No encuentro nada, pas que no tengo papeles para trabajo... (...) . Cundo yo no tengo dinero para... (...)... habitación, la persona me va a echar... (...)... pas que yo estoy aquí, sin papeles, sin familia, sin dinero... (...)... tengo la salud, tengo la fuerza física, mais, ¿dónde está?, yo voy a buscar trabajo, me ha dicho que documentación, no tengo documentación, no tengo dinero... (EH6)

Les diferents situacions representen una certa dissecció dels elements que permeten estar en una o altra ubicació de l'estructura social. Si bé la direccionalitat depèn de la conjunció de factors diversos, és potser la salut, i dins d'aquest criteri, la salut mental, la que empenta més els subjectes cap a franges d'exclusió. En aquest sentit, els casos que s'han agrupat sota l'epígraf de bogeries públiques (Farid i Youssef), els quals han configurat una relació amb la realitat diferent de la majoritària, són el que més permeten, dins d'un període de temps determinat, copsar el desplaçament de la zona

de vulnerabilitat cap a la marginalitat. Tot i així és indissociable de la malaltia l'absència de lligams socials que, d'alguna manera servissin de pal·liatiu a l'ensorrament en la desafiliació (Castel, 2010).

L'aspecte administratiu és també rellevant en els circuits o viaranys que s'han intentat esbrinar en aquest apartat. Aquest, per les seves característiques limita, de manera considerable les possibilitats dels individus per desenvolupar-se en l'espai social. Tenir o no tenir? Dubte que remet al ser, ja que darrera la possessió de l'autorització hi ha un reconeixement identitari precari, diferenciat, reconeixement però. Aquest reconeixement permetrà l'accés a sistemes de (in)seguretat, seguint a Castel, (2004), així com al món laboral. Moreno i Aierdi consideren l'accés a l'ocupació i el suport de les xarxes socials i familiars els dos eixos per la inserció d'un immigrant recent arribat (2008), òbviament, si algun d'aquests elements s'absenta de l'escena, el risc d'exclusió és alt. El primer, entès com a situació regular amb alta a la seguretat social i accés als sistemes de protecció, falla sempre vist el contingut de la llei 4/2000 i les dificultats per accedir a una autorització, si no s'ha gestionat en origen, i aquesta és una possibilitat residual (Pajares, 2010). El treball irregular, que permetia la subsistència malgrat les problemàtiques que duu implícites (no acreditació de la relació laboral, manca d'alta a la seguretat social, explotació, inseguretat jurídica i laboral...) no presenta les mateixes possibilitats al llarg de la crisi i les vies de subsistència s'han esbiaixat cap a les deixalles. Per tant l'ocupació com a eina d'inserció rau llunyana. La segona (xarxa) és determinant i en les situacions descrites la presència / absència d'aquest element empeny en una o altra direcció. S'ha entrevistat que el circuit que duu a la desafiliació o inserció no és, ni de bon tros, unidireccional. La confluència de factors desfavorables, i les situacions en què es veu immers l'immigrant fa que aquests acostumin a rondar l'escena, pot empènyer en una direcció determinada, altres factors, com l'esmentada xarxa social, representen un fre i, si s'escau, una inversió de la trajectòria. Com diu EH8, <<difícil, difícil>>, és la vida dels que ocupen el darrer esglaió del precariat (Castel, 2010).

5.4.9 L'ESPAI ASSISTENCIAL: TREBALL SOCIAL

Les categories relatives a l'espai assistencial tenien dos eixos, un sota el paràmetres de l'elaboració i l'escolta i un segon en relació a l'acompanyament per les zones descrites per Castel (1992; 1997; 2010), tractades a l'anterior punt. La primera categoria pretenia agrupar aquelles expressions de persones assistides relatives a si s'han sentit segurs en l'espai assistencial i entesos per la persona que els atenia i si, aquesta entesa o acolliment els permetia introduir les seves il·lusions i decepcions, del dolor de les pèrdues i de les pressions de la quotidianitat. La categoria incloïa també el criteri dels professionals participants en la recerca. La segona cercava l'efecte del treball social en els subjectes assistits, tant sota el criteri d'aquests darrers, com dels professionals dels grups de discussió, i quins són els tipus de mesures aplicades o l'absència d'aquestes, en el treball amb immigrants.

Entrant en la primera de les categories esmentades, tenim una mateixa persona atorga dues visions relatives a l'atenció rebuda, les qual van des del maltractament a l'acollida:

Por ejemplo que te... (...)... habla contigo con una voz muy fuerte, ¿sabes? (...)... como gente todo, porque si yo estoy contigo en el despacho hablando, cuando salimos no me gritas fuera... Me entiendes. No me trata bien. (...). Sí, una persona que me ha tratado mejor. (...). Una trabajadora social y todavía estoy allí, todavía yo me fui para allí, porque me trata bien. (EH1)

Es útil aquí una expressió d'Ander Egg en la qual avala el respecte a l'autonomia de l'altre, en les seves paraules: "considerar la persona com algú, i no com alguna cosa" (2012, Pàg. 72). Què implica l'expressió anterior? Introduir la subjectivitat de l'altre en l'espai assistencial o be considerar-lo com un objecte, és a dir, com una mancança econòmica, una malaltia, una discapacitat o una malaltia mental. Una situació similar explica un altra persona que expressa també dues formes d'atenció en la línia de l'expressat fins ara, una centrada en l'acceptació (Hamilton, 1960; Biestek, 1966) i l'altre en el rebuig:

...acudí a la asistente social, no me quisieron ayudar (...)... estoy sola, me he quedado sin trabajo, (...), tengo los niños... Y me decían que no me podían ayudar. Que si no le gustaba el trato que tenían conmigo me podía ir del pueblo... (...). Ellos trabajaban de esa manera, y le dije mira, ni a los

delincuentes los echan, le digo y yo me voy cuándo yo quiera del pueblo, no cuando tú me lo digas. (...). Una experiencia muy buena, para que, me he sentido muy acogida. Yo lo mejor que he tenido... (...)... la educadora, la asistente social... (...)... para mí ahora es un respiro... (ED1)

En les anteriors dades l'atenció rebuda és valorada per comparació entre professionals, per tant, sembla que les persones implicades no estan manifestant un ressentiment degut a circumstàncies diverses, tanmateix, no permet diferenciar si l'atenció, d'acollida o refús, és concreta sobre el col·lectiu o, contràriament, és general. La següent cita si que permet establir certa connexió amb el fet migratori. Vegi's què tenir o no tenir autorització per residència és, a criteri de qui emet el següent comentari, determinant:

... yo estuve machacando a la asistente social de donde yo vivo y me decía que si tú no tienes DNI aquí no te ayudamos, no te ayudamos en nada. (EH2)

Es possible que la percepció de EH2 tingui quelcom a veure amb l'expressió dràstica que atribueix al professional que l'atén, tanmateix, desvetlla també que l'únic aspecte a treballar és el suport material, la gestió del recurs "sempre insuficient" (Fombuena, 2012, Pàg. 37) per sobre del vincle (Howe, 2013) o la relació entesa com a eina de canvi (Hamilton, 1960; Biestek, 1966; Rosell, 1987; De Robertis, 1988; 2003; Molleda, 2012). El mateix es desprèn de la següent menció:

Es que yo antes no tenía la tarjeta... (...)... la tarjeta de residencia y no podían atenderme. No me ayudaban ellos... (...)... no tengo la, la tarjeta de aquí, la tarjeta del permiso al menos, pero no lo tenía. (ED3)

La percepció de EH2 i ED3 tampoc permet pensar en el dispositiu assistencial públic com un espai de comprensió del que li està succeint, i de l'entorn que l'envolta (De Bray; Tuerlinckx, 1962), o bé s'aparenta com un vincle insegur – evitatiu (Howe, 1997), on usuari i professional no esdevenen persones significatives l'un per l'altre i la relació s'assenta, si la situació jurídica ho permet, sobre recursos i prestacions:

... búscate la vida o no sé, haz algo. Muchas veces yo iba y me decían, me hacían esperar mucho tiempo, o no me atendían por qué no... No sé. Pasaban, no sé. Yo sentía que no, no estaban comprendiendo lo que yo estaba pasando en ese momento. (EH2)

Contràriament a l'anterior cita, en la següent s'atorga a l'espai d'atenció la funció de contenció i sosteniment (Rosell, 1987; Ituarte, 1992) o aliança (De Robertis, 2012) en el qual es poden expressar els sentiments vers el seu procés, remet però novament a una entitat del tercer sector, fet que sembla atorgar fonament a determinats autors quan postulen un millor ajustament d'aquestes entitats a la tipologia d'usuaris (Solanes, 2006; Gómez 2008; Moreno, Bruquetas, 2011):

... que era el único sitio donde podía ir a sentirme como decir... veía gente de mi país poca, pero veía, y podía estar ahí, poderles contar lo que había como me sentía, o como me trataban en mi trabajo. Era mi soporte. (ED4)

Tant des del GD1 com GD2, es confereix importància a la biografia del subjecte, que duu a terme la migració (Geva, Barsky, Westernoff, 2000), per apropar-nos al seu present, com així ho expressa Richmond (1995). Vegi's que les següents ressenyes atorguen espai a la història del subjecte al si del dispositiu assistencial. L'experiència és una condició necessària, però no suficient per copsar el sentit de la demanda de l'altre. Així ho planteja la segona referència procedent del GD2:

I entenem, clar, però sabem que són, són processos vitals en les histories de la persona, i jo crec que per nosaltres és important la història de la migració d'aquella persona, la motivació. (1TS2)

Que si aprenen moltes coses i no tenim en compte la persona que tenim davant, no sabem fins a quin punt aquella persona ha renunciat als seus orígens i vol un altra cosa i llavors de vegades... (2TS9)

En el següent retall, l'atenció des de serveis socials sembla efectiva i òptima. Explica una vivència estigmatitzant lligada al fet de demanar almoïna i el malestar que li provoca i com, des del dispositiu hi ha un maneig de l'estigma (Goffman, 1970):

Incómodo conmigo mismo por ese sentido, pero no, los trabajadores que me han tocado por suerte, han intentado hacerme sentir de, de, de otra manera, hacerme ver que no estoy pidiendo limosna, que simplemente estoy planteando una situación real y concreta... (EH3)

La següent cita ens podria apropar a la noció de base segura (Bowlby, 1993, 1989, 1986), aplicada al treball social per Howe (1997, 2013) vista l'avaluació altament positiva de la relació amb una de les persones que l'atén, de la qual convé també

destacar l'experiència del professional en el desenvolupament de la tasca. El vincle, com es veu en la segona part de la cita, no pot continuar per la denegació de la sol·licitud d'asil, novament s'imposa el criteri administratiu:

Sí, buena persona, habla muy bien, muy divertida. (...). Hace mucho tiempo que está trabajando con nosotros extranjeros. Es una mujer que hace su trabajo buenísimo... (...)... cómo me han hecho la negación, dice que no puede seguir... (EH4)

El GD1 es fa ressò del tema jurídic. El següent comentari palesa la contradicció entre els requeriments de l'informe d'integració, dit a l'estat espanyol informe d'esforç d'integració, i les possibilitats reals d'intervenció, observi's com el professional en cap moment qüestiona l'atenció, sinó que s'interroga sobre l'oferiment de recursos formatius:

...ara ha sortit un informe que és l'informe d'integració, que quan et quedes tu, quan has de renovar la targeta, si no has cotitzat el temps que hauries d'haver cotitzat, doncs si has fet formació, pots demanar un informe d'integració, però és que el problema és quina formació pots oferir? (1TS3)

Al llarg del text s'ha anat constatant com diversos membres del GD1 ocupaven, seguin el model de com si hom fos un altre (Grinberg, 1985; Grinberg, Grinberg, 1993, 1996), el lloc aliè. Batejat per Klein com a identificació projectiva (1988f), és un mecanisme mitjançant el qual hom projecta sobre l'altre i s'identifica amb allò projectat. És una operació sotmesa sempre al malentès: la seva pràctica pot, si el contacte o diàleg amb les pròpies mancances està obturat¹⁵, fer perdre de vista l'usuari i actuar en base als condicionants biogràfics del professional o, més precís, perdre de vista la distància entre professional i usuari. Nogensmenys, si hom no resta atrapat al món de l'altre¹⁶, el mecanisme pot permetre apropar-se a com el subjecte atès pot estar experimentat les problemàtiques que l'envolten. Ja Biestek parlava de una implicació emocional controlada (1966), maniobra en la qual s'hi juga gran part de l'èxit professional. En les següents cites és interessant constatar com la situació estressant és assolida pels professionals des del seu propi estrès o angoixa. És una qüestió que el treball social a reconegut sovint com a empatia, considerada com a eina de treball (Hamilton, 1960;

¹⁵ Podria pensar-se aquesta obturació des de la barrera de contacte postulada per Bion, (1990; 1991) o des de la idea de preconscient del propi Freud (2005c).

¹⁶ Des de l'experiència de qui subscriu és quelcom que passa sovint i va, en cert sentit, unit a la professió.

Vázquez, 2002; Martín, 2007; De Robertis, 2009) o el que en terminologia psicoanalítica es coneix com a contratransferència (Salzberger-Witteberg, 1970; Tizón, 1988; Bofill i Tizón, 1994):

... possibilitat ni de poder ocupar un lloc de treball, ni de poder moure un paper, per regularitzar la situació i que pugui anar a buscar una oferta de treball, no? A mi si que, aquestes situacions em generen, o em transmeten, o jo percebo la sensació de, de, d'ofegament, de tancament, de generar un munt d'estrès. (1TS2)

Això també et genera una ansietat i una frustració, una emprenyada, és, és, reproduir un sistema que no funciona, que no va bé, que el que està fent és marejar la gent. (1TS5)

I cada vegada pitjor. I els nens, que s'ho estan passant tan malament i, no sé, a mi això és el que em rebel·la (1TS1)

Què fer doncs davant la situació plantejada i la manca de dispositius i prestacions en els quals apuntalar l'acció? Conèixer el tarannà dels subjectes atesos, les tradicions culturals, aspecte que ja era ressaltat per Richmond (1995) i De Bray i Tuerlinckx (1962) o com indica Vilarmau, "fer propera i vivencial la realitat del migrant..." (2009. Pàg. 26), generar espais de trobada (Mata, 2009):

Si jo crec que és bàsic si estàs treballant amb persones immigrants conèixer les trajectòries i cultures diferents, inclòs una mica d'idioma (1TS1)

En el GD2 el comentari següent ens situaria en un mirall que reflecteix desconcert. Hom els mira als ulls de l'altre i el que aquests retornen és un mirall entelat, amb la interacció però, la imatge va esbossant els seus contorns, amb una intervenció que podríem anomenar paradoxal, però també creativa i experimentadora (De Robertis, 2009):

... els miro als ulls i penso que no m'entenen. I els vaig trucar després a casa seva per veure si m'havien entès el que els hi havia dit, (...)... igual els he ansietat més que no pas els he desansietat... (...)... sap que, tornin a venir passat demà, i els vaig dir una tonteria, sap que, surti a caminar, i quan surti a caminar apuntis cada quant té aquelles punxades al cor... (...)... que s'ho

apuntí, a veure que. I els senyor amb aquell entreteniment deixava d'angoixar-se de què... (...)... tindria una altre infart. (2TS6)

Reflexió sobre el que està succeint, aspecte ja postulat per diversos autors com a suport, orientació i reflexió (Hamilton, 1960) o bé desglossar el fets i reflexionar sobre cadascun d'aquests (Perlman, 1980):

...el suport que puguis fer alhora d'escoltar, de donar una informació correcta, no? Potser si la persona ve amb una sèrie d'idees que no, que s'ha enganyat o s'està enganyant o que necessita un miqueta un raonament... (1TS5)

El que sembla no oferir dubtes és l'efecte saludable de connectar l'usuari amb l'origen des del dispositiu assistencial, com així sembla desprendre's del següent diàleg on majoritàriament es reconeix la importància d'apropar-se al món de l'altre i comprendre'l des d'una òptica intercultural que consideri el món dissemblant que se'ns obre (Vázquez, 2002; 2004; Aguilar, 2004; Mata, 2009; Feu, 2009). En aquest punt cal tenir en compte el Cas 2 (M'hamed) que s'enganxa a l'espai assistencial a través del dibuix d'un mapa del seu país i del seu poble (EC2), el següent diàleg avala aquesta qüestió:

1TS3: Amb un noi que va venir que era de la República de Benin, i en un moment vaig fotre la tonteria de buscar pel Google el seu país, ostres, va ser brutal, va ser brutal.

1TS2: Jo em vaig comprar un mapa...(...). Un mapa enorme del mon. Llavors, i d'on vents tu?

1TS1: Jo vaig fer un mural amb fotos meves del Marroc, amb els cartells dels pobles, Larache, aquí i va crear tal impacte, tothom esperava, tothom comentava.

1TS2: A mi m'agrada també, de vegades vénen i algú que viatja, ¿te traigo alguna cosa? No me traigas nada. I sempre cau alguna cosa. O un cuadrito de dominicana o un taburet. (...) clar tot el que són elements que fan sentir a ells que vols estar propera, o que coneixes...

1TS3: O receptes de menjar també, a una persona del Marroc li puguis preguntar. I tu aquest plat com ho fas, i això apropa molt també i fa també que la gent s'apropi.

I s'advoca, en algun cas, per saber gestionar aquest dubte vers l'altre, de saber treballar amb l'espai de desconeixement i evitar un treball estereotipat, el que Mata anomena "espai d'inclusió mútua" (2009. Pàg. 55):

De la seva orientació, de la seva identitat, de les seves pràctiques, no sabem absolutament res tampoc, en canvi és aquesta gestió de la diferència que en la nostra professió ha de ser constant, que si amb població immigrant extracomunitària, és més fenotípicament palpable, jo crec que aquest impasse de deixar que ens sorprengui, està bé que professionalment ho conservem amb tothom que treballem (2TS3)

Ahmed (Cas 1) suggereix però certa reflexió sobre el podria ser l'espai d'inclusió mútua, recordis que havia optat per canvia el nom, d'Ahmed a Jaime, i aquest darrer era també emprat pel dispositiu de serveis socials que l'atenia (EC1), per suposat que amb ànim facilitador i a la recerca de confiança, tanmateix, l'operació donava suport a la negació, excloent el significant relatiu a l'origen.

ED5 no sembla haver percebut aquesta recerca de vincle, sinó que la possibilitat d'un acompanyament va lligada al coneixement de la situació que té l'assessor en matèria migratòria, acompanyament que sembla eludit des de serveis socials. Davant la pregunta de si s'havia sentit atesa per serveis socials indica que no de manera contundent. Observi's que es donen dues variables, l'afavoriment del lligam amb l'assessor està determinat per la temporalitat (Richmond, 2005; Hamilton 1960; De Robertis, 2012; Molleda, 2012) i l'atenció reconeguda ve del tercer sector:

No. La verdad es que no. Como ejemplo, él asesor me entiende porque me conoce muchos años... (...). El me entiende más. El me ayuda a muchas cosas. (ED5)

Quelcom semblant podríem dir del cas 5 (Amina), que és atesa des de diversos vessants, amb bona relació pel que fa entitats del tercer sector (Solanes, 2006; Gómez, 2008), no així però en relació a Serveis socials, on la única tasca desenvolupada ha tingut com a referència al marit, el qual és titular del PIRMI, sense què Amina hagi estat mai entrevistada, ni tampoc s'hagi travat coneixement ni del maltractament patit, tant per ella com pel seu fill, ni de les dificultats d'aquest darrer a l'escola. Un estudi recent indica la rellevància que pels treballadors socials té la família (Fernández, et al, 2015), contràriament, en aquest cas el treball social es vehicula

exclusivament sobre un membre no tenint en compte la resta (EPC5).

En qualsevol cas, la dificultat i desconcert que genera l'acollida s'evidencia en el següent diàleg del GD2, el qual esmenta les diferents percepcions d'usuaris tant autòctons com immigrants. L'altre es configura com l'autèntic dipositari dels recursos públics, en una atribució esbiaixada (Baron, Byrne, 1998: Botella, et al. 2002) de tendència confirmatòria, que va i ve d'un col·lectiu a l'altre, tenint com a espai de joc el dispositiu assistencial. L'operació mira d'atorgar sentit a quelcom comú d'ambdós col·lectius, la mancança, emprant un sentiment antic i primitiu que coneixem com enveja (Klein, 1988d). Vegi's que aquesta es concentra en un objecte com el mocador que, imaginàriament, representa la possibilitat d'obtenir beneficis d'un proveïdor garrepa:

(2TS8): Totes les ajudes són per ells.

(2TS6): Totes, totes, alguna et diu, m'hauré de posar un mocador perquè m'ajudin ...

(2TS2): Si, hi ha una sèrie de mites en relació a tot això.

(2TS8): Alguna vegada m'han dit, vostè no m'ajuda perquè és una racista.

(2TS1): En un matí amb què t'acusen de les dues coses. Només ajuden als moros i pot venir un moro i dir jo per no ser espanyol no em doneu res.

La segona categoria relativa al Treball social té com a eix la noció d'acompanyament i cercava informació sobre la presència absència d'aquest i també si l'acció del treball social podia implicar un progrés cap a zones de afiliació i inserció, o pel contrari l'empenta pels camins de la desafiliació i la exclusió terme, aquest darrer, del qual s'ha abusat en els darrers anys per configurar un calaix de sastre de condicions extremes (Castel, 2010), les quals "no obtenen sentit fora que se les reubiqui en un procés" (Pàg. 259). És aquest procés, i les trajectòries dels subjectes que s'hi vinculen, en el qual pot veure's immersa l'acció del treball social. L'acció té també les polítiques socials com a rerefons desconcertant:

EH1: Si, PIRMI lo han mandado una vez, pero lo han quitado otra vez...

E: Lo han quitado... ¿Este último verano?

EH1: Si... el problema es que... pero yo no tengo nada para mí, me quitan esto... me lo han quitado...

Lamentablemente... (...)... en servicios sociales nos encontramos con la

barrera de qué no hay presupuesto, y que no, que no nos pueden, no nos pueden seguir dando una mano y... (EH3)

La cita següent ens donaria a entendre la problemàtica derivada de la situació jurídica migratòria:

... yo te entiendo me decía, estás en una situación muy mala, pero sin la tarjeta de residencia no te podemos hacer nada, o sea era como impotencia, ellos no podían hacer nada si no tienes la tarjeta de residencia. Una vez que tengas la tarjeta de residencia, pues te ayudamos. Te damos una ayuda del PIRMI, pero si mientras tanto, no. (EH2)

Impotència que sembla confirmada per una persona del GD1 la qual es troba amb la dificultat de cercar recursos sense què se'l pugui adreçar cap un punt que serveixi de suport:

... vull dir, és que ni tan sols li pots dir ves a és un curs, entens, si no treballes, escolta, intenta formar-te, intenta... (1TS3)

Hom es manté al si precariat, espai però on la diversitat de circumstàncies és múltiple, o una “nebulosa de situacions dispars” (Castel, 2010. Pàg. 331). Dins d'aquesta multiplicitat sorgeix un individu que cada cop s'allunya més de l'estabilitat. D'una manera o altra, el treball social desenvolupat en dispositius públics s'aparenta més a prop del remei que de la cura (Moix, 1991) o acompanyament. El tema documental s'esdevé una veritable carrera d'obstacles per endegar el viarany de la inserció:

Claro, antes no puedo salir. Pero la hora que me separé, la policía como me enseñaron, mira eso, te vas ahí, te vas ahí. Me dan una paga del PIRMI. (...). Si, y ahora cinco meses me pararon, claro por el DNI. (...). Me ayuda solo así con la comida y la tarjeta del tren para mi hija, para ir a verla. (ED5)

... fas un curs i al final hi ha unes pràctiques, doncs com que no tens papers, no t'admet. O sigui els seus companys de curs aniran a un perruqueria i tu com que no tens papers el centre de pràctiques no t'admet, no hi pots anar... (2TS9)

Si això passa amb els nanos, no tenen papers, no tenen feina, a part de què és difícil trobar feina, imagina't si no tens papers, què passa? Que les probabilitats de què tornin a delinquir, saps que al cap de quatre dies tornarà a delinquir...

(2TS5)

Vegi's la diferència respecte al cas següent, en el qual no hi ha problemàtica documental, i si bé segueix tenint com centre les prestacions econòmiques o suports de caire puntual, la possibilitat de canvi hi és:

... al salir del hospital directamente a Servicios Sociales con la niña, con el bebé. Y les dije bueno, acabo de salir... (...), mi marido no trabaja, no tengo leche, ni bueno, lo que necesita un bebé. (...)... habían salido los... No sé si sabes el tema de infancia. Los cheques de la Caixa. Pues entonces me dijeron, te vamos a hacer una ayuda de los cheques, más una ayuda mensual... (ED6).

En aquesta línia s'expressa una persona del GD1, qui posa a la balança la pressió de la demanda i el temps, que com s'ha indicat anteriorment, és un requeriment per la tasca del treball social (Richmond, 2005; Hamilton, 1960) que sovint manca:

... als serveis socials bàsics i crec que no tenim el... el temps, estem atenent a moltíssimes famílies i la gran demanda és la econòmica, l'habitatge, el més material i també recursos per als infants ... (1TS4)

Tot i que aquest suport econòmic pot ser, de vegades, una eina al servei d'un altre objectiu i no una fita en si mateixa (De Rivas, 2002; Molleda, 2007; De Robertis, 2009; Fombuena, 2012):

... però a serveis socials, el suport que es dona també, ni que sigui econòmic, o sigui, moltes vegades si tu no pots, no tens diners per desenvolupar una activitat perquè necessites un banyador, també és un nen que es queda exclòs, simplement perquè no té diners per comprar un banyador, no? (1TS6)

En les següents citacions s'especifica suport puntual, però també accions de caire formatiu amb mires al futur, aquestes mires vénen, novament, d'una entitat del tercer sector (Moreno, Aierdi, 2008; Moreno, Bruquetas, 2011), que com indica el GD1, assoleix la qüestió amb major celeritat:

... que te enseñaban a planchar, algo así. Y fue el primer punto, si Càritas, que me ayudo a mí para poder encontrar trabajo, y... poder, bueno la ropa, y las sábanas, las mantas. Me dio Càritas. Me acuerdo mucho, aún sigo viéndoles... (ED4)

... cuándo yo necesita algo, yo estoy complicado una cosa, yo pregunta siempre asociación. (...)... también escuela en Càritas. Yo hacer formación en Càritas... (EH6)

Clar, que serveis socials potser té més lligades les mans respecte a l'encàrrec, nosaltres potser tenim més llibertat de poder escollir el que fem, a veure, tenim aquesta realitat a la porta i que fem, i a més amb fluïdesa, o amb rapidesa. (1TS1)

Però potser hi ha altres estratègies a primària, que podrien passar per trencar la barrera de l'enquadrament clàssic. La següent cita procedent d'una persona que desenvolupa la tasca a atenció primària recorda, amb certa nostàlgia, les facilitats del tercer sector, especialment la proximitat (Solanes, 2006; Gómez, 2008; Comin, 2011; Crespo, 2011) i coneixement dels usuaris derivada d'aquesta:

...des del tercer sector també es fa això, petites engrunes per l'alfabetització, tallers de recerca de feina, o no se, petits projectes d'emprenedoria, que també estan donant al municipi, a mi potser em falta això, poder trencar diguéssim amb la barrera del despatx i dels horaris, és que jo treballava abans al tercer sector, i ho trobo molt a faltar, perquè tenia la sensació que també coneixia més a les persones i les famílies... (1TS4)

I la següent, procedent del GD2, ve del tercer sector i aposta per vies que passen pel la trobada i (re)coneixement mutu (Aguilar, 2004; Martín, 2007; Feu, 2009; Mata, 2009)

...has de fer una formació permanent, una mica explicar cada cultura una mica quines són les seves qüestions, perquè sinó es poden donar malentesos per desconeixement, com també és veritat que també la gent posada a compartir processos o projectes o una classe catalana, és veritat que cauen totes les barreres y acaba sent allò (...)... sortir amb amistats i descobrir a l'altre. (2TS1)

O l'abordatge mitjançant altres estratègies com a facilitadores d'accés a l'altre, en aquest sentit Vilarmau proposa "la recuperació d'altres abordatges (...) des de l'òptica de grup i comunitat participativa i preventiva", i en el GD1 així semblen entendre-ho, al introduir aspectes grupals, comunitaris o treball en xarxa o sessions d'acollida, en aquest sentit De Robertis proposa la combinatòria del que anomena mètodes ISAP, entès com intervenció social d'ajut a la persona i ISIC d'interès col·lectiu (2012). Seguidament s'exposen propostes, del GD1, d'abordatge de la qüestió en aquesta

línia:

... des de serveis socials fas una sessió individualitzada i si en algun moment pots treballar grupalment doncs, pots barrejar gent d'aquí i d'allà. Pots fer una mica més, que és coneguin... (...)També és fer una mica més de xarxa, no? Contacte. De serveis, de recursos més col·lectius (1TS5)

Nosaltres fem, ho dic perquè jo treballo a serveis socials... (...)... tenim una directora que aposta per temes grupals i comunitaris... (...). Havíem fet més grups de cuidadors per portar la llei de dependència, però en el centre s'han fet grups de famílies monoparentals, que el noranta nou per cent eren immigrants, hi ha els nous veïns que també és municipal i que és un atenció sense papers i que per això està en un districte... (1TS6)

Que la idea és aquesta, l'objectiu és aquest. I treballem amb l'objectiu aquest, que a la gent... (...)... els hi sigui més fàcil el poder-se anar assentant aquí, i a través de... (...)... xerrades i sessions d'acollida, ho anem treballant això... (1TS3)

Poques manifestacions dels grups de discussió atorguen certa acceptabilitat a l'enunciat de la hipòtesi quinze, segons la qual les expressions que remeten a l'imaginari d'un immigrant són d'aparició freqüent en els dispositius d'atenció. Si bé és cert que sovint es fa referència al l'origen, se'n fa poca al projecte o motor migratori (tot i que n'hi ha alguna). Pel mateix motiu poca cosa ens indiquen les dades vers la hipòtesi setze, l'enunciat de la qual indica que pels treballadors socials l'imaginari és un eix a potenciar, ja que si bé apareix, i molt més marcadament al GD1, el respecte per la trajectòria o per l'origen, la voluntat de d'establir un vincle fonamentat en el respecte a les costums de procedència i, molt especialment, un estrès assolit pels professionals vers un esdevenidor que sembla empentar cap a una major vulnerabilitat o cap els marges del sistema (Castel, 1992; 1997; 2004; 2010), les referències a les expectatives originaries, o bé l'ajustament d'aquestes a les realitats trobades, són insuficients per concloure que les projeccions del nou vingut sobre el seu futur, ja siguin originaries, o transformades al territori, ocupen un espai rellevant al si de la relació assistencial i tampoc els discursos de les persones entrevistades permeten inferències al respecte.

Diferent situació planteja la hipòtesi disset, l'enunciat de la qual deia que el dol és un concepte de referència en la pràctica quotidiana amb immigrants donant, els

treballadors socials, suport a les persones assistides per elaborar les pèrdues. Les aportacions dels professionals plantegen diverses qüestions, d'una banda la rellevància que, especialment al GD1, s'atorga a l'espai d'atenció i com aquest s'ajusta a la idea d'inclusió mútua (Mata, 2009). No tan sols per situar la biografia de l'immigrant al si de l'espai, sinó també per l'ús del món de l'altre com a eina de treball generadora de confiança. També en el GD2 hi ha manifestacions d'aquest tipus, aquestes però no tenen el mateix grau de concreció, en general, que s'expressa el GD1. Aquest darrer, en cap moment planteja la mediació intercultural com a eina de suport, la qual es tractada i contestada en GD¹⁷, sinó que és la relació assistencial, a través de l'escolta, la que generarà canvis.

La discussió al voltant de la mediació generada tan sols al GD2, de gran riquesa però, acaba, en certa mesura, atorgant preeminència a l'espai d'atenció (Aguilar, 2004) per sobre d'una figura ubicada en una equidistància entre professional i usuari (Munuera i Munuera, 2007). El propi treball social es mou entre dues concepcions de la mediació, la primera transformadora, més propera a l'acció clàssica del treball social, mentre que la segona tindria com a eix la resolució de conflictes, amb una litúrgia estricta i vinculada, juntament amb el treball social, a professions diverses. (Carrasco, 2013). El que s'ha anomenat mediació intercultural ha tingut una implantació creixent en entitats, institucions i municipis, el problema principal, ja comentat, és que la mediació treballa en situacions de conflicte de diferent tipologia, adaptant l'estratègia a la intensitat d'aquest (Ripoll-Millet, 2001), amb la qual es mira de restaurar els canals de comunicació malmesos (Servicio de Derecho del Trabajo y Relaciones Laborales, 1998), mentre que la mediació intercultural sobreentén la necessitat d'una crossa externa entre professional i usuari, fet que no respon més que a una mirada estereotipada i carregada de prejudicis en relació a l'altre, quan no por a la seva presència (Aguilar, 2004).

En les aportacions dels dos grups de discussió el GD1 indica vies diverses d'apropament al col·lectiu, entre les quals no hi és la mediació intercultural i, el GD2, genera un debat en el qual s'impugna o, com a mínim, qüestiona, la necessitat de l'anomenada crossa mediacional. Duent més enllà la qüestió, podríem plantejar-ho com: Saber vers l'altre. Privilegi de l'ull com òrgan d'observació, mirada asimètrica que ens aporta l'espai mediacional, o coneixement mitjançant el discurs de l'altre, atorgant preferència a la orella. Escoltar sense entendre "massa ràpid allò que l'usuari vol dir, ja que llavors s'estaran emprant el seus propis prejudicis per poder tancar una

¹⁷ Per més detall vegi's el debat al si del GD2.

interpretació del que passa” (Molleda 2012. Pàg. 145). En el cas que ens ocupa “passar del simple coneixement de la cultura a la comunicació intercultural” (Feu, 2009. Pàg. 63).

La hipòtesi divuit indica que els dispositius són marcs òptims per treballar situacions estressants aspecte que en el GD1 presenta una connotació important al sorgir, al si de la discussió, la repercussió sobre el professional de la situació ansiògena, psicoanalíticament contratransferència (Green, 2005). La dinàmica transferència – contratransferència (Hamilton, 1960; Salzberger-Wittemberg, 1970) configura un instrument que permet entendre per què els professionals resten atrapats, fugen o de vegades, si hom pot aproximar-se a la natura del que està en joc, entendre que està succeint. El GD1, en general, lluny d'un saber asimètric sobre l'altre, es fa ressò de l'angoixa i malestar d'aquest, amb les pròpies sensacions, sentiments i pensaments com aparell receptor. S'ha constatat reiteradament la identificació que tradueixen els propis discursos del professionals invertint el rol i parlant com si es fos la persona atesa. Ja han estat esmentades les construccions teòriques al voltant de la identificació projectiva kleiniana (1988f), ara qui subscriu voldria incorporar Freud qui entén la identificació con un lligam (1984) vers persones de l'entorn de les quals s'incorporen trets que conformaran el propi jo “anàlogament a l'altre pres com a model” (Pàg. 43) i novament podem entendre com l'espai assistencial faculta per copsar les qualitats de l'altre i, si s'escau, incorporar quelcom de les experiències viscudes útils per a nous desenvolupaments: Emprant una frase cara a les produccions sistèmiques podríem dir que l'expertesa és quelcom més que la suma de coneixements.

Si bé de manera més marcada en el GD1, en ambdós grups hi ha referències que permeten avalar l'espai assistencial com a lloc d'escolta de les situacions estressants que viuen els immigrants en la seva recerca d'estabilitat, fet que atorga certa plausibilitat a la hipòtesi divuit, però: és el mateix des de la perspectiva de les persones ateses? Pel que fa a l'atenció i l'escolta les manifestacions són dispars, des dels crits i el desdeny, fins l'escolta i l'acolliment. S'esmenten notòriament dos tipus de rebuig, un que s'empara en qüestions administratives i altres de caire genèric, molt especialment en el marc d'atenció primària. Menys dubtes presenta el tercer sector, on el suport sembla manifest (Solanes, 2006; Gómez, 2008; Moreno, Bruquetas, 2011; Barrera, Malagón, Sarasola, 2011) Per la proximitat o vincle amb els usuaris? Hi apareix en autors varis (Vernis, 2004, Moreno, Arriba, Moreno, 2006; Crespo, 2011; Comin, 2011), així com en els discursos dels immigrants entrevistats i en ambdós grups de discussió. És potser una de les evidències més clares que aporten les dades.

Tanmateix, el mot pròxim només pren sentit per existir altres entitats que, o són distants, o no són tan pròximes i és evident que es parla dels Serveis socials, els quals, en aquesta investigació, presenten una notable ambivalència que podríem situar sota l'oposició acollida/refús. Mixtura que genera ombres d'incertesa sobre els enunciats de la hipòtesi disset i divuit, contràriament al que passava en la informació procedent de professionals, que les hi atorgaven certa plausibilitat. De fet la comprensió vers la situació que està patint l'immigrant és catalogada, en varis casos, com a nul·la, fet que qüestiona l'espai assistencial públic com a lloc de contenció (Rosell, 1987), base segura o vincle (Howe, 1997; 2013) o inclusions mútues (Mata, 2009).

La hipòtesi vint indica que a major experiència dels treballadors socials amb el fet migratori, major facilitació de la tasca, enunciat que rep suport tant dels professionals del GD1, que mostren recursos i propostes d'intervenció derivats del contacte amb els immigrants, com del GD2, on algunes veus ressalten com l'experiència ha permès adquirir habilitat. En aquest sentit hi ha opinions que certament avalen el coneixement vers la matèria com a qüestió diferenciadora, ja es tracti d'un assessor en matèria d'immigració, d'una persona especialitzada o d'entitats del tercer sector pròximes a la temàtica. Contràriament, en les expressions dels immigrants l'atenció rebuda des de dispositius públics conté tot tipus de valoracions, des d'una voluntat de trencar amb estigmes, fins el rebuig directe. Altrament, l'atenció rebuda des de recursos especialitzats no presenta aquesta dicotomia, ans al contrari, s'inclina per l'agraïment i la valoració positiva. Semblaria doncs, a partir d'això, que l'experiència en matèria migratòria, seguin l'enunciat de la hipòtesi, és un facilitador de la tasca assistencial. La dada més rellevant però procedeix de la diferència entre ambdós grups de discussió, en aquest sentit al si del GD1 hi ha certa claredat sobre el què fer, ja sigui emprant estratègies individuals, grupals o comunitàries, treball en xarxa, establir ponts, afavorir l'estabilitat, la qüestió no és tant concreta en el GD2, tot i que no hi és del tot absent.

Aquesta qüestió ens duu a la hipòtesi vint i u, l'enunciat de la qual indica que les eines emprades pel treball social s'apliquen tant a persones immigrants com autòctones i són suficients per treballar amb el col·lectiu de persones immigrants. Les referències anteriors avalen en part aquest enunciat, ja que el discurs professional remet sovint al vincle, a l'escolta de l'altre i al seu procés vital, vehiculats en un espai d'atenció que, d'alguna manera, permet l'emergència de la problemàtica. No estariem lluny doncs de l'acció de dues ments en interacció de la qual parlava Richmond (1995), o dels enfocaments psicossocial (Hamilton, 1960) i *problem solving* (Perlman, 1980),

tanmateix, hi ha propostes d'una formació de base en el que s'anomena interculturalitat (Vázquez, 2002; 2004; Aguilar, 2004; Feu; 2009; Mata 2009). Si bé els estris de la professió s'aparenten com a necessaris, potser no són suficients, a la vista del reclam de l'experiència que es fan alguns professionals i la importància del maneig de la relació intercultural.

La hipòtesi dinou indica que la tasca dels treballadors socials és un factor clau en la vinculació de persones immigrants a la zona d'integració i la informació aporta dades disperses. El discurs dels immigrants, pel que fa a primària, ens mostra un privilegi del remei (Moix, 1991) per damunt de la socialització (Hamilton, 1960), la capacitació (Perlman, 1980) o l'autonomia (De la Red, 1993), ja es tracti de prestacions o xecs d'una entitat bancària. L'aspecte potser més llampanant, rau en la manca de suport rebut per alguns subjectes en relació a les situacions d'irregularitat. Què ens diuen els casos? El que potser aporta una dada més clara és el cas 5 (Amina) que, evidentment, contradiu el contingut de la hipòtesi dinou, diferent és el cas 2 (M'hamed), que va rebent suports diversos, alguns puntuals, altres sostinguts en el temps que, juntament amb altres qüestions com la seva disponibilitat a deixar-se ajudar, malgrat les dificultats per formular demandes, li permeten mantenir-se en zones de vulnerabilitat. El cas 3 i el cas 4 (Farid i Youssef respectivament) ens emplacen a una escolta en el límit fent-nos lliscar pel viarany del deliri i la malaltia essent, aquesta darrera, un factor explicatiu de pes per explicar el declivi cap a zones marginalitat, tot i que el fet de ser estrangers en situacions poc estables pel que fa les regularitat i el manteniment dels permisos agreuja notòriament la situació.

L'anterior és també palesat des del discurs professional, si bé s'expressa des de la dificultat de fer quelcom que serveixi per la inserció davant la impossibilitat de fer cursos, accedir a prestacions i, evidentment, treballar en situació de regularitat. Dificultats, en definitiva d'acompanyar cap a la inserció en el marc del que Castel anomena el precariat (2010). L'autor esmenat indica: "Això és precisament estar protegit des del punt de vista social en una societat d'individus: que aquests individus disposin, per dret, de les condicions socials mínimes per la seva independència" (Castel, 2004. Pàg. 177), contràriament, en la qüestió migratòria es posen les condicions màximes per la inseguretat i la dependència.

L'absència de documentació desplaça el subjecte a zones de marginalitat, sens dubte, l'ubica però també en el centre de la injustícia i, per extensió, afecta els principis i valors del professional i de la disciplina. Vázquez, palesa la contradicció que hi ha

entre el plantejament i valors del treball social i les exigències de la política social (2004), qüestió per la qual podríem convocar Reamer per qui, en cas de conflicte, el dret dels individus al benestar podria ser prioritari vers lleis i regles (1991). Si el concepte de justícia (Bermejo, 2002) o justícia distributiva i la igualtat (Banks, 1997) configuren principis del treball, la qüestió migratòria ubica el professional al si del dilema ètic.

Així, persones que es mouen la inseguretat social (Castel, 2004) derivada de factors diversos però que, en el cas migratori, tenen la irregularitat administrativa com a marc, nuat amb unes condicions generals d'allò que s'ha convingut en anomenar crisi, addicionat a una política social que ha trinxat els sistemes de protecció, ens dona com a resultat el desplaçament dels subjectes per l'espai social en direcció a la marginalitat, a la fi "individus per defecte" (Castel, 2010. Pàg. 326). Díficil paper per treball social tot i haver-hi, especialment des del tercer sector, propostes d'abordatge que s'escapen de la lògica del remei.

6.- CONCLUSIONS:

A) A L'entorn de l'imaginari

- 1) La representació del l'espai de destí abans del trànsit migratori i la representació un cop aquest ha estat verificat, no són coincidents, essent la originària més avantatjosa que la de destí.
- 2) Les representacions en el psiquisme de la persona immigrant, referides a la millors derivades del fet migratori, dibuixen un llenç idealitzat d'Europa o del marc d'acollida.
- 3) La captació de les representacions del país de destí es duu a terme a partir rudiments copsats a partir d'imatges o discursos diversos poc contrastats amb la realitat, el quals, en determinat moment i si es dona la col·lusió d'altres factors, serveixen com a organitzadors de l'acció.
- 4) L'imaginari respon a dues instàncies diferenciades, el psiquisme de l'individu que projecta i duu a terme el trànsit migratori i la significació col·lectiva instituïda en origen.
- 5) L'imaginari és quelcom dinàmic i per tant es pot resignificar: La migració genera noves pràctiques i representacions tant en la persona immigrant que ha verificat el trànsit com en les xarxes familiars, restin aquestes al país d'origen o al de destí.
- 6) L'imaginari gestat al país d'origen es redefineix i s'ajusta un cop hom ha transitat pel país de destí. Una de les representacions que adquireix rellevància creixent a mesura que avança el procés es refereix al millor desenvolupament dels descendents en el marc d'acollida.
- 7) El fet de tenir un projecte i unes expectatives pròpies és un facilitador del fet migratori, ja que la primera persona que realitza el transit migratori té una certa perspectiva del seu procés, mentre que a la inversa, venir sota l'empenta d'un tercer o, de forma més o menys forçada, deixa els subjectes en una zona d'incertesa que dificulta la reorganització psíquica, tant pel que fa a allò que rau en origen, com la gènesi d'expectatives vers el nou marc.
- 8) Malgrat el caire dinàmic de les construccions imaginàries dels familiars i comunitat en origen, aquestes són difícils de desmentir per la persona que ha migrat, fet que d'una banda és configurat com a estressor ja que les exigències de l'origen no es fan en base a les condicions trobades, sinó a les expectatives generades.

- 9) L'imaginari s'envolta, després de cert contacte amb la quotidianitat, d'un cert realisme. Aquest realisme serveix de topall a l'imaginari (Castoriadis-Aulagnier. 2010), refent les expectatives originaries a partir dels esdeveniments experimentats. Algunes persones les mantenen malgrat la llunyania de la realitat i en els casos extrems es troben trastorns mentals importants.
- 10) Les raons econòmiques del trànsit migratori expliquen una part del fet migratori, tanmateix, cal la concurrència d'altres factors psicològics i socials per donar compte del fenomen.
- 11) Les representacions migratòries o expectatives vers el país d'acollida es veuen afectades, en sentit negatiu, per l'acumulació d'esdeveniments estressants. Una possibilitat és la transformació de les representacions en direcció a les bondats del país d'origen.
- 12) No s'ha pogut establir la relació entre l'existència, reformulació i/o manteniment de les expectatives i el grau de de afiliació o desafiliació.

B) Pèrdues i dols

- 13) L'elaboració del dol migratori es perllonga palesant-se, malgrat el pas del temps, la cicatriu metafòrica d'una ferida no suturada. La grandària d'aquesta ferida i la temporalitat de la sutura estan relacionades amb les situacions més o menys desfavorables que hom troba en el seu trajecte.
- 14) Si bé sembla haver-hi relació entre inestabilitat i dificultats d'elaborar el dol, no és però aquest el factor privilegiat compromès ja que s'han constatat processos d'elaboració en condicions socials precàries.
- 15) La presència de familiars o el suport d'aquests al projecte migratori és un facilitador del transit i permet l'aliança de les integracions espacial, temporal i grupal (Grinberg, Grinberg, 1993, 1996).
- 16) Inversament la solitud i l'aïllament són un entrebanc al treball entorn les pèrdues i la reorganització subsegüent.
- 17) Una de les situacions en què el dol resulta d'elaboració més difícil és quan la separació compromet a familiars molt directes i, entre aquests, les situacions més doloroses tenen com a referència la llunyania respecte els descendents.
- 18) L'ús de determinades defenses comporta l'elisió del dol ja sigui en forma maníaca (Freud 2005a), o manca d'expressió de dolor (Bowlby, 1993).

- 19) La possibilitat de generar espais terciaris (Winnicott, 1971) que van més enllà de la realitat, sense prendre però una excessiva distància d'aquesta, afavoreixen la reorganització (Bowlby, 1993) del subjecte en el nou marc.
- 20) El retorn, com a idea, acompanya les trajectòries de les persones immigrades de la primera generació, en tant fantasia que permet el sosteniment del trànsit migratori, així com representació protectora respecte les pèrdues que es deriven del desplaçament.
- 21) La incertesa vers els familiars que resten en origen és un element que embossa la reorganització psicològica de qui ha realitzat el trànsit.
- 22) L'opció de decidir sobre el propi procés és un facilitador d'aquest, així com de l'elaboració de la pèrdua.
- 23) En relació als familiars que resten en origen, apareixen temporalitats divergents no lligades a la cronologia vers la persona immigrant. Aquesta diversitat de percepció del temps dificulta el rencontre i, especialment, la integració temporal (Grinberg, Grinberg, 1993, 1996).

C) D'ansietats i estressors

- 24) La situació d'estrès perllongada en el temps pot afavorir trajectòries cap a zones de desafiliació (Castel, 2010), tot i que aquesta relació s'entreveu, les dades són insuficients per establir una relació directa entre intensitat de l'estressor / situació dels subjecte en l'estructura social.
- 25) L'estructura social es configura com a element estressant en la mesura que evita o demora la participació dels nousvinguts en l'espai social. Davant d'aquesta dificultat participativa, moltes accions de les persones immigrants per assolir una situació estable són percebudes, per aquests, com poc útils, quan no estèrils. Aquesta manca d'efectivitat, al seu torn, retroalimenta la tensió i vivència estressant.
- 26) L'estrès associat a la transició migratòria i les seves circumstàncies duu aparellades malalties de caire orgànic, les quals són més paleses en els primers períodes de la migració, fet que remet a l'aprenentatge que l'experiència atorga per l'afrontament dels esdeveniments.
- 27) La presència d'afeccions de caire orgànic introdueix la dificultat per pensar, elaborar o mentalitzar (Marty, 1995) l'experiència migratòria, especialment en els primers temps del procés.

- 28) Les circumstàncies que envolten la salut són elements estressants si hom no disposa d'eines de fre, com la presència de suport familiar o la protecció dels dispositius socials.
- 29) La diferent percepció del procés migratori entre la persona que l'ha dut a terme i els familiars que resten en origen, els qual no han desmuntat encara, o tan sols ho han fet en part, l'expectativa original, posa en joc suspicàcies, angoixes i enveges diverses, configurant-se com un estressor pel nouvingut.
- 30) La situació jurídica i administrativa derivada de la migració és un estressor privilegiat que, independentment de la biografia de cadascun, té diferent incidència en funció de procedència. En aquest sentit la trajectòria de les persones procedents d'Àfrica subsahariana, en concret el viatge, s'esdevé un estressor d'alta intensitat.
- 31) La intensitat dels estressors manté certa relació amb la patologia després detectada (Achotegui, et al, 2010; Eagleman, 2013).
- 32) Un altre estressor referenciat i lligat a la inseguretat jurídica, categoritzat com a present, és la pressió policial lligada a la situació d'irregularitat. Aquesta pressió és directament proporcional a l'aparença del nouvingut: A major diferència fenotípica vers la societat d'acollida, major risc i percepció de risc d'aturada policial.
- 33) Les persones immigrades poden experimentar la relació amb les persones que rauen en origen com deute, aspecte que pot derivar en sentiment de culpa i configurar-se com a estressor.
- 34) El fet de què el deute vers l'origen es configuri com a estressor deriva, de vegades, en distanciament i joc d'enganys mutus entre persona immigrant i familiars.
- 35) Les persones immerses en processos migratoris empren defenses (Freud, 1973) diverses, les quals en situacions de fragilitat psíquica poden prendre un caire extrem (Klein, 1988d). Una de les defenses comunes emprades és la negació (Freud, 1979d).
- 36) La irregularitat en tant estressor empenta un seguit d'esdeveniments també estressants: Treball precari i/o explotació; absència de cotització i protecció.

D) La crisi i els seus efectes

- 37) La crisi econòmica ha afavorit l'esgotament o erosió de les expectatives gestades en origen, havent altrament dificultat l'acoblament d'aquestes a les noves conjuntures.
- 38) El perllongament de la crisi econòmica i la incertesa que se'n deriva ha tingut també incidència en l'imaginari vers Europa de les persones que rauen en origen, en el sentit d'haver disminuït l'encoratjament de la primera mirada.
- 39) La incidència de la crisi econòmica ha provocat un alentiment i, si s'escau un fre, del flux migratori en direcció a l'estat espanyol o a Catalunya, tot que aquest enunciat no és aplicable a les persones que podrien estar sota l'aplicació de la llei 12/2009 reguladora del dret d'asil.
- 40) La crisi econòmica ha estat un factor prolongador de les situacions d'irregularitat, fet que ha empentat els subjectes immersos en aquesta problemàtica cap una major vulnerabilitat i, si s'escau, desafiliació.
- 41) La crisi econòmica ha prolongat les situacions d'instabilitat social i laboral, dificultat l'accés a l'ocupació i, per extensió, l'obtenció d'ofertes de treball que permetin el tràmit de l'arrelament d'una banda, i la pèrdua d'autoritzacions vigents per manca de cotització, per l'altra. La manca d'autoritzacions obtura l'accés al món laboral: Ambdós processos es retroalimenten.
- 42) La situació d'irregularitat tanca les possibilitats d'accés a sistemes de prestacions que, per la seva part, han disminuït l'abast protector al llarg de la crisi econòmica.
- 43) L'efecte de la crisi econòmica ha incidit de manera molt més notòria a la població immigrant respecte de la població autòctona

E) Dels suports en territori relliscós

- 44) Es constata l'existència de suports desinteressats de persones autòctones que han llimat els aspectes adversos de la quotidianitat. Aquest suports en alguns casos requereixen confiança amb l'altre ja que impliquen tramitacions administratives complexes en les quals es requereix documentació sensiblement compromesa, com la declaració de renda o nòmines.

- 45) Contràriament, la legislació afavoreix el rebuig derivat del binomi regularitat/irregularitat (Llei 4/2000. Art. 30 bis) i, paral·lelament, l'aparell polític genera discursos llunyans a l'acolliment que, cal pensar, s'adrecen a persones autòctones sensibles al contingut d'aquests.
- 46) L'aparell polític, en relació a l'acollida, obre escletxes o bloqueja accessos en funció de la situació econòmica del país d'acollida.
- 47) La presència de familiars i/o xarxa relacional és un facilitador del transit migratori i, malgrat l'efecte balsàmic de la presència de familiars, es requereixen factors coadjuvants per accedir a quotes majors d'estabilitat.
- 48) La relació vers la família resident al país d'origen està, en alguns casos, esquincada i coagulada per les dificultats derivades de comunicar la situació real del nouvingut.
- 49) Les xarxes familiars, ja sigui des del país d'origen, o des del país d'acollida, s'esdevenen eines de manteniment de les transicions migratòries. Enguany, la migració familiar resultava menys rellevant que migració laboral: Aquesta inclinació sembla invertir-se en els darrers temps.
- 50) El fracàs del projecte migratori, en alguns casos, transcendeix l'esfera individual per ubicar-se en una orbita familiar i, en alguna cas, a la comunitat d'origen.
- 51) La presència de suport de familiars o comunitari afavoreix el que Grinberg i Grinberg anomenen vincle d'integració social (1993, 1996).

F) Allò trobat, allò originari

- 52) Malgrat la diferència entre allò esperat i allò trobat, determinats aspectes del país de destí, especialment aquells lligats a la protecció, són avaluats favorablement
- 53) En algunes situacions hi ha pèrdua d'estatus, almenys per un període de temps variable però llarg, vers la situació en el país d'origen.
- 54) Una de les situacions on la pèrdua d'estatus es fa palès és l'accés ciutadania d'aquells processos migratoris no derivats d'algun tipus de persecució en el país d'origen.
- 55) S'han trobat considerables motivacions migratòries on allò econòmic resta tan sols com a substrat, restant l'explicació en la biografia del subjecte implicat en el trànsit.

- 56) Apareixen fugides no lligades al que determina l'article 6 de la llei 12/2009 reguladora del dret d'asil, sinó a situacions biogràfiques, familiars o la convergència d'ambdues.
- 57) S'han trobat poques referències al que s'anomena racisme manifest (Moya, Puertas, 2008) per part dels nousvinguts i si, en canvi, una discriminació imbricada en els aparells legislatius palesada pels professionals del treball social.

G) Vicissituds i resolucions del trànsit.

- 58) S'han trobat situacions en les quals el subjecte que ha migrat pren el nou model social com atractor, donant-se el que Suárez-Orozco i Suárez-Orozco denominen fugida ètnica (2003) o, Barry, assimilació (2001).
- 59) Les segones generacions poden estar acompanyades de pressions culturals i s'ubiquen entre dues posicions, determinades per l'aquí i allà: no pertànyer a l'origen i ser forà al país d'acollida.
- 60) El desenllaç de les situacions intermèdies pot donar-se mitjançant representacions lligades a l'esdevenidor dels descendents.
- 61) La capacitat decisòria dels subjectes immigrants és més o menys coartada en diferents etapes del procés, essent les inicials on les opcions són més reduïdes.
- 62) El nousvingut adopta diferents estratègies vers les seves relacions amb el país de destí. Aquestes poden estar entre la internalització i la complaença vers el nou grup, i estar afectades per la major o menor força del grup al qual es pertany que, generalment, no és el dominant en el marc de destí.
- 63) El sosteniment principal del projecte migratori és, en general, la família, de tal manera que, quan les posicions família / individu estan en fricció o tensió, l'individu sol perdre la brega. Aquesta derrota és major en funció del menor estatus que hom ocupi al si del grup familiar, essent el gènere la variable que situa el subjecte en una posició més feble.
- 64) La plausibilitat de l'expectativa de retorn, independentment de què aquesta s'esdevingui o no, afavoreix la inclusió en el nou marc i la integració de representacions intermediàries o transicionals (Winnicott, 1979) entre l'origen i l'acollida.
- 65) Les vicissituds del trànsit migratori allunyen, amb el decurs del temps, els subjectes immigrants de l'efectivitat del retorn, aquesta contrarietat s'elabora al país d'acollida.

- 66) La representació del retorn es sota fa sota determinats condicionants, els quals impliquen uns guanys rellevants derivats del trànsit i una tronada exitosa.
- 67) La idea de retorn pot dur implícita una anticipació del subjecte en un nou mirall (Lacan, 1984a), en tal cas es tracta d'una captura imaginària d'utilitat per travessar els desnivells emocionals i socials que acompanyen el fet migratori.

H) Trajectòries per l'eix inserció – desafiliació

- 68) La ruta que duu a la desafiliació o inserció és bidireccional i sotmesa a la confluència de factors diversos que poden empènyer en una o altra direcció.
- 69) La xarxa social i familiar és un factor que curtcircuita o alenteix el lliscament en direcció a la desafiliació.
- 70) La situació administrativa modula i afecta el procés migratori endarrerint i obstaculitzant, en general, la trajectòria en direcció a la estabilitat de les persones immigrants. Aquest fet, coadjuvat amb la crisi econòmica, ha implicat demores majors i inversions en la trajectòria.
- 71) L'accés a sistemes de protecció està, en el col·lectiu de persones immigrants, obturat per la qüestió administrativa que restringeix les possibilitats de desplaçament en direcció a zones de afiliació.
- 72) La manca d'autorització derivada del binomi regularitat / irregularitat configura un factor de risc de desafiliació ja que duu aparellada manca de ciutadania i de reconeixement en tant subjecte de drets.
- 73) La situació de crisi econòmica ha comportat que les persones en situació d'irregularitat tinguessin dificultats per accedir a treballs en situació també d'irregularitat, contràriament a altres períodes, havent de subsistir mitjançant ferralles o deixalles, fet que representa una empenta en direcció a la desafiliació. En aquesta línia, la situació de crisi econòmica s'ha configurat com a factor rellevant alhora d'explicar les trajectòries cap a zones de vulnerabilitat i, si s'escau, desafiliació.
- 74) L'aparició en la trajectòria migratòria de la malaltia mental és un factor que empeny els subjectes cap a espais de desafiliació, si no es dona la concurrència d'elements de fre com el suport familiar i/o comunitari o, en el seu defecte la protecció social.

I) El treball social i el fet migratori

- 75) Des del treball social es considera important el respecte pel tarannà de la persona atesa, així com la incorporació de la biografia, tradicions i costums a l'espai assistencial generant espais de reciprocitat (Richmond, 1995). El contacte perllongat amb el col·lectiu d'immigrants afavoreix processos relacionals interactius en els qual es dona entrada al món de l'altre al si de la relacions assistencials, afavorint la lògica de la inclusió mútua (Mata, 2009).
- 76) L'enquadrament assistencial s'esdevé, en determinades situacions, com eina facilitadora de processos d'elaboració de les pèrdues, així com assoliment o reformulació d'expectatives en el nou marc: El dol es configura com a noció rellevant al si de la relació assistencial en relació al col·lectiu de nouvinguts.
- 77) La identificació (Freud, 1984; Klein, 1988f; Grinberg 1985) és, possiblement, el mecanisme emprat per la comprensió de l'altre, com ho palesa de manera notòria el grup d'experts (GD1), fet que s'evidencia en el propi discurs fent ús de la primera persona per referir-se a les trajectòries i vivències dels usuaris.
- 78) S'avalua un treball aproximatiu a la població migratòria emprant mètodes grupal i comunitari, especialment des del grup d'experts.
- 79) La mediació intercultural, a diferència de la mediació pròpiament dita, no requereix del conflicte per intervenir, situació que, més enllà de les dificultats idiomàtiques, pressuposa sense cap fonament que les cultures per poder-se entendre necessiten un tercer extern, fent de la diversitat una frontera que tan sols es pot traspasar amb una eina ortopèdica. Tot i la implementació, considerable, del que s'ha vingut anomenant mediadors interculturals, les funcions d'aquests són indefinides i l'efectivitat dubtosa.
- 80) La sol·licitud des del Treball social de la crossa representada pel mediador intercultural obeeix més a la dificultat de fer-se càrrec de l'altre mitjançant el vincle, la contenció o l'insight que a l'efectivitat de la figura professional tractada. Anant més enllà, la qüestió ens parlaria del privilegi del recurs per sobre de la relació d'ajut.
- 81) Es confereix major rellevància a l'espai d'atenció com a eina d'abordatge de la interculturalitat i la funció medidora del treball social que a una figura suposadament equidistant entre professional i usuari.

- 82) El dispositiu assistencial propi del treball social es configura com un lloc d'escolta dels estressors que afecten les persones immigrants,
- 83) En l'orbita d'atenció primària apareix quelcom semblant al refús, especialment lligat al binomi regularitat / irregularitat.
- 84) L'atenció des de serveis socials quan la situació està presidida per la irregularitat s'endinsa en una problemàtica de caire ètic dimensionada pel compliment de la llei en una extrem i el principi de benestar per l'altre (Reamer, 1991), fet que es resol del cantó de la llei i, si bé aquesta és certament restrictiva i limita les possibilitats d'intervenció, també ofereix una escletxa derivada de l'article 14.3 de la llei 4/2000 que no sembla emprada.
- 85) Una de les variables facilitadores pel treball social en l'abordatge del col·lectiu d'immigrants i la comprensió de les relacions interculturals, és la disposició de temps que permeti copsar la complexitat.
- 86) En general les atencions procedents de dispositius públics, se centren més en el remei que en la prevenció, cura o construcció (Moix, 1991), aspecte que possiblement té relació, entre d'altres coses, amb la pressió assistencial i les restriccions pressupostàries.
- 87) Les dades obtingudes en aquesta recerca són insuficients per considerar l'imaginari com una eina del treball social en la quotidianitat de l'atenció al col·lectiu.
- 88) El suport del tercer sector vers la qüestió migratòria ha estat palesada en aquest estudi, sense dicotomies, si bé aquesta constatació s'ha de referir a la falla dels dispositius de benestar, especialment en situacions on el nouvingut està en situació d'irregularitat administrativa.
- 89) Una major experiència amb el col·lectiu d'immigrants facilita la intervenció dels treballadors socials, essent les eines emprades per la professió una condició necessària, però no suficient, ja que requereixen, juntament amb l'esmentada experiència, formació específica.
- 90) L'acompanyament a la inserció des del treball social es veu seriosament curtcircuitat per davallada dels sistemes de protecció, generant condicions d'abordatge del fet migratori que afavoreixen la inestabilitat i dependència.
- 91) En les situacions on ha aparegut violència domèstica, l'acció dels serveis d'atenció no ha tingut en compte les peculiaritats lligades a la qüestió migratòria, sense que s'hagi donat una atenció específica i referida a les problemàtiques plantejades. D'altra banda, les demores dels dispositius jurídics són generadores d'indefensió (Albertín, 2009), tot i que aquesta qüestió transcendeix l'àmbit migratori.

J) Consideracions finals

El títol d'aquest paràgraf permet convocar la paraula acabar però, què és acabar? Green (2002) analitza les múltiples cares del mot i les contradiccions d'aquest: "La mateixa paraula significa l'accés a la existència plena, madura, autònoma, i signa el temps del passatge fora d'aquest món" (Pàg. 261). Acabar, espill en què convergeixen creixement i mort. L'associació lliure vers aquesta darrera paraula duu, a la memòria de qui subscriu aquest text, pels camins de la vergonya pròpia i aliena vers una Europa dominada per ansietats de caire persecutori, construint fronteres per conservar essències absurdes, en les quals els subjectes hi deixen la vida. Acabar.

Què és una tesi, un llibre, un article o qualsevol producció humana, científica o artística, en front d'imatges esfereïdores d'aquesta mena? Res, sens dubte, però el tema és seriós. Les dones i homes que insuflen vida a aquest text, així ho espera almenys el sotasignant, han experimentat en les seves existències el pes de la frontera i les dificultats de travessar-la sense les acreditacions d'una societat gelosa del seu benestar. Un cop traspassat un primer límit noves muralles, que determinen un a dins i un a fora, s'erigeixen com estranys companys de viatge. I quan aquestes s'afebleixen hom s'adona de què la frontera habita ja el psiquisme.

El Treball social ha de conviure amb la frontera, en algun cas cercant estratègies per ometre-la, i aquest text crec que mostra un nombre important de professionals, més o menys experts, compromesos però amb aquesta tasca i, si s'escau, s'ha vist com el joc d'identificacions enfonsa els tapiats tant sòlidament alçats. Malauradament, els testimonis denoten també murs en els espais assistencials que es fan ressò d'una legislació arbitrària, murs que d'altra banda comprometen, sens dubte, els valors de la professió. Què succeirà amb els refugiats del repartiment vergonyant del qual es parla mentre es redacta el <<final>> d'aquest text? L'emparellament legislatiu els permetrà evitar anys d'incertesa? Possiblement sí, caldrà però que els professionals tornin a reciclar els seus estris i afrontin el nou desafiament i aquest haurà de passar per compartir, conèixer o copsar el món de l'altre. Richmond (1995) ja ho tenia clar i han passat cent anys.

Cal remetre's a futures recerques que ampliïn, refutin, confirmin o, si s'escau, invalidin el que aquí s'exposa. Acabar? No és pot, tanmateix cal posar un punt que tanqui, imaginàriament, el capítol i si començava amb cinema potser resulti simètric quelcom semblant pel final. Bruno Ganz, protagonista de <<La eternitat i un dia>> del gran Theo Angelopoulos, s'apropa a la frontera amb un nen de procedència albanesa que l'acompanya al llarg de la pel·lícula. Tot està emboirat, les imatges però permeten mostrar-nos el que semblen ninots suspesos a l'aire. Poc a poc copsem que la suspensió depèn d'un reixat que la boira no ens deixava veure i, finalment, el moviment ens permet saber que són subjectes agafats al filat de les reixes. És potser una imatge prou representativa del que representa una migració: subjectes que passen una part del seu existir en suspens.

7.- REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

Achotegui, J. (2000). Los duelos de la migración: una aproximación psicopatológica y psicosocial. *A tu Salud. Revista para la Educación de la Salud. Año VII. Alezeiza* N. 31/32, p. 24-31.

Achotegui, J. (2002). *La depresión en los inmigrantes: una perspectiva transcultural*. Barcelona: Editorial Mayo.

Achotegui, J. (2005) Emigrar en situación extrema: el Síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple (Síndrome de Ulises). *Norte de Salud Mental*. Vol. 5. N. 21. Vol. 5. (21), p. 39-53.

Recuperat de: <http://revistanorte.es/index.php/revista/article/view/348>

Achotegui, J. (2007). El síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple: El Síndrome de Ulises. A Talarn, A (coord.), *Globalización y Salud Mental*. (P. 487-524). Barcelona: Herder.

Achotegui, J. (2009). *Emigrar en el Siglo XXI: Estrés y duelo migratorio en el mundo de hoy. El Síndrome del Inmigrante con estrés crónico y múltiple – Síndrome de Ulises*. Llançà: El mundo de la mente.

Achotegui, J. (2009b). Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple (síndrome de Ulises). *Zerbitzuan*. N. 46, p. 163-171. Recuperat de: <http://zerbitzuan.net/documentos/zerbitzuan/ZERBITZUAN%2046.pdf#page=163>

Achotegui, J. (2012). La crisis como factor agravante del Síndrome de Ulises. Síndrome del duelo migratorio extremo). *Temas de psicoanálisis. Revista de la Sociedad Española de Psicoanálisis*. N. 3.

Recuperat de: <http://www.temasdepsicoanalisis.org/la-crisis-como-factor-agravante-del-sindrome-de-ulises-sindrome-del-duelo-migratorio-extremo1/>

Achotegui, J.; Morales, M. M.; Cervera, P.; Quirós, C.; Vicente, J.; Gimeno, N.; Llopis, A.; Moltó, J.; Torres, A.M.; Borrell, C. (2010). Características de los inmigrantes con síndrome de estrés crónico del inmigrante o síndrome de Ulises. *Norte de Salud Mental*. Vol. 8, N. 37, p. 23-30.

Recuperat de: <http://revistanorte.es/index.php/revista/article/view/170>

Aguilar, M. J. (2004). Trabajo social intercultural una aproximación al perfil del trabajador social como educador y mediador en contextos multiculturales y multiétnicos. *Portularia: Revista de Trabajo Social*. Vol. 4, p. 153-160.

Aguilera, R. (2006). El acceso de los inmigrantes irregulares al mercado de trabajo: los procesos de regularización extraordinaria y el arraigo social y laboral. *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, N. 63, p. 175-196. Recuperat de:

http://www.empleo.gob.es/es/publica/pub_electronicas/destacadas/revista/numeros/63/Est06.pdf

Álamo, C.; López-Muñoz, F.; Cuenca, E. (1999). Agentes antipsicóticos (Neurolépticos). A Gómez-Jarabo (Ed.). *Farmacología de la conducta. Manual Básico para Psicoterapeutas y Clínicos*. (P. 219-245). Madrid: Síntesis.

Albertín, P. (2009). Mujeres inmigradas que padecen violencia en la pareja y sistema socio jurídico: Encuentros y desencuentros. *Portularia Revista de Trabajo Social*. Vol. 9.1, p. 33-46.

Alcalde, R. (2010). Las reagrupaciones familiares y sus efectos en el bienestar de los menores. *Migraciones. Revista del Instituto Universitario de Estudios sobre migraciones*. Universidad Pontificia de Comillas. N. 20, p. 127-156. Recuperat de: <http://revistas.upcomillas.es/index.php/revistamigraciones/article/view/1260/1074>

Alemán, C.; Soriano, R. M. (2014). Servicios Sociales i Inmigración en tiempos de crisis económica. *Inmigración y crisis: entre la continuidad y el cambio. Anuario de Inmigración en España*. CIDOB, Diputació de Barcelona, Fundación Ortega-Marañón y Fundació ACSAR, p. 91-113.

http://www.cidob.org/articulos/anuario_de_la_inmigracion_en_espana/2012/servicios_sociales_e_inmigracion_en_tiempos_de_crisis

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition*. Washington, DC – London: American Psychiatric Publishing.

Amigo, I; Fernández, C; Pérez, M. (1998). *Manual de Psicología de la Salud*. Madrid: Ediciones Pirámide

Ander Egg, E. (2012). Humanismo y Trabajo Social. Cualidades, capacidades y actitudes vitales que expresan el Perfil Profesional de un Trabajador Social inspirado en una concepción humanista. *Interacción y Perspectiva. Revista de Trabajo Social* 2012 Vol. 2. N. 1, p. 47-79. Recuperat de:

<http://produccioncientificaluz.org/index.php/interaccion/article/view/493/492>

Anguera, M.T. (1985). *Metodología de la observación en las ciencias humanas*. Madrid: Cátedra.

Anshensel, C. S. (1992). Social Stress: Theory and Research. *Annual Review of Sociology*. V. 18, p. 15-38. Recuperat de:

https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Mental%20Health%20Readings/Aneshensel-HealthSocial-1996.pdf

Aparicio, M. (2010). Diversidad Cultural, Convivencia y derechos. Un análisis en marco de la constitución española. *Revista catalana de dret públic*. N. 40, p. 115-144. Recuperat de: http://www10.gencat.net/eapc_revistadret/revistes/revista.2009-07-08.3981337849/Multiculturalisme/ca?set_language=ca&cl=ca

Aragúas, Estefania; Bofil, A; Garcia, E; González, G. M. , Martínez, S; Migallón, C; Palacín, C; Urtasun, G. (2012). Apunts, consideracions i dubtes al voltant de la Llei d'acollida de les persones immigrades i les retornades a Catalunya. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 195, p. 147-152.

Arcarons, M. (2012). Lleis per la igualtat. *RTS. Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. N. 195, p. 21-35.

Ash, S. (1964). *Psicología Social*. Buenos Aires: EUDEBA.

Aulagnier, P. (1979). *Los destinos del Placer. Alienación, amor, pasión. (Seminario realizado en el Hospital Sainte Anne 1977-1978)*. Buenos Aires: Paidós.

Babbie, E. (2000). *Fundamentos de la investigación social*. México: Thomson

Banks, S. (1997). *Ética y valores en el Trabajo Social*. Barcelona. Paidós.

Bárbulo, T. (1 de juliol de 2008). Corbacho quiere endurecer aún más la reagrupación familiar. El País Archivo. Recuperat de:

http://elpais.com/diario/2008/07/01/espana/1214863216_850215.html

Baron, R. A; Byrne, D. (1998). *Psicología social*. Madrid: Prentice Hall.

Barrera, E.; Malagón, J. L.; Sarasola, J. L. (2011). Análisis de la intervención de los trabajadores sociales en el campo de las migraciones. *Portularia: Revista de Trabajo Social*. Vol. 11. N. 1, p. 25-36. Recuperat de:

http://rabida.uhu.es/dspace/bitstream/handle/10272/4922/analisis_intervencion_trabajadores.pdf?sequence=2

Belinsky, J. (2007). *Lo imaginario: un estudio*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Bermejo, F. J. (2002). *La Ética del Trabajo Social*. Bilbao. Desclée de Brouwer.

Berry, J. (2001). A Psychology of Immigration. *Journal of Social Issues*. Vol. 57. N. 3, p. 615-631.

Berry, J; Phiney, J.; Sam, D.L. Vedder, P. (2006). Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation. *Applied psychology: an international review*. (3), p. 303–332. Recuperat de:

http://www.researchgate.net/publication/50341383_Immigrant_youth_Acculturation_identity_and_adaptation

Biestek, F. (1966). *Las relaciones de Casework*. Madrid: Aguilar.

Bertolin, J. M., Sáez, C., Hernández, M.E., Peiró, S. (2004). Eficacia de la terapia electroconvulsiva: revisión sistemática de las evidencias científicas. *Actas Españolas de Psiquiatría*. Mayo 32(3): p. 153-165. Recuperat de: http://www.researchgate.net/profile/Salvador_Peiro/publication/8538928_Efficacy_of_electroconvulsive_therapy_a_systematic_review_of_scientific_evidences/links/09e4150f2f9e696719000000.pdf

Bion, W.R. (1990). *Volviendo a pensar*. Buenos Aires: Paidós.

Bion, W.R. (1991). *Aprendiendo de la experiencia*. México: Paidós.

Bion, W.R. (1974). *Atención e interpretación*. Buenos Aire: Paidós.

Bofill, P; Tizón, J. L. (1994). *Qué es el Psicoanálisis. Orígenes, temas e instituciones actuales*. Barcelona: Herder.

Bollas, C. (1997). *La sombra del objeto. Psicoanálisis de lo sabido no pensado*. Buenos Aires: Amorrortu Editores.

Bowlby, J. (1986). *Vínculos afectivos: formación, desarrollo y pérdida*. Madrid: Morata.

Bowlby, J. (1989). *Una base segura. Aplicaciones de clínicas de una teoría del apego*. Barcelona: Paidós.

Bowlby, J. (1993). *La Pérdida*. Barcelona: Paidós.

Botella, M.; Domenech, M.; Ibáñez, T.; Íñiguez, L.; Pujal, M.; Pujol, J. (2002). *Psicología social*. Barcelona: UOC.

Bradshaw, J. (1981). *Una Tipología de la necessitat social*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Direcció General de Serveis Socials.

Brandell, J.R. (2010) Contemporary Psychoanalytic Perspectives on Attachment. *Psychanalytic Social Work*. Vol. 17 (2), p. 132-157.

Brunet, I, Pastor, I, Belzunegui, A. (2002) *Tècniques d'investigació social. Fonaments epistemològics i metodològics*. Barcelona: Pòrtic, Biblioteca Universitària.

Cabrera, A. S.; Cruzado, L. (2014). Migración como factor de riesgo para la esquizofrenia. *Revista de Neuropsiquiatría*. V. 77. N. 2, p. 116-122.

http://www.researchgate.net/profile/Lizardo_Cruzado2/publication/263236608_Migracin_como_factor_de_riesgo_para_la_esquizofrenia/links/02e7e53a37edd6ac12000000.pdf

f

Camarero, L. A. (2010). Transnacionalidad familiar: Estructuras familiares y trayectorias de reagrupación de los inmigrantes en España. *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*. N. 19, p. 39-71. Recuperat de: <http://revistas.uned.es/index.php/empiria/article/view/2014>

Carrasco, C.; Rodríguez, G. (2005). La protección social de los inmigrantes no comunitarios. *Cuadernos de relaciones laborales*. Vol. 23. N. 2, 69-99. Recuperat de: <http://revistas.ucm.es/index.php/CRLA/article/view/CRLA0505220069A>

Carrasco, C. (2008). Mercado de Trabajo e Inmigración. A Izquierdo, A. *El modelo de inmigración y los riesgos de exclusión*. M (P. 213-257). Madrid: Fundación Foessa.

Carrasco, C.; García, C. (2012). Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2011. *Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración*. Gobierno de España. Ministerio de Trabajo e Inmigración. Recuperat de: http://extranjeros.empleo.gob.es/es/ObservatorioPermanenteInmigracion/Publicaciones/fichas/archivos/OPI_28_Inmigracion_y_Mercado_de_trabajo-Informe2011.pdf

Carrasco, R. (2013). Mediación familiar desde la mirada del treball social. *RTS. Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Diplomats en Treball social i Assistents Socials de Catalunya. N. 198, p. 41 a 49.

Castel, R. (1992) La Inserción y los nuevos retos de las intervenciones sociales. A Álvarez-Uría, F. (Ed). *Marginación e Inserción*. (P. 25-36). Madrid: Endymon.

Castel, R. (1997). *Las metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós.

Castel, R. (2004). *La inseguridad social. ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial.

Castel, R. (2010). *El ascenso de las incertidumbres. Trabajo, protecciones, estatuto del individuo*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

Castoriadis, C. (1993). Lógica, imaginación, reflexión. A Dorey, R. *El Inconsciente y la Ciencia*. (P. 21-50) Buenos Aires: Amorrortu editores.

Castoriadis, C. (1997). El Imaginario Social Instituyente. *Zona Erógena*. Nº 35. p. 1-9. Recuperat de: <http://www.educ.ar>

Castoriadis, C. (1997b). *El mundo fragmentado*. Buenos Aires: Altamira.

Castoriadis, C. (2004). *Sujeto y verdad en el mundo histórico-social. (Seminarios 1986-1987). La Creación humana I*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica

Castoriadis-Aulagnier, P. (2010). *La violencia de la interpretación. Del pictograma al enunciado*. (2ª Ed.) Buenos Aires – Madrid: Amorrortu editores.

Chalmers, A. (1997). *¿Qué es esa cosa llamada ciencia?* Madrid: Siglo XXI.

Chalmers, A. (2006). *La ciencia y cómo se elabora*. Madrid: Siglo XXI.

Chamorro, E. (2007). La (Im)posible articulación entre represión y desmentida. *Psicoperspectivas. Revista de la Escuela de Psicología. Facultad de Filosofía y Educación pontificia. Universidad católica de Valparaíso*. Vol. VI, p. 35 – 43. Recuperat de:
<http://www.psicoperspectivas.cl/index.php/psicoperspectivas/article/viewFile/44/44>

Chiozza, L. (1994). *¿Por qué enfermamos?* Madrid: Alianza Editorial.

Chuquizuta, C.M., Vidal, A.M., Luna, M.L. (2006). Efectos secundarios a la administración de Terapia Electroconvulsiva (TEC). *Revista de Psiquiatría y Salud Mental Hermilio Valdizan*. Vol. VII. N. 1, p. 59-64. Recuperat de:
<http://www.hhv.gob.pe/revista/2006/7%20EFECTOS%20SECUNDARIOS%20A%20LA%20ADMINISTRACION.pdf>

Colectivo IOE. (2012). *Impactos de la crisis sobre la población inmigrante*. Organización Internacional para las Migraciones. Colectivo IOE. Recuperat de:
<http://www.colectivoioe.org/uploads/0bae582aa3b0842a9eaf50cde16f4f97d9527bcb.pdf>

Colectivo IOE. (2012b). *Crisis e inmigración marroquí en España. 2007-2011*. Colectivo IOE. Recuperat de:
<http://www.colectivoioe.org/uploads/16ed2b9a5f0868dc55be62fa17d667ca48a97980.pdf>

Colina, F (2001). *El saber delirante*. Madrid: Síntesis.

Collazos, F. Qureshi-Burckhardt, A. Antonin, M. Tomás-Sábado, J. (2008). Estrés aculturativo y Salud Mental en la población inmigrante. *Papeles del psicólogo*. Vol. 29, N. 3, p. 307-315.

Comín, A. (2011). “Como ser juez y parte y no morir en el intento”. El paper del Tercer sector en les polítiques socials. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 193, p. 9-21.

Comissió d'Acollida a la Diversitat. (2012). *Indeterminació d'edat en joves immigrants*. Dictamen del Col·legi Oficial de Treball Social (COTS). Recuperat de:
<http://www.tscat.cat/images/arxius/dictamen%20indeterminacio%20edat%20MENA%20CAT%20-%20desembre12.pdf>

Congress, E (2012). Debate actual sobre los paradigmas del Trabajo Social. A Sobremonte, E (Ed.) *Epistemología, teoría y modelos de intervención en Trabajo Social. Reflexión sobre la construcción disciplinar en España*. (P. 49-63). Deusto: Universidad de Deusto.

Crespo, T. (2011). El tercer sector social, un sector emergent. *RTS. Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya N. 193, p. 45-59.

De Bray; L; Tuerlinckx, J. (1962). *La Asistencia social individualizada (social casework): principios, enseñanza y supervisión*. Madrid: Aguilar.

De la Red, N. (1993). *Aproximaciones al Trabajo Social*. Madrid: Consejo General de Colegios de Diplomados en Trabajo Social y Asistentes Sociales/Siglo XXI.

De Rivas, M. J. (2002). *Manual de treball social*. València: Universitat de València

De Robertis, C. (1988). *Metodología de la intervención en trabajo social*. Buenos Aires: El Ateneo.

De Robertis, C. (2003). *Fundamentos del trabajo social. Ética y metodología*. Nau Llibres: València.

De Robertis, C. (2009). Función y Profesionalidad del Trabajo Social. *Palobra*, "palabra que obra". Vol. 10. N. 10, p. 198-215. Recuperat de: <http://ojs.udc.edu.co/index.php/palobra/article/view/47/41>

De Robertis, C. (2012). Evoluciones metodológica del trabajo social en los nuevos contextos. *Azarbe. Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*. N. 1, p. 39-48.

Delgado, L. E. (2014). El derecho a la asistencia sanitaria de los inmigrantes irregulares: Reflexiones sobre la reforma introducida por el Real Decreto-Ley 16/2012, de 29 de Abril. *Revista de Estudios Políticos*. N. 163, págs. 189-231. Recuperat de: <http://www.cepc.gob.es/publicaciones/revistas/revistaselectronicas?IDR=3&IDN=1317&IDA=36888>

Díez, J. (2005). *Las dos caras de la inmigración*. Madrid: Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración. Ministerio de Asuntos Sociales. Recuperat de: http://pendientedemigracion.ucm.es/info/gemi/descargas/libros/9DIEZ_NICOLASLas_Dos_Caras_Inmigracion2005.pdf.

Domínguez, M. i Dávila, A. (2008) La práctica conversacional del grupo de discusión: jóvenes, ciudadanía y nuevos derechos. A Gordo, A i Serrano, A (coord.) *Estrategias y prácticas cualitativas de investigación social*. (P. 96-125). Madrid: Pearson - Prentice Hall.

Dor, J. (1994). *Introducción a la Lectura de Lacan. El inconsciente estructurado como lenguaje*. Barcelona: Gedisa.

Du Ranquet, M. (1996) *Modelos en Trabajo Social. Intervención con personas y familias*. Madrid: Siglo XXI.

Durand, J. (2004). Ensayo teórico sobre la emigración de retorno. El principio del rendimiento decreciente. *Cuadernos Geográficos*. Universidad de Granada. N. 35, p. 103-116. Recuperat de: <http://www.ugr.es/~cuadgeo/docs/revistas/035.pdf>

Eagleman, D. (2013). *Incógnito. Las vidas secretas del cerebro*. Barcelona: Anagrama.

Enríquez, E. (1993). Lógica, imaginación, reflexión. A Dorey, R. *El Inconsciente y la Ciencia*. (P. 51-80). Buenos Aires: Amorrortu editores

Escartin, M.J. (1998). *Manual de Trabajo Social (Modelos de práctica profesional)*. Alicante: Aguaclara.

Esteban, F. (2011). Inmigración extranjera y crisis económica en España. *Encrucijadas. Revista de Ciencias Sociales*. Vol. 1, p. 51-69. Recuperat de: <http://www.encrucijadas.org/index.php/ojs/article/view/113>.

Fargues, P. (1994). La demografía de la familia del Magreb: Una clau per comprendre la política. A Roque, M. A. (ed.). *Les cultures del Magreb*. (P. 97-104). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Feliu, J. (2004) Influencia, conformidad, obediencia. Las paradojas del individuo social. A Tomás Ibáñez (coord). *Introducción a la Psicología Social*. (P. 257-376). Barcelona: UOC.

Fernández, J. (1997). *La Supervisión en el trabajo social*. Barcelona: Paidós.

Fernández, J.; De Vicente, I.; Torralba, J. M.; Munté, A.; Quiroga, V.; Duran, P.; Alegre, R. M.; Parra; B. Chagas, E.; Boixadós, A.; Palacín, C. (2015). *La intervenció amb famílies des del Treball Social*. Grup de Recerca i Serveis Socials (GRITS). Departament de Treball Social i Serveis Socials. Universitat de Barcelona. Recuperat de: <http://www.ub.edu/deptsocial/publicacions/>

Feu, M. (2009). Interculturalitat i Treball Social: noves realitats, nous reptes. *RTS. Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Diplomats en Treball social i Assistents Socials de Catalunya. N. 187, p. 59-67.

Flic, U. (2004). *Introducción a la investigación cualitativa*. Madrid: Ediciones Morata, S.L.

Flórez, J.; Armijo, J.A.; Mediavilla, A. (1997). *Farmacología humana*. Madrid: Masson.

Fombuena, J. (2012). La técnica y el otro en trabajo social. A Fombuena, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos*. (P. 15-48). Valencia: Nau Llibres.

Freud, S. (1973). *Inhibición, síntoma y angustia. El yo y el ello*. Madrid: Alianza Editorial

Freud, S. (1979a). *Consejos al médico sobre el tratamiento psicoanalítico (1912). Obras completas. (1911-1913)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1979b) *Puntualizaciones psicoanalíticas sobre un caso de paranoia (Dementia paranoides) descrito autobiográficamente (1911 <1910>). Obras completas. (1911-1913)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1979c) *Introducción del Narcisismo (1914). Obras Completas (1914-1916)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1979d). *La negación (1924). Obras completas (1923-1925)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud S. (1979f). *El Yo y el Ello*. (1923). *Obras completas (1923-1925)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1979g), *De la historia de una neurosis infantil*. (1918<1914>). *Obras completas (1917-1919)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud. S. (1980a). *La Escisión del yo en el proceso defensivo (1940 <1938>)*. *Obras completas (1937-1939)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud. S. (1980b). *Esquema del psicoanálisis (1940 <1938>)*. *Obras completas (1937-1939)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1980c). *Formulaciones sobre los dos principios del acaecer psíquico*. *Obras completas (1911-1913)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1980d). *Recordar, repetir i reelaborar (Nuevos consejos sobre la técnica del psicoanálisis II)*, *Obras completas (1911-1913)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1981). *Nuevas puntualizaciones sobre las neuropsicosis de defensa*. *Obras completas (1893-1899)*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Freud, S. (1984). *Psicología de las masas. Más allá del principio del placer. El porvenir de una ilusión*. Madrid: Alianza Editorial.

Freud, S. (1986). *Feminitat. Introducció a la psicoanalisi II (Lliçons de 1915-1917, seguit de les noves lliçons de 1932)* Barcelona: Edicions 62/Diputació de Barcelona.

Freud, S. (2005). *Escrits Metapsicològics*. Barcelona: Edicions 62.

Freud, S. (2005a) *Dol i Malenconia*. *Escrits Metapsicològics*. Barcelona: Edicions 62.

Freud, S. (2005b) *Les pulsions i els destins de la pulsio*. *Escrits Metapsicològics*. Barcelona: Edicions 62.

Freud, S. (2005c). *L'inconscient*. *Escrits Metapsicològics*. Barcelona: Edicions 62.

Freud, S. (2005d). *La repressió*. *Escrits Metapsicològics*. Barcelona: Edicions 62.

García, A.; Jiménez, B. C.; Mayoral, M. M. (2014). Emigración de retorno y crisis en España. *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Vol. XVIII, n. 491. Universitat de Barcelona. Recuperat de: http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-491.htm#_ednref19

García, I. (2009). Acá y allá: divisiones simbólicas e identificaciones etno-territoriales en las familias de origen inmigrante. *Áreas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*. N. 28, p. 45-88. Recuperat de: <http://revistas.um.es/areas/issue/view/9861/showToc>

García, J. T.; Verdú, A. D. (2008) Imaginarios sociales sobre migración: evolución de la autoimagen del inmigrante. *Papers. Revista de Sociología*. Vol. 89, p. 81-101. Recuperat de: <http://papers.uab.cat/issue/view/v89>

García, R. (2001). El papel de las redes migratorias en las migraciones a corta y media distancia. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona, N. 94. Recuperat de: <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-11.htm>

Garreta, J. (2011). Las experiencias escolares de la inmigración. *Papers. Revista de Sociología*. Vol. 96. N. 1, p. 205-223. Recuperat de: <http://papers.uab.cat/article/view/v96-n1-garreta/296>

Gascón, N. (2006). Procesos de Intervención y aspectos psicosociales en la inmigración. *Trabajo Social Hoy. Monográfico: Trabajo Social e Inmigración*. N. Extra 2, p. 97-112.
Recuperat de: <http://www.comtrabajosocial.com/paginas/revista-trabajo-social-hoy/>

Gaskell, G. (2000). Individual and Group Interviewing. A Bauer, M. W. i Gaskell, G (Ed), *Qualitative researching with text, image and sound*. P. 38-52). London: SAGE Publications.

Gaviria, M. (1995). Una relectura de Mary E. Richmond. A Richmond, M.E. *El caso social individual. El Diagnóstico Social. Textos Seleccionados*. (P. 9-58). Madrid: Talasa.

Geva, E; Barsky, A; Westernoff, F (2000) Desenvolupament d'un marc per a un treball interprofessional amb la diversitat. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 160, p. 10-49.

Giner, S. (1982). *Historia del pensamiento social*. Barcelona: Ariel.

Ginesta, M. (2011). Reflexions sobre el treball social als serveis socials bàsics. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 194, p. 40-52.

Goffman, E (1970) *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

Gómez, E. J. (2008). Inmigración, integración y tercer sector. A Izquierdo, A. *El modelo de inmigración y los riesgos de exclusión*. (P. 325-357). Madrid: Fundación Foessa.

González, M. (18 de maig de 2015). España discrepa de las cuotas de refugiados que propone Bruselas. *El País Internacional*. Recuperat de: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/05/18/actualidad/1431953601_043194.html

González, V. (2005). El duelo migratorio. *Trabajo Social*. Universidad Nacional de Colombia. Facultad de Ciencias Humanas.
Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4391745>.

Gracia, A. (2001). *Psicoanálisis y psicosis*. Madrid: Síntesis.

- Green, A. (1986). *La angustia y el narcisismo. Narcisismo de vida, narcisismo de muerte*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (1990). *Pasiones y destinos de las pasiones. De locuras privadas*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (1995). *El trabajo de lo negativo*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (1995b). *El lenguaje en psicoanálisis*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (1998). *El discurso vivo. Una concepción psicoanalítica del afecto*. Valencia: Editorial Promolibro.
- Green, A. (2000). Respuesta a Claude Smadja i Alain Fine. A Fine, A; Schaeffer, J. (Dir.). *Interrogaciones psicosomáticas*. (P. 99-103). Buenos Aires: Amorrortu Editores.
- Green, A. (2001). *El tiempo fragmentado*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (2002). *Vida y muerte en el inacabamiento. La diacronía en psicoanálisis*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (2005). *Ideas directrices para un psicoanálisis contemporáneo. (Desconocimiento i reconocimiento del inconsciente)*. Buenos Aires: Amorrortu editores
- Green, A. (2005b). *La causalidad psíquica. Entre naturaleza y cultura*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (2007). *Jugar con Winnicott*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (2010). *El pensamiento clínico*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Green, A. (2014). *¿Por qué las pulsiones de destrucción o de muerte?* Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Grinberg, L. (1985). *Teoría de la Identificación*. Madrid: Tecnipublicaciones, S.A.
- Grinberg, L.; Grinberg, R. (1993). *Identidad y cambio*. Barcelona: Paidós.
- Grinberg, L.; Grinberg, R. (1996). *Migración y Exilio. Estudio psicoanalítico*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Hamilton, G. (1960). *Teoría y práctica del trabajo social de casos*. (2ª ed. revisada) México: La Prensa Médica Mexicana, S.A.
- Hammersley, M; Atkinson, P. (2001). *Etnografía. Métodos de Investigación*. (2ª ed. revisada y ampliada). Buenos Aires: Paidós.
- Harnecker, M. (1971). *Los conceptos fundamentales del materialismo histórico*. (2ª ed. Revisada y aumentada. Madrid: Siglo XXI.

Hogg, M.; Vaughan, G. (2010). *Psicología Social*. Madrid: Editorial Médica Panamericana.

Horstein, L (2006). *Las depresiones. Afectos y humores del vivir*. Buenos Aires: Paidós.

Howe, D. (1997). *La teoría del vínculo afectivo para la práctica del trabajo social*. Barcelona: Paidós.

Howe, D. (2013). Attachment Theory. A Davies, M. (Ed.) *The Blackwell Companion to Social Work*. (P. 417-419). Malden i Oxford: John Wiley and Sons, Ltd.

Ibáñez, T. (2004). El cómo y el porqué de la psicología social. A Tomás Ibáñez (coord). *Introducción a la Psicología Social*. (P. 53-91). Barcelona: UOC.

Ibáñez, T. (2005). *Contra la dominación. Variaciones sobre la salvaje exigencia de libertad que brota del relativismo y de las consonancias entre Castoriadis, Foucault, Rorty y Serres*. Barcelona: Gedisa.

Ituarte, A (1992). *Procedimiento y proceso en el Trabajo Social Clínico*. Madrid: Siglo XXI

Konrad, M.; Santonja, V. (2003). Sin fin aparente: psicología de las motivaciones y los proyectos migratorios. *Informació Psicològica. Col·legi Oficial de Psicòlegs de la Comunitat Valenciana*. N. 82, p. 49-53. Recuperat de:

<http://www.informaciopsicologica.info/OJSmottif/index.php/leonardo/article/view/383/331>

Klein, M.; Riviere, J. (1974). *Psicoanàlisis de l'amor i de l'odi*. Barcelona: Edicions 62.

Klein, M. (1974). Amor, culpa i compensació. A Klein, M. i Riviere, J. *Psicoanàlisis de l'amor i de l'odi*. (Pàg. 63-126). Barcelona: Edicions 62.

Klein, M. (1988). *Sobre la teoría de la ansiedad y la culpa. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires – Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1988b). *Notas sobre algunos mecanismos esquizoides. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires – Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1988c). *Los orígenes de la transferencia. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires – Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1988d). *Algunas conclusiones teóricas sobre la vida emocional del bebé. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires – Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1988e). *Envidia y Gratitud. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires- Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1988f). *Sobre la identificación. Envidia y Gratitud y otros trabajos. Obras completas 3*. Buenos Aires-Barcelona: Paidós.

Klein, M. (1990a). *El duelo y su relación con los estados maníaco-depresivos. Amor, culpa y reparación. Obras completas 1*. Buenos Aires – Barcelona: Paidós.

Kuhn, T.S. (1971). *La Estructura de las Revoluciones científicas*. México: Fondo de cultura económica.

Khun, T. S. (2002). *El camino desde la estructura. Ensayos filosóficos 1970-1993*. Barcelona: Paidós.

Korman, V. (2010). *Determinantes simbólicos e imaginarios de la identidad. Las Migraciones. Trencadís. Gaudianas psicoanalítica*. Barcelona: nc ediciones.

Kristeva, J. (1991). *Extranjeros para nosotros mismos*. Barcelona: Plaza y Janés.

Lacan, J. (1984a). *El estadio del espejo como formador de la función del yo (je) tal y como se nos revela en la experiencia psicoanalítica. Escritos 1*. México: Siglo XXI Editores.

Lacan, J. (1984b) *Las psicosis. “El seminario” n. 3*. Barcelona: Paidós.

Lacan, J. (1984c). *La agresividad en psicoanálisis. Escritos 1*. México: Siglo XXI Editores.

Lacan, J. (1984d). *La significación del falo. Escritos 2*. México: Siglo XXI Editores.

Lacan, J. (1984e). *Función y campo de la Palabra. Escritos 1*. México: Siglo XXI Editores.

Lacan, J. (1984f). *La instancia de la letra en el inconsciente o la razón desde Freud. Escritos 1*, México: Siglo XXI Editores.

Lacan, J. (1994). *La relación de objeto. “El seminario” n. 4*. Barcelona: Paidós.

Lacan, J. (2006). *La Angustia. “El seminario” n. 10*. Buenos Aires: Paidós.

Lacomba, J. (2001). Teorías y prácticas de la inmigración. De los modelos explicativos a los relatos y proyectos migratorios. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. N. 94. Universitat de Barcelona.

Recuperat de: <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-3.htm>

Lahoz, S. (2014). *Las nuevas tipologías migratorias y su relación con la salud mental de los y las migrantes* (Tesis doctoral). Universitat de Barcelona. Barcelona. Recuperat de:

[http://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/284009/SLiU_TESIS.pdf?sequence=](http://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/284009/SLiU_TESIS.pdf?sequence=1)

1

Lazarus, R. S.; Folkman, S. (1986). *Estrés i processos cognitivos*. Barcelona: Ediciones Martínez Roca.

Leader, D (2011). *La moda negra. Duelo, melancolía y depresión*. Madrid: Sexto Piso.

Leader, D. (2013). *¿Qué es la locura?* Madrid: Sexto piso.

Ley Orgánica 7/1985, de 1 de julio, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España. Recuperat de: <http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12767>

Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social. Recuperat de: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-544>

Ley 2/2009, de 11 de diciembre de reforma de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social. Recuperat de: http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2009-19949

Ley 12/2009, de 30 de octubre modificada por la Ley 2/2014 de 25 de Marzo. Reguladora del derecho de Asilo y de la Protección subsidiaria. Recuperat de: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2009-17242>

Llei 10/1997, de 3 de juliol, reguladora de la renta mínima d'inserció. Recuperat de: http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?documentId=174131&action=fitxa

Llei 7/2011, del 27 de juliol, de mesures fiscals i financeres. Recuperat de: <http://www.gencat.cat/eadop/imatges/5931/11208007.pdf>

Llei 10/2010, del 7 de maig, d'acollida de les persones immigrades i de les retornades a Catalunya. Recuperat de: <http://www.parlament.cat/document/cataleg/48050.pdf>

López, R. E.; Deslauries, J. P. (2011). La entrevista cualitativa como técnica para la investigación en Trabajo Social. *Margen*. N. 61, p. 1-19. Recuperat de: <http://www.margen.org/suscri/margen61/lopez.pdf>

López, D. (2010). Emigración, Inmigración y Retorno: Tres etapas de un mismo proceso. *Polígonos. Revista de Geografía*. N. 20. P. 9-27. Recuperat de: <http://revpubli.unileon.es/index.php/poligonos/article/view/50/36>

Losada, J. L.; López-Feal, R. (2003) *Métodos de Investigación en Ciencias Humanas y Sociales*. Madrid: Thomson.

Maestro, G. (2010). El drets socials dels emigrants. *Revista catalana de dret públic*. N. 40, p. 53-72. Recuperat de: http://www10.gencat.net/eapc_revistadret/revistes/revista.2009-07-08.3981337849/Drets_socials_i_immigracio/ca?set_language=ca&cl=ca

Makari, G. (2012). *Revolución en mente. La creación del psicoanálisis*. Barcelona: Sexto Piso.

Marty, P. (1995) *El orden psicossomático. Los movimientos individuales de vida y de muerte. Desorganizaciones y regresiones*. Valencia: Promolibro.

Martín, I. (2007). Trabajo social con población inmigrante un enfoque transcultural. *Acciones e investigaciones sociales*, N. 23, p. 71-82. Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2264600>

Martínez, M.; Martínez, A. (2006). Patología psiquiátrica en el inmigrante. *Anuario del Sistema Sanitario Navarro*. V. 29, Sup. 1, p. 63-75. Recuperat de: <http://scielo.isciii.es/pdf/asisna/v29s1/original5.pdf>

Marx, K. (1978). *Contribución a la crítica de la economía política*. Madrid: Alberto Corazón Editor

Mata, N. (2009). Criteris per una formació de base en treball social intercultural. *RTS. Revista de Treball Social*. Vol. 2. N. 187, p. 49-58.

Medina, E. ; Herrarte, ;A, Vicéns, J. (2010). Inmigración y desempleo en España. Impacto de la crisis económica. *Revista ICE. Información Comercial Española*. N. 854, p. 37-48. Recuperat de: http://www.revistasice.com/CachePDF/ICE_854_37-48_C50F00870BEE39801219B8CA4588DB.pdf

Meltzer, D; Harris, M. (1989). *El Paper educatiu de la família : un model psicoanalític del procés d'aprenentatge*. Barcelona: Espaxs.

Minieri, A; Neiss, J. (1989). *La ansiedad. Perspectivas Psicoanalíticas*. Barcelona: Hogar del Libro.

Miranda, M. (2012). Remontarse a las fuentes. Vindicación de las pioneras. A Fombuena, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos*. (P. 73-107). València: Nau Llibres.

Miranda, M. (2015). La importancia de la historia del trabajo social para construir una identidad profesional aceptada internacionalmente. *Tendencias & retos. Universidad de Lasalle*. Vol. 20. N. 1, p. 21-32. Recuperat de: <http://revistas.lasalle.edu.co/index.php/te/article/view/3457>

Moix, M. (1991). *Introducción al trabajo social*. Madrid: Trivium.

Molleda, E. (2007). ¿Por qué decimos que «no podemos hacer intervención social»? *Cuadernos de Trabajo Social* Vol. 20, p. 139-155. Recuperat de: <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0707110139A>

Molleda, E. (2012). La entrevista y la visita a domicilio. A Fombuena, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos*. (P. 133-150). València: Nau Llibres.

Monnet, N. (2001). Moros, sudacas y guiris, una forma de contemplar la diversidad en Barcelona. *Scripta Nova: Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. N. 5. Universitat de Barcelona. Recuperat de: <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-58.htm>

Moreno, F. J.; Bruquetas, M. (2011). *Inmigración y Estado de bienestar en España*. Barcelona: Obra Social "La Caixa".

Moreno, G.; Aierdi, X. (2008). Inmigración y servicios sociales: ¿última red o primer trampolín? *Revista de Servicios Sociales*. N. 44, p. 7-18. Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/ejemplar/219125>

Morín, E. (2004). La epistemología de la complejidad. *Gazeta de Antropología*. Art. 02. N. 20. Recuperat de: <http://www.gazeta-antropologia.es/?p=2841>

Moya, M; Puertas, S. (2008). Estereotipos, Inmigración y Trabajo. *Papeles del Psicólogo*, Vol. 29, pp. 6-15.

Moreno, F. J.; Arriba, A; Moreno, L, (2006). Inmigración, Diversidad y Protección Social en España. *Revista Española del Tercer Sector*. N. 4, p. 53-97. Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2376664>

Moreno, M. P.; Ríos, M. L. (2012). "Sin nosotras el mundo no se mueve". Mujeres inmigrantes en España: género y cultura en el contexto laboral. *Athenea Digital: revista de pensamiento e investigación social*. V. 12. N. 2, p. 3-31. Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4150860>

Munné, F. (1995). *La interacción social. Teorías y Ámbitos*. Barcelona: PPU

Munuera, P.; Munuera, M.A. (2007). Mediación intercultural en el ámbito-socio-sanitario. *Trabajo social hoy. Monográfico Trabajo Social y Sistema Público de Salud*. Nº. Extra 2, p. 119-141. Recuperat de: <http://www.comtrabajosocial.com/paginas/revista-trabajo-social-hoy/>

Munuera, P. (2012). Conflicto, medición y trabajo social. A Fombuena, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos*. (P. 171-190). València: Nau Llibres.

Myers, D. G. (2007). *Exploraciones de la psicología social*. Madrid: McGrawHill

Nasio, J.D. (1993). *Cinco Lecciones sobre la Teoría de Jaques Lacan*. Barcelona: Gedisa.

Navas, M.; García, M. C.; Rojas, A. J.; Pumares, P.; Cuadrado, I. (2006). Actitudes de aculturación y prejuicio: la perspectiva de autóctonos e inmigrantes. *Psicothema*. Vol. 18. N. 2, p. 187-193. Recuperat de: <http://www.psicothema.com/pdf/3196.pdf>

Neufeld, R.W.J. (1984). *Psicopatología y stress*. Pròleg de Hans Selye. Barcelona: Ediciones Toray, S.A.

Notó, P.; Panyella, M. (1986). *Introducció a la psicologia social*. Barcelona: Edicions 62

Obiols, J; Obiols, J. (1989). *Esquizofrenia*. Barcelona: Martínez Roca.

Ojeda, N; Peña, J; Segarra, R; Sánchez, P; Eguíluz, I; Edorta, E; Gutiérrez, M; Ezcurra, J. (2009). *La predicción del diagnóstico de esquizofrenia: El rol de la neurocognición en el primer episodio de psicosis*. Deusto: Universidad de Deusto.

Recuperat de:

https://books.google.es/books/about/La_predicci%C3%B3n_del_diagno%C3%B3stico_de_esqui.html?id=psKbKnhv9ToC&hl=es

Pajares, M. (2009). Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2009. *Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración*. Gobierno de España. Ministerio de Trabajo e Inmigración. Recuperat de:

http://extranjeros.empleo.gob.es/es/ObservatorioPermanenteInmigracion/Publicaciones/fichas/archivos/Inmigracixn_y_mercado_de_trabajo_Informe_2009.pdf

Pajares, M. (2010). Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2010. *Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración*. Gobierno de España. Ministerio de Trabajo e Inmigración. Recuperat de:

<http://www.abc.es/gestordocumental/uploads/nacional/inmigracion.pdf>

Parella, S. (2012). Familia transnacional y redefinición de los roles de género. El caso de la migración boliviana en España. *Papers. Revista de Sociología*. V. 97. N. 3, p. 661-684. Recuperat de: <http://papers.uab.cat/article/view/v97-n3-parella>

Paricio, D. (2011). Los retos actuales de las entidades no lucrativas. Una visión particular. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 193, p. 59-66.

Parra, B. (2012). Estudios sobre los factores de cambio en grupos socioeducativos de familias de acogida extensa. *Portularia. Revista de Trabajo Social*. Vol. XII. N. Extra. IX Congreso de Facultades de Trabajo Social, p. 131-139.

Patiño, C.; Kirchner, T. (2008). Estrés y coping en inmigrantes latinoamericanos residentes en Barcelona. *Revista Iberoamericana de Psicología: Ciencia y Tecnología*. Vol. 1. N. 1, p. 29-38. Recuperat de:

<http://ibero-revistas.metabiblioteca.org/index.php/ripsicologia/article/view/141>

Payne, M. (1995). *Teorías Contemporáneas del Trabajo social. Una introducción crítica*. Barcelona: Paidós.

Pedone, C.; Agrela, B.; Gil, S. (2012). Políticas públicas, migración y familia. Una mirada desde el género. *Papers. Revista de Sociología*. V. 97. N. 3, p. 541-568. Recuperat de: <http://papers.uab.cat/article/view/v97-n3-pedone-agrela-gil>

Pérez V, Álvarez B, i González C. (2001). *Espanya davant la Immigració*. Barcelona. Fundació La Caixa.

Pérez, G (1994). *Investigación cualitativa. Retos e Interrogantes. Vol. I. Métodos*. Madrid: La muralla.

Pérez-Nievas, S; Daniela, C. (2011). La reagrupación familiar en España y en Europa. *ADFUAM. Anuario de la Facultad de Derecho*. N. 15, p. 143-167. Universidad Autónoma de Madrid.

Recuperat de: <https://www.uam.es/otros/afduam/pdf/15/S%20Perez.pdf>

Pérez, M; Desrues, T. (2007). Los españoles ante la inmigración. A Tezanos, (ed.) *La inmigración y sus causas*. Madrid, Editorial Sistema. (P. 269-280). Recuperat de: http://www.academia.edu/9299241/Los_espa%C3%B1oles_ante_la_inmigraci%C3%B3n.

Perlman, H. H. (1980). *El Trabajo social individualizado*. Madrid. Ediciones Rialp, S.A.

Pettigrew, T. F. (2001). The Ultimate Attribution Error: Extending Alport's Cognitive Analysis of Prejudice. A Hogg, A. and Abrams, D. (Ed). *Intergroup relations*. (P. 162-176). Hove: Psychology Press.

Pommier, G. (2004) *Qué es lo "real". Ensayo psicoanalítico*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Prada, F. A.; Abadal, J. M.; Huesca, J. M.; García, J. (2013). Determinación de la edad ósea en menores extranjeros no acompañados, mediante métodos de imagen. *Revista Española de Pediatría. Clínica e Investigación*. Vol. 69, p. 114-119. Recuperat de: <http://www.seinap.es/wp-content/uploads/Revista-de-Pediatria/2013/REP%2069-2.pdf#page=51>

Quiroga, V.; Alonso, A.; Soria, M. (2010). *Sueños de Bolsillo. Menores Migrantes No Acompañados/as en España*. Unicef España.

Recuperat de: https://www.unicef.es/sites/www.unicef.es/files/Suenos_de_bolsillo.pdf

Quiroga, V.; Sòria. M. (2010). Els i les menors migrants no acompanyats/des: entre la indiferència i la invisibilitat. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*. N. 45, p. 13-35.

Recuperat de: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view/208579>

Rabasso, J. (1996). *Psicofarmacología i Terapia de conducta*. Madrid: Fundación Universidad-Empresa.

Real Decreto de 24 de julio de 1989 por el que se publica el Código Civil. Recuperat de: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1889-4763

Real Decreto 1/1994, de 20 de junio, per el que se aprueba el texto refundido de la Ley General de la Seguridad Social. Recuperat de:

<http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1994-14960>

Real Decreto-ley 16/2012, de 20 de abril, de medidas urgentes para garantizar la sostenibilidad del Sistema Nacional de Salud y mejorar la calidad y seguridad de sus prestaciones. Recuperat de: http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2012-5403

Real Decreto 1119/1986, de 26 de mayo, por el que se aprueba el Reglamento de ejecución de la Ley Orgánica 7/1985, de 1 de julio, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España. Recuperat de: <http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1986-15311>

Real Decreto 155/1996, de 2 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento de Ejecución de la Ley Orgánica 7/1985. (Vigente hasta el 1 de agosto de 2001). Recuperat de: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Derogadas/r0-rd155-1996.html

Real Decreto 2393/2004, de 30 de diciembre, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social. Recuperat de: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2005-323

Real Decreto 557/2011, de 20 de abril, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley Orgánica 4/2000, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social, tras su reforma por Ley Orgánica 2/2009. Recuperat de: <http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-7703>

Reamer, F. G. (1991). *Aids & ethics*. New York. Columbia University Press.

Recolons, Ll. (2015). Migraciones i Contexto Socio-Demográfico. A *Inmigración y Crisis en España*. (P. 5-31). Barcelona: Fundació Migra Studium. Recuperat de: http://www.migrastudium.org/doc/LR_MP_XA_CAST%2007042015-1429539344.pdf

Rendón, G. E. (2013). De treballadors/es a famílies reagrupades: nous enfocaments i nous reptes en la gestió de les migracions. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*. N. 54, p. 68-78. Recuperat de: <http://www.raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/view/267193/354751>

Resolución de 7 de junio de 1991, de la Subsecretaría, por la que se dispone la publicación del Acuerdo del Consejo de Ministros de 7 de junio de 1991 sobre regularización de trabajadores extranjeros. Recuperat de: http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1991-14599

Resolución de 15 de febrero de 1994, conjunta de las Subsecretarías de los Ministerios del Interior, de Trabajo y Seguridad Social y de Asuntos Sociales, por la que se dictan instrucciones generales y de procedimiento sobre la tramitación de visados para la reagrupación de familiares de extranjeros no nacionales de Estados miembros de la Unión Europea. Recuperat de: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1994-4207

- Retorlillo, A. (2009). Evolución de los modelos psicológicos de aculturación en Norteamérica y en Europa: de la unidimensionalidad a la bidimensionalidad en el tratamiento de la inmigración. *Revista de Historia de la Psicología*. Vol. 30. N. 1. Publicacions de la Universitat de València, p. 73-86. Recuperat de: <http://www.revistahistoriapsicologia.es/revista/2009-vol-30-n%C3%B0Am-1/>
- Riba, C. (2007). *La metodología cualitativa en l'estudi del comportament*. Barcelona: Editorial UOC.
- Richmond, M. (1995): *El caso social individual. El diagnóstico social: textos seleccionados*. Madrid: Talasa.
- Richmond, M. E. (2005) *Diagnóstico Social*. Madrid: Editorial Siglo XXI: Consejo General de Colegios Oficiales de Diplomados en Trabajo Social y Asistentes Sociales.
- Riviere, J. (1974). Odi, Ambició i Agressió. A Klein, M. i Riviere, J. *Psicoanàlisis de l'amor i de l'odi*. (P. 11-61). Barcelona: Edicions 62.
- Ripoll-Millet, A. *Familias, trabajo social y mediación*. Barcelona: Paidós
- Roazen, P. (1978). *Freud y sus discípulos*. Madrid: Alianza Universidad.
- Rodríguez, J. (2001). *Psicología social de la Salud*. Madrid: Síntesis.
- Rosell, T. (1987). *L'entrevista en Treball Social*. Barcelona: Escola Universitària de Treball Social: Llar del llibre, S.A.
- Rubio, M^a. J.; Varas. J. (1997). *El análisis de la realidad en la intervención social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: CCS.
- Ruiz, M.C.; Boehme, V; Nader, A. (2004). Terapia Electroconvulsiva (TEC) en Psiquiatría Infanto-Juvenil: Experiencia en una clínica privada. *Boletín Sociedad de Psiquiatría y Neurología de la Infancia y Adolescencia*. Año 15. N. 1. Recuperat de: <http://www.sopnia.com/boletines/Rev%20SOPNIA%20Sept%202004.pdf#page=40>
- Sabirón, F. (2006). *Métodos de investigación etnográfica en Ciencias Sociales*. Zaragoza: Mira editores.
- Saiz, M. (2012). La intervenció en situacions de violència masclista des del sistema de serveis socials. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 195, p. 58-95.
- Salzberger-Wittenberg, I. (1970). *La relación asistencial. Aportes del Psicoanálisis Kleiniano*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- Sami – Ali. (1991). *Pensar lo somático. El imaginario y la Patología*. Buenos Aires: Paidós.
- Sami – Ali. (2000). *El sueño y el Afecto. Una teoría de lo psicossomático*. Buenos Aires: Amorrortu editores.

- Sami – Ali. (2003). *El impasse relacional. Temporalidad y Cáncer*. Madrid: Síntesis.
- Sánchez, C., Fernández, B. (2011). Retorno Voluntario de Inmigrantes. *Trabajo*, 23. Recuperat de <http://www.uhu.es/publicaciones/ojs/index.php/trabajo/article/view/962>
- Sánchez, S.; Amador, L. V.; Cárdenas, M. R.; Rodríguez, R. M^a. (2011). Los movimientos migratorios y sus implicaciones educativas. A Amador, L. V. i Musitu, G. *Exclusión social y diversidad*. (P. 65-91). México, D.F.: Editorial Trillas, S.A. de C.V.
- Santonja, V.; Konrad, M. (2002). Porqué vienen pero luego no se quedan los menores migrantes marroquíes no acompañados. *Cuadernos de Geografía*. N. 72, p. 307-320. Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/ejemplar/89414>
- Schwartz, J. (2000). *La hija de Casandra. Una historia del psicoanálisis en Europa y América*. Madrid: Síntesis
- Segal, H. (1985). *Melanie Klein*. Madrid: Alianza Editorial.
- Segú, M. (2007). Nuevos retos de los servicios sociales para el colectivo de inmigrantes en la Comunidad Autónoma Vasca. A Santibañez, R i Maiztegui, C. (Eds.) *Inmigración: Miradas y Reflejos. Historias, identidades y claves de intervención social*. (P. 152-171). Bilbao: Universidad de Deusto.
- Selten, J. P., Cantor-Graae, E., y Kahn, R. S. (2007). Migration and schizophrenia. *Current Opinion in Psychiatry*, N. p. 111-115. Recuperat de: <http://www.researchgate.net/publication/6525705> Migration and schizophrenia
- Selye, H. (1956). *The stress of life*. New York: Mcgraw-Hill
- Sierra, R. (2003) *Técnicas de Investigación Social. Teorías y Ejercicios*. Móstoles - Madrid: Thomson.
- Servicio de Derecho del Trabajo y Relaciones Laborales. (1998). *Manual de Mediación*. Oficina Internacional del Trabajo. Recuperat de: http://cemical.diba.cat/publicacions/fitxers/manual_mediacion_oit.pdf
- Smadja, C. (2005) *La vida operatoria*. Estudios Psicoanalíticos. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Smadja, C. (2009) *Los modelos psicoanalíticos de la psicósomática*. Madrid: Biblioteca Nueva
- Sobral, J.; Gómez-Fraguela, J. A.; Romero, E.; Luengo, A.; Villar, P. (2012). Riesgo y protección de desviación social en adolescentes inmigrantes: Personalidad, familia y aculturación. *Anales de psicología*. Universidad de Murcia. V. 28. N. 3, p. 664-674. Recuperat de: <http://www.researchgate.net/publication/273711580> Riesgo y proteccion de desviacin social en adolescentes inmigrantes Personalidad familia y aculturacin

Solanes, A. (2006). Inmigración, Integración y Tercer Sector. *Revista Española del Tercer Sector*. N. 4, p. 15-52.

Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2376658>

Solanes, A. (2008), Inmigración, derechos y exclusión. A Izquierdo, A. *El modelo de inmigración y los riesgos de exclusión*. (P. 77-151). Madrid: Fundación Foessa.

Solé, C; Serradell, O; Sordé, T. (2013). Ciudadanía en femenino. Aportaciones de las mujeres inmigrantes marroquíes, ecuatorianas y rumanas en España. *Revista de estudios sociales*. N. 47, p. 51-66. Recuperat de:

<http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4690245>

Sommers B; Sommers, R. (2001). *La investigación del comportamiento. Una guía práctica con técnicas i herramientas*. México, DF: Oxford.

Speziale-Bagliacca, R. (2002). *La culpa. Consideraciones sobre el remordimiento, la venganza y la responsabilidad*. Madrid: Biblioteca Nueva

Stein, E.S. (2010) Otto Rank: Pioneering Ideas for Social Work. Theory and Practice. *Psicoanalitic Social Work*. Vol. 17 (2), p. 116-131.

Steingress, G. (2012). Parejas mixtas e hibridación transcultural en España. Reflexiones sobre un nuevo fenómeno desde perspectivas comparativas a nivel europeo. *Papers: Revista de sociología*. 97. 1, p. 11-37.

Sánchez, C., Fernández, B. (2011). Retorno Voluntario de Inmigrantes. *Trabajo*, 23.

Recuperat de <http://www.uhu.es/publicaciones/ojs/index.php/trabajo/article/view/962>

Sandín, B. (2003). El estrés: un análisis basado en el papel de los factores sociales. *Revista Internacional de Psicología Clínica y de la Salud*. Vol. 3, Nº 1, p. 141-157.

Recuperat de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=325942>

Suárez, M. (2005). *El grupo de discusión. Una herramienta para la investigación cualitativa*. Barcelona: Laertes.

Suárez-Orozco, C.; Suárez-Orozco, M. M. (2003). *La Infancia de la inmigración*. Madrid: Ediciones Morata

Subirats, J. (2010). Les polítiques socials a Catalunya. Algunes reflexions en plena transformació social. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 191, p. 9-19.

Tajfel, H, (2001). Social Stereotypes and Social Groups. A Hogg, A i Abrams, D. (Ed). *Intergroup relations*. (P. 132-145). Hove: Psychology Press.

Tizón, J. L. (1988). *Apuntes para una psicología basada en la relación*. Barcelona: Hogar del Libro.

Tizón, J. L. (2004). *Pérdida, pena, duelo. Vivencias, investigación y asistencia*. Barcelona: Paidós: Fundació Vidal i Barraquer.

- Tizón, J. L. (2007). *Psicoanálisis, procesos de duelo y psicosis*. Barcelona: Herder.
- Trinidad, M. L.; Martín, J. (2012). Novedades en la residencia temporal, el arraigo y otras circunstancias excepcionales para residir legalmente en España tras las reformas en la Ley y el Reglamento de Extranjería. *RIEM : Revista Internacional de Estudios Migratorios*. V. 2, p. 118-142. Recuperat de: <http://hdl.handle.net/10835/1896>
- Valles, M. S. (1999) *Técnicas cualitativas de investigación social*. Madrid: Síntesis.
- Vander, J. W. (1986). *Manual de Psicología Social*. Barcelona: Paidós.
- Vargas, M. D. (2011). Ciudadanía e inmigración: La nueva frontera entre la pertenencia y la exclusión. *LiminaR*, 9 (1), p. 48-56. Recuperat de: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-80272011000100005&lng=es&tlng=es.
- Vázquez, O. (2002). Trabajo Social y Competencia Intercultural. *Portularia. Revista de Trabajo Social*. Vol. 2, p. 125-138.
- Vázquez, O. (2004). Immigració, treball social i política social. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 163, p. 6-16.
- Vélez, O. L. (2003). *Reconfigurando el trabajo social: perspectivas y tendencias contemporáneas*. Buenos Aires: Espacio.
- Vernis, A. (2004). La colaboración entre administraciones públicas y organizaciones no lucrativas: hacia la sociedad relacional. A *IX Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Pública*. Recuperat de: http://itemsweb.esade.edu/biblioteca/archivo/Colaboracion_admin_publicas_ONGs.pdf
- Vilarmau, J. (2009). Immigració: nous i vells reptes del treball social. *RTS. Revista de Treball Social*. N. 187, p. 9- 27.
- Villaverde, M.L.; Gracia, R.; Morera, A. (2000). Relación entre el estrés psicosocial y la patología psíquica: un estudio comunitario. A *Actas Española de Psiquiatría*, p. 1-5. Recuperat de: http://www.researchgate.net/profile/Armando_Morera-Fumero/publication/12558837_Relacion_entre_el_estres_psicosocial_y_la_patologia_psiquica_un_estudio_comunitario/links/02e7e516dbd1db8e1c000000.pdf
- Villegas, E. (1999). El trabajador social en el proceso de integración de los inmigrantes. A Escartín i M^a. J. i Vargas, M^a.D Llovera (eds.) *La inmigración en la sociedad actual. Una visión desde las ciencias sociales*. (P. 205-227) Alicante: Librería Compás.
- Viscarret, J.J. (2007). *Modelos y métodos de intervención en Trabajo Social*. Madrid: Alianza Editorial.
- Weber, M. (1983). *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Barcelona: Edicions 62.

Weber, M. (1994). *Economía y Sociedad. Esbozo de Sociología Comprehensiva*. Mexico. D.F.: Fondo de cultura económica.

Winnicott, D. W. (1975a). *La teoría de la relación paterno-filial. El proceso de maduración en el niño. Estudios para una teoría del desarrollo emocional*. Barcelona: Laia.

Winnicott, D. W. (1975b). *Proveer para el niño en la salud y en las crisis. El proceso de maduración en el niño. Estudios para una teoría del desarrollo emocional*. Barcelona: Laia.

Winnicott, D. W. (1979). *Realidad y Juego*. Barcelona: Gedisa

Winnicott, D.W. (1984). *Conozca a su niño*. Barcelona: Paidós.

Winnicott, D. W. (1993) *La Naturaleza humana*. Barcelona: Paidós.

Winnicott, D. W. (1991a). *La psicología de la locura: una contribución psicoanalítica. Exploraciones Psicoanalíticas I*. Barcelona: Paidós.

Winnicott, D. W. (1991b). *Importancia del encuadre en el modo de tratar la regresión en psicoanálisis. Exploraciones Psicoanalíticas I*. Barcelona: Paidós.

Winnicott, D. W. (1991c). *El destino del objeto transicional. Exploraciones Psicoanalíticas I*. Barcelona: Paidós.

Zaretsky, E. (2012). *Secretos del alma. Historia social y cultural del psicoanálisis*. Madrid: Siglo XXI.

ANNEX 1:

GUIÓ DE L'ENTREVISTA:

Preguntes adreçades a informadors (immigrants extracomunitaris):

Preparació:

- Explicació del motiu de l'entrevista
- Garantia de confidencialitat
- Indicar que és interessant que s'expressi, si s'escau, més enllà de l'especificitat de la pregunta
 1. Com és el teu país? O també, Parla'm del teu país
 2. Per què vas pensar en deixar el teu país?
 3. Va ser Espanya el teu primer país d'elecció? O Per què Espanya?
 4. Com vas arribar-hi?
 5. Com pensaves que seria el país de destí abans de venir?
 6. T'havien parlat o havies sentit coses sobre el país de destí?
 7. És diferent el que t'has trobat del que havies pensat?
 8. Et va decebre el que vas trobar?
 9. Creies que tenies possibilitats d'aconseguir coses un cop vas arribar a Espanya?
 10. I ara, com veus les teves possibilitats aquí?
 11. Són diferents les coses aquí i allà?
 12. Tens relació amb el teu país?
 - Si contesta afirmativament: És suficient?
 - Si contesta negativament: Voldries tenir-ne?
 13. Trobes a faltar coses del teu país?
 14. Tens relació aquí amb persones del teu país?
 15. I amb persones d'aquí?
 16. Treballes actualment?
 17. Com és la teva casa actualment?
 18. Amb qui vius?
 19. Tens permís?
 - En cas afirmatiu
 - Quan vas tenir el primer permís (residència, treball, estudiant...)?
 - Vas treballar abans de tenir permís?

- Creies que aconseguiries el permís?
- En cas negatiu
 - Creus que aconseguiràs el permís?
- 20. On vivies quan vas arribar al territori?
- 21. Vas empadronar-te en arribar?
- 22. Vas tramitar la tarja sanitària en arribar?
- 23. Hi havia familiars o amics propers al territori quan vas arribar?
 - Si contesta afirmativament:
 - Et van explicar com funcionava aquest país?
 - Et van adreçar a llocs per informar-te?
 - Et van ajudar econòmicament mentre no treballaves?
- 24. T'ha aturat algun cop la policia per demanar-te la documentació?
 - En cas afirmatiu: què vas pensar quan et va aturar la policia?
- 25. Has tingut alguna malaltia/es des de què estàs en territori espanyol, ja sigui de caire lleu o greu que hagi requerit assistència mèdica?
 - En cas afirmatiu: Ha estat recurrent?
- 26. On vas quan necessites ajut?
- 27. Has sentit què serveis socials t'ajudava?
 - En cas afirmatiu:
 - En quins aspectes et vas sentir ajudat per serveis socials?
 - Creus que van entendre el que explicaves?
 - Confiaves en els tècnics de serveis socials?
 - Et vas sentir bé amb les persones a les quals havies demanat ajut?
 - En cas negatiu:
 - Creus que no t'ajudaven perquè no volien o per què no podien?
 - Creus que no t'entenien?
 - Estaves tranquil quan parlaves amb les persones de serveis socials?

ANNEX 2:

GUIÓ DEL GRUP DE DISCUSSIÓ AMB PROFESSIONALS

Preguntes adreçades a informadors (immigrants extracomunitaris):

Preparació de les sessions:

- S'explicarà a grans trets l'objecte de la investigació, un cop tots els participants estiguin presents no parlant de res vinculat al tema abans.
 - Tampoc es vol entrar massa en detall pel que fa marc teòric (si els conceptes han de sortir, que sigui per pròpia iniciativa dels participants), fent servir, tant en l'emmarcament previ, com en el desenvolupament del diàleg termes d'ús comú (per exemple: expectativa per imaginari), tot i que el terme estrès s'empra donat el grau d'ús col·loquial d'aquest.
 - Sobre el guió es plantegen preguntes i subpreguntes. Es pretén no fer aquestes darreres a fi de què els temes vagin sorgint pel propi decurs de la discussió. Tan sols s'apunten per si manquen al llarg del diàleg.
- 1) Quines expectatives creieu què tenen els immigrants vers els seu procés migratori?
 - Allò trobat, concorda amb les expectatives que tenien?
 - En la vostra experiència, els immigrants mantenen les expectatives un cop assolit el trànsit migratori?
 - Els és útil el manteniment d'expectatives?
 - Ajusten els immigrants les expectatives a les noves situacions?
 - Parlen de les seves expectatives en l'espai assistencial?
 - Quines respostes es donen a les expectatives des de l'espai assistencial.
 - 2) A partir del vostre treball amb immigrants, creieu que la distància vers el país d'origen es productora de malestar de caire psicològic?
 - El malestar psicològic derivat del transit migratori s'allarga en el temps?
 - Quins factors creieu que augmenten o disminueixen el malestar psicològic?
 - L'espai assistencial permet tractar el malestar psicològic derivat del trànsit migratori?
 - 3) Un cop assolit el transit migratori, quins creieu que són els factors més estressants que viuen els immigrants?
 - El dispositiu des d'on assistiu els immigrants, permet treballar aspectes estressants de la seva quotidianitat?

- 4) Penseu que la vostra tasca, en tant treballadors socials, és útil per afavorir la integració o inserció de l'immigrant en el país d'acollida.
 - En quins aspectes creieu que la vostra acció ha afavorit processos d'inserció?
- 5) Quins factors creieu que permeten el treball social assistir en millors condicions el col·lectiu d'immigrants?
 - Creieu que l'experiència és un factor clau per atendre en millors condicions el col·lectiu d'immigrants?
 - Penseu que la formació específica pot ser un factor rellevant en l'atenció.
- 6) Penseu que hi ha diferències en l'atenció a immigrants en relació a l'atenció a població autòctona?
 - Les diferents eines tècniques del treball social, poden emprar-se igual en població autòctona i població immigrant?.

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA